

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei

BULETIN ȘTIINȚIFIC

Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie

Nr. 19 (32)

Serie nouă

Fascicula Etnografie și Muzeologie

National Museum of Ethnography and Natural History of Moldova

SCIENTIFIC BULLETIN

Ethnography, Natural Sciences and Museology

No 19 (32)

New series

Branch Ethnography and Museology

Национальный Музей природы и этнографии Молдовы

БЮЛЛЕТЕНЬ

Этнография, естественные науки и музеология

№ 19 (32)

Новая серия

Этнография и Музееведение

Chișinău 2013

Colegiul de redacție

Președinte – **Mihai URSU**

Redactor științific responsabil pentru Fascicola *Etnografie și Muzeologie* – dr. **Varvara BUZILĂ**

Membri:

Dr. **Varvara BUZILĂ**, secretar științific, MNEIN; dr. **Jennifer CASH**, lector asociat la Institutul de Antropologie Socială *Max Plank* din Halle, Germania; dr. hab. **Grigore CĂPĂȚINĂ** – cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. **Constantin Gh. CIOBANU** – redactor-coordonator, MNEIN; **Maria CIOCANU** – șef Secție Etnografie, MNEIN; dr. **Mihai DĂNCUȘ** – profesor universitar, directorul Muzeului Etnografic al Maramureșului, Sighetul Marmației, România; dr. hab. **Valeriu DERJANSCHI** – profesor cercetător, șef Laborator Entomologie la Institutul de Zoologie a AȘM, redactor științific pentru Fascicola *Științele Naturii*, MNEIN; dr. **Emil ȚIRCOMNICU** – cercetător grd II, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu”, București, România; dr. hab. **Natalia KALAȘNICOVA** – profesor universitar, Universitatea de Stat din Sankt-Petersburg, Muzeul Etnografic al Popoarelor din Rusia; dr. **Olga LUCHIANEȚ** – cercetător științific principal, MNEIN; dr. **Istvan MATCASI** – directorul Muzeului de Istorie Naturală din Ungaria; dr. **Marianne MESNIL** – directorul Centrului de Etnologie, Universitatea Liberă din Bruxelles, Belgia; dr. **Vintilă MIHAILESCU** – profesor universitar, Universitatea din București, România; dr. **Sergiu PANĂ** – șef Secție *Științele Naturii*, MNEIN, secretar de redacție pentru Fascicola *Științele Naturii*; dr. **Vladimir ROȘCA** – cercetător științific superior, MNEIN; dr. hab. **Eugen SAVA** – director general al Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei; **Vladimir SEMENENCO** – șef Secție Paleontologie și Stratigrafie a Institutului de Științe Geologice din Kiev, Ucraina; dr. **Barbara STUDENSCA** – șef Secție Paleontologie, Muzeul Terrei al Academiei de Științe a Poloniei, Varșovia; dr. **Elena ȘIȘCANU**, cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. hab. **Petru TARHON** – profesor universitar, cercetător științific principal, MNEIN.

Studiile și articolele din acest volum au fost discutate în cadrul sesiunilor de comunicări științifice ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, fiind recomandate spre publicare de către consiliul științific al Muzeului

Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturale și Muzeologie
Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009
Telefon: 022-24-40-02. Telefax: 022-23-88-48
E-mail: oficiu@muzeu.md

Scientific Bulletin. Ethnography, Natural Sciences and Museology
MD-2009, 82 Mihail Kogălniceanu st.
Chișinău, Republic of Moldova,
Phone: 022-24-40-02. Fax: 022-23-88-48
E-mail: oficiu@muzeu.md

Traducere în engleză: Andrei PROHIN

Redacția științifică:

Constantin Gh. CIOBANU – șef Redacție
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei
str. Mihail Kogălniceanu, nr. 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009.
Telefon: 022-23-88-12. Telefax: 022-23-88-68
E-mail: redactia@muzeu.md

Tehnoredactare și copertă: Nicolae CHERDIVARĂ

SUMAR

ETNOGRAFIE	5
Varvara BUZILĂ – Mecanisme de menținere a circuitului vieții în sistemul de valori propriu culturii tradiționale	6
Dumitru IUGA – Portul popular din Țara Maramureșului	16
Ana-Maria TRANDAFIR – În căutarea unei tehnici de cusut uitate: încrețul de sub altiță	29
Eugen BĂZGU – Tipologia bisericilor de lemn din Moldova medievală (în lumina izvoarelor scrise) I	45
Andrei PROHIN – Repere ale gândirii mitice în eshatologia populară românească	61
Ольга ЛУКЪЯНЕЦ – Бессарабский исследователь Петру Штефэнука о месте этнографического музея в жизни Бессарабии	70
Petru BUNDUC – Tendințe actuale în cercetarea geografică a migrațiilor internaționale	78
Dorina ONICA – Satul Măgdăcești – aspecte istorice și toponimice ale relației moșie-vatră	87
Nicolae DUDNICENCO – Edificii pentru comerț în Țara Moldovei în sec. XVI-XVIII	100
Manole BRIHUNEȚ – Tipologia cimitirelor ortodoxe din Moldova (secolul XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea)	109
Varvara BUZILĂ – Râsul și plânsul ritual: dihotomii ale etichetei tradiționale ..	119
Constantin Gh. CIOBANU – Istoricul cartofiei basarabene (III)	135
MUZEOLOGIE	145
Mihai URSU – Muzeul Zemstvei din Basarabia în perioada modernă (1889-1917). Evoluția colecțiilor și expoziției	146
Maria CIOCANU – Valorificarea științifică și cultural-educativă a uneltelor conexe țesutului (din patrimoniul MNEIN)	171
Ovidiu FOCȘA – O piesă valoroasă în colecțiile Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași. Blidarul din Ghindăoani - Neamț	194
Elena ȘIȘCANU – Mangalăul, un instrument vechi de netezit pânza – precursorul fierului de călcat	199
RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE	213
Ioan GODEA – Apa și arhitectura de odinioară (Elena Șișcanu)	214
PETRU CARAMAN – Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în Sud-Estul Europei (Andrei Prohin)	217
Manole BRIHUNEȚ – Monografia satului Mileștii Mici: o apariție editorială demult așteptată (Lucia Castraveț)	220
OMAGIERI	223
Raisa TABUICĂ, custode-șef al Muzeului, la 65 de ani (Varvara Buzilă)	224
VIAȚA MUZEULUI ÎN IMAGINI	227

CONTENTS

ETHNOGRAPHY	5
Varvara BUZILĂ – Mechanisms of maintaining the circuit of life in the system of values specific for the traditional culture	6
Dumitru IUGA – The folkloric dress from the Land of Maramureş	16
Ana-Maria TRANDAFIR – Searching for a forgotten sewing technique: the folds under the peasant shirt	29
Eugen BĂZGU – The typology of wooden churches in medieval Moldova (according to written sources) I	45
Andrei PROHIN – Items of mythical thought in the romanian folkloric eschatology	61
Ольга ЛУКЪЯНЕЦ – Petre Ştefănuţă on the importance of ethnographic museum in the life of Bassarabia	70
Petru BUNDUC – Current trends in international migration geographical research	78
Dorina ONICA – The village of Măgdăceşti – historical and toponimical aspects of the relationship estate- village	87
Nicolae DUDNICENCO – Trade buildings in country of Moldova in the XVI-XVIII centuries	100
Manole BRIHUNEŢ – The typology of orthodox cemeteries in Moldova (XVIIIth century – first half of the XIXth century)	109
Varvara BUZILĂ – Ritual laughter and weeping – dichotomies of the traditional etiquette	119
Constantin Gh. CIOBANU – History of the Basarabian series of postcards (III). Editors	135
MUSEOLOGY	145
Mihai URSU – The Zemstvo Museum from Basarabia during the modern age (1889-1917). The evolution of the collections and of the exhibition	146
Maria CIOCANU – The scientific and cultural-educational assessment of the utensils pertaining to weaving (from the collections of the national Museum of Ethnography and Natural Sciences)	171
Ovidiu FOCŞA – A valuable piece from the collections of the ethnographic museum of Moldova, from Iaşi. The dish shelf from Ghindăoani-Neamţ	194
Elena ŞIŞCANU – “Mangalăul”, an old tool for smoothing tissues –forerunner of the flatiron	199
BOOK REVIEWS AND PRESENTATIONS	213
Ioan GODEA – Apa şi arhitectura de odinioară (Elena Şişcanu)	214
PETRU CARAMAN – Conceptul frumuseţii umane reflectat on antroponomie la rombni şi în Sud-Estul Europei (Andrei Prohin)	217
Manole BRIHUNEŢ – Monografia satului Mileştii Mici: o apariţie editorială demult aşteptată (Lucia Castraveţ)	220
TRIBUTES	223
Raisa TABUICĂ, custode-şef al Muzeului, la 65 de ani (Varvara Buzilă)	224
THE LIFE OF MUSEUM IN IMAGES	227

ETNOGRAFIE

MECANISME DE MENȚINERE A CIRCUITULUI VIEȚII ÎN SISTEMUL DE VALORI PROPRIU CULTURII TRADIȚIONALE

Varvara BUZILĂ

Rezumat

Lucrarea abordează mijloacele simbolice prin care cultura tradițională asigură vieții cel mai înalt statut semiotic în sistemul tradițional de valori. Este relevantă condiția sacră a vieții și semnificațiile obiectelor, cu rost de simulacre, prin care oamenii încearcă să stăpânească ori să controleze viața în perioadele ei de vulnerabilitate, atunci când se naște ori moare un om sau în perioada marilor sărbători calendaristice. Dintr-o perspectivă ecologică prin obiceiuri și practici magice se menține un circuit continuu al vieții. În acest circuit se îmbină într-un întreg, corelat și ordonat cosmogonic, viața oamenilor, viața animalelor și viața plantelor.

Cuvinte-cheie: *viața, sistem de valori, firul vieții, nodul vieții, sacralitatea vieții, moșitul copilului, măsurarea mortului.*

Sistemele de valori specifice culturilor formează ierarhii complexe. Societățile se ocupă mereu de ordonarea, sistematizarea, taxonomia, corelarea și reactualizarea valorilor într-un sistem. Cercetătorii, în funcție de problematica abordată, au examinat sistemele de valori specifice diferitor culturi și au demonstrat că ele diferă de la un grup social la altul, diferă în funcție de societate, dar și de timpul marcat istoricește. Au fost relevate și sisteme cu valori prioritare, general umane, de largă răspândire, care formează esența educațională a valorilor în diferite tipuri de cultură, inclusiv în cea tradițională.

Mircea Vulcănescu în „Dimensiunea românească asupra existenței”¹ și Ovidiu Papadima în „O viziune românească a lumii”² au elucidat categoriile cu care se operează în constituirea și perpetuarea sistemului tradițional de valori al societății românești, formele culturale prin care ele sunt armonizate. Germina Comanici în „Valori identitare românești” a abordat obiceiurile ca pe un ansamblu coerent, articulat pe un sistem comun de valori³. Deocamdată filosofia, psihologia și sociologia sunt mai consecvente în abordarea acestui domeniu din diferite perspective, dar avem certitudinea că studierea lui poate fi aprofundată inclusiv prin demersul etnografic și etnologic, completând și dimensionând contribuția celorlalte discipline.

Cercetarea noastră are ca punct de pornire ideea că în ierarhia reprezentată de sistemul de valori specific societăților tradiționale viața are cel mai înalt statut semiotic⁴. Însă statutul acesteia nu este întotdeauna foarte pregnant, el poate fi mai degrabă subînțeles ca atare, pentru că, la rândul ei, viața circumscrie alte valori vitale, precum este sănătatea, vigoarea, fertilitatea, frumusețea, demnitatea, înțelepciunea, generozitatea, devotamentul, omenia, libertatea, familia, neamul, dar și copilăria, tinerețea, bătrânețea etc., la care se face recurs mai frecvent atât în realitatea socio-culturală cât și în cercetare. În acest context este important să relevăm setul de mecanisme prin care societatea tradițională percepea viața omului și o promova ca valoare supremă. Motivăm această alegere a temei prin faptul că adeseori se iau în considerare diferite categorii de valori aflate în raport direct cu viața, însă după

diferitele constructe științifice de acest fel dispore în conul de umbră tocmai ceea ce le unește – viața umană ca măsură a tuturor celor existente, ca mijloc de rostuire a tuturor celorlalte valori, dar și context în care se produc, se consumă ori sunt dobândite celelalte valori.

Definirea valorilor și a sistemului de valori constituie o problemă teoretică și practică destul de complexă la a cărei elucidare cercetarea continuă să conlucreze. Vom fixa câteva repere esențiale ale domeniului, pentru a putea stabili cadrul general în care vom putea dezvolta discuția. Valorile, țin de categoriile abstracte ale mentalului și sunt înțelese ca „preferințe sau principii ce definesc principalele orientări ale acțiunii. Orientează și legitimează regulile sociale”⁵. Omul, desfășurându-și viața în mediul social, conferă importanță lucrurilor și fenomenelor. Cu aceste categorii construim reprezentările și operăm mereu delimitând binele de rău, sacrul de profan, generozitatea de zgârcenie, prietenia de dușmănie, adevărul de falsitate etc. Sistemul de valori este în strânsă legătură cu normele sociale și este configurat de viziunea oamenilor asupra lumii după care aceștia se orientează în lumea obiectelor și fenomenelor, atribuindu-le diverse însușiri și manifestându-și atitudinile față de acestea. Ca orișice alt sistem el „reprezintă o ordine în care diferitele părți se susțin reciproc. Elementele ansamblului depind reciproc unele de altele încât formează un tot organizat”⁶. Orientările valorice sunt indispensabile vieții individuale și sociale, căci formează sistemul de autoapărare al omului și colectivității, asigurându-le dezvoltarea.

Relevarea acestei idei în baza factologiei din cultura românească poate fi prodigioasă pentru a contura și înțelege mai adecvat criza valorilor ce o traversăm, dar și a releva operațiile, strategiile prin care societatea articulează valorile în diferite situații, începând cu cele tipice și încheind cu cele excepționale.

Valorile sunt triate, corelate în sistem și apărute de către normele sociale, numite și cadrul socio-normativ. Eticheta tradițională, obiceiurile, mai larg rânduiala, cum susține Ovidiu Papadima, formează partea vizibilă a normelor sociale, iar datinile, și celelalte forme ale conștiinței folclorice (proverbele și zicătorile, credințele, colindele, baladele, basmele etc.) alimentează cu conținuturi aceste forme de manifestare. Pentru a releva sfera ideilor prin care gândirea tradițională cultiva o anumită atitudine față de viața omului, vom recurge la analiza informațiilor oferite de aceste forme culturale.

În sistemul tradițional de reprezentări ce poate fi reconsiderat cu ajutorul textelor vechi folclorice viața este văzută ca dar suprem oferit omului de către divinitate. Este o idee religioasă foarte veche prin care omul își înțelege locul lui în lume și în Cosmos. Motivația apariției omului în Creația divină este una a relațiilor, înțeleasă ca esențială și în stabilirea, și în perpetuarea sistemului de valori. După ce Dumnezeu a creat toate cele existente și le-a făcut foarte frumoase, a înțeles că lipsea din peisaj acel cineva care ar înțelege și s-ar bucura de rând cu el de frumusețile create – Omul. Și face omul ca să fie parte din Creația sa – ultima și cea mai importantă, fără de care această lume nu ar fi contat. „Și s-a apucat Dumnezeu de lucru. A luat os din piatră, carne din lut, sânge din rouă, auzul din vânt, frumusețe din Soare, suflet din Duhul Sfânt și minte din slava îngerilor și l-a făcut pe om după chipul și asemănarea sa”⁷.

În timpul nunții tradiționale din Moldova prin obiceiul *Iertăciunea* li se amintește mirilor, dar și celorlalți nuntași modul în care a apărut neamul omenesc și ce rosturi are el, cum trebuie să fie familia și neamul în comunitate, în lume. Totodată sunt stabilite relațiile defnitorii dintre tinerii care își cer iertare de la părinți și părinții acestora. La începutul vieții de familie fiecărui cuplu i se reiterează geneza în forma consacrată de textul *Iertăciunii*⁸.

Viața omului, atunci când omul o împlinește, durează cât un veac de om. Însemnă aceasta 100 de ani sau are o altă măsură, tradiția orală nu precizează. Dar, judecând după o legendă, cu rol de model, am putea admite că omul trebuie să rotunjească suta de ani. „Lui Adam Dumnezeu îi dădu 30 de ani, după ei a trăit cei 20 ai măgarului, până la 70 de ani cei ai cânelui, apoi până la 100 cei ai maimuței. De tot un veac”⁹. Tradiția înclină spre a i se oferi omului o viață mai lungă, referindu-se la faptul că primii oameni au trăit mult mai mult. „Cei dintâi oameni au trăit foarte mult. Când au murit, trecuseră de 700 de ani, dar nu arătau chiar așa de bătrâni, că pe vremea aceea nu erau atâtea necazuri, care să îmbătrânească pe om”¹⁰.

Putem surprinde mai multe reprezentări referitoare la viață, urmărind și interpretând practicile culturale specifice nașterii și înmormântării omului, inclusiv simbolurile utilizate în cadrul acestora. Căci societățile tradiționale recurgeau la instrumentarul simbolic mult mai frecvent și mai sistemic decât cele moderne, considerau sacrul drept condiția fundamentală a existenței tuturor celor existente, iar întreaga lor viață se desfășura sub incidența ritului și a mitului. Reminiscente ale acestei viziuni asupra lumii ajunse până în timpurile noastre, uneori păstrate doar în memoria pasivă a oamenilor în etate, ne ajută să reconstituim anumite segmente importante pentru înțelegerea sistemului din care fac parte. Viața omului nu este palpabilă și pentru a o stăpâni, în mod magic, desigur, colectivitățile umane au folosit diferite obiecte atribuindu-le roluri de simboluri ale vieții. Mă voi referi aici la fir și la nod, cu înțelesul de *firul vieții*, respectiv – *nodul vieții* – așa cum apar ele în practicile culturale de la nașterea și înmormântarea omului în spațiul basarabean.

Căutând originea acestui simbol am considerat că cel mai pregnant ea putea să se impună pornind de la practica moșitului pruncului, o experiență proprie fiecărui om și de aici marea șansă a firului și nodului de a deveni simboluri. În unele localități din spațiul pruto-nistean moșitul tradițional s-a practicat până prin anii '60 ai secolului XX și în acest context s-au păstrat mai îndelung vechi reprezentări. La nașterea copilului moașa îi lega ombilicul cu o ață albă de cânepă, făcând 3 noduri. Iar pentru a duce evidența pe câți copii i-a asistat la naștere, făcea pe un ghem câte un nod pentru fiecare copil moșit. La înmormântare acest ghem cu tot atâtea noduri trebuia să fie pus în sicriul moașei, pentru „a da seamă pe cealaltă lume” – (expresia aparține moașelor tradiționale) – pentru fiecare dintre pruncii moșiți. În acest mod se ducea o evidență mimetică a numărului de oameni născuți într-o comunitate¹¹.

Un alt șir de practici privite din aceeași perspectivă indică faptul că în comunitățile sătești pruncii erau mășurați la naștere, precum erau mășurați și oamenii decedați în cadrul ceremonialului funebru. Adică mășurau cantitatea de viață care intra odată cu pruncii născuți și cea care ieșea din comunitate, odată cu oamenii

morți. Vom aminti în acest sens practica măsurării pruncului nou-născut de către moașă cu ajutorul unei ațe, imediat de cum primea nașterea pruncului și îl scălda. Lungimea pruncului era însemnată cu câte un nod. Ața era păstrată de către mama copilului. Iar ața cu care măsurau mortul o ascundeau în pod¹². În alte localități din această măsură se făcea toiagul, – lumina egală cu statul omului, strânsă sub formă de spirală, – care, conform datinii, trebuia să ardă 40 de zile, adică tot atâta timp cât sufletul decedatului se mai află printre cei vii¹³.

Din același sistem de reprezentări face parte și practica de *a fura umbra omului* în cadrul riturilor de construcție și care consta în a-i măsura umbra unui om străin sau bătrân, pe neprins de veste, cu o sfoară, urmând ca măsură să fie îngropată la temelia unei biserici sau case, încât construcția să reziste în timp¹⁴. Aceste practici au conotații cosmice. După René Guenon „ideea de măsură este în legătură intimă cu aceea de „ordine” (în sanscrită *rita*), care se referă la producerea universului manifestat, acesta fiind, după sensul etimologic al cuvântului grec *kosmos*, o producere a „ordinii” plecând de la „haos”¹⁵. În desfășurarea ideii Ghenon arată că *rita* este înrudit prin rădăcina sa cu latinescul *ordo* (care a dat în română lexemul ordine. N.N.). La fel este înrudit cu termenul „rit”, iar ritul se împlinește în conformitate cu „ordinea”. Iată de, încheie savantul francez, într-o civilizație tradițională orice act îmbracă un caracter ritual¹⁶. Cercetătorul Gheorghe Enache subscrie la această apreciere a lui R. Guenon, comentând: „Măsura este, în sine, un act de reinstalare a ordinii și echilibrului în momentele când acestea sunt amenințate”¹⁷. În momentele tipice când viața este periclitată, omul recurge la un simulacru al ei prin care încearcă în mod simbolic s-o vizualizeze, s-o controleze, s-o stăpânească, s-o fortifice.

Similară cu măsurarea este cântărirea nou născutului, semnalată ca practică încă la sfârșitul sec. al XIX-lea¹⁸. Am putea pune în aceeași relație și prescripția de a se cântări toți oamenii în ziua de Sf. Gheorghe, de început a anului agricol și păstoresc¹⁹. Și alte practici respectate în ajunul și dimineața acestei zile, vizând protejarea manei vacilor și a câmpurilor, sănătatea oamenilor prin spălatul cu rouă dis-de-dimineată, frumusețea capilară a fetelor prin tragerea lor de cosițe, mai puțin explicite ca semnificație, semn al vechimii lor, conlucrează la menținerea esențelor de care depinde viața oamenilor, animalelor și a plantelor.

Credințele ce însoțesc diferite practici de legare a și de dezlegare a nodurilor în cadrul riturilor de trecere fac parte din reprezentările ce vizează împiedicarea sau depășirea obstacolelor, relevând și rolul acestora de *noduri ale vieții*. În timpul nunții mireasa face noduri pe brâu, ca să facă copii când va dezlega nodurile²⁰. Erau general răspândite și credințele ca la naștere lehuzei să i se dezlege toate nodurile, toate legăturile, să fie despletită ca să nască pruncul mai ușor. Similar la înmormântarea unuia dintre soții decedați se dezlegau toate nodurile și se descheiau hainele mortului, ca celalalt să aibă dezlegare de a se căsători.

Este necesar să deschidem cadrul cercetării și mai mult pentru a cuprinde în el și un alt grup de fapte din același câmp semantic. E locul să amintim și despre faptul că vechile comunități insistau ca toți cei născuți pe aceeași vatră să fie înmormântați în cimitirul ei. Și atunci când cineva murea departe fie că îi erau aduse rămășițele,

pentru a fi înhumate, fie i se făcea o înmormântare simbolică²¹. La 1807 locuitorii din satul Furceni, ținutul Orhei au refuzat să accepte înhumarea unui ostaș suedez mort în urma rănilor de pe câmpul de luptă, din oastea lui Carol al XII, regele Suediei, motivând că dacă vor înmormânta străinul în cimitir, nu vor avea recolte bogate²². Dacă mortul este adus de peste brazdă, este necesar să-i ude mormântul nouă fete cu nouă căldări de apă, ca să ploaie²³.

Se poate observa o anumită relație între prelucrarea sau tabuizarea anumitor lucrări asupra firelor și starea principalilor aștri cerești, marcată prin sărbători. Pentru a nu periclita starea de cumpănă a soarelui la solstiții și echinocții, în anumite zile ale săptămânii sau ale anului – tuturor femeilor, sau femeilor însărcinate, în special²⁴, li se interziceau să practice lucrările ce țin de pregătirea, coaserea sau țeserea firelor²⁵. Profesorul Ion H. Ciubotaru relevă interdicția acestor activități în legătură cu revenirea sufletelor celor morți în familii. „Anumite sărbători anuale, destinate pomenirii defuncților, ritualizează adunarea sufletelor pe pământ. Atunci li se oferă alimente și căldură, locuri de odihnă, și se încearcă ocrotirea lor prin diferite interdicții: nu se toarce, nu se țese, nu se coase, nu se umblă cu foarfece, cuțite, topoare etc.”²⁶ Torsul și țesutul erau interzise și în casa unde cineva suferea de boală²⁷.

Omul este viu atâta timp cât răsuflă, are suflet. În sistemul reprezentărilor populare „Sufletul este un abur închis într-o lăcrișă în inimă. Aburul acesta este suflarea lui Dumnezeu, cu care a înviat pe primul om și din care fiecare copil ia o părticică din sufletul mamei. Sufletul are forma și aspectul omului în care sălășluiește”²⁸. A muri, înseamnă a rămâne fără suflet. Radu Drăgan surprinde anumite relații între sufletul omului mort și teritoriul pe care acesta a murit. În sistemul cutumiar al Moldovei medievale această moarte, înțeleasă ca violentă, trebuia să fie despăgubită de către proprietarul pământului unde a fost descoperit cadavrul. Acest act era numit *Dușegubina* (pierderea sufletului). Dar despăgubirea nu era plătită familiei decedatului, ci statului. Analizând mai multe izvoare istorice din Moldova vom observa că proprietarul terenului era impus la despăgubire, indiferent dacă omul mort era din aceeași localitate cu proprietarul sau din altă parte. „Regula generală este următoarea, precizează Radu Drăgan „moartea unui om atrage destrămarea teritoriului pe care s-a comis crima”²⁹. Iar în finalul analizei privind raportul dintre sufletul omului și pământul pe care moare, același autor concluzionează: „Se pare că sufletul nu este decât „împrumutat” indivizilor și rămâne proprietatea ginții. Teritoriul este termenul mijlociu al acestei relații dintre gintă și sufletul individual. Cel din urmă se proiectează asupra teritoriului, chiar dacă este vorba de proprietatea comună a unui sat, căruia nimeni nu-i poate stabili vre-o răspundere în crima comisă; dar întreg satul este considerat răspunzător de crima comisă”³⁰. Deci sufletul ia forma corpului în care sălășluiește și are o relație directă cu spațiul în care trăiesc oamenii.

Din aceleași considerente mentalitatea colectivă urmărește și contabilizează toate formele de viață și relațiile dintre acestea și restul lumii. Satul ocrotește locul unde își înmormântează morții. Spațiul cimitirului este împărțit între neamuri, încât se păstrează și anumite raporturi simetrice cu cele existente în structura de neam a comunității. În cimitir erau înhumați numai morții morți de moarte bună, dar nu și

acei care și-au pus capăt zilelor, nici acei care au murit de moarte năprasnică. Ambele morți erau considerate cel mai mare păcat. Viața fiind înțeleasă ca cel mai prețios dar divin, trebuie să rămână la latitudinea Domnului, nu a omului. Până la Al Doilea Război Mondial sinucigașii erau înmormântați la hotarul localității, fiind duși încolo pe o grapă, ca să nu atingă pământul sau mijlocul de transport și să-i contamineze de morbul morții. Mai târziu au început a îngropa sinucigașii dincolo de gardul exterior al cimitirului, iar după câteva decenii aceștia au început a fi înhumați sub gardul cimitirului, în partea lui interioară. În prezent contrar datinei, rudele celor care și-au luat viața sau au murit de moarte năprasnică încearcă să ignore cerința cutumiară de a izola sinucigașii. În luna iulie anul 2001 am asistat la un ritual de invocare a ploii în comuna Țăra, raionul Florești. Aici primăvara și vara n-a plouat, iar oamenii au început a da vina pe faptul că în mijlocul cimitirului au fost îngropați în acel an trei sinucigași. Timp de trei duminici la rând femeile au stropit cu aghiazmă mormintele acestora, pentru a readuce ploaia asupra satului. Prin aceste interdicții și prescripții care dezvoltă mai multe semnificații, în mare este protejat circuitul vieții în vatra satului.

Grija pentru viața, înțeleasă ca un întreg, este susținută de obiceiurile de înmormântare cu semnificații profunde privind asigurarea defunctului în viața de dincolo cu cele necesare, de obiceiurile de pomenire a mortului la 9, 20, 40 de zile, jumătate de an, un an și an de an, șapte ani la rând, – timp rezervat de tradiție pentru rânduirea mortului în lumea celor drepti, la care trebuie să adăugăm cele peste 20 de zile de pomenire a tuturor morților din timpul unui an calendaristic.

Femeia, ca născătoare de prunci, este protejată în mod special. Ea nu are voie să omoare nici un fel de vietate (mâță, câine, broască etc.), altfel nu va crește pâinea din mâna ei³¹. Ca să aibă o naștere ușoară, femeii însărcinate i se interzice să lovească cu piciorul porci, vaci sau câine³¹. Femeia, care prin farmece caută să scape de copil, „după moarte vor fi puse la talpa iadului, și vor fi agățate de limbă, iar copiii pe care i-a lepădat, se vor preface în șerpi veninoși, care o vor suge”³². Dar nici bărbatul, mai ales plugarul nu are voie să omoare careva vietăți (mâță, câine etc.), căci altfel nu rodește câmpul în urma lui³³. Dar în situații extraordinare păcatul omuciderii este perceput ca fiind relativ: „Dacă omori pe omul care a omorât o sută de oameni, nu-i păcat”³⁴.

Sub semnul interdicțiilor și reglementărilor în raport cu firul înțeles ca *fir al vieții* se află inclusiv pruncii nenăscuți și morții până la șapte ani. Femeia însărcinată este cea vizată în special, pentru că ea poartă sarcina și trebuie să asigure, inclusiv magic integritatea, dar și frumusețea pruncului. Să nu taie, să nu țeară, ori să toarcă la zile mari. În alte sate li se interzice categoric să coase, să cârpească ori să croiască în toată această perioadă³⁶, adică toate activitățile legate de prelucrarea firelor. Se interzic aceste lucrări fetei logodite, mamei sale și mamei mirelui³⁷. Firele sunt și cele care leagă, fac legătura între toate câte sunt. Și dacă se dorește ca localizarea unei acțiuni să nu se extindă, atunci se interzice lucrul cu firele³⁸. Aceste interdicții țin de un substrat și mai adânc al reprezentărilor despre lume, circumscrise mentalității mitice. În diverse tradiții culturale personajele feminine – *ursitoarele*, *moirele*, *parcele* etc. – de care depind viața, moartea și soarta oamenilor, au ca dominantă ocupațională torsul, urzitul, țesutul firelor, și tot ele pedepsesc femeile care încalcă interdicțiile privind

aceste activități. Ca să generalizăm, trebuie să relevăm esențialul. Aceste activități sunt interzise în perioadele când altceva, spre exemplu: aștrii, copiii, plantele etc. trebuie să se împlinescă, să se dezvolte, să crească. Din perspectiva gândirii mitice torsul, răsucitul, țesutul firelor ar periclita celălalt *fir al vieții* care este simbolul esențial al naturii.

Omorul pruncilor nenăscuți (avortul) este considerat cel mai mare păcat, fiind egalat cu omuciderea. În literatura de specialitate se conțin mai multe credințe legate de copii morți nebotezați și de practicile săvârșite pentru îmbunarea acestora. Toți acei care aud plânset de copil în afara localităților fie că rup o bucată din propria haină și „dau scutec” pruncului. Astfel că la salvarea sufletului unui prunc participă mai multă lume³⁹.

„Copii morți nebotezați se schimbă în Moroi, care ies noaptea din morminte, fac oamenilor și, mai ales, mamelor lor neplăceri și pagube și, până la al șaptelea an, vin și strigă în miezul nopții: „botez, botez”. Copii aceștia nici nu sunt primiți să fie îngropați laolaltă cu ceilalți creștinați, ci într-un colț al cimitirului”. „Ca să nu-i lase să se schimbe în Moroi, mamele trebuie să stropească acești copii cu agheasmă și să-i înmormânteze la fel cu ceilalți”⁴⁰. A-i rândui înseamnă a le da nume, adică a le recunoaște identitatea. Conform credințelor populare se transformă în moroi și acei care „și-au luat viața”, „și-au făcut samă”. În mormântarea acestora iese din scenariul cunoscut al obiceiurilor funerare. Prin actul sinucigaș ei și-au ratat conexiunea la circuitul vieții în natură.

Și natura se revoltă atunci când se face moarte de om. „Când se stârnește deodată furtună, vânt și ploaie sau viscol, s-a făcut undeva moarte de om”⁴¹.

Cercetătorul bucureștean Ion Ghinoiu a analizat modelul cultural format de comportamentul reproductiv sau procreator al românilor și printre valorile fundamentale ale acestui model a remarcat „respectul neabătut față de viață, dragostea și grija pentru copii, valoarea copilului pentru supraviețuirea spiței de neam și, prin extensiune, a poporului român, prestigiul social al familiei cu mulți copii, condamnarea hotărâtă a întreruperilor de sarcină, atitudinea negativă față de nașterile în afara căsătoriei, atașamentul profund față de familie”⁴².

În anumite situații moralitatea umană este extinsă și asupra animalelor. Spre exemplu, este generalizată credința că de Ziua Crucii, pământul primește înapoi șerpii, cu excepția celor care au mușcat om. Rămas la suprafață, acesta „Umblă pe pământ până îngheață, sau îl omoară omul”. Cu alte cuvinte este pedepsit tot de natură sau de om. Dar nu toate relațiile dintre animale sunt suficient de bine înțelese de oameni. Este cazul cocorilor „cocostârcul la vărat de la noi leapădă câte unul pe aici să se prăpădească. Dar de ce-l leapădă, Dumnezeu știe”. Conflictul este intuit, iar explicația lui ține de alt orizont semantic⁴³.

Din perspectiva protecției vieții omul percepe și lumea obiectelor, în special a uneltelor. Conform moralei tradiționale fetele, înainte de căsătorie trebuiau să-și facă itele de țesut. La fel flăcăii trebuiau să facă pentru fetele cu care doreau să se căsătorească furcă și răschitor înainte de căsătorie, altfel dacă le făceau fiind căsătoriți, se considera că le va muri perechea. În contextul aceluiași credințe când murea femeia

i se rupea și furca. Astfel din perspectiva acestor credințe, rezultă că în trecut fiecare femeie pregătea firele și le țesea doar la uneltele sale, ceea ce denotă că aceste lucrări erau circumscrise actului mitologic.

Omul este răspunzător și de viața animalelor cu care lucrează⁴⁴. Mai mult chiar, el este responsabil și de obiectele care l-au servit până când au ieșit din uz. Faptul că nu se permite să dai pe foc uneltele agricole, în special jug de bou, uneltele de prelucrat firele și de țesut⁴⁵, partea lemnoasă a morilor și a mijloacelor de transport (căruță, car), icoană⁴⁶, însă se permite ca acestea fie date pe apă, sau cel puțin să fie lăsate să putrezească, – ne trimite la aceeași idee a continuității vieții prin apă și pământ, ambele având proprietăți germinatorii.

În concluzie

Viața este tot ce are mai scump omul. Dovadă sunt și expresiile „Cu prețul vieții”, „A plăti cu viața” când se obține ceva cu prețul suprem. Societatea tradițională raportează viața la vârful sistemului de valori tradiționale, considerând-o sacră. Din aceste considerente un vast ansamblu de reprezentări este circumscris vieții, protejând-o prin interdicții și prescripții.

Relevarea mecanismelor prin care viața umană dobândește semnificații sociale complexe presupune cuprinderea în discuție a întregii paradigme a culturii populare, căci ideea de prețuire a vieții este dominantă în toate structurile acestei culturi. Am trecut în revistă câteva exemple, mai relevante, ale acestei paradigme descoperind relații strict corelate de gândirea simbolică. Se creează impresia că cercul de valori care înconjoară viața, făcând-o posibilă sau menținând-o, sunt mai frecvent reactualizate, iar viața rămâne situată în epicentrul maximei sacralități.

Spiritul ecologic stă la baza conceptului continuității vieții care face conexiuni largi antrenând întreaga paradigmă a culturii tradiționale. Fiecare sistem: cel social format din oameni și instituții, cel al animalelor format din animale de casă și cele sălbatice, cel al plantelor format din plantele cultivate și cele sălbatice, cel al obiectelor format din lucruri create de oameni și din realități existente în cadrul natural (soarele, luna, pietrele, lutul, apa, aerul etc.) – între toate acestea cultura tradițională formează corelări cauzale, reprezentative și existențiale.

În tabloul lumii specific culturii tradiționale românești s-a produs relaționarea *vieții umane, vieții animalelor și plantelor într-un tot întreg – viață ca un circuit continuu*, ordonat și racordat prin viziunea cosmogonică.

Note și referințe bibliografice

¹ VULCĂNESCU Mircea. – **Dimensiunea românească a existenței**. Editura Fundației Culturale Române. Ediție îngrijită de Marin Diaconu. București, 1991.

² PAPADIMA Ovidiu. – **O viziune românească asupra lumii. Studiu de folclor**. Ediție definitivă, revăzută de autor, cu o prefață de I. Oprișan. Editura Saeculum I.O. București, 2009.

³ COMANICI Germina. – **Valori identitare românești**. Editura Etnologică, București, 2004. – P. 173.

⁴ БАЙБУРИН А. К., ТОПОРКОВ А. Л. – **У истоков этикета. Этнографические очерки**. Ленинград, «Наука», Ленинградское отделение, 1990. – С. 10-14.

⁵ FERRÉOL Gilles, CAUCHE Philippe, DUPREZ Jean-Marie, GADREY Nicole, SIMON

Michel. – **Dicționar de sociologie**. Editura Collegium, Polirom Știință și Tehnică. București, 1998. – P. 219.

⁶ *Ibidem*, p. 205.

⁷ OLINESCU Marcel. – **Mitologie românească**. Editura Saeculum I.O., București, 2001. – P. 102.

⁸ CIUBOTARU Silvia. – **Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte**. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Iași, 2009. – P. 272-275; 460-501.

⁹ *Ibidem*, p. 115.

¹⁰ *Ibidem*, p. 118.

¹¹ Informatoare, fiice de moașe: VASILOI Lidia, n. 1950, s. Văratc, raionul Râșcani (moașa avea un ghem de culoare roșie); PROȚIC Ana, n. 1926, s. Lencăuți, raionul Ocnița (moașa făcea noduri pe o ață); COȘLEANĂ Ileana, n. 1927 și Irina, n. 1928 (făcea noduri pe o ață. Ața i-o puneau moașei în raclă. La groapă o scoteau și o puneau sub raclă).

¹² CIUBOTARU Ion H. – **Marea trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova**. Editura „Grai și suflet - Cultura națională”, București, 1999. – P. 60; Informatori: SĂRĂȚICA Liuba, n. 1946, s. Larga, raionul Briceni (după mărtac); În alte localități (s. Bujor, raionul Hâncești; s. Râscăieți, raionul Ștefan Vodă, s. Mașcăuți, raionul Criuleni; Ciutești, raionul Nisporeni) se măsură cu stuful, după care acesta era pus la fundul sicriului.

¹³ Informatori: ISAC Ion Gheorghe, n. 1923, s. Trușeni, raionul Strășeni; TUTUNARU Victoria, n. 1948, s. Sărata-Răzeși, raionul Leova.

¹⁴ TALOȘ Ion. – **Meșterul Manole. Contribuții la studiul unei teme de folclor european**. Editura „Minerva”, București, 1973. – P. 87.

¹⁵ GUENON René. – **Domnia cantității și semnele vremurilor**. Traducere de Florin Mihăescu și Dan Stanca. Editura „Humanitas”, București, 1995. – P. 31.

¹⁶ *Ibidem*, p. 31-32.

¹⁷ ENACHE Gheorghe. – **Călătoria cu roua-n picioare, cu ceața-n spinare. Studiu asupra ceremonialului de cult funebru la români**. Editura „Paideia”, București, 2006.

¹⁸ MARIAN Simeon Florea. – **Trilogia vieții. Nașterea la români. Studiu istorico-etnografic comparativ**. Editura „Grai și suflet - Cultura națională”, București, 1995. – P. 87.

¹⁹ FURTUNĂ Alexandru. – *Sărbătoarea Sf. Gheorghe la români (Repere în spațiu și timp) // Revista de etnologie*. Nr. 3. Chișinău, 2001. – P. 45.

²⁰ MUȘLEA Ion, BĂRLEA Ovidiu. – **Tipologia folclorului din răspunsurile la chestionarele lui B.P. Hasdeu**. – Editura „Minerva”, București, 1970. – P. 446.

²¹ VULCĂNESCU Romulus. – **Mitologie română**. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970. – P. 185-186.

²² SCHNEIDER von WEISMANTEL Erasmus Heinrich (1688-1749). – *Jurnal de campanie pe anii 1700-1714] // Călători străini în țările române*. Editura Științifică și Enciclopedică, București. 1983 – P. 355.

²³ ȘTEFĂNUCĂ Petre. – **Cercetări folklorice pe Valea Nistrului de Jos**. Extras din „Anuarul Arhivei de Folclor a Academiei Române”. IV. M.O. Imprimeria Națională, București, 1937. – P. 216-217.

²⁴ HULUBAȘ Adina. – **Obiceiuri de naștere din Moldova. Tipologie și corpus de texte**. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012. – P. 181-182.

²⁵ GOROVEI Artur. – **Credințe și superstiții ale poporului român**. Editura „Grai și suflet - Cultura națională”, București, 1995. – P. 235-236.

²⁶ CIUBOTARU Ion H. – *Op. cit.*, p.103.

²⁷ ȘTEFĂNUCĂ Petre. – *Op. cit.*, p. 193.

²⁸ *Ibidem*, p. 215.

²⁹ DRĂGAN Radu. – **Lumile răsturnate: reprezentarea spațiului în societatea tradițională**. Colecția Spații imaginate. Editura „Paideia”, București, 2000. – P. 109.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ BUZILĂ Varvara. – **Pâinea aliment și simbol. Experiența sacralului.** I.E.P. „Știința”, Chișinău, 1999. – P. 49. Și referința 59 de la p. 77. „Cele 9 fire de păr ale necuratului nu-i dau voie pâinii să crească” – Inf. Vera Cazacioc, n. 1921, s. Lipnic, raionul Ocnița. În: V. Buzilă, 1989.

³² HULUBAȘ Adina. – *Op. cit.*, p. 181.

³³ OLINESCU Marcel. – *Op. cit.*, p. 166.

³⁴ BUZILĂ Varvara. – *Op. cit.*, p. 49.

³⁵ PAVELESCU Gh. – **Aspecte din spiritualitatea românilor transnistrieni. Credințe și obiceiuri.** Editura „Ramuri”, Craiova, 1944. – P. 26.

³⁶ Informatori: COJOCARU Melania, n. 1938, s. Bulboci, raionul Soroca; MĂLAI Vera, n. 1940, s. Corjevo, raionul Dubăsari. În: V. Buzilă, 1992.

³⁷ MUȘLEA Ion, BĂRLEA Ovidiu. – *Op. cit.*, p. 447.

³⁸ PAVELESCU Gh. – *Op. cit.*, p. 13.

³⁹ NICULIȚĂ-VORONCA Elena. – **Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică.** I. Ediție îngrijită de Iordan Datcu. Editura Saeculum I.O. București, 1998. – P. 361.

⁴⁰ OLINESCU Marcel. – *Op. cit.*, p. 167.

⁴¹ GOROVEI Artur. – *Op. cit.*, p. 149.

⁴² GHINOIU Ion. – *Etnografie // TREBICI Vladimir, GHINOIU Ion. – Demografie și etnografie.* Editura științifică și enciclopedică, București, 1986. – P. 226.

⁴³ PAVELESCU Gh. – *Op. cit.*, p. 12.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁵ Informatori: PETICĂ Natalia, n. 1919, s. Sărata-Răzeși, raionul Leova (jug de bou, cumpănă la fântână); GHERMAN Domnica, n. 1918, s. Pătrăuții de Sus, raionul Storojineț, regiunea Cernăuți. În: V. Buzilă, 1992.

⁴⁶ Despre interdicția de a pune pe foc fluierul, fusul și lingura: GOROVEI Artur. – *Op. cit.*, p. 73.

Abstract

MECHANISMS OF MAINTAINING THE CIRCUIT OF LIFE IN THE SYSTEM OF VALUES SPECIFIC FOR THE TRADITIONAL CULTURE. The paper discusses the symbolical means how the traditional culture assigns to life the highest semiotic status within the traditional system of values. It reveals the sacred condition of life and the significances of objects, serving as simulacra, used by people in order to master or control life in its periods of vulnerability, i.e. when a person is born or dies, or during the great annual feasts. Viewed from an ecological perspective, by means of customs and magical practices is maintained a continuous circuit of life. In the same circuit, like in a single body, being correlated and structured according to the cosmogony, mingle the life of humans, the life of animals and the life of plants.

Key words: *life, system of values, thread of life, the knot of life, the sacredness of life, helping a child being born, measuring a dead person.*

Secretar științific, MNEIN
buzila.varvara@gmail.com

PORTUL POPULAR DIN ȚARA MARAMURESULUI

Dumitru IUGA

“În timp, toți venim din Maramureș”

MIHAI EMINESCU

Rezumat

Articolul prezintă o sinteză a portului popular din Țara Maramureșului, realizată în baza aprecierii critice a contribuțiilor științifice ale predecesorilor la promovarea domeniului și a rezultatelor obținute de către autor în timpul cercetării manifestărilor actuale ale acestei tradiții străvechi. Prin analiza unei factologii bogate a componentelor portului popular, conservat în mod exemplar până în prezent, autorul relevă atât consecvența în păstrarea unor tipare arhaice, cât și capacitatea maramureșenilor de a asimila noi materiale în procesul dezvoltării societății. Spiritul identitar continuă să alimenteze perpetuarea și dezvoltarea portului popular în Țara Maramureșului, dimensionându-i semnificațiile, mai ales, în sfera sărbătorească.

Cuvinte-cheie: Maramureș, port popular, identitate, tipare arhaice.

Țara Maramureșului, de la prima mențiune în documentele de cancelarie, la 1199, avea, până în 1920, o suprafață de 10.354 km², după stabilirea granițelor revenind României doar 3.831 km². Voievodatul Maramureșului se întindea de la Munții Rodnei – Pasul Prislop și Obcinele Bucovinei – Munții Maramureșului, la sud-est și la nord, până la Talabârjaba la vest, iar la sud – Munții vulcanici ai Oașului, Gutâiului și Țibleșului. Ioan Mihalyi de Apșa descrie foarte sugestiv Țara Maramureșului: “Comitatul Maramureș, situat la cursul superior al râului Tisa, formează în privința topohidrografică un teritoriu închis din toate laturile de dealuri mari și munți înalți, ca o cetate, având de poartă locul îngust lângă Huszt, unde Tisa părăsește locul său natal. Apele pătrund acest teritoriu, cum e pătrunsă frunza arborelui de nervele sale; râuri curg din toate marginile până în mijlocul ținutului, unde Tisa toate le adună, primind de-a stânga râurile Mara, Iza și Vișeu, de-a dreapta Apșa, Tarasul, Talaborul și râul Nagy-Agh (Neag-Iza Neagră – n. n.). Toate aceste râuri se ramifică în văi și vălcele încântătoare, de o rară frumuseață naturală, cum le are pământul clasic al Elladei și al Italiei”¹.

Sunt edificatoare descoperirile arheologice din paleoliticul superior (Nănești), neolitic (Leordina, Rozavlea, Strâmtura, Sighet, Coștiui, Cornești etc.), epoca bronzului (tezaurile de la Sarasău, Borșa, Bogdan Vodă sau Cetatea de pe dealul Solovan din Sighet, Săliștea de Sus², din prima și a doua epoca a fierului, din perioada dacică și prefeudală³. Întinderea voievodatului, cele aproape 200 de localități componente (azi în Maramureșul din România au rămas doar 58 localități) cu o populație numeroasă, i-au conferit o individualitate distinctă în peisajul Țărilor Românești, de aici plecând “întemeietorii de legi și datini” Dragoș Voievod și Bogdan Voievod spre Moldova, care câteva secole s-a numit Terra Bogdana, dinastia Mușatinilor domnind aici aproape două secole și jumătate. Dinastiile maramureșene au stăpânit și voievodatul Galiției

(din Drăgoșești descinde, în sec. XV, o familie numită Ceaikovskiy), voievodatul Zambor din sudul Poloniei, în ținutul numit azi Podhale. Prin secolele XIV-XV aici au fost făcute primele traduceri de texte religioase în românește, iar acestea “creaseră o tradiție a limbii literare; creaseră, oarecum, limba literară a românilor, pe care traducătorii din diferite provincii românești erau obligați s-o respecte într-o oarecare măsură. Avea, oarecum, dreptate Iorga să considere Maramureșul drept Toscana neamului românesc, adică patria limbii românești, cel puțin când e vorba de Coresi și traducătorii și scriitorii de până prin veacul al XVIII-lea”⁴.

Miron Costin în “Descrierea Țării Moldovei și a Munteniei” (Poema polonă) acordă un spațiu generos Maramureșului, scriind: „Maramureșu-i întreg, parcă nimeni n-a ieșit. / Că acolo și pe Olt oamenii s-au înmulțit. / Vorba lor este și-acum frumoasă, curată, / Mai ales în Maramureș, mai apropiată / De italienească și-s cu dreptul răzășesc, / Liberi și până acum ei la nimeni nu slujesc, / Numai ce cu prințul la război pornesc călări / Și-ntrețin cetatea Hust din a lor cămări / Și cu oameni. După alte legi trăiesc și apoi / Nici nu-s cei din urmă în trebi de război”. (Trad. Elena Lința).

Rolul Maramureșului este dovedit și de diplomele acordate de regatul Ungariei nobililor maramureșeni. Românii “din Maramureș sunt amintiți abia la începutul secolului al XIV-lea în documentele maghiare, pentru că doar atunci au intrat în sfera de interes a Ungariei, când regele Carol Robert, care urmărea o politică de expansiune teritorială spre Moldova și Galiția, a avut nevoie de ajutorul lor împotriva Tătarilor și Lituanienilor”⁵. Prima familie nobilă maghiară stabilită în Maramureș a fost familia Pogany (“Domnișoara Pogany” a lui Brâncuși este descendenta acestei familii), în 1500, la Domnești (azi în Transcarpatia). Rutenii/Rusinii, sub Teodor Koriatovici, vin în Țara Maramureșului abia în sec. XV (la 1405 erau la Munkacevo, alungați de lituanieni, iar pe la 1461 de la Cușnița pe Bârjaba, spre Munkacevo, se amintește de un drum “ad terra Ruthinorum”⁶. Reatestarea diplomelor nobiliare de către Curtea de la Viena, la sfârșitul sec. al XVIII-lea, ne dă o imagine destul de clară a Țării Maramureșului. Toți trebuiau, prin “înscrieri” (diplome), să-și dovedească nobilitatea: “între anii 1752-1768 doar 120 de familii maghiare, din 15 târguri, și-au dovedit nobilitatea, însă cu toții fiind nobili armaliști, nici unul donatar; nici o familie ruteană nu și-a dovedit nobilitatea, în schimb 351 familii românești, din 50 de sate, și-au dovedit nobilitatea, dintre care 310 nobili donatari – nobilii donatari erau cei care primeau domenii nobiliare cu drept de proprietate pe veci, românii fiind, de fapt, investiți în propriile lor domenii”⁷.

Prin anii 1971-72 am văzut o carte poștală din Sicilia. Era o “Gina Lolobrigida” cu o cămașă decoltată cam cum se poartă de vreo 30 de ani pe cursul superior al Izei, și cu o zadie (fotă, catrință) în vârste roșu-negru roșu-negru, 4 dungi, un pic mai late ca în Maramureș. Ne-a trimis-o un cunoscut cântăreț, Emil Gavriș, originar din Chelința, sat de pe Someș, aflat azi în județul Maramureș. M-a uimit. Așa cum “Madona Română” de la Vatican are o zadie transilvăneană. La Biserica din Buleni, în Săliștea de Sus, exista, până acum vreo 50 de ani, o icoană a Maicii Domnului, având costum de țărancă maramureșeană. Nu știm unde și cum a dispărut.

În sudul Poloniei, în Slovacia, și de acolo înspre toată Transcarpatia până în

Maramureșul de dincolo și de dincoace de Tisa, costumele este aproape similar. La femei a evoluat mult înspre *sugnă/sucnă* (fotă de cașmir); unele zone mai păstrează zadiile, în spate și în față, despărțite: vz. Muntenia, Ardealul, Banatul, Crișana și, desigur, Maramureșul (diferențieri se observă în Oaș și Codru, sau în Moldova). În Maramureș, încă și azi, peste *sugnă* se poartă, numai în partea dinainte, o *zadie*. “Portul maramureșean, unitar, are un caracter cu totul original, cu elemente specifice pe care nu le găsim în alte zone, încadrându-se însă stilului portului popular românesc”⁸. *Zadiile* din Maramureș păstrează, de pildă, *vârstele/vrâstele* (benzile, dungile) mai late, în comparație cu vrâstele mai dese, mai înguste și numeroase, din Bistrița, Ardeal, Muntenia, până în Bulgaria, Macedonia sau Pind, ori până în Sicilia. Ele sunt catalogate ca “originale”, prin caracterile sale prezentând “aspecte dintre cele mai importante și valoroase în cadrul etnografiei românești”, prin croi, prin “gama elementelor ornamentale” trădând “un substrat arhaic, comun etniei românești”⁹. La mijlocul sec. XX Al. Tzigara-Samurcaș avea dreptate să susțină că “în România, straturile țărănești găsimu-se încă, în unele privințe, într-un stadiu foarte apropiat de vremurile preistorice, costumele mai poate servi drept semn distinctiv și cu atât mai sigur, cu cât se bucură de o tradiție neîntreruptă de mai multe ori milenară”¹⁰. În acest context Maramureșul este una dintre zonele bine conturate, costumele impresionând “prin vigoarea elementelor arhaice, cum sunt *guba*, *zadiile* colorate puternic în dungi late, sau consistența țesăturilor...”, precum și “de finețea și rafinamentul unor cusături”¹¹. Deși unitar, având caracteristici comune, se observă în port unele diferențieri pe subzone, diversitatea manifestându-se chiar de la sat la sat. În acest fel “portul popular se dovedește a fi o adevărată și prețioasă mărturie a identității culturale a țaranului maramureșean”¹².

Zone/subzone etnografice și portul țărănesc din Maramureș

Prin piesele importante ale portului, prin cromatică și, uneori, prin croi, Maramureșul (cât a rămas astăzi în România) se poate împărți în 2 zone mari, coresponzând fostelor raioane Sighet și Vișeu, acestea, la rândul lor, având unele subzone (nu vom cuprinde aici localitățile cu populație majoritar ucraineană/ruteană/huțulă sau maghiară).

I. Zona Sighet, cu:

1. Subzona Valea Tisei (Sighet, Iapa, Sarasău, Săpânța, Bocicioiu Mare, Tisa, dar și localitățile din dreapta Tisei: Apșa de Jos, Slatina, Apșa de Mijloc, Strâmtura etc., azi în Ucraina).

2. Subzona Cursul inferior al Izei-Valea Ronei-Mara-Cosău (Vadu Izei, Oncești, Nănești, Valea Stejarului, Bârsana, Slătioara, Glod, Rona de Jos, Berbești, Giulești, Ferești, Cornești, Sat Șugatag, Mănăstirea, Hărniciești, Desești, Mara (Crăcești), Hoteni, Ocna Șugatag, Breb, Călinești, Sârbi, Budești).

II. Zona Cursul superior al Izei - Valea Vișeului, cu:

1. Subzona Cursul superior al Izei-Vișeu (Strâmtura, Rozavlea, Șieu, Botiza, Poienile Izei, Ieud, Bogdan Vodă, Dragomirești, Săliștea de Sus, Săcel, Petrova, Leordina, Bocicioel, Vișeu de Jos, Vișeu de Mijloc, Vișeu de Sus).

2. Subzona Moisei-Borșa.

În lucrarea noastră vom încerca să analizăm principalele piese de port în funcție de zonă/subzonă, sex, vârstă, subliniind unele diferențieri/asemănări existente în formă/croi, ornamentică, utilizare. Nu vom insista asupra elementelor pur tehnice, descrise/cunoscute din studii precedente, chiar din toate ținuturile românești¹³. Înainte de a trece la descrierea portului actual am dori să readucem aminte de o descriere a portului maramureșean realizată de Petru Bilțiu alias Dăncuș de Ieud, la răspunsurile *Chestionarului istoric* (N. Densușianu), în 1893. Le redăm in extenso (cu ortografia vremii și a manuscrisului): “Cămeșuța mea-i lărguță / C-o făcut-o a mea mândruță / Pentru ce i-am dat guriță. / Cojocu mi(-i) românesc, / Flori mândre-l împodobesc: / Galben, albastru și roșiu / Tocma cumu a portat moșiu. / Clopuțu mi(-i)-nșinorat, / De struți în gios e plecat. / Peana dreaptă-i-e turtită, / Cu bumbuști îi împistrită, / Cioarecii mi-s românești, / Nu-s ca ciucurii domnești! / Cioarecii mei îs largi, / Cum li-s la români mai dragi! / Guba mea-i de păr de oi, / Tare-i ca pielea de boi, / Pentru-acea o tragu domnii / Doară or putea beli (o vor). / Lasă tragă și tot tragă / ână țin lucru de șiağă / Și până li(-i) lumea dragă. / Tragă-mă cât or voi, / Până ce poți suferi, Că dacă m- oi mânîe / Apuca-oi o nuie, / I-oi îmblăti rău cu ea. / Cureaua mea-i cu aramni (arâmi) /Și cu șiese cataramni, / Din afară-i cam roșie, / Tocma cum îmi place mie”¹⁴.

”Maramureșul – în gura poporului – e împărțit după ape, și așa locuitorii de pe Iza sunt izeni. Portul lor e de regulă: guba scurtă, pieptariu de piele înfrumusețat cu diferite colori (însă aceasta întru atât se distinge de pieptarele ce poartă românii în alte părți – prin Ardeal – că e mai scurt, așa că nu ajunge până la bata cioarecilor), apoi cămașă scurtă cu mâneci largi și încrețită pe umere (foștii iobagi își înfrumusețează cămeșile cu colțișori și cu fir albastru și roșu, nemeșii însă țin lucru prost, poartă cămeși de acele, dâșșii au cămeși simple, fără împistrituri, că așa au apucat de la moșistrămoși). De portul – costumul – românesc de pe Iza – și din întreaga Marmăție – se ține și o curea lată, pe care o poartă bărbații pe lângă pântecul gol, iară cămașa atârână preste jumătate partea curelei (pentru că e așa de scurtă). Holteii mai poartă și o curea angustă și lungă, carea se învârtește de vreo două trei ori pe lângă șolduri (iobagii și porțieșii de regulă pun bumbi de aramă galbină pe de-a lungul curelei celei lungi, dară nobilii pun numai un singur bumb). Ismenele sunt largi și destul de lungi, dară nu sunt chiar așa de largi ca ale ungurilor. Cioarecii sunt largi (mai de două ori așa de largi ca prin Ardeal și ca bernevicii din România) și – preste întreg Maramureșul – numai întru atâta diferesc, că nobilii îi poartă simpli – afară de petroveni – iară cei din satele iobăgești au cioareci înfrumusețați cu fir verde ori albastru, ba chiar și roșu, și pe la poală sunt desțesuți de două degete. Nobilii zic că acesta e port țigănesc, pentru aceea nici nu poți vedea fecior de nemeș cu cioareci împistriți, fără pe cei din Petrova. Pălăria de regulă e mică, cu pană (margine) puțin redicată, iară pe Mara și pe Coseu, cu pană dreaptă. Cușma (căciula) e de miel, e rotundă și micuță, afară de Borșa, unde au cușme lungi cu vârful înalt. Opincile sunt făcute frumos, după picior, nu cum sunt în unele părți, ca să le poată încălța pe oricare picior. La opinci se aplică ață de lână neagră iar în capetele ațelor sunt curele. Încălțătura se face până sub genunchi. Muierile poartă două zadii țesute din tort de lână colorată. Cămeșile muieriești în

unele părți sunt închistrite cu fluturei de ață albastră și roșie. Portul descris e comun prin Marmația, afară de apa Vișeului, pe unde poartă sumane negre în loc de gube¹⁵.

Portul bărbătesc este simplu: *cămașa scurtă*, până la brâu, deosebită ca lungime de cea din Ardeal (Bistrițenii, Năsăudenii, Mureșenii etc.), Moldova, Muntenia sau Sudul Dunării; mai demult, mai ales pe Valea Tisei, cămașa era foarte scurtă, acoperindu-le doar pieptul. Mânecele sunt largi în toate zonele; doar în ultimii 30-40 de ani cămașa a început să aibă mânecile încheiate cu manșetă. Croită din doi lați, fără ornamente la umăr, avea încrețele și colțișori (dinte de lup; daoii=dacii se considerau „lupi”, având steagul cap de lup și trup de șarpe=înțelepciune), la grumaz, o despicătură mai mare sau mai mică la piept, la care se puneau unul sau mai mulți bumbi (nasturi) ori doi ciucălăi (ciucuri). Astăzi, prin ornamentele alb pe alb la guler, despicătura pieptului și manșete, cu bumbi colorați și numeroși, cămașa a devenit foarte scumpă, costă și 10-15 milioane lei (vechi) și se face la croitori specializați, îndeosebi femei); acasă se cos doar cămășile mai simple, de toate zilele (de lucru). Pe Mara și Cosău sunt ornamentate cu ață colorată (predomină galbenul discret, albastrul) la guler și la manșete. La copii cămășile sunt croite și cusute la fel ca la cei maturi.

Vara poartă *gatii*, de o lungime până un pic sub genunchi, uneori chiar mai lungi, excepție făcând subzona Moisei-Borșa sau Săcel, unde *gatiile* ajung pâna la glezne, jos având *roituri* – o împletitură din fire lăsate să atârne, cam de 3-4 cm. Există unele mici diferențieri de la zonă la zonă, chiar și de la sat la sat. Păcurarii, pe timpul pășunatului alpin, poartă *gatii* și *cămăși negre*, numite *smolenci*, realizate cu o tehnică specială, prin fierbere în zer și vopsire cu coajă de arin sau coji de nucă¹⁶.

La brâu poartă *curea lată* din piele, spre Sighet și dincolo de Tisa numită *tisău*¹⁷, având 3-4 sau chiar 6-8 cataramă; este o piesă comună întregului Maramureș (azi, mai ales pe Mara-Sat Șugatag, Hărnicești, feciorii poartă curele împodobite cu mărgelă, de proveniență năsăudeană). Cureaua este bumbdită, adică are un fel de nasturi metalici, cam de mărimea nasturilor de la palton. Peste cămașă și curea mai poartă, arcește, o *straiță*, *trăistută feciorească*, de dimensiuni cam de 20-30 cm, cu baier lat și frumos împletit, din lână, în 6-8-10-12 fire. Dacă mai demult, „pe vremea ungurilor, purta - ca și oșenii - câte un cuțit”¹⁸, astăzi trăistuta feciorească ori cureaua, ca și *mânecele* (făcute din lână colorată cusută, în frumoase motive geometrice, pe pânză, mai nou pe barșon - catifea) au început să devină mai rare. A rămas doar cântecul: “Eu-s fecior făcut așé/ Cu cuțit și cu curé/ Și cu gura măricé/ Ca să pot hori cu ié”.

Iarna, de la copii la bătrâni, peste *gatii* îmbracă *cioareci* de pânură albă. În zona Tisa-Mara-Cosău-Cursul inferior al Izei pânura este mai groasă, doar vâlturată, azi, pe alocuri, se aseamănă cu pânura bine piuată de pe Cursul superior al Izei și de pe Vișeu. La Săcel, Borșa, Moisei cioarecii erau/sunt, mai rar azi, prinși jos cu un șnur de lână sau piele, în celelalte zone având o îndoitură cam de o palmă, alteori chiar mai lată. În ultimii ani locul *gatiilor* și *cioarecilor* îl iau tot mai mult pantalonii, numiți *ciucuri*. Pe vremuri, numai domnii, “pantolonarii”, purtau ciucuri, maramureșeanul având și o zicere: “Câți îs domni și cu ciucuri/ Toți trăiesc după pluguri”, așa cum la “clasa muncitoare” atât de mediatizată îi spunea clasa “mâncătoare”, pentru că “ei numa’ mânăncă ce lucrăm noi”.

Pe cap poartă *cllop*, pălărie de fetru (pe Valea Vișeului-Cursul superior al Izei, de culoare neagră; la Borșa, Moisei, Botiza, de culoare verde); pe Mara-Cosău- Cursul inferior al Izei poartă *cllop de paie*, cu pana mai lată decât în Oaș; la Săpânța-Sarasău/Slatina, dar și Vadu Izei *cllopul* este tot de fetru, având, după sat, o formă specifică, cu pană mai puțin îngustă și calota rotundă; mai rar în aceste sate se poartă *cllop de paie*, acesta neîntâlnindu-se în zona Iza superioară și Vișeu.

Portul femeiesc se compune din *cămașă*, croită în foi drepte – lați – de pânză, croită separat – *cămașă și poale* – în zona Vișeu-Iza, dar mai nou și în celelalte zone – pe Mara-Cosău-Tisa – fiind, până nu demult, croite “într-una”. Este “singura cămașă decoltată din portul nostru popular”. Pe Valea Izei cămașa are o mică despicătură la mijlocul decolteului la piept, numită “guruță mică”¹⁹. La piept și la stan, la umeri și încheieturi, ca și la mâneci, se fac încrețele (încrețituri), peste acest strat realizându-se benzi de ornamente prin cusătură nu prin țesut; aceste ornamente (forme), în general geometrice, dar și unele stilizări vegetale, viu colorate, sunt dispuse liniar, în benzi înguste, fondul fiind negru, dar și albastru sau alb. Cele mai bogate cromatic sunt cămășile de Săpânța. Pe Cursul superior al Izei (Săliștea de Sus, mai nou și la Săcel), la Leordina-Vișeu-Moisei-Borșa, moda a intervenit nu numai în croi, ci și în ornamentică, azi având la piept, la umeri și mâneci bezeri (volan) lați, din dantelă.

Pe cap femeile poartă *năframă/basma/batic*, legată diferit, după vârstă: cocoanele și fetele leagă cornurile sub bărbie sau la ceafă, nevestele și bătrânele le “ascund” pe lângă bărbie. Fetele, dar și nevestele, poartă în sărbători *năframă* de cașmir, culorile variind după vârstă, dar și după modă, de la sat la sat. Denumirile diferă după zonă: *năframă, pânzătură, zădie, șirincă*, nicăieri nevizându-se broboadă sau cărpă. La gât poartă *zgardă, zgărduță* (la cocoane), din mărgelile mărunte, împletite din 3-4-6 fire (după preferință), sau *zgărdane* mai late, de o mare varietate cromatică și forme ornamentale. Altădată - azi se găsesc doar la muzeu – femeile care se țineau mai bogate, mai “nemeșe” (nobile), purtau *zgardă scumpă*, din mai multe șiruri de coral mășcat (mai mare); o asemenea *zgardă* putea să coste și 2-3-4 chiar și 6 perechi de boi. Pe Valea Vișeului și Valea Izei coloritul *zgarzilor* era, în general, pe fond închis, negru-albastru, rar roșu sau alb, pe Valea Tisei predomina albastrul, pe Mara și Cosău predomina albul cu roșu, albul cu verde și albastru etc.

După croiul și ornamentația cămășii, după *zgărdane* și *năframă*, dar mai ales după *zării* se poate recunoaște foarte ușor zona de unde provin, chiar satul. Termenul este comun în Ardeal, Oaș, Maramureș, doar pe Cursul superior al Izei spunându-i-se și *pânzătură*²⁰. Atât vara, cât și iarna, femeile poartă *zării* de lână, cu dungi orizontale late de cca. 10-12 cm. De obicei se poartă și în față și în spate, încingându-se întâi cea din spate, apoi cea din față, cu un brâu de lână, numit frâmbdie (frânghie), sfoară, baier, împletit rotund sau, pe Mara, o placă mai lată. Vrăstele (dungiile), dispuse orizontal, sunt colorate divers și se diferențiază după zone, dar și după sat. Predomină roșul cu negru peste tot; pe Mara, Cosău - galbenul și protocaliul cu negru, un galben-verzui cu negru în Dragomirești-Ieud; albastrul cu negru la Săpânța, Petrova, dar și la Oncești, Giulești, Berbești. Există o mare varietate și în îmbinarea dungiilor late cu “sprâncenele” (vrăste înguste), care pot intra în combinație coloristică diversă: roșu și

negru cu verde, albastru și negru cu verde, roșu și negru cu albastru, albastru și negru cu roșu etc. Mai nou, pe Mara, dungile late de jos sunt împodobite cu paiete colorate. Rolul zadiilor, în ultimii 50-60 de ani, le ia *sugna* (fustă de cașmir), foarte scumpă.

Atât la bărbați, cât și la femei, *încălțăminte*a are elemente comune. În zile de sărbătoare poartă, cei mai înstăriți, *cizme* de piele, cu tureatca tare, dar și *opinci* de piele (de oargă) sau (de curând) de cauciuc, la bărbați mai groase, la femei mai subțiri. În ultimii ani poartă *bocanci*, sau, vara, *păpuți* (pantofi). După modă, în unele sate, femeile poartă cizme albe, ultra-moderne. În opinci se poartă vara *obielle* de pânză, în sezonul mai rece obiele de pânură, pe Iza bătute la piuă, pe Mara, Cosău și Cursul Inferior al Izei doar vâlturate (fiind mai groase și cu firele de lână în afară). Se mai încalță și cu *ștrimpti*, *ștrimfi*²¹, împlețiți, ca și ștrimptii, din lână albă, având diverse motive ornamentale realizate prin împletirea firelor. (La Săliștea de Sus, în 1970, în cadrul unei expoziții etnografice, a fost descoperită la un cetățean o *opincă de fier*, roasă la călcâi de atâta purtat. Ca în basm opincile de oțel! Cine a purtat-o era chiar poreclit: Mutu lu Oțel. L-am și cunoscut în copilărie, Dumnezeu să-l ierte!).

O piesă specifică Maramureșului, cu caracteristici particulare față de alte zone ale țării, este *cojocul*²² din piele de oaie, numit pe Vișeu și Cursul Superior al Izei *t'eptar* (*pieptar*). Scurt, până la brâu, se poartă cu blana înăuntru și este diferit ca ornamentație, după zonă. În zona Vișeu-Iza Superior este ornamentat, peste tot, cu cărmăjii (piele subțire, colorată roșcat) atât cele femeiești, cât și cele bărbătești, diferind doar că pieptarului femeiesc i se adaugă ciucuri de mătase, divers colorați, predominant roșu-verde. Pieptarele femeiești mai vechi erau ornamentate cu fire colorate de lână (harast), moda de azi impunând "t'eptarul dișăonesc" (de pe Vișeu), ornamentat pe catifea neagră. Câmpurile ornamentate, precum și culoarea cărmăjiei sau cusăturilor cu fire de lână, diferă de la sat la sat. T'eptarul dișăonesc se poartă (este și mai ieftin!) la Vișeu de Jos, de Mijloc și de Sus, în Săliștea de Sus, în Bocicoiel, Bogdan Vodă, apoi Leordina și a început să pătrundă și în alte sate din zona Vișeu-Cursul superior al Izei. Pe Valea Tisei, ornamentele se realizează în cărmăjii brun-închis până la negru, la femei adăugând și ciucuri roșii-albaștri. Pe Cursul inferior al Izei, pe Mara și Cosău se numește *cojoc* și este brodat din lână (harast) în culori vii, roșu, cu "ochiuri" de oglinjoare, la femei având tivitura cu prime (fășii de blană de miel, pe Iza primele fiind, la femei, din împletituri de fire de lână neagră, un fel de panglică de 3-5 cm.), având ciucuri și în spate (un șir de 6-8, în partea de sus). În zilele de lucru pe Valea Vișeului, la Săcel și Săliștea de Sus, se poartă t'eptare din piele, tivate la bărbați cu cărmăjii, ornamentat foarte puțin în partea din față, iar la femei, cu "prime" de lână neagră, mai nou cu catifea neagră.

Începând cu localitățile Dragomirești, Ieud și pe toată Valea Izei, pe Mara, Cosău și Tisa, dar și la Petrova, se poartă *t'eptare de pânură*, numite, pe alocuri, *laibăre*, bătute în piuă (în unele sate de pe Mara și Cursul Inferior al Izei date la vâltoare), de o destul de mare diversitate coloristică: *surâi* (în "coște" sau "în dungi") la Dragomirești, Bogdan Vodă, Ieud, Strâmtura, Rozavlea, Șieu, Botiza; vopsite albaștriu sau verziu, dar și albe începând cu Bârsana și pe Mara-Cosău; negre pe Tisa. La Dragomirești, Ieud, Botiza se numesc *chit*²³. În unele sate sunt tivate cu cărmăjii, în loc de tivul natural

din lână. Aceste t'eptare au și buzunare interioare și exterior-lateral. Cojoacele din piele au doar un buzunar interior, pe exteriorul lateral având doar buzunare (jeburi) formale, ori chiar formale, adică deloc.

Iarna, dar și în timpuri răcoroase, se poartă *gubă*, *gubar* și de către femei, și de către bărbați. Este o țesătură groasă din lână albă, rar în Maramureș lână seină (specifică, în genere, Țării Chioarului, Țării Lăpușului și Țării Codrului), toarsă prin îndrugare în fir gros, țesută în 2 ițe. Nu se dă la piuă sau la vâltoare, ci se adaugă/se înoadă *bdiții* – șuvițe de lână.

În zona Sighet guba este mai scurtă, până spre genunchi, în zona Iza-Vișeu coboară până sub genunchi cu 2-3 degete. În Mărginimea Sibiului, Gorj, Muntenia, Oltenia se poartă lungă și se numește *sarică*, prin Țara Oltului –*bobou*. În Crișana, Oaș, Maramureș, Chioar, Codru se spune *gubă*. Termenul *guban'a* există și în sudul Poloniei. O poartă și Goralii, Slovacia, Galițienii, Oșenii, Ungurii din nord-est, “transkarpatienii” (adică cei din fostele comitate Galiția, Bereg, Ung, Ugocea), dar și huțulii și rutenii din arcul de Nord al Carpaților, până în Tatra. În Albania *gunë* este o țesătură realizată în gospodărie, un fel de, cum îi zicem noi, *suman*, din lână, realizat în gospodărie (vz. și Z. Mihail, *Terminologia...*, *op. cit.*). *Guba*, de fapt, este un caftan (în lb. turcă), cu *bdiț*, adică șuvițe de lână, numite în albaneză *flokja* (floc), “iar haina (cu *bdițe*) *flokë*, *flockë*, în dialectul kajkavian *gunja* e numele stofei, iar piesa, răspândită în mai multe regiuni din Iugoslavia, se numește *gunj* e atestat de asemenea în sec. XIV; în slov. *gunj*. Zamfira Mihail propune că “termenul a fost împrumutat de la vechii cici-istroromâni”, termenul neexistând în slavonă, drept pentru care “putem să-l considerăm termen românesc²⁴. Termenul *gubar* denumește *lecricul* (*sumanul*) de pe Mara sau zona inferioară a Izei, vâltoare, nu dat în piuă; ori stofa/pănura țesută pentru a adăuga *bdiții*. *Guba* era portul obișnuit de iarnă, purtată atât de bărbați, cât și de femei. În Maramureș în toate zonele, se purta, de obicei, *gubă albă*. Se pare că, “în trecut, a avut și o funcție socială, de diferențiere între nemeși care purtau gube albe și porțieși, care purtau gube sure²⁵. Pe la începutul secolului XX, “în zile de sărbători duce pe umeri câte o *gubă* pe care, mai ales pe valea Marei și a Cosăului, maramureșeanul o poartă ca o togă, oricât de mari ar fi căldurile, iar *feciorii* n-o leapădă nici în vâltoarea horelor de miază-vară²⁶. *Guba* se deosebește de la sat la sat prin culoarea lânii: *guba albă*, *aurie*, *vânăată*, *albie*. Dar “civilizația vine să înlocuiască încetul cu încetul elementele portului țărănesc cu cele proprii orașelor... Astfel Vadul, fiind în apropiere de Sighet, își vede gubele împuținându-se, luând un aspect de un fel de suburbie a Sighetului²⁷. Dacă acum aproape 100 de ani *guba* era un element obișnuit al portului, (era și o hore: “Mândra mé s-o lăudat/ Că-are pat imperinat;/ Fost-am asară la ié/ Ș-am durnit pe *guba mé*”) astăzi au dispărut aproape în totalitate. Le mai poartă doar în unele localități (Săliștea de Sus, ori pe Cosău) mirele și mireasa când merg cu alaiul de nuntă la cununie.

Sumanul are o arie de răspândire a termenului care cuprinde nord-vestul României (Crișana, Oaș, Maramureș, Lăpuș), Moldova, unele părți din Muntenia, având echivalențe și la bulgari, ucrainieni (*sukman*), cu tip de croială diferită, purtată la bulgari fără mâneci, doar de femei, spre diferență de români. *Sumanul* “prin tipul

primitiv de croială, prin faptul că unii specialiști au văzut în reprezentarea hainei de deasupra de pe Monumentul de la Adamclisi o piesă realizată din stofă și nu un <cojoc>, prin materialul din care se confecționează”, face parte “din seria pieselor de îmbrăcăminte foarte vechi”²⁸. Pe cursul superior al Izei, pe Valea Vișeuului, se poartă *suman*. În Vișeauă și Săliștea de Sus sunt de culoare naturală neagră, azi fiind o adevărată modă să-l aibă cât mai negru, culoare naturală; la Săcel, mai demult și la Borșa, era cernit și avea poalele mai largi. Era tivit cu *sărad* (o împletitură, rotundă, din fire de lână cernite cu coajă de arin sau de nuci verzi), azi tivit cu bandă de catifea neagră și ajungea până puțin mai jos de genunchi. La Petrova se poartă *suman* dar numit și *lecrec*, ori negru, ori alb, numit ca și în Leordina sau pe Iza mai în jos de Săliștea de Sus, *lecric*, *lecru*, la fel ca pe Mara unde predomină *pănura albă*, dată la vâltoare, nu bătută în piua ca pe Cursul superior al Izei și Vișeu, ori la Săpânța. Pe Cosău și pe Cursul Inferior al Mării (Berbești, Giulești) se numește *sfetâr*. Culorile diferă aproape de la sat la sat, de la negru intens la nuanțe de griuri, sur, brun, verde, pe alocuri, sau albăstriu. În zona Moisei-Borșa locul *sumanului* l-a luat, după moda orășenească, *rocul*, cu guler, nasturi și buzunare, tivit cu cărmăjje, mai mult de culoare surie. Într-o strigătură, în momentul aducerii mieilor din aluat (ca și găina) la nuntă, se spune: “Se uită nănașu hâd / Că mi-s mieii amărăți / ... De când i Șușca bdirău / Multă cotă mai dau eu / Că-nconjură văile / Și numără oile/... Da’, eu, tare m-am supărat/ Mnelele le-am tușănat (tuns, n.n.) / Cotă de lână i-am dat: / Ceie albă de cojoc / Și ceie sură de roc / Și mi-am luat haină de doc / Ș-amu nu mi-i frig deloc”²⁹.

După *zadii*, *cojoc*, *clop*, dar mai ales după *suman*, poate fi identificată zona și localitatea de proveniență a fiecăruia. Nu insistăm asupra legăturii între modă și mentalitatea colectivă sau asupra invaziei produselor industriale, costumul tradițional din Maramureș devenind, ca și în alte zone ale țării, costum de sărbătoare. Elocvență ni se pare încă rezistența lui în majoritatea localităților, ca și faptul că se poartă și de copii, nu numai de vârstnici, fiind o laudă pentru familiile care își duc copiii la serbări sau la biserică îmbrăcați țărănește. Azi există aproape în fiecare sat, sau pe văile mari ale Maramureșului, meșteri specializați: *pălărieri*, *croitori*, *cojocari* etc., ei ducând mai departe tradiția. O fată îmbrăcată țărănește este foarte “scumpă”, poartă, prin îmbrăcăminte, câteva zeci de milioane (în lei vechi): o *năframă de păr* (cașmir) ajunge la 5-10 milioane, *sugna* către 15-20 milioane, un *cojoc* face și 20 milioane, cămașa la modă este, pe puțin, 10 milioane, nesocotind *cizmele*, *papucii*, *sumanul/lecricul*.

Cercetătorii au observat, pe bună dreptate, că “tradiționalismul nu exclude modernitatea, și nici modernitatea nu înlătură tradiționalismul”, costumul popular “fiind element viu de cultură”, remarcându-se “o puternică înrădăcinare în tradițional, dar și o dorință permanentă de a adopta și utiliza facilitățile oferite de modernitate”³⁰.

În localitățile Maramureșului „în lumea satului tradițiile unei comunități sunt perpetuate în timp, create, receptate, asimilate, dar și modificate și adaptate contemporaneității. Formele culturale sunt vii pentru că, transmise din generație în generație, sunt actualizate și reflectă valorile sociale și culturale de astăzi. Totodată, ele pot fi înlăturate dacă nu mai corespund acestora, trecând într-un registru pasiv, prin care se face referință doar la trecut și se exclude prezentul”³¹.

În procesul globalizării actuale, care vine cu mare repeziciune, este bine să ne aducem aminte de cuvintele lui Lucian Blaga rostite acum aproape șapte/opt decenii la Academia Română: “În port, în obiceiuri, în cântec, fiecare sat ține la autonomia și la aureola sa, instinctul de imitație, căruia o anumită sociologie i-a acordat un rol cu totul exagerat în viața umană, nu depășește decât foarte sever controlat pietrele de hotar ale colectivității unui sat. Să se compare odată această neostentativ mândră comportare cu aceea a orășenilor, cari se supun docil tuturor ucazurilor modei lansate dictatorial de undeva dintr-un centru mondial”³².

S-ar părea că avea dreptate Lucian Blaga, dar și Mihai Eminescu, referindu-ne însă nu numai la Maramureș, ci și la Bucovina, Moldova, Banat, Hațeg, Făgăraș, Neamț, Gorj, Dobrogea, Sibiu, Năsăud, Codru, ori câte alte ținuturi românești care păstrează/duc mai departe străvechile și frumoasele tradiții ale Românimii. Cu bună credință. Cu bună cuviință.

**1. Bătrân din Borșa.
Iuliu Pop, 1975.**

**2. Femeie cu leagăn, Borșa.
Francisc Nistor, 1937.**

**3. Țărani din Ieud.
Mihai Dăncuș, 1975.**

**4. Coconi
din Budești.
Iuliu Pop, 1980**

**5. Colindători
din Vadu Izei.
Ioan Nădișan, 1980.**

6. Fată din Bârsana cu zgardă scumpă. 1905.

7. Pălărierul Vasile Borodi, Sârbi-Budești.
Foto Ioan Bogdan Iuga, 2010.

Note și referințe bibliografice

¹ **Diplome maramureșene din secolele XIV și XV.** Vol. I, ed. a II-a. Editura Societății culturale PRO MARAMUREȘ "Dragoș Vodă", Cluj-Napoca. 2000. – P. 4-5, nota 1.

² A se vedea: HOREDȚ K. – **Așezarea fortificată din perioada târzie a bronzului de la Sighetul Marmației.** Baia Mare, 1966; FILIPAȘCU Alexandru. – **Istoria Maramureșului.** București, 1940; MÖTZOI-CHICIDEANU Ion, IUGA Georgeta Maria. – *Der Bronzenfund von Bogdan Vodă, Kr. Maramureș // Bronzenfunden aus rumanian.* Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, Berlin, 1995.

³ A se vedea în special: POPA Radu. – **Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea.** București, 1970; DERMER I., MARIN I. – **Maramureșul românesc.** București, 1934; cu multe rezerve: KOTIGOROȘKO Viaceslav. – **Populația regiunii subcarpatice în prima jumătate a mileniului I al erei noastre.** Kiev, 1983.

⁴ IVĂNESCU G. – **Studii de istoria limbii române literare.** Iași, 1989. – P. 52.

⁵ FILIPAȘCU Alexandru. – **Le Maramures.** Sibiu, 1944. – P. 19 sq.

⁶ *Ibidem*, p. 62.

⁷ IUGA D., IUGA G. M. – **Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea // Limba română.** An. X, nr. 3-5, 2000, Chișinău.

⁸ BĂNĂȚEANU Tancred. – **Portul popular din regiunea Maramureș.** Casa Creației Populare [Baia Mare, 1966].

⁹ *Ibidem*, p. 59; FORMAGIU Hedvig-Maria. – **Portul popular din România.** București, 1974. – P. 23; ENĂCHESCU CANTEMIR Alexandrina. – **Portul popular românesc.** Editura Meridiane, 1971. – P.4; A se vedea și: NICULESCU-VARONE G. T. – **Portul național românesc.** București, 1933.

¹⁰ TZIGARA-SAMURCAȘ Al. – **Vechimea portului țărănesc.** Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1945. – P. 3.

¹¹ SECOȘAN Elena, PETRESCU Paul. – **Portul popular de sărbătoare în România.** Ed. Meridiane, București, 1984. – P. 135.

¹² DĂNCUȘ Mihai. – **Zona etnografică Maramureș.** Editura Sport-Turism, București, 1986. – P. 160.

¹³ O bibliografie, chiar sumară, nu-și are locul aici, menționând totuși volumele: DOGARU Ortansa. – **Ornamentele și croiul costumului popular din județul Maramureș**. Centrul Creației Populare [Baia Mare], 1984; PAPAHAĞI Tache. – **Graiul și folklorul Maramureșului**. București, 1925; BĂNĂȚEANU Tancred. – **Portul popular...**; *Idem*. – **Arta populară din nordul Transilvaniei**. Casa Creației Populare, Baia Mare. 1969.

¹⁴ **Maramureș, Țară Veche. Antologie de folclor de pe Cursul Superior al Tisei (1672-1908)**. Editura Cybela, Baia Mare, 2008. – P. 82.

¹⁵ *Ibidem*, p. 125-126.

¹⁶ PAPAHAĞI Tache. – *Op. cit.*, p. 99, nota 1. *Smolencile* se întâlnesc și în Bucovina, Lăpuș, Oaș.

¹⁷ A se vedea: MIHAIL Zamfira. – **Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană**. Editura Academiei, București, 1978. – P. 157.

¹⁸ PAPAHAĞI Tache. – *Op. cit.*, p. 98.

¹⁹ Pentru amănunte DOGARU Ortenzia. – *Op. cit.*, p. 13, 24.

²⁰ MIHAIL Zamfira. – *Op. cit.*, p. 88 sq.

²¹ *Strumpfe* în germ. *Ibidem*, p. 154; împlețiți din lână sau pe sub obiele poartă *tureci* (un fel de *jambiere*).

²² *Idem*, p. 103 sq.

²³ *Idem*, p. 119, etimologii, uneori, limitative.

²⁴ *Idem*, p. 103 (pentru detalii).

²⁵ BĂNĂȚEANU Tancred. – *Op. cit.*, p. 124.

²⁶ PAPAHAĞI Tache. – *Op. cit.*, p. 98.

²⁷ *Ibidem*, p. 99.

²⁸ MIHAIL Zamfira. – *Op. cit.*, p. 124.

²⁹ Culegere de IUGA Geogeta Maria în **Calendarul Maramureșului**. Baia Mare, 1980. – P. 33 sq.

³⁰ IUGA Anamaria. – *Portul popular maramureșean. Studiu de caz - Săliștea de Sus // Memoria etnologică*. An. 1, nr. 1, 2001, Baia Mare. – P. 65.

³¹ *Idem*. – **Valea Izei îmbrăcată țărănește**. Editura Galaxia Gutemberg, 2012. – P. 29.

³² *Elogiu satului românesc. Discurs rostit la 5 iunie 1937 în ședința solemnă // Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului*. Imprimeria Națională, 1937. Reeditare în **Revista Transilvania**. Nr. 1994, 3-4, supliment. – P. 10.

Abstract

THE FOLKLORIC DRESS FROM THE LAND OF MARAMUREȘ. The paper presents a synthesis on the folkloric dress from the Land of Maramureș, basing on the critical analysis of the scientific contributions of the predecessors for the promotion of this field, and on the results obtained by the author during the study of the actual manifestations of this ancestral tradition. Analysing a rich factual basis of the components of the folkloric dress, being remarkably preserved until nowadays, the author reveals both the consistency in maintaining archaic patterns and the ability of the inhabitants of Maramureș to assimilate new materials during the development of the society. The identity spirit continues to nurture the perpetuation and the development of the folkloric dress in the Land of Maramureș, emphasizing its significances, especially in the domain of celebrations.

Keywords: *Maramureș, folkloric dress, identity, archaic patterns*

**Fundația Social-Culturală pentru Democrație
„Identitate. Unitate. Generozitate. Acțiune”, Baia Mare, România**

ÎN CĂUTAREA UNEI TEHNICI DE CUSUT UITATE: ÎNCREȘUL DE SUB ALTIȚĂ

Ana-Maria TRANDAFIR

Rezumat

În contextul demersului de a recunoaște și de a readuce în circulație costumele populare românești autentice este foarte importantă și identificarea elementelor consacrate prin tradiție ale cămășii populare și a tehnicilor specifice de realizare a acestora. Ne-am aplecat asupra cămășii femeiești de sărbătoare, în varianta sa încreșită la gât (cămășă de tip carpat) și cu altiță, variantă denumită și ie. Încreșul de sub altiță este unul dintre câmpurile decorative ale ieii, fiind întâlnit doar la români și realizat cu o tehnică unică, de mare finețe și spectaculozitate – din păcate căzută într-un con de umbră încă din jurul anului 1900. Cusătură atât decorativă (prin modelele sale) cât și tehnică (prin rolul de a da amploare mânecii, în contrast cu altița mai îngustă) punctul de încreș este foarte important în designul general al ieii.

Articolul trece în revistă dovezi ale existenței cămășii de tip carpat încă din istoria antică, tratează apoi câmpul ornamental al încreșului, prezentând exemple de încreș păstrate grație unor pictori din secolul XIX și cercetătorilor costumului popular din prima jumătate a secolului XX. Prezentăm tehnica de realizare veche, tradițională a acestui câmp decorativ, cu punct tehnic de încreș, și exemplificăm această cusătură prin câteva realizări recente de cămăși cu altiță.

În încheiere dedicăm meșterilor populari cusători de ie câteva argumente în favoarea readucerii în circulație a acestei tehnici de cusut specific românești, punctul de încreș.

Cuvinte-cheie: costumele populare românești, tehnici de cusut, design ie, altiță, încreș.

1. Introducere

În ultima vreme mulți ne-am întors cu interes și speranță spre portul românesc tradițional, în încercarea de a-i redescoperi atât frumusețea delicată și armonioasă transmisă peste secole, cât și un aspect esențial al identității noastre naționale. Am tresărit uimiți văzând iile autentice, bogăția de culori și de cusături, semnele ascunse în lucrătura pânzei. Este posibil ca străbunicele noastre să fi fost atât de profunde, stăpâneau ele o artă atât de migăloasă, spirituală și complexă?

În contextul actual de derută socială și identitară devine un gest aproape terapeutic să redobândim conștiința valorii culturale pe care o avem în urmă și să ne împărtășim din nou din ea. Încă avem surse! Ne bucură că sunt femei care reîncep să coase ie și că mai multe cusătorese sunt interesate să aducă pe piață ie realizate după tipicul și cu tehnicile autentice românești.

Acest articol este despre o tehnică de cusut folosită pe teritoriul României la costumele populare femeiești, și abandonată, în valul modernizării veșmântului, la începutul secolului XX. Încreșul care separa altița de restul mânecii, în forma sa de cusătură tehnică, cu punct specific de încreș, mai poate fi văzut astăzi doar în cărțile de specialitate și în muzee. Acest câmp ornamental, prezent în trecut la cămășile femeiești din mai multe zone ale României, a dispărut sau s-a păstrat doar stilizat prin broderie. Nu numai că s-a abandonat astfel un punct de cusătură tipic românesc

foarte interesant și spectaculos prin efectul de reliefare pe care îl realiza, dar această eliminare a anulat volumetria armonioasă și plină de grație a mânecii, cu diferența dintre altița mai îngustă și restul mânecii, mai amplu.

Ne propunem să readucem în atenția publicului larg, dar și a producătorilor de ii, tehnica punctului de încreș, să subliniem valoarea sa culturală în evoluția portului popular femeiesc din țara noastră și să argumentăm că, deși relativ complicat de realizat, această tehnică de cusătură poate fi totuși inclusă în mod profitabil în designul iilor destinate comercializării.

2. Cămașa încreșită la gât, altița și încreșul

Cercetătorii disting între două tipuri de bază ale cămășii femeiești românești, și anume: „Tipul I, are adunată în crețuri la baza gâtului toată lățimea *stanului* și părții superioare a mânecilor. Având în vedere zonele lui de maximă circulație care în majoritate converg spre Lanțul Carpatic, în vom denumi «carpatic». (...) Tipul II, are fața și spatele *stanului* lucrate din aceeași bucată de țesătură. Mâneca este prinsă din umăr”¹.

Au fost identificate patru variante ale Tipului I, dintre care două cu altiță și două fără.

Tipul I nu exclude existența, în aceleași zone, a cămășilor de Tip II. Adesea cămășile cu mâneca prinsă de stan erau cămăși de lucru, de zi cu zi, „purtărețe”, în timp ce cămașa de Tip I, în special cea cu altiță, care este atât piesă vestimentară dar totodată și un obiect de artă, lucrat cu mîgală, era destinată sărbătorilor și evenimentelor importante.

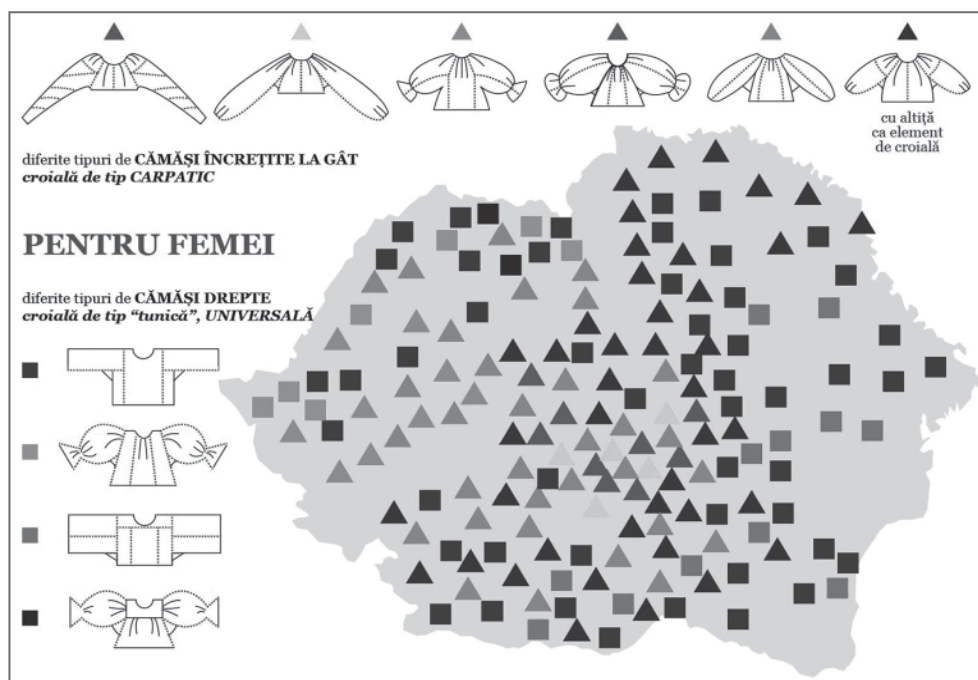

Fig. 1. Harta răspândirii cămășilor femeiești, redesenată de arh. Ioana Corduneanu pentru blogul *Semne Cusute*, după cartea doamnei Hedvig Maria Formagiu. Varianta redesenată include și Basarabia².

Deși în prezent, în mod greșit toate tipurile de bluze tradiționale românești sau cele artisanale de inspirație populară sunt denumite ii, acest termen este prin tradiție rezervat cămășii femeiești cu altiță.

„Dintre variantele Tipul I «carpatic», „de cea mai largă răspândire (domină zonele mai multor provincii istorice – Moldova, Muntenia, Oltenia, sudul Transilvaniei) este compoziția care îmbină trei unități ornamentale distincte într-un tot unitar: «altița»(...), «încrețul» și «râurile», care în dezvoltarea lor ating uneori proporțiile unor mari tăblii, numite «table». Aceste trei unități realizează trei *câmpuri ornamentale* care desfășoară între cadrele lor stabile, într-o strictă interdependență a liniei cu culoarea, o inepuizabilă gamă de elemente ornamentale.

Fig. 2. Costum femeiesc incluzând cămașă cu altiță din regiunea Ilfov (Muntenia), secolul XIX⁴.

În cadrul acestor *câmpuri ornamentale* motivele sunt ordonate liniar, fiecare bazându-și compoziția pe elementele destinate prin tradiție locului respectiv. Urmărind desfășurarea motivelor, se remarcă o varietate mai mare în compoziția «altițelor» și «râurilor», spre deosebire de cea a «încrețului», care se rezumă la o anume gamă de motive, în special geometrice, bazată pe compoziții variate de romburi și triunghiuri.

«Încrețul» este elementul care ține cumpăna între celelalte două componente, atât din punct de vedere al desenului, cât și al cromaticii. «Încrețul» este rar policrom, el se realizează îndeosebi în alb, uneori și în alte culori, dar în general este menținut în tonalități discrete. «Încrețul» este totodată elementul care se evidențiază în compoziția de ansamblu prin puterea contrastului motivistic și cromatic³.

Fig. 3. Imagine de pe Columna lui Traian: atât cele două femei, cât și fetița din dreapta jos poartă cămăși de Tip I.

3. Cămașa carpatică sau dacică atestată din vechime

În timp ce cămășile de Tip II sunt universal răspândite, cele de Tip I sunt atestate din vechime ca fiind reprezentative pentru populația care a trăit pe teritoriul țării noastre. Femeile dace reprezentate pe Columna lui Traian poartă cămăși cu stanul și mânecile încręțite la gât. La fel și femeile reprezentate pe monumentul de la Adamclisi.

Fig. 4. O altă imagine de pe Columna lui Traian: femeia dacă din partea superioară a cadrului are zona superioară a mânecii marcată prin trei linii, acolo unde la costumul românesc este poziționată altița.

Fig. 5. Două femei reprezentate pe monumentul de la Adamclisi, înveșmântate în cămăși lungi, de Tip I.

Alți cercetători susțin existența unui tip de cămașă cu altiță cu mult mai devreme în trecut. În „Broderiile la români”, publicată în 1959, Elena Avramescu și Florea Bobu Florescu menționează statuetele din epoca bronzului, al căror costum amintește de cămașa cu altiță și de fotele românești, argumentul existenței straielor de pânză țesută pe teritoriul țării noastre, încă din acea perioadă, fiind susținut de alte descoperiri: „În stațiunea arheologică de la Seaca de Câmp de lângă Craiova s-au descoperit bucăți de țesătură, dintre care una este prinsă în oxidul unei brățări de bronz, datând din epoca La Tène. Textura este de o regularitate uimitoare, iar firele de urzeală și beteală, de aceeași grosime, sunt toarse cu măiestrie. Firul pânzei albe, care și-a păstrat de mii de ani culoarea, este din cânepă, așa cum a constatat C. Nicolăescu-Popșor, care a făcut săpăturile. Pânza în două ițe de la Seaca de Câmp ne dă dovada sigură a folosirii țesăturilor, care erau executate cu pricepere. Dar nu numai atât. Încă din epoca Bronzului s-au descoperit în stațiunea Cârna de lângă Craiova, o serie întregă de statuiete sau figurine, asupra cărora au publicat un judicios raport Vladimir Dumitrescu și C. Nicolăescu-Popșor. (Vladimir Dumitrescu și C. Nicolăescu-Popșor, «Statuietele din epoca bronzului, descoperite în necropola de la Cârna (jud, Dolj)», Craiova 1944) La figurinele în cauză se disting câteva piese de costum: cămașa femeiască, catrințele, opregul în franjuri și brâul. În atenția noastră cade în special cămașa. Ea este mai decoltată în față și spate și poartă urme incontestabile de broderii. Într-adevăr la umăr, în dreptul cotului și la încheietura mâinii se observă niște incizii (...) care revin cu regularitate la trei dintre figurinele publicate, ca și la alte minunate figurine, descoperite în vara anului 1956 de Vladimir Dumitrescu”⁵.

Fig. 6. Două dintre statuetele din Epoca Bronzului, descoperite în anul 1944 în necropola de la Cârna, jud. Dolj. Statuetele reprezintă femei, ale căror veșminte au asemănări cu portul popular românesc. În zona brațului există incizii marcând trei zone decorate: la umăr, cot și mânecă.

4. Încrețul – Referințe din secolul XIX și tehnici de realizare

Revenind la istoria mult mai apropiată nouă, putem admira cămași cu altiță și încreț în operele unor pictori din secolul XIX. În pictura intitulată „Unirea Principatelor”, Theodor Aman reprezintă două femei care poartă cămașă cu altiță, încrețul uneia fiind auriu, al celeilalte în tonuri de albastru pal.

Fig. 7. „Unirea Principatelor”, pictura de Theodor Aman.

Încrețul pictat de C.D. Rosenthal pe cămașa femeii din „România revoluționară” este galben-auriu, cu modele geometrice ușor de observat.

**Fig. 8. „România revoluționară”,
pictură de C.D. Rosenthal.**

atât întrucât privește felul lucrului, cât și îndeosebi culorile. Dunga aceasta este de o singură culoare și mai totdeauna galbenă. Broderia aceasta se face totdeauna într-o ornamentală deosebită de celelalte și cu o tehnică specială. (...) Broderia mânecii este totdeauna mai lată decât cea a altiței”⁶.

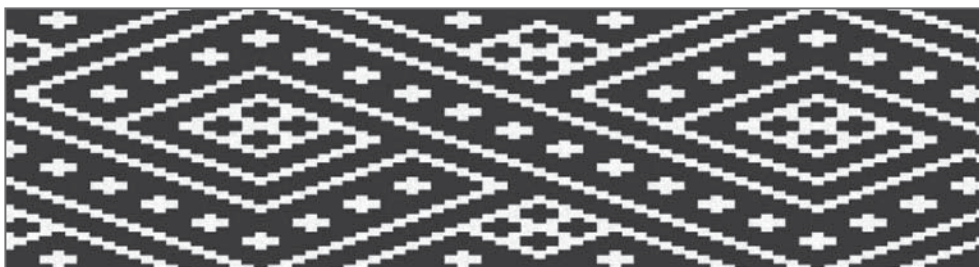

Fig. 9. Model de încreț cules din satul Iacobeni, județul Suceava, de Erich Kolbenheyer, publicat în „Motive ale industriei casnice de broderie din Bucovina”, redesenat de arh. Ioana Corduneanu pentru blogul Semne Cusute.

În „Arta țărănească la români”, publicată în anul 1922, Gheorghe Oprescu menționează, în capitolul „Broderiile”, în cadrul enumerării diferitelor tipuri de cusături folosite la realizarea straielor populare românești, „punctul de «încreț» de la partea de sus a mânecilor cămășii”, descriindu-l apoi în detaliu: „între umere – altiță – și cusătura de pe mânecă, se găsește de foarte multe ori o broderie numită «încreț» sau «încrețeală», așezată în partea de sus a brațului, lucrată cu ață albă sau galbenă, mai rar de altă culoare, și constând din motive exclusiv geometrice”⁷. Cartea oferă și o serie de frumoase imagini cu ei, inclusiv fotografii de încreț lucrat cu punct specific de încreț, din colecția personală a autorului sau din alte surse.

În varianta în limba engleză a aceleiași cărți, publicată în anul 1929, autorul face o descriere mult mai detaliată a încrețului, necesară cititorilor străini pentru a înțelege în ce constă această tehnică. El prezintă aici două tehnici de cusut folosite în acea perioadă la realizarea încrețului de sub altiță, și anume punctul tipic de încreț, pe care îl denumește «embosare», mai spectaculos și mai complicat de realizat, și o tehnică alternativă, mai simplă de realizat, pe care o identificăm ca fiind „punctul pe dos” sau „punctul în linie orizontală”: „Special reference should be made to another stitch which is used, almost without exception, to work the part of the smock which lies between the shoulder-piece and the sleeve. The design of the former runs at right angles to that of the later, the colour scheme, which frequently consists of an array of vivid lines, being the same in both cases. The «embossing» stitch is used to work the intervening space – an inch or two in width – between these two embroidered parts, so as to effect a transition from one to the other. The sole effect – there is no other – is to soften the contrast and to carry the eye across from one to the other without jar. The «embossing» is usually done in silk, white like the material, greyish or faintly yellow, this being used either alone or (especially in the Bukovina) combined with other colours and even with glass beads. The thread is visible on the right side of the material only, on the wrong side it is practically concealed. The embossed patterns are taken vertically down the sleeve, the embroidery thread following a zig-zag course between two threads of the material which lie fairly close together. It is then gently pulled up. The design is formed by leaving unembroidered patches between these lines of honeycombing. The whole thing is calculated with the utmost accuracy, for the slightest error would distort the pattern. It looks simple, but in actual fact, the work is highly intricate and exacting. A rather similar effect can be obtained with somewhat less trouble in the following way. Silken threads are run through the material in parallel lines, but without raising the fabric into relief, in such a manner that a pattern is formed by the contrast between the worked and the plain patches; the result in design is nearly always geometrical”. (Traducerea în limba română: „Trebuie să ne referim, în special, la o altă tehnică de cusut, folosită, aproape fără excepție, la realizarea părții de cămașă aflată între altiță și mânecă. Designul celei dintâi este dispus în unghi drept față de cel al ultimei, schema de culori, constând frecvent dintr-o serie de benzi viu colorate, fiind aceeași la ambele. O cusătură de «embosare» este folosită pentru a lucra spațiul – lat de un inch sau doi – aflat între aceste două părți brodate, astfel încât să se efectueze o tranziție de la una la cealaltă. Singurul efect – nu există altul – este de a atenua contrastul și de a

transporta ochiul, fără discordanță, de la un câmp la celălalt. Cusătura de «embosare» se realizează de obicei cu fir de mătase, alb ca materialul, gri deschis sau galben pal, utilizat fie singur, fie (mai ales în Bucovina) în combinație cu alte culori și chiar cu mărgelile de sticlă. Firul este vizibil doar pe fața materialului, pe spatele acestuia el este practic ascuns. Modelele acestea în relief sunt lucrate pe verticală, din partea de sus a mânecii în jos, firul de brodat urmând un curs de zig-zag între două fire de material apropiate. Firul este apoi tras ușor în sus. Modelul se formează din porțiunile de material lăsate nebrodate între aceste linii de încreț. Totul este calculat cu cea mai mare precizie, pentru că cea mai mică greșeală ar distorsiona modelul. Pare simplu, dar este, de fapt, o muncă extrem de complicată și de acuratețe. Un efect destul de asemănător poate fi obținut cu ceva mai puțin efort în modul următor: fire de mătase sunt trecute prin material, în linii paralele, dar fără a ridica materialul în relief, astfel încât modelul se formează prin contrastul dintre suprafața lucrată și cea lăsată liberă. Rezultatul este aproape întotdeauna un design geometric”⁸.

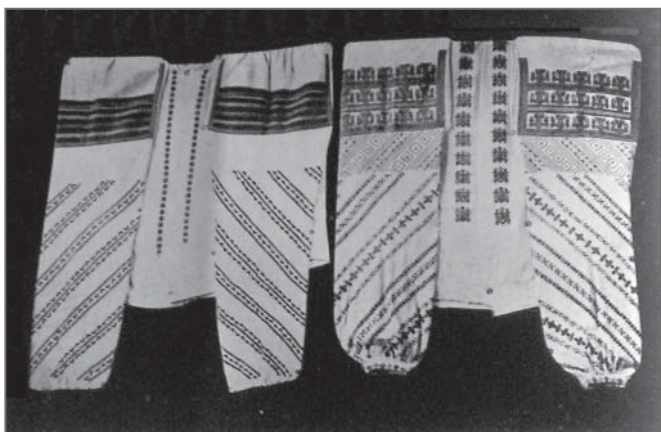

Fig. 10. Ii din colecția lui Gheorghe Oprescu, prezentate în „Peasant Art in Roumania”, pag. 66. Se observă cei trei câmpuri ornamentale: altița, încreț și râurii de pe mânecă.

Fig. 11. Detaliu de ie de Bucovina din colecția lui Gheorghe Oprescu, prezentat în „Peasant Art in Roumania”.

O descriere detaliată atât a dispunerii încrețului în ansamblul iei, ca și a modului de realizare a punctului de încreț am găsit și în „Broderiile la români”, de Elena Avramescu și Florea Bobu Florescu. „Cămașa femeiască, elementul cel mai important al costumului, este acoperită de broderii pe piept, mânecă și guler. Broderiile de pe mânecă ocupă trei porțiuni: altița, lată de cca. 20 m, acoperă umărul și o parte din braț; încrețul continuă pe o mică distanță altița; broderiile de pe brațul mânecii, dispuse în șiruri, în sfârșit broderia de pe manșetă. Culoarea broderiei poate fi aceeași pe toate aceste câmpuri ornamentale, în afară de încreț, care este de obicei dintr-o culoare deschisă (Oltenia, Muntenia, Moldova); broderiile pot fi de mai multe culori (Moldova de Nord)”⁹.

Punctul de încreț, cusătură tehnică, este descris ca execuție, fiind prezentat în această carte, cu două funcțiuni: „Crețel ornamentat de ie, la gât” și „Încrețul”.

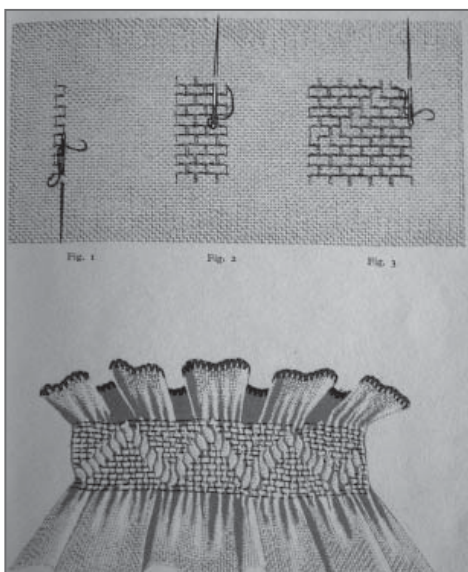

Fig. 12. Crețul ornamentat de ie, la gat, mult mai puțin răspândit în trecut decât cel de sub altiță. Această dispunere este utilizată excesiv și neconform cu tradiția la cămășile artisanale de dată recentă.

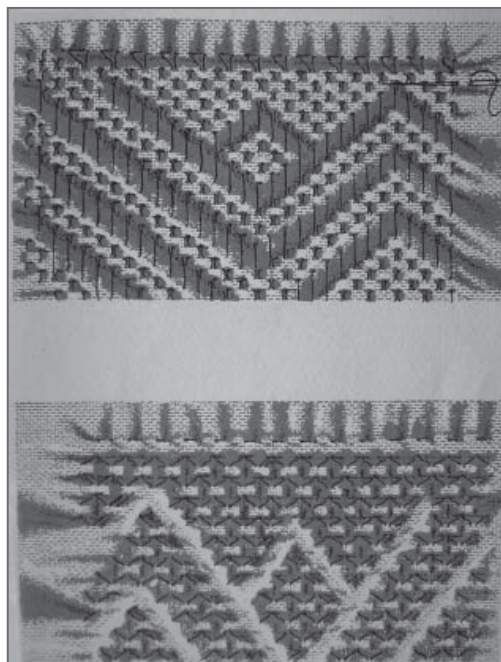

Fig. 13. Încrețul. În acest desen este indicată coaserea punctului de încreț pe spatele materialului.

Cartea prezintă și o serie de cămăși din diferite zone ale țării, fiecare descrisă în detaliu și ilustrată cu câte două planșe: notarea motivelor și imaginea de ansamblu a iei.

Fig. 14. Ia de Vâlcea, așa cum este prezentată în „Broderiile la români” de Elena Avramescu și Florea Bobu Florescu.

Fig. 15. Ia de Vâlcea – se observă diferența de volum între altiță (mai îngustă), și mânecă (mai largă, încrețită), încrețul fiind în acest caz unul tehnic (realizat cu punct de încreț autentic, care strânge pânza), nu doar ca marcă decorativă, prin

O parte dintre modelele de încreț prezentate în această carte au fost redesenate și sunt disponibile pe blogul *Semne Cusute*.

O descriere și ilustrare foarte clare a tehnicii de realizarea a punctului de încreț am găsit în „Cusături românești: îndrumări metodice pentru cercurile de pionieri și școlari” de Paul Petrescu, Elena Secoșan și Aurelia Doagă. „Se lucrează pe dos, în sens vertical, de la marginea de jos a încrețului spre marginea de sus și invers. Se compune din puncte drepte, orizontale, executându-se astfel: se face o linie verticală pe dos, pe un anumit număr de fire, apoi se scoate acul pe față, unde, pe un anumit număr de fire, se execută o linie orizontală spre stânga. Se introduce din nou acul pe dos, se execută iarăși o linie verticală pe dos, se scoate acul, de data aceasta executându-se pe față o linie orizontală spre dreapta și așa mai departe.

Se continuă astfel până la marginea încrețului, unde se trage puțin firul, pentru a încreți șirul făcut. La întoarcere se procedează la fel, urmărindu-se modelul cu atenție.

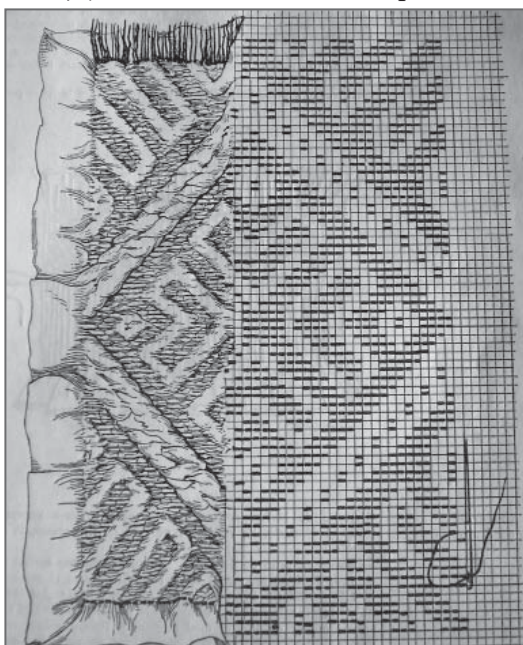

Fig. 16. Punctul de încreț, ilustrație din „Cusături românești: îndrumări metodice pentru cercurile de pionieri și școlari” de Paul Petrescu, Elena Secoșan și Aurelia Doagă.

Deci, pe dos se fac verticalele, iar pe față orizontalele¹⁰. Inițial broderie tehnică, cu rol de încrețire și de împărțire a mânecii în două părți distincte ca volum, în secolul al XX-lea încrețul tinde să își păstreze doar un rol decorativ, rămânând un câmp realizat cu diferite puncte de broderie (de exemplu cusut urzit pe fir), mâneca în ansamblu nemaifiind croită din două bucăți de pânză, ci doar dintr-una. Nicolae Dunăre observa în „Broderia populara românească”, publicată în 1985, referitor la modificările suferite de cămașa femeiască cu altiță în secolul al XX-lea: „Fără să se aducă întotdeauna modificări de structură tipului însuși, mai cu seamă în cursul ultimului secol au apărut numeroase diferențieri de amănunt, nu numai în ceea ce privește conținutul tematic și forma de redare stilistică a motivelor sau coloritul acestora, dar și în întinderea câmpurilor ornamentale. Din marele număr de variante sunt remarcabile unele realizări regionale, zonale, care au acumulat suficiente trăsături proprii pentru a contura deosebiri evidente – chiar dacă numai de ordin secundar (...). În trecut, câmpul ornamental alcătuit de încreț constituia o compoziție distinctă. Ulterior, ca la multe ii de Muscel, Argeș, Dâmbovița, Prahova etc., el apare întrerupt de râuri late perpendiculare. La iile mai noi din Muscel, Țara Bârsei, Munții Brețcu, Buzău, Râmnicu Sărat, ca și din alte zone, nu se mai întâlnește încrețul¹¹.

Iată și o ie de Muscel care reflectă această transformare suferită la nivelul încrețului.

Fig. 17. Ia de Muscel, prezentată în „Broderiile la români”, de Elena Avramescu și Florea Bobu Florescu.

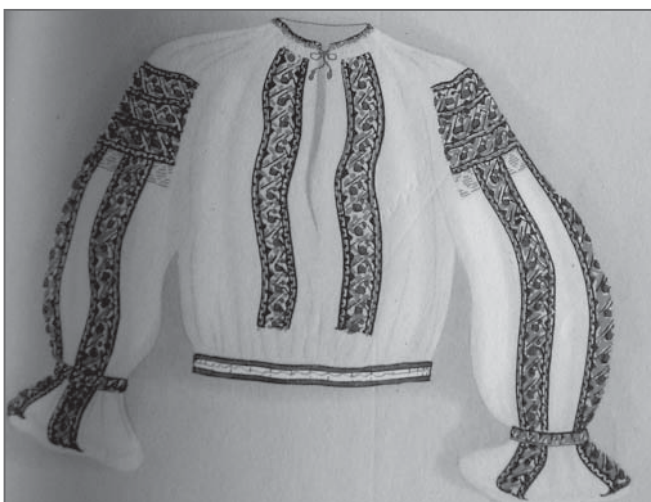

Fig. 18. Ia de Muscel – se observă încrețul întrerupt de râuri late perpendiculare.

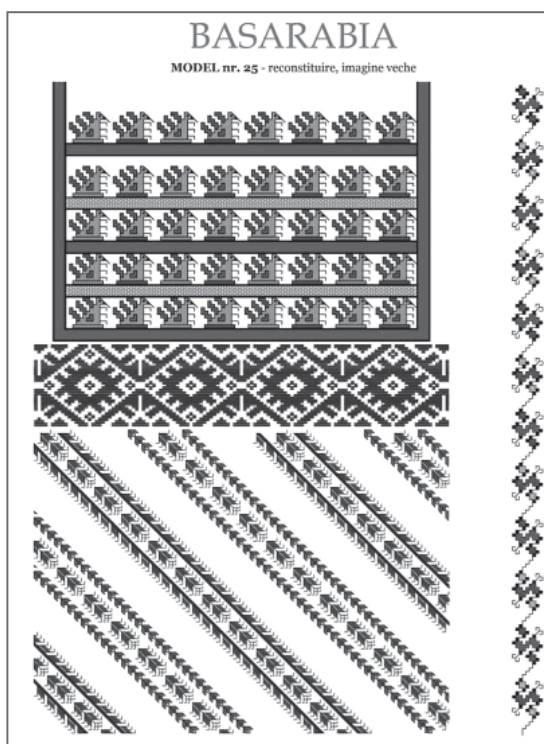

Fig. 19. Ie basarabeană, model nr. 25, reconstituire a unui model de ie de Basarabia, după o imagine păstrată la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău¹².

5. Proiecte actuale

În contextul interesului crescând de astăzi față de cămașa țărănească și față de modelele autentice nu putea lipsi dorința de a reconstitui modele vechi de ie, fie dintre cele consemnate în albume tipărite în prima jumătate a secolului XX, fie desenate după imagini vechi existente în muzee.

Primul proiect de acest gen este cel de reconstituire a unui model de ie de Basarabia, după o imagine păstrată la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău. Proiectul este coordonat de arh. Ioana Corduneanu, autoarea blogului Semne Cusute <http://semne-cusute.blogspot.ro/>. Modelul ales, „Ia basarabeană, model nr. 25 - în lucru - a fost prezentată la Festivalul Iei de la Chișinău, pe 10 august 2013. Respectăm întru totul vechile reguli de croială, de compoziție și tehnicile de lucru.” (Ioana Corduneanu)

Fig. 20. Reconstituirea modelului de mai sus de iie basarabeană. Alțița a fost croită pe o altă bucată de pânză decât restul mânecii. În partea superioară a mânecii încreșul funcțional, cusut cu punct de încreș, strânge pânza, îngustând-o. În imagine încreșul este încă în lucru, fiind doar parțial încreșit. În zona încreșită se observă efectul de „reliefare” sau „embosare”.

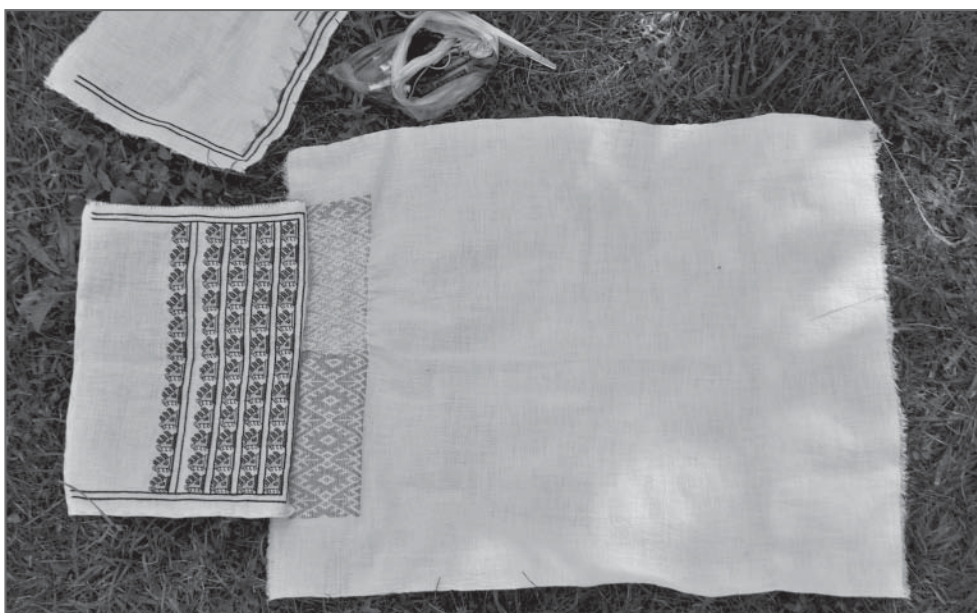

Fig. 21. Raportul după care a fost croită mâneca este următorul: alțița plus încreșul reprezintă cca. o treime din totalul lungimii mânecii.

Fig. 22. Astfel arată altița și încrețul – spatele pânzei lucrate. Se observă încrețul în lucru, încrețit doar în partea stângă a imaginii. Pentru ușurarea realizării cusăturii, recomandăm următoarea alternativă a tehnicii: după coaserea unui parcurs dus-întors (din partea superioară a mânecii în jos și înapoi), se taie ața rămasă în partea superioară a mânecii, lăsându-se câțiva centimetri de ață, astfel ca firul să poată fi tras. Firul nu se trage, pentru încrețire, decât după ce a fost cusută întreaga suprafață. Dacă se trage firul după fiecare rând cusut, rândul următor se coase cu mai mare greutate. În schimb încrețul devine mai ușor de realizat, dacă este încrețit abia la final. În felul acesta, tehnica nu suferă schimbări, punctul de cusut rămânând întocmai cu cel descris în cărțile de specialitate, dar execuția este mult ușurată. Acest încreț a fost cusut la două fire pe orizontală și două fire pe verticală.

Fig. 23. Probă de încreț pentru aceeași ie, încrețit mai puternic, la 3 fire pe orizontală și două fire pe verticală. S-a optat pentru un încreț care strânge mai puțin pânza, deoarece s-a dorit ca lățimea mânecii să fie doar de un lat de pânză (46 cm), specific iilor de la nord.

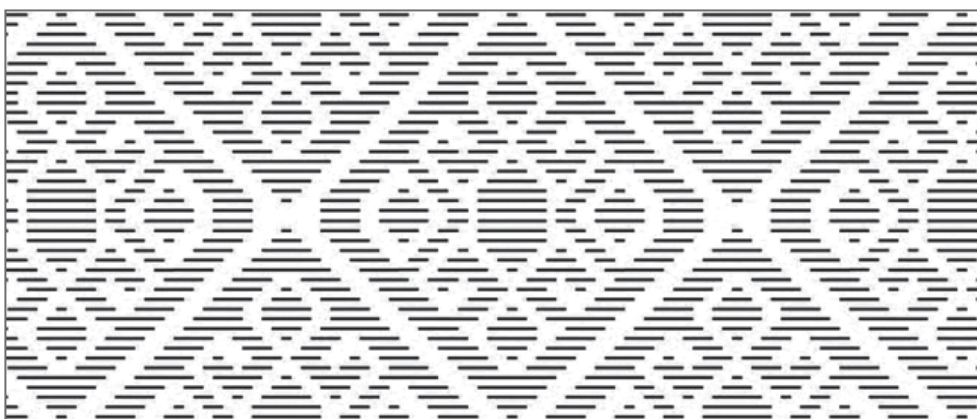

Fig. 24. O altă iie, cusută pentru Ziua Internațională a Iei, evenimentul inițiat de comunitatea online *La Blouse Roumaine*, de Sânziene, 24 iunie 2013. Încreșul a fost cusut cu ață galbenă, după modelul de mai jos, preluat de pe blogul *Semne cusute*.

A fost aplicată tehnica punctului de încreș, cu alternativa de tragere a firelor, pentru a încreși materialul, abia la finalul execuției.

Un alt încreș în lucru este următorul, realizat tot după un model publicat pe blogul *Semne cusute*.

Fig. 25. Încrețul, după de tragerea firelor – fața materialului.

Fig. 26. Încrețul, după de tragerea firelor – spatele materialului. Firele au fost înnodate, două câte două, pentru a păstra modelul încrețit în partea de sus.

6. Concluzii

Punctul de încreț, deși migălos și relativ dificil de executat în varianta sa tradițională, este totuși cunoscut și aplicat chiar și în prezent de cusătoresele de ii. El este acum cusut mai larg decât în varianta sa veche și este adesea folosit pentru a strânge cămașa la gât.

Credem că încrețul de sub altiță, realizat în această tehnică de cusut foarte interesantă și unică, specifică exclusiv costumului popular românesc, merită și ar putea fi readus în circulație. Pe nedrept căzut într-un con de umbră, el ar putea fi inclus în mod eficient chiar și în designul iilor destinate vânzării. Desigur că realizarea sa necesită timp, de unde și temerile că aplicarea lui ar ridica în mod neprofitabil prețul unei ii. Dorim să observăm totuși că, în folosirea punctului de încreț la strângerea și decorarea gâtului unor cămăși cusute și comercializate recent, el este folosit chiar destul de amplu. S-ar putea renunța la folosirea lui în jurul gâtului (aspect care nu este tradițional, ci a fost mai degrabă utilizat la cămășile artisanale moderne). În loc să se investească timp în coaserea încrețului la gât, această cusătură ar putea fi reasezată, conform tradiției, în câmpul ornamental dintre altiță și mânecă. Prin strângerea încrețului se reduce implicit și lățimea altiței – cum broderia altiței este dintre cele mai migăloase, s-ar obține o economie de cusătură per-ansamblu.

Pe lângă aceste considerente, din punct de vedere estetic câștigul ar fi evident: prin redarea diferenței de volum dintre altiță și mânecă, iile recâștigă mult din armonia și grația de odinioară.

Note și referințe bibliografice

- ¹ FORMAGIU Hedvig Maria. – **Portul popular din România**. București, 1974. – P. 28.
- ² Blogul „Semne Cusute” - <http://semne-cusute.blogspot.ro/2013/07/croiala-ii.html>
- ³ FORMAGIU Hedvig Maria. – *Op. cit.*, p. 38-39.
- ⁴ *Ibidem*, planșa 151.
- ⁵ AVRAMESCU Elena și FLORESCU Florea Bobu. – **Broderiile la români**. Editura de Stat pentru Imprimerie și Publicații. București, 1959. – P. 22-23.
- ⁶ KOLBENHEYER Erich. – **Motive ale industriei casnice de broderie din Bucovina**. 1912.
- ⁷ OPRESCU Gheorghe. – **Arta țărănească la români**. 1922. – P. 20-21.
- ⁸ OPRESCU George – **Peasant Art in Roumania**. 1929. – P. 66.
- ⁹ AVRAMESCU Elena și FLORESCU Florea Bobu – *Op. cit.*, p. 16.
- ¹⁰ PETRESCU Paul, SECOȘAN Elena și DOAGĂ Aurelia – **Cusături românești: îndrumări metodice pentru cercurile de pionieri și școlari**. Editura Didactică și Pedagogică, București, 1973. – P. 40-41.
- ¹¹ DUNĂRE Nicolae – **Broderia populara românească**. Editura „Meridiane”, 1985 – P. 46.
- ¹² Modelul este prezent pe blogul *Semne Cusute* <http://semne-cusute.blogspot.ro/2013/07/ii-din-basarabia-model-25.html>

Abstract

SEARCHING FOR A FORGOTTEN SEWING TECHNIQUE: THE FOLDS UNDER THE PEASANT SHIRT. *In the context of the endeavour to recognize and bring back into circulation the authentic Romanian folk costume, it is of importance to identify the elements of the popular shirt, which have been established by tradition, as well as the specific techniques used for their realization. We applied ourselves to the holiday women's shirt, more specifically to its version in which the front and back parts and the sleeves are all gathered in folds around the neck (shirt of the Carpathian type), and the shoulder-piece and the sleeve are made of two distinct pieces of fabric – the variant called “ia”. Between the shoulder-piece and the rest of the sleeve there is a field called “incret” (“smocking”), similar to the honeycombing stitch but with an embossing effect; it is only found in the Romanian embroidery and is sewed with a unique technique, of great finesse and spectacular in effect. This embossing stitch has unfortunately fallen into a cone of shadows around the year 1900. Being both decorative (through its patterns) and technical (by giving volume to the sleeve, in contrast to the narrower shoulder-piece) the embossing stitch is very important in the overall design of the “ia” skirt.*

The article reviews evidence of the existence of the Carpathian type of shirt even during the ancient history. It then addresses the ornamental field of the embossing smocking, presenting examples preserved thanks to the 19th century painters and to researchers of the folk costume in the first half of the 20th century. It presents the old traditional realization technique of this decorative field, the embossing stitch, illustrating it through a few recently sewn „ia” shirts.

At the end of the article, we dedicate to the artisans who sew „ia” shirts a few considerations and arguments in favour of bringing back into circulation this specific Romanian sewing technique of the embossing smocking stitch.

Key words: *Romanian folk costume, sewing techniques, design of the peasant shirt, peasant shirt, fold.*

Universitatea din București

TIPOLOGIA BISERICILOR DE LEMN DIN MOLDOVA MEDIEVALĂ (ÎN LUMINA IZVOARELOR SCRISE) I

Eugen BĂZGU

Rezumat

Studiul evaluează documentele vremii, constituite ca urmare a interesului societății pentru a cunoaște bisericile de lemn din Moldova medievală, și contribuțiile cercetătorilor la conturarea și promovarea problematicii de clasificare și tipologie a acestor monumente. Sunt considerate principalele rezultate științifice obținute la diferite etape istorice în acest domeniu. Sunt analizate metodele utilizate de către autorii predecesori în abordările de tipologie și precizate deficiențele acestui tip de lucrări. Sunt relevate aspectele mai puțin studiate și formulate noi probleme de cercetare.

Cuvinte-cheie: biserică de lemn, credințe populare, arhitectură ecleziastică de lemn, planimetrie, volumetrie.

Argument privind actualitatea cercetării domeniului

Arhitectura rurală tradițională este adaptată condițiilor mediului natural mai mult decât celelalte arhitecturi. Expresie a sincretismului cultural propriu culturii tradiționale, ea menține echilibrul între experiența de culturalizare a spațiului natural, spiritul constructiv al comunității și reprezentările acesteia despre lume, axate pe sacralitate. În cazul edificiilor ecleziastice aceste componente sunt maxim dozate, verificate și reactualizate mereu, bisericile fiind situate în epicentrul sacralității. Consistența sacralității e în strânsă legătură cu formele, volumele edificiului, materialele din care sunt construite diversele lui componente și, nu în ultimul rând, cu modul în care acest edificiu a fost circumscris cosmosului, devenind un microcosmos – replică a macrocosmosului.

În sistemul de reprezentări specific societății tradiționale, însuși lemnul era considerat material sacru, dat de Dumnezeu. Din el se construiau, de obicei, bisericile în sate, piatra fiind evitată¹. Un argument convingător privind amploarea folosirii lemnului în construcția bisericilor este faptul că, în anul 1812, din 775 de biserici, câte au fost înregistrate în Basarabia, doar 41 erau de piatră, celelalte fiind de lemn².

Conform unor reprezentări despre lume, adânc înrădăcinate în conștiința populară, se credea că piatra ar fi un produs al necuratului. Iată de ce, chiar dacă piatra în unele zone ale Moldovei medievale se găsea destul de ușor, ea a început a fi utilizată în arhitectura rurală populară din Basarabia destul de târziu, abia către mijlocul secolului al XIX-lea, până atunci poporul simplu dând preferință arhitecturii de lemn³. Împutinarea rapidă a pădurilor, către începutul secolului al XIX-lea, apariția în masă a unor instrumente ce puteau asigura prelucrarea mai ușoară a pietrei de calcar, la care s-a adăugat existența în anumite zone din preajmă râurilor Răut, Ciugur și Nistru, la suprafață, a unor bogate stratificări calcaroase⁴ au determinat țăranii din aceste zone să extindă utilizarea ei de la construcții adiacente, la edificarea caselor de locuit, inclusiv a bisericilor.

La începutul secolului XXI, în spațiul Republicii Moldova au supraviețuit mai mult de 80 de biserici de lemn, ceea ce înseamnă că avem un patrimoniu destul de modest față de vechea tradiție și față de cea a țărilor învecinate. Dintre acestea, doar 17 datează din secolul XVII – prima jumătate a sec. XIX⁵, fiind continuatoare ale vechilor tradiții seculare autohtone. Pentru a putea estima mai exact acest patrimoniu, vom preciza că ele sunt o supraviețuire, de mai puțin de un procent⁶, al bogatei tradiții de altădată a arhitecturii ecleziastice de lemn din Moldova medievală.

Dată fiind condiția precară a acestor edificii, făcute dintr-un material perisabil, dar și diversele pericole la care ele sunt expuse, este foarte important să se întreprindă o documentare riguroasă, o evaluare a stării lor la zi, pentru a cerceta și a interpreta științific acest patrimoniu, a-i cunoaște valorile și a-i asigura o protecție pe măsura importanței sale. Ca valoare istorică, arhitecturală și etnografică, aceste monumente sunt diferite, însă au rămas atât de puține, iar în contextul insuficienței lor cercetări, ponderea acestor biserici crește, încât fiecare dintre ele poate servi ca un reper în conturarea tipologiei și evoluției unui tip de biserică.

Trebuie să constatăm faptul că anume bisericile de lemn sunt foarte specifice culturii noastre. Ele au apărut în mediul tradițional de viață, sunt cele mai vechi, au fost cele mai răspândite și au reunit comunitățile locale de-a lungul istoriei și, precum e fresc, au îmbinat multe elemente distinctive, privind atât istoria Bisericii, cât și cea a localității.

Cercetarea acestor edificii este importantă și prin faptul că sunt singurele construcții de lemn păstrate până în prezent. Celelalte construcții – casele, morile, cramele etc., – au dispărut și pot fi reconstituite ca tehnici, materiale, proporții, volumetrie, studiind atent bisericile de lemn. Această supraviețuire în timp a edificiilor ecleziastice de lemn se datorează faptului că bisericile erau gândite, apoi construite și întreținute ca să dureze multe secole. Iată de ce putem afirma că la edificarea bisericilor erau folosite tehnicile cele mai performante ce asigurau rezistența construcțiilor, cele mai elaborate, pentru a-i conferi bisericii imaginea de lăcaș sfânt și cele mai elevate, pentru a fi pe potriva tradiției religioase.

Lăcașurile de cult, ajunse până la noi, diferă ca structuri arhitecturale unele de altele, încât pentru un ochi nevizat, care nu ia în calcul intervențiile ulterioare la construcția originală, lasă impresia că nu reprezintă mari asemănări și că nu a existat o tradiție unitară specifică locului. În același timp, se știe că, fiind un produs al societății tradiționale care se conducea după modele consacrate, aceste biserici rezumă o experiență colectivă, materializată în tipare perfect corelate în sistemul de reprezentări despre lume. Stabilirea tipologiei bisericilor de lemn este actuală, fiind o problemă esențială a dezvoltării cercetării domeniului. Trecerea în revistă a contribuțiilor cercetătorilor anteriori la soluționarea acestei probleme este foarte importantă pentru a pune în valoare rezultatele științifice ale celor care au căutat diverse soluții, în diferite perioade, pentru a ordona și aprecia particularitățile acestor construcții.

De la sat la sat, în funcție de puterea economică a comunităților, dar și de la zonă la zonă, au fost utilizate diferite tehnici de construcție, asimilând treptat toate posibilitățile materialului, adaptându-l pentru diferite necesități constructive. În satele de la nord și în cele de la centru bisericile aveau mai frecvent pereții din bârne.

Ele s-au păstrat într-un număr mai mare și un timp mai îndelungat, decât în celelalte regiuni grație durabilității în timp a bânelor. Spre sud, acest tip de biserici era mai puțin răspândit, în funcție de prezența sau lipsa în apropiere a pădurilor. În această parte predominau bisericile construite pe carcasă de lemn, adică pe furci sau amnare, cum se mai construiesc și acum casele în părțile Codrilor, cu talpă de lemn sau furci direct îngropate în pământ, fără fundații solide, pereții fiind împlețiți, de regulă, din nuiele lipite cu lut, mai rar din stuf sau alte materiale.

2. Surse privind cercetarea tradiției bisericilor de lemn din Basarabia și nordul Bucovinei (reg. Cernăuți)

O cercetare de anvergură, care să ne edifice asupra istoriei domeniului și să asigure cadrul necesar abordării tipologiei bisericilor de lemn, solicită recuperarea și coroborarea tuturor surselor scrise, dar și a celor imagistice (stampe, picturi, fotografii). Sursele sunt dispersate în diferite publicații sau fonduri de arhivă, sunt inegale ca informație și valoare, dar utile pentru a putea urmări modul în care societatea a conștientizat și a reflectat în scris asupra acestor construcții sacre. În această categorie se includ publicații periodice, lucrări de inventariere a patrimoniului bisericesc și scrieri singulare/studii de caz tematice sau cu tangențe la tema cercetată. Ca perioadă, documentele acoperă două veacuri de istorie, cuprinzând etapa când bisericile erau predominante (începutul sec. al XIX-lea), etapa de înlocuire treptată cu cele de piatră (mijlocul sec. XIX – mijlocul sec. XX), etapa de supraviețuire în perioada regimului totalitar comunist (a doua jumătate a sec. XX) și cea de salvagardare din ultimele decenii.

O contribuție de început la cunoașterea domeniului l-au avut publicațiile religioase. În revista eparhială a Mitropoliei Chișinăului și Hotinului între 1867, anul primei apariții a acestei reviste, și anul 1917, ultimul an de apariție, au văzut lumina tiparului în jur de 190 de descrieri ale modului religios de viață a populației din parohii. Autorii acestor scrieri, parohii bisericilor, s-au referit între altele și la locașurile de lemn, fie amintindu-le, fie descriindu-le destul de amănunțit.

O primă sistematizare de anvergură a fenomenologiei bisericilor de lemn din spațiul basarabean îi aparține istoricului Ion Halipa care în 1906 reușește să publice în limba rusă, într-un mod rezumativ, lista tuturor celor 775 de biserici aflate pe teritoriul Basarabiei în 1813, dintre care 734 erau de lemn⁷. Lucrarea a servit și continuă să servească și acum ca referință de bază în cercetarea aspectelor istorice ale bisericilor. Volumul redus al spațiului editorial a impus autorul să recurgă la o formă rezumativă a prezentării materialelor, astfel încât multe detalii nu au fost incluse în text. Apoi traducerea din română în rusă, nu întotdeauna reușită a terminologiei elementelor constitutive și de construcție a acestor biserici, diminuează valoarea documentară reală a acestui recensământ. Oricum, chiar și în forma sa redusă, această lucrare a lui Ion Halipa a ajuns a fi cea mai citată din toate articole publicate de el până la 1908. Datele prezentate sunt destul de consistente și permit realizarea diverselor operații științifice, precum sunt sistematizarea informațiilor privind materialele și tehnicile de construcție a bisericilor, starea lor fizică la momentul inventarierii, dar și cartografierea lor în spațiul pruto-nistrean.

Informații dispersate despre biserici se conțin și în descrierile monografice ale satelor, făcute, de regulă, de către învățători de clase primare din Basarabia sau de către preoți, după chestionare elaborate și distribuite în anul 1884 de Societatea Imperială de Geografie din Sankt-Petersburg, păstrate la Kiev în Biblioteca Științifică a Academiei de Științe a Ucrainei, rămase până în prezent nepublicate⁸.

La începutul sec. XX Vasile Kurdinovski/Kurdinov, redactor la revista eparhială a Mitropoliei Chișinăului și Hotinului, folosind rezultatele obținute în baza unui chestionar, gestionat în mare parte de Alexei Mateevici, pe atunci student la Seminarul Teologic din Chișinău, a realizat o primă lucrare de documentare științifică a domeniului⁹. Autorul tinde să cuprindă în studiu atât bisericile de lemn sau de zid existente, cât și cele ieșite din circuitul ecleziastic sau deja dispărute la acea vreme. Descrierile realizate sunt foarte valoroase pentru a prospecta obiectul cercetării la începutul sec. XX.

A avansat cercetarea realizând un „tablou provizoriu”, relativ complet al tuturor bisericilor de lemn, considerate „monumente de istorie” din Basarabia, arhimandritul Visarion Puiu, viitor mitropolit al Episcopiei Hotinului, în anul 1920¹⁰. Pe parcursul a 2 ani de cercetări complexe arhimandritul reușește să alcătuiască un repertoriu destul de cuprinzător al bisericilor existente, identificând și descriind 313 monumente ecleziastice, dintre care 183 erau biserici de lemn. Adică 71 % din numărul total al bisericilor ce se pretau categoriei de monument istoric pe atunci, erau din lemn. Cu referire la această lucrare vom preciza că, în județele de nord ale Basarabiei, erau concentrate cele mai multe construcții istorice. În județul Hotin, erau 36 de biserici de lemn din 44 de monumente atestate. În județul Bălți, existau 34 biserici, dintre care 28 erau de lemn, iar în județul Soroca erau 19 edificii ecleziastice de lemn din totalul de 34 exemplare atestate. În județul Orhei, autorul a identificat 32 biserici de lemn din 67 de monumente ecleziastice atestate. Până și județul Chișinău care avea 58 de monumente, păstra 30 de biserici de lemn. În județul Cahul, din 17 exemplare atestate, respectiv 10 biserici erau de lemn. În județul Cetatea Albă, din 9 biserici monumente, 4 erau de lemn. În județul Ismail, din totalul de 23 de biserici, 12 erau de lemn sau aveau carcasa de lemn. Ultimele sunt construite din amnari sau furci verticale, având deasupra cununii, pereții împlețiți din nuiele, muruite cu lut, dar intră în aceeași categorie a construcțiilor de lemn. În jud. Tighina, erau 12 exemplare biserici de lemn, din totalul de 27 de monumente. În mare parte, aceste biserici vechi de lemn depistate și inventariate de Visarion Puiu erau deja la limita existenței lor fizice, fiind amplasate prin cimitire vechi, scoase din circuitul activ religios, întreținute de comunitățile de enoriași în virtutea credinței că lucrurile sfinte trebuie să se topească în timp singure, fără a le profana prin reutilizarea materialului în alte construcții decât cele de natură divină¹¹.

Cercetarea a acumulat experiență beneficiind de realizările predecesorilor în domeniu. Un prim-studiu științific referitor la bisericile de lemn din Basarabia a realizat profesorul Ștefan Ciobanu în anul 1924¹². Profesorul întreprinde descrierea mai multor biserici de lemn, le sistematizează conform particularităților lor fizice, optând pentru păstrarea și restaurarea lor ca monumente ale culturii populare. Datorită acestui studiu, pentru prima oară a fost pusă în circuitul științific descrierea mai multor biserici de

lemn de referință în istoria domeniului pentru spațiul pruto-nistrean¹³. Exegeza este însoțită de mai multe imagini fotografice ale obiectivelor studiate¹⁴, ceea ce condensează informația despre ele. În contextul identificării aspectelor specifice, Ștefan Ciobanu atrage atenția că majoritatea bisericilor de lemn din Basarabia au intrarea amplasată pe latura de sud a pronaosului¹⁵. Remarcă apoi, la multe dintre edificii, alipirea pridvorului cu turnul-clopotniță tot pe această latură, ceea ce reprezintă un alt principiu important pentru clasificarea și tipologia monumentelor¹⁶.

Un an mai târziu Vasile Kurdinovski reia tema cu un studiu despre bisericile de lemn din județul Hotin, publicat în limba română în anul 1925¹⁷. Lucrarea este remarcabilă prin faptul că autorul folosește metode științifice moderne, cercetează obiectele pe teren în baza unui program, fotografiază, descrie și analizează riguros mai multe edificii de arhitectură ecleziastică de lemn din județ.

Profesorul P. Constantinescu-Iași a întreprins și o primă catalogare a bisericilor basarabene, luând la bază criteriile de planimetrie. Astfel, cercetătorul a determinat în total cinci tipuri de biserică, două dintre ele, – bisericile cu abside mici laterale și acele biserici de lemn care au cupolă luminată de ferestre deasupra naosului (ultimul fiind un grup insuficient precizat), – considerându-le, la fel ca Virgil Vătășianu, o influență directă a arhitecturii ecleziastice de zid¹⁸. Importanța lucrării profesorului constă în faptul că a realizat o tipologie a bisericilor de lemn și a cuprins în analiză monumente valoroase, majoritatea dintre care astăzi sunt dispărute.

Profesorul clujean Virgil Vătășianu, alarmat de faptul că puține monumente ecleziastice de lemn sunt cunoscute în societate, îndemna cercetătorii la alcătuirea unui repertoriu al tuturor bisericilor de lemn existente, argumentând problematica esențială a întreprinderii¹⁹. P. Constantinescu-Iași a răspuns apelului cu o contribuție nouă, realizată în aceeași cheie. Considerându-le ”*monumente doveditoare de vechi tradiții de artă românească în Basarabia*”, apreciază că în epoca numită de decadență a Moldovei (sec. XVII-XVIII), Basarabia a excelat în arhitectura ecleziastică și civilă, mai ales, prin folosirea lemnului²⁰. Totodată a argumentat că utilizarea lemnului în defavoarea pietrei ținea și de faptul că acesta era un material mai ieftin de dobândit. După distrugerile și arderile făcute de incursiunile tătarilor, remarcă P. Constantinescu-Iași, era mai ușor de refăcut bisericile din lemn decât cele din piatră²¹. Conform estimărilor sale, în anul 1933, în Basarabia era o altă situație decât cea surprinsă de către Visarion Puiu cu treisprezece ani în urmă. Astfel, în jud. Soroca erau 39 biserici de lemn²², în județul Hotin – 82 de biserici²³, în județul Bălți – 44 de biserici de lemn²⁴, pentru jud. Orhei constată existența a doar 15 exemplare²⁵, în județul Lăpușna numărul era și mai mic – 14 exemplare²⁶, în județul Tighina – 13 biserici de lemn²⁷. Cartografiază un număr puțin mai mare pentru județul Cahul – 19 exemplare²⁸, iar în județul Ismail identifică doar 2 monumente. Astfel, P. Constantinescu-Iași a determinat un patrimoniu de peste 228 de edificii ecleziastice de lemn cu valoare istorică, adică cu 45 exemplare mai mult decât în *tabloul provizoriu* realizat de către arhimandritul Visarion Puiu. În prezent, sunt necesare noi investigații pentru a determina dacă sporul înregistrat se datorează construirii de noi biserici sau decalajului dintre metodele utilizate de către cei doi cărturari.

Lucrările consecutive apărute în anii 1908, 1924, 1925, 1933, reflectă sporirea interesului social față de monumentele vremii. Ele au atras atenția opiniei publice, încât mai multe reviste de prestigiu din Basarabia, precum *Arhivele Basarabiei*²⁹, *Anuarul Episcopiei Chișinăului și Hotinului*³⁰ etc. au început să publice în paginile lor informații și imagini foto ale unor biserici de lemn, immortalizând în acest mod volumetria lor, detalii decorative și constructive, completând totodată istoria domeniului cu informații prețioase. Cu atât mai mult că, ulterior, în mare parte, bisericile analizate au dispărut, au fost strămutate ori au suportat intervenții vădite.

După Al Doilea Război Mondial, cercetările de teren au continuat la inițiativa arhitectului de origine basarabească, Alexei Șciusev, cu susținerea echipelor de studenți-arhitecți ai Institutului de Arhitectură din Moscova, care în timpul practicilor de vară au început documentarea prin sate a situației la zi a bisericilor, inclusiv a celor de lemn. Au fost elaborate relevee arhitecturale, întreprinse fotofixări și descrieri³¹, fără însă ca aceste rezultate să fie în final valorificate în vreun studiu științific. Probabil moartea subită a academicianului A. Șciusev, survenită în anul 1949, conjunctura politică ateist-militantă ce a urmat către sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, cu închiderea forțată a peste 98% din bisericile și mănăstirile basarabene, nu a favorizat analizarea și sintetizarea acestor rezultate.

Urmărind recuperarea surselor istorice, aici e locul potrivit să precizăm că anual, începând cu anul 1946 și până în anul 1974, Institutul de Etnografie *Mikluho-Maklai* din or. Moscova, a organizat ample expediții în spațiul basarabească și nordul Bucovinei numite „Expediții etnografice Pruto-Nistrene”, care aveau ca scop și documentarea arhitecturii populare, inclusiv a celei de lemn. Dar încercările noastre din ianuarie 1981, septembrie 1984 și septembrie 2007 de a identifica rezultatele acestor expediții în Arhiva Institutului nu s-au soldat cu succes, încât problema descoperirii și studierii acestor izvoare rămâne deschisă.

În baza surselor de care dispunem, am estimat că, la acea vreme, existau în spațiul cercetat de noi în jur de 300 de biserici de lemn. La fel rămâne să evaluăm în ce măsură restricțiile ideologice au marcat istoria arhitecturii tradiționale în acea perioadă. Ne face să căutăm explicațiile de rigoare și faptul că, analizând colecția de negative și slide-uri/diapoziție (conține peste 4000 de unități), realizate în anii '60-70 ai sec. XX de către Sergiu Boboc, cercetător științific la Institutul de Arheologie și Etnografie al Academiei de Științe din Moldova în cadrul temei de studiu *Arhitectura populară din RSS Moldovenească*³² – și aflată actualmente în custodia Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, nu există imagini ale bisericilor de lemn.

Tema a reapărut în mediul academic abia către sfârșitul anilor '60³³ și, mai ales, a anilor '70 ai sec. XX, prin lucrări cu caracter enunțiativ. Criticul de artă Kir D. Rodnin readuce în discuția științifică problema bisericilor de lemn din spațiul pruto-nistean în contextul abordării artei medievale și moderne a Moldovei. Autorul realizează o descriere din punct de vedere arhitectural-artistic și întreprinde o analiză scurtă a monumentelor, prezentând și imagini fotografice ale unor biserici de lemn, importante pentru stabilirea varietății tipologice a domeniului³⁴. O altă încercare de reintroducere în circuitul științific a temei bisericilor de lemn a întreprins profesorul A. Petricenco

de la Facultatea de Arhitectură a Universității Tehnice din Chișinău, în anul 1970³⁵. În aceeași perioadă criticul în artă Matus Ia. Livșiț a contribuit la reabilitarea treptată a temei și la îmbogățirea surselor prin câteva lucrări consecutive vizând caracteristicile generale și valențele arhitectural-artistice ale bisericilor de lemn existente încă pe teren,³⁶ analizând, în special, decorul acestora³⁷.

La acea vreme, majoritatea bisericilor de lemn, ca și cele de zid, supraviețuitoare ale distrugerilor promovate de ateismul militant, erau deteriorate, lăsate să dispară. Se interziceau lucrările de întreținere curentă sau reparații, ca să nu mai amintim de restaurări. Anual au dispărut cu acordul tacit al autorităților³⁸ câte 2-3 biserici vechi de lemn, care datau din sec. XVII-XVIII. Mai sistemice sunt rezultatele cercetărilor acestor monumente, realizate în anii '70-'90 ai secolului XX, atunci când s-a produs deschiderea acestui domeniu de cercetare. Ele vin să recupereze caracterul precar al surselor, asigurând cercetarea monografică.

3. Contribuții privind tipologia bisericilor de lemn din Basarabia și nordul Bucovinei (regiunea Cernăuți)

În cadrul acestei problematice, criticul de artă David Goberman a conturat cadrul cercetărilor tipologice într-un articol vizând fenomenul arhitecturii ecleziastice de lemn românești din nordul Bucovinei (regiunea Cernăuți)³⁹. În urma unor cercetări ample de teren și a unei exegeze coerente ca prestanță științifică, autorul reușește să includă în circuitul științific descrierea a 16 biserici vechi de lemn, datate cu sec. XVII-XVIII și să dezvolte o analiză a tipurilor reprezentative. Astfel, evidențiază două tipuri specifice acestui areal. Circumscrie câteva monumente recunoscutului tip de *casă țărănească* și relevă tipul de biserică de lemn *cu pridvor pe latura de sud a pridvorului*⁴⁰. În anul 1975, într-o lucrare dedicată dezvoltării turismului, același autor face descrieri ample și exacte, urmate de analize specifice ale bisericilor de lemn din Basarabia⁴¹.

Dar aprofundarea cunoașterii arhitecturii ecleziastice de lemn s-a produs către mijlocul anilor '80 ai sec. XX, prin instituționalizarea academică a cercetării arhitecturii, inclusiv a celei tradiționale. În structura Institutului de Arheologie și Etnografie din cadrul Academiei de Științe a fost instituită o direcție de identificare și evidențiere a monumentelor de pe teritoriul republicii. În peste 15 ani de activitate, cercetătorii acestei structuri au studiat pe teren arhitectura localităților din partea de nord și parțial a celor din partea de centru a republicii. Urmare a unei activități colective laborioase, în anul 1987 a fost editat registrul monumentelor care a vizat reședințe și parcuri boierești, mori de vânt și de apă, biserici de zid și de lemn, complexe monastice, crucifixe, pietre funerare din partea de nord.⁴² 29 de articole ale repertoriului prezintă descrieri de specialitate ale bisericilor de lemn existente la acea vreme în localități. Trei autori au contribuit la această realizare: Iaroslav Taras (15)⁴³, Eugen Băzgu (10)⁴⁴ și Dumitru Macari (4)⁴⁵. Apariția registrului a stimulat interesul societății pentru cunoașterea arhitecturii ecleziastice de lemn, inclusiv în perspectiva conservării și restaurării ei. Ca observații, trebuie să precizăm că publicația prezintă, alături de bisericile vernaculare, și câteva biserici de lemn construite spre sfârșitul secolului XIX după proiect-tip⁴⁶, la fel inserează descrierea unor monumente ai căror

pereți de lemn au fost înlocuiți ulterior cu piatră, fără a preciza acest fapt⁴⁷. Trei biserici de lemn descrise în acest volum nu sunt nominalizate ca fiind de lemn. Dacă edificiul bisericii cu școală parohială din s. Bulboaca (Briceni)⁴⁸ are pereții din bârne groase, totalmente camuflați sub straturile groase de tencuială, chemată să imite cât mai fidel stilul pseudo-rus în care a fost concepută, se poate explica eroarea, cât pentru celelalte două monumente: Gheciu Vechi (Sângerei) și Dondușeni (sat),⁴⁹ care au pereții din lemn neacoperiți, neprecizarea materialului din care sunt construite, este regretabilă. Un neajuns esențial al acestei volum de mare amploare informativă și analitică este lipsa totală de imagini și desene tehnice, care ar fi completat și aprofundat vizual informația textuală. Cu aceste precizări, cartea rămâne a fi cea mai completă și exhaustivă lucrare în domeniul monumentelor de lemn.

În contextul elaborării proiectului-concepție a Muzeului Satului, din Chișinău (1990), am întreprins sistematizări și tipologii ale bisericilor de lemn din spațiul cercetat, pentru a le lua în considerație pe cele mai reprezentative. Ne-a facilitat această realizare cercetarea tradițiilor arhitecturii de lemn în peste 400 de sate în cadrul expedițiilor organizate de către Academia de Științe⁵⁰ și ulterior, în timpul expedițiilor organizate de către Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală în peste 520 de sate din R. Moldova⁵¹, nordul Bucovinei (reg. Cernăuți)⁵² și satele românești din Maramureșul din dreapta Tisei.⁵³ Acumularea unei factologii reprezentative ne-a permis să alcătuim lista bisericilor de lemn existente, edificate în sec. XVIII – prima jumătate a sec. al XIX-lea, a celor construite în a doua jumătate a sec. XIX, până în anul 1940, cu precizarea stării lor fizice, modalităților și particularităților de construire și evoluție⁵⁴.

Analiza complexă a particularităților constructiv-arhitecturale, planimetrice și volumetrice, considerarea raporturilor spațiale create de aceste caracteristici a facilitat delimitarea a 8 tipuri principale de biserici de lemn⁵⁵: 1. biserică-casă țărănească cu clopotniță situată separat (de regulă, pe axa intrării de sud); 2. biserică-casă având cupolă oarbă deasupra acoperișului și foișor alipit pe latura de sud; 3. biserică-casă având turn-clopotniță alipit pe latura de sud; 4. biserică-casă cu turn decorativ deasupra nartexului; 5. biserică-casă cu turn-clopotniță alipit pe latura de vest; 6. biserică cu cupolă de deasupra naosului cu sau fără turn-clopotniță pe latura de vest; 7. biserică cu trei cupole decorative amplasate pe axa vest-est deasupra pronaosului, naosului și altarului; și ultimul tip, 8. biserică de lemn de tip neo-bizantin, influențată de volumetria bisericilor de zid, construite în stil neo-imperial rus, cu naos supraînălțat de turn, cu ferestre de iluminare și clopotniță în trei sau patru caturi, alăturată pronaosului pe latura de vest.

O contribuție considerabilă în cercetarea arhitecturii ecleziastice de lemn a adus arhitectul Iaroslav Taras, profesor la Facultatea de Arhitectură și Urbanism a Universității Tehnice din Chișinău. Beneficiind de experiența înaintașilor în domeniu, dezvoltând-o și utilizând materiale documentare consistente din anii '50 ai sec. XX, păstrate în Arhiva fostului Muzeu al Arhitecturii al R.S.S. Moldovenești „A. Șciusev”, desființat după moartea vestitului arhitect, inclusiv materiale de teren acumulate în timpul practicilor de vară de documentare a monumentelor de arhitectură, în anii 1979-1981, profesorul I. Taras a propus o amplă sistematizare din punct de vedere

planimetric a bisericilor cercetate. A întreprins analize coerente și a determinat primul model de biserică-casă țărănească – bis. de lemn din Rotunda (Edineț), Hârbova (Ocnița). Apariția acestui tip o consideră ca pe un rezultat al interdicției turcilor de a construi biserici⁵⁶, o idee eronată pentru că în Moldova medievală această interdicție se răsfrângea doar asupra raialelor. Al doilea tip, derivat din primul, include biserică-casă având deasupra coamei acoperișului o mică cupolă oarbă din tinichea, ca exemplu dând biserica din s. Horești (Fălești), edificată la 1868⁵⁷. Este o biserică construită din lemnul masiv de peste 40 și chiar 50 cm lățime⁵⁸ al altei biserici, mai vechi, de proporții monumentale, care data din anul 1749⁵⁹. Precizează și al treilea tip de biserică având turnul-clopotniță alipit laturii de sud a pronaosului.

I. Taras a contribuit la perpetuarea interesului științific față de domeniul cercetat prin publicarea a 15 articole în *Repertoriul monumentelor*⁶⁰, publicat la Chișinău, în 1987, prin includerea, într-un studiu mai amplu despre arhitectură, a unor pagini consistente despre bisericile de lemn, inclusiv a unor imagini relevante,⁶¹ menținând la baza clasificărilor criteriile utilizate de D. Goberman⁶².

Relativ recent I. Taras a reluat studiul particularităților bisericilor de lemn bucovinene, inclusiv a celor românești, într-o monografie de proporții (cu 583 p. bogat ilustrate) despre bisericile de lemn din Ucraina⁶³. Această monografie merită o analiză aparte pentru că acoperă un areal și o factologie impunătoare. În prezentul studiu, vom remarca doar anumite aspecte care au referință la problematica abordată de noi. Autorul face comparații dintre monumentele ucrainene și cele românești din arealul bucovinean, dar constatarea că tipul de biserică de lemn cu acoperiș unic derivă din arhitectura ucraineană de lemn, nu este suficient argumentată⁶⁴.

În acest context, vom preciza că deosebirea de bază a bisericilor moldovenești/românești de cele ucrainene constă tocmai în conceperea diferită de modelare spațială a volumetriei lor. Pentru cele moldovenești/românești este caracteristic acoperișul unic pentru toate compartimentele obligatorii pentru un lăcaș de cult (naos, pronaos, altar), indiferent dacă construcțiile sunt decorate cu una, două sau chiar trei cupole pe coama acoperișului. Pentru cele ucrainene, deosebirea de bază este lipsa acestui acoperiș unic, fiecare compartiment naos, pronaos și altar dispunând de acoperișuri separate.

Lucrarea *Biserici de lemn din Basarabia și Bucovina de Nord*, autor Dorinel Ichim, apărută în anul 2000, își propune să informeze mediul academic din România despre acest domeniu⁶⁵. Autorul a beneficiat de rezultatele științifice ale Sectorului de Evidență a Monumentelor din cadrul Institutului de Arheologie și Etnografie al Academiei de Științe din Chișinău și cele ale Arhivei Muzeului Satului Chișinău⁶⁶, completând baza informațională prin scurte investigații de teren – una de 2 săptămâni în Republica Moldova, în anul 1995⁶⁷, și alta de 1 săptămână în Bucovina în 1997⁶⁸. Termenul investigațiilor de teren extrem de scurt pentru a cunoaște și a documenta bogata fenomenologie a domeniului, o anume abordare incoerentă în tratarea sarcinilor de cercetare, graba cu care a fost redactată lucrarea au lăsat loc unor regretabile imprecizii, confuzii și neclarități⁶⁹. Lucrarea expune faptele din perspectivă istorică, mai puțin din cea a istoriei arhitecturii. Evită să pună în lumină contribuțiile relevante ale *Registrului monumentelor* (editat în anul 1987), analizat de noi puțin mai înainte și face

referință, pe bună dreptate, la lucrarea *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova* (1994) care ia în considerare prea puține monumente ecleziastice de lemn⁷⁰. Abordarea istorico-etnografică propusă de Dorinel Ichim, susținută de corpusuri-descrieri ale monumentelor, nu este în măsură să soluționeze problemele privind tipologia bisericilor de lemn. Singurul criteriu pe care se bazează operațiile este cel al planimetriei monumentelor, insuficient pentru a putea elucida evoluții și structurări complexe reprezentate de bisericile de lemn abordate. Utilizarea fără discernământ a terminologiei ucrainene de *sdrub*⁷¹, „*zadolbano v careac*”⁷², *zareza*=*amnar*⁷³, *trigolnic*⁷⁴ (console în trei rânduri), auzită de autor de la meșterii ucraineni, creează impresia cititorului că acestea sunt lexeme folosite de populația românească din această regiune. Ori, din cercetările noastre de teren, întreprinse în această zonă (în satele Suceveni, Pătrăuții de Sus, Pătrăuții de Jos, Prescureni, Carapciu, Frasin, Krasna și Krăsnișoara etc.), se reliefează o altă realitate lingvistică cu referire la aceste tehnici: în coadă de pește, *cheutoarea nemțească*, în tăietură, *săgeți*, *vulpi*⁷⁵ etc.

Avansarea cercetărilor se poate face din mai multe perspective, pentru a i se oferi o mai mare larghețe, dar și mai multă rigoare. În contextul predominării studiilor cu tentă de a generaliza fenomenologia în arii cât mai cuprinzătoare; pentru a evita erori repetate și din necesitatea de a observa simbioza dintre particularitățile locale cu cele zonale, regionale, am considerat util să întocmim un registru al bisericilor de lemn ce au existat sau mai există în satele din județul Ungheni, pe care l-am publicat în anul 2001⁷⁶. A fost întreprinsă analiza izvoarelor, a fost determinată tipologia acestor categorii de monumente. Prin acest repertoriu s-a reușit identificarea și localizarea a peste 100 de monumente ecleziastice de lemn din 88 de localități ale județului Ungheni, față de 66 biserici câte figurează în recensământul din 1813. Au fost atestate cu 22 de biserici de lemn mai mult, ori cu aproape 25%, din totalul celor 735 înregistrate în anul 1813, ceea ce face dovada că recensământul respectiv nu a fost complet. Numărul real al bisericilor existente la acea dată în tot cuprinsul Basarabiei urmează să fie precizat.

Urmare a studiului citat mai sus a fost formulată concluzia că, pentru această arie din zona de Codru, este specific tipul de biserică având pronaos dreptunghiular supraînălțat, cu un turn decorativ, intrare vestică și clopotniță situată aparte pe axa de vest (exemple: *Vorniceni-Strășeni*, *Horodiște-Călărași*, *Rădenii Vechi*, *Cornova*, ambele în r-nul Ungheni). În cele mai frecvente cazuri, altarul este dreptunghiular. Hotarul nordic al județului Ungheni constituie limita de sus a răspândirii acestui tip⁷⁷. De la această limită, spre nordul Republicii este răspândit un alt tip de biserică având ca determinative: altar și pronaos poligonal, intrare amplasată pe latura de sud a pronaosului și clopotniță separată sau alipită pe axa de sud a intrării.

Originea formelor planimetrice dreptunghiulare specifice acestei arii și zonei de Codru trebuie căutată în practica creștinilor timpurii de a amenaja și folosi ca lăcașe de cult incinte derivate din casele de locuit. Originea tipului de biserică răspândit mai la nord, cu altar și pronaos poligonal, are multe afinități cu vechile sanctuare precreștine, reacomodate necesităților cultului creștin.

Spre deosebire de aria sudică (*Cotu Morii*, *Drăgușenii Noi*, *Dahnovici etc.* – jud. *Lăpușna*), reprezentată de bisericile care au păstrat în arhitectura lor veche structură

a caselor țărănești (acoperiș în patru ape, plan dreptunghiular de tip navă), cele din zona Unghenilor, grație apropierii lor de reședința Mitropoliei Moldovei (Iași) și de Episcopia Hușilor, precum și datorită prezenței în această zonă a cinci mănăstiri, au evoluat în decursul secolelor XV-XVIII, constituindu-se un tip separat, reprezentativ numai pentru această zonă, cu turn decorativ supraînălțat deasupra pronaosului dreptunghiular⁷⁸, care merită un studiu separat.

Lucrarea de doctorat a lui V. Jitaru, *Arhitectura bisericilor de lemn din Basarabia*, confirmă importanța acestor construcții în tradiția locală, precizează noi detalii în descrierea bisericilor și propune o sistematizare a caracteristicilor lor, bazată prioritar pe specificul planimetric⁷⁹.

Articolul pr. Emanuil Brihuneț se axează pe relevarea specificului unei singure biserici de lemn – „Sf. Atanasie” (sec. XVIII) din satul Etulia, raionul Cahul. Autorul întreprinde o analiză morfologică a monumentului, determină etapele evoluției sale. Biserica are turn-cupolă cu ferestre de iluminat deasupra încăperii naosului, iar în prima jumătate a secolului XX, i-a fost adăugată o tindă dreptunghiulară pe axa longitudinală pronaosului. Cu această ocazie, vechea intrare, amplasată pe latura de sud a pronaosului a fost închisă, iar noua intrare a fost amenajată pe latura de vest⁸⁰.

Un articol amplu, enciclopedic, despre geneza, tipologia și evoluția acestor biserici a publicat dr. Tamara Nesterov⁸¹, cercetător la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe din Moldova. Urmărind principiul istorico-genetic de clasificare, autoarea precizează că „bisericele de lemn din Moldova au avut un arhetip comun, cu un program imuabil, din care au derivat variante naționale, regionale și locale”⁸². În stabilirea tipologiei, autoarea se conduce de planul construcției ca element esențial. T. Nesterov atrage atenția, pe bună dreptate, că cele mai vechi biserici „sunt bisericile de tip dreptunghiular, descendente din bazilica populară a arhitecturii paleocreștine”⁸³. Cercetătoarea consideră că, în spațiul Republicii Moldova, cel mai vechi și cel mai răspândit tip este cel „dreptunghiular cu absida altarului decroșată, plan cu navă alungită, naosul și pronaosul în interiorul său, cu absida altarului dreaptă sau poligonală, mai îngustă decât navă”⁸⁴. Stabilește că bisericile cu pronaosul îngust, precum a fost cea de la Orheiul Vechi, datează din sec. al. XV-lea. Analizează cele două variante ale acestui tip: *dreptunghiulară, cu pronaosul poligonal, ca și absida altarului; dreptunghiulară cu pereții absidei în continuarea pereților laterali ai pronaosului*, apărută ca urmare a simplificării tipului primar. Ultima este, de fapt, biserica-casă țărănească, în sensul strict al cuvântului. Spre deosebire de autoare, noi o apreciem nu ca ultima fază de evoluție a arhitecturii ecleziastice de lemn, ci drept unul din primele planuri utilizate pe larg în prima fază de creștinare a locuitorilor satelor, dar și mai târziu ca o acomodare rapidă, fără cheltuieli suplimentare, a unor case-locuințe la necesitățile de ritual a noilor comunități de neofiți creștini nu prea numeroase. În acest mod au evoluat în decursul sec. XIX-XX, cel puțin în spațiul ortodox, edificiile de cult ale unor curente sectariste, precum sunt considerați baptiștii, adventiștii, iehoviști care, inițial, din considerente economice, dar și din necesitatea de camuflare în condițiile unui regim autocrat țarist ortodox, ulterior comunist-ateist au oficiat și folosit, în scopuri liturgice, casele obișnuite țărănești.

Al doilea tip analizat de autoare, la fel, este vechi, cunoscut pe o arie largă, are *planul cruciform cu naosul lărgit*, ar fi mai potrivit să fie numit *supralărgit*, și s-a

răspândit din nordul Transilvaniei și Ucraina. T. Nesterov examinează cele două variante ale acestui tip: *biserica cu colțurile teșite*, *biserica cu pronaosul poligonal, simetric cu absida altarului*⁸⁵. Ultimele două tipuri, intrate târziu în contextul tradițional consacrat, îl alcătuiesc *bisericile de influență rusă* construite în stil eclectic, după proiecte-tip impuse de Imperiul Rus și *biserica cu planul de tip central*, considerată atipică⁸⁶. Această lucrare a cercetătoarei T. Nesterov determină liniile esențiale ale evoluției tipurilor bisericilor din spațiul Republicii Moldova și oferă noi perspective pentru a analiza fenomenul bisericilor de lemn într-un cadru mult mai vast.

În loc de concluzii

Cercetarea întreprinsă a reconstituit traseul afirmării treptate a tematicii bisericilor de lemn în preocupările cărturarilor începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea, a formulării problemelor de cercetare în perioada interbelică, a constituirii surselor reprezentative ca acoperire a fenomenologiei și a dezvoltării studiilor privind caracteristicile esențiale ale domeniului, inclusiv a celor privind tipologia bisericilor de lemn în a doua jumătate a secolului XX. Dimensionarea problematicii de cercetare s-a produs în ultimul deceniu, în corespundere cu sporirea interesului societății științifice pentru studierea, prezervarea și interpretarea patrimoniului cultural. Analiza întreprinsă a demonstrat încă o dată că problema abordării tipologiei bisericilor de lemn din spațiul cercetat nu a constituit un program coerent, ci mai degrabă unul ocazional, aplicat de fiecare autor în funcție de prioritatea zilei. Cercetările în domeniu urmează să fie extinse, fiind asigurate și anticipate totodată de cele privind sistematizările și clasificările construcțiilor pe arii mai mici și mai reprezentative. În ultimii ani sunt tot mai frecvente lucrările angajate, care sensibilizează societatea asupra necesității de a proteja acest patrimoniu. În contextul acestui proces, se implică în studierea domeniului tot mai mulți cercetători care conturează noi aspecte ale demersului științific⁸⁷.

Note și bibliografie

¹ BĂZGU Eugen. – *Semnificații mito-simbolice ale pietrei în gândirea populară românească* // **Destin românesc. Revistă de Istorie și Cultură**. Chișinău-București, 2001, anul VIII, nr. 3. – P. 110-111; BĂZGU Eugen, URSU Mihai. – **Arhitectura vernaculară în piatră**. Chișinău, 2009. – P. 18.

² ХАЛИПА И[ОН]. – *Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812–1813 гг.* // **Труды Бессарабской Губернской Ученой Комиссии**. Кишинев. Т. III, 1907. – С. 295, (în continuare: I. Halipa, *op. cit.*).

³ BAZGU Eugen, URSU Mihai. – *Op. cit.*, p. 18.

⁴ *Resursele naturale* // **Mediul geografic al R. Moldova**. Editura „Știința”, Chișinău, 2006. – P. 35, 37; ЛАШКОВ Н. – **Бессарабия. К столетию присоединения к России**. Кишинев, 1912 (precizează că în 1909 în Basarabia funcționau 98 de cariere de extragere a pietrei cu 887 de lucrători); Eugen Băzgu, Mihai Ursu. – *Op. cit.*, p. 16-17.

⁵ BĂZGU E. – *Restaurarea și punerea în valoare a bisericii de lemn din satul Palanca. Probleme de reconstituire a formelor originale* // **Patrimoniu bisericesc**. Ediție a Departamentului Arhitectură, Restaurare și Pictură Bisericească a Mitropoliei Chișinăului și a Întregii Moldove. Chișinău, 2013. – P. 78.

⁶ Conform unor estimări preliminare întreprinse de noi în baza documentelor pentru elucidarea ponderii acestui domeniu de-a lungul a peste cinci secole de existență, de la

descălecarea țării în 1359, în Moldova medievală cuprinsă între Nistru și Munții Carpați, s-au construit și perindat în timp între 7-8 mii de exemplare de biserici durate din bărne de lemn de stejar/brad sau construite pe carcasă de lemn.

⁷ HALIPA I. – *Op. cit.*, p. 295.

⁸ *Описание населенных пунктов Бессарабской губернии. Архив Одесского общества истории и древностей. Рукописный отдел // Центральная научная библиотека Академии наук Украины. Фонд V, nr. 642-703.*

⁹ КУРДИНОВСКИЙ Василий. – *Список древнейших церквей Бессарабии // Кишиневские епархиальные ведомости 1907-1908* гт. Кишинев, 1908.

¹⁰ Nerepublicată. **Tabloul provizoriu al monumentelor istorice din Basarabia „Biserici și mănăstiri”, întocmit de arhimandritul Visarion Puiu.** Chișinău, 1 decembrie 1920, vezi: D.M.A.Ș.I. colecția CMI nr. 776, fasc. 26-32, Arhiva fostei Comisiuni a Monumentelor Istorice din București, cu ștampila dreptunghiulară aplicată de înregistrare D.M.A.S.I. având nr. 776 și f. 26-32 și, puțin mai jos, în stânga, ștampila rotundă a Comisiei Monumentelor Istorice, secția Chișinău, indiciu clar că acest tablou a făcut parte, până în 1940, din arhiva curentă a acestei instituții, unde a fost consultată de Ștefan Ciobanu care era președintele acestei secții și mai târziu de P. Constantinescu-Iași, membru activ al aceleiași secții, fiecare dintre ei publicând separat câte un articol despre bisericile de lemn din Basarabia. În anul 1940 arhiva a fost evacuată către instituția de bază din București. Documentele din patrimoniul fostei arhive a Comisiei Monumentelor Istorice din Chișinău au fost găsite accidental în timpul demolării bisericii mănăstirii Văcărești din București, într-o nișă înzidită, probabil după 24 august 1944, pentru a fi ascunsă de Comisia sovietică de repatriere a bunurilor.

¹¹ În acest context, este semnificativă atitudinea sătenilor din s. Sevirova (Florești), care, forțați să demonteze vechea biserică de lemn, încă destul de trainică, fiind construită din bărne cioplite în patru muchii, au preferat să ardă tot materialul lemnos, decât să-l dea pentru reutilizare.

¹² CIOBANU Ștefan. – *Biserici vechi din Basarabia // Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, secția Basarabia.* Vol. I, Chișinău, 1924.

¹³ CIOBANU Ștefan. – *Op. cit.*: din s. Sarată Galbenă (jud. Lăpușna), Petrușeni (jud. Bălți), Rângaci (jud. Hotin 1730), Berestie (jud. Hotin 1735) p. 2; Tigheci (jud. Cahul), Ohrincea (jud. Orhei) p. 3; Vorniceni (jud. Orhei), p. 3, 11; Vadul lui Isac (Cahul), Cornova (jud. Orhei), p. 3, 6 (foto), 16; Dahnovici (jud. Lăpușna), p. 5; Drăgușenii Noi (jud. Orhei), Nimoreni (jud. Lăpușna), p. 4 (foto), 5, 16; p. 3; Tartaul, Larga (jud. Cahul), Teșcureni (jud. Bălți) p.4; Copcui (Cahul), p. 5 (foto); Sculenii Vechi (jud. Orhei), p. 10, 11 (foto).

¹⁴ *Ibidem*, p. 4-6, 11.

¹⁵ *Ibidem*, p. 6-8.

¹⁶ *Ibidem*, p. 5-6. (bis. Nimoreni, Vadu lui Isac).

¹⁷ CURDINOVSCHI Vasile. – *Cele mai vechi biserici de lemn din județul Hotin // Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești.* Chișinău, 1925, XVI. – P. 60-74.

¹⁸ CONSTANTINESCU-IAȘI P. – *Op. cit.*, p. 138.

¹⁹ VĂTĂȘIANU Virgil. – **Contribuții la studiul tipologiei bisericilor de lemn din Țările Române.** Cluj, 1931.

²⁰ CONSTANTINESCU-IAȘI P. – *Biserici de lemn // Viața Basarabiei.* Chișinău. Anul II, nr. 3, martie 1933. – P. 130.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 133.

²³ *Ibidem*, p. 131.

²⁴ *Ibidem*, p. 134.

²⁵ *Ibidem*, p. 135.

²⁶ *Ibidem*, p. 136.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 137.

²⁹ Foto biserici de lemn din s. Limbenii Vechi, jud. Soroca; Poliana Ruhotin și Prigorodo, jud. Hotin // **Arhivele Basarabiei**. Nr. 1, 1930, p. 64-96; Recea și Hincăuți, jud. Bălți – *Ibidem*, nr. 2 – 1930, p. 148,197.

³⁰ Astfel, doar în **Anuarul Arhiepiscopiei Chișinăului din 1931** sunt publicate imaginile a 6 biserici de lemn: (p. 80) biserica de lemn din Nimoreni, jud. Lăpușna; (p. 85) din Vorniceni, jud. Lăpușna; (p. 96) din s. Onițani, jud. Orhei; Rădeni, jud. Orhei; (p. 105) Horodiște, jud. Orhei; Cornova, jud. Orhei.

³¹ BÂZGU Eugen, URSU Mihai. – *Op. cit.*, p. 253, nota 09.

³² БОВОС Sergiu a emigrat în 1986 în Franța.

³³ РОДНИН Кир Д. – *Памятники древнейшей культуры на территории Молдавской ССР // Искусство Молдавии. Очерки истории изобразительных искусств Молдавии*. Кишинэу, 1967. – С. 16, ill. p. 42-44 (în continuare: RODNIN Kir. – *Op. cit.*).

³⁴ RODNIN Kir. – *Op. cit.*, p. 42, planul și secțiunea bisericii de lemn din Sudarca (Dondușeni), des. de la p. 43 are și anumite deficiențe. Precizăm că cupolă naosului acestei biserici nu este sub forma conusului octogonal, precum se vede din desen, ci cupolă semisferică octogonală la bază, fiind construită pe nervuri de lemn, suspendată constructiv de coama acoperișului edificiului dat.

³⁵ ПЕТРИЧЕНКО А. Д. – *Молдавское деревянное зодчество // Материалы и доклады VI научно-технической конференции КПИ*. Chișinău, 1970. – С. 402-403.

³⁶ ЛИВШИЦ М.Я. – *Художественная обработка дерева // ЗЕЛЕНЧУК В. С., ЛИВШИЦ М. Я., ХЫНКУ И. – Народное декоративное искусство Молдавии*. Кишинэу, 1968. – С. 55.

³⁷ ЛИВШИЦ М.Я. – *Декор в народной архитектуре Молдавии*. Кишинэу, 1971. – С. 16-17.

³⁸ Autoritățile comuniste locale erau implicate direct în demolarea unor obiective cu statut de monument ocrotit de stat. Așa s-a întâmplat cu bisericile **Gârlea** (Ialoveni), **Călărășeuca** (Ocnița), **Burghilea** (Fălești) etc.

³⁹ ГОБЕРМАН Давид. – *Памятники молдавского деревянного зодчества на Буковине // Этнография и искусство Молдавии*. Кишинэу, 1972. – С. 123-145.

⁴⁰ Revine la analiza acestor monumente în cartea sa, ГОБЕРМАН Давид. – **По Буковине**. Ленинград, 1980, fără însă a aprofunda problematica.

⁴¹ *Idem*. – **По Молдавии**. Ленинград, 1975.

⁴² **Свод памятников истории и культуры Молдавской ССР**. Кишинэу, 1987, 866 pagini, (în continuare Свод...).

⁴³ *Idem*... bisericile din s. Okteabrskoe (Glodeni), p. 170; Horodiște (Dondușeni), p. 197; Dondușeni sat, p. 198; Târnova (Dondușeni), p. 228; Macareuca (Drochia), p. 257; Rotunda (Edineț), p. 332; Târnova (Edineț), p. 357; Hârbova (Ocnița), p. 500; Hodărăuți (Ocnița), p. 528-529; Vărătic (Râșcani), p. 610; Leadoveni (Râșcani), p. 630; Petrușeni (Râșcani), p. 645-646; Hiliuți (Râșcani), p. 658; Zastâncă (Soroca), p. 693; Musteață (Fălești), p. 744.

⁴⁴ [Свод... бisericile din s. Pererâta, \(Briceni\), p. 131; Braicău \(Dondușeni\), p. 194; Livădeni = Mândâc \(Drochia\), p. 205-206; Tătărăuca Veche \(Soroca\) p. 223; Kalininsk = Cupcini \(Edineț\), p. 279-280; Ghincăuți \(Ocnița\), p. 496; Călărășeuca \(Ocnița\), p. 505; Cepeleuți \(Ocnița\), p. 530; Ocolina \(Soroca\), p. 709-710; Florești \(bis. cimitir oraș\), p. 769.](#)

⁴⁵ *Idem*, bisericile din s. Bulboaca (Briceni), p. 101; Larga (Briceni), p. 120; Limbenii Vechi (Glodeni), p. 173; Fântânița (Dondușeni), p. 231, Heciul Vechi (Sângerei), p. 467.

⁴⁶ *Idem*, bisericile din s. Okteabrskoe (Glodeni), p. 170; Horodiște (Dondușeni), p. 197; Dondușeni sat, p. 198; Târnova (Dondușeni), p. 228; Macareuca (Drochia), p. 257; Rotunda (Edineț), p. 332; Târnova (Edineț), p. 357; Hârbova (Ocnița), p. 500; Hădărăuți (Ocnița), p. 528-529; Vărătic (Râșcani), p. 610; Leadoveni (Râșcani), p. 630; Petrușeni (Râșcani), p. 645-646; Hiliuți (Râșcani), p. 658; Zastâncă (Soroca), p. 693; Musteață (Fălești), p. 744.

⁴⁷ *Idem*, bisericile din s. Larga (Briceni), p. 120; Okteabrskoe (Glodeni), p. 170; Tătărăuca

Veche (Soroca), p. 223; Cepeleuți (Ocnița), p. 530.

⁴⁸ *Idem*, bisericile din s. Pererâta (Briceni), p. 131; Ocolina (Soroca), p. 709-710; Florești (bis. cimitir, în oraș), p. 769.

⁴⁹ *Idem*, p. 101.

⁵⁰ *Idem*, p. 198, 467.

⁵¹ Anual, în lunile iulie-octombrie 1978-1981.

⁵² Anual, din anul 1978.

⁵³ Anual, iulie-august 1985-1989, 2013.

⁵⁴ August, 1985.

⁵⁵ Înaintată în martie 1993 către Ministerul Culturii în vederea luării lor sub protecția statului (Arhiva Ministerului Culturii). Publicată [E. Bâzgu], Cât nu-i târziu [Lista monumentelor de arhitectură populară] în: Revista *Lanterna magică*, nr. 21-24 (64-67), 1993, p. 2bis (*Braicâu, Hoginești, Larga Veche, Varatec, Palanca, Pererâta, Ciutești, Hiliuți, Hancăuți, Dondușeni, Leadoveni, Tescoreni, Bolotina, Căinari, Covurlui, Livădeni (Mândâc), Macareuca, Târnova, Fântânița, Medveja, Larga, Hodarauti, Mândra, Horodiște, Pânășești, Vorniceni, Dahnovici, Cotu Morii, Limbenii Vechi, Musteața*).

⁵⁶ **Proiect-concepție al Muzeului Arhitecturii Populare din Moldova**, compartimentul *tipologia bisericilor de lemn*, susținut în cadrul Facultății de Arhitectură și Urbanism a Universității Tehnice din Chișinău în iunie 1982, tipologie dezvoltată în proiectul concepției de sistematizare teritorială a Muzeului Satului din 1990 (vezi: *Note explicative, sistematizarea teritorială și concepția Muzeului Satului, Chișinău, 1990*, pp. 6, 8, 9, 11. *Idem, proiect concepție a Muzeului Satului-Chișinău, planșele nr. 7-10; Arhiva științifică a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Fondul BĂZGU E.*).

⁵⁷ TARAS I. – *Op. cit.*, p. 46.

⁵⁸ **Ведомости о церкви** pe anul 1873, identificată de noi în 1989, în molozul de construcție din podul acestei biserici abandonate. În document, s. Horeștii este scris sub două nume: Horești, care se mai cheamă Mircești.

⁵⁹ Atestările noastre de teren din 1989.

⁶⁰ **Ведомости о церкви** din 1845 găsite de noi în același pod al nominalizatei biserici, și unde figurează sub o singură denumire – cea veche, de Mircești, vatra căreia era amplasată, conform tradiției locale, alături de așa zisul „Fontal” pe malul Prutului, de unde tot satul a fost strămutat, în anii 60 ai sec. XIX, din cauza unor alunecări de teren.

⁶¹ **Свод...**, p. 733.

⁶² ТАРАС Я. – **Памятники архитектуры Молдавии**. Кишинэу, 1986.

⁶³ ГОБЕРМАН Давид. – **По Молдавии**. Ленинград, 1975.

⁶⁴ ТАРАС Я. – **Українська сакрална дерев'янна архітектура**. Львів, 2006, 532 pag. cu peste 1500 de ilustrații și relevee ale bisericilor de lemn.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 67-68, publică cu această ocazie și 8 imagini de biserici bucovinene, între care sunt bisericile de tip casă-țărănească din Târnova (des. 2, p 67), Mamaeții Noi, cu turnuleț deasupra iconostasului (des. 1, p. 67, foto 1, p. 68) și Beregomet cu turnuleț deasupra naosului (des. 4, p. 68) în premieră.

⁶⁶ ICHIM Dorinel. – **Biserici de lemn din Basarabia și Bucovina de Nord**. Editura Fundației Culturale Române, București, 2000. – P. 8.

⁶⁷ Referințele sumare pe care le face D. Ichim la adresa cercetătorilor științifici din Chișinău, la notele 10 și 12 de la p. 50, recunoscându-le ajutorul, sunt prea generale și singulare, în raport cu rezultatele de care a beneficiat în mod generos. *Lista bisericilor de lemn din Republica Moldova la data de 1.XI.1993*, pe raioane din anexa lucrării este realizată în baza *Listei monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*, 1993.

⁶⁸ *Idem*, p.15.

⁶⁹ *Idem*, p. 89.

⁷⁰ Exemplu: afirmă că ușile diaconești au pictate „chipurile evangheliștilor Mihail și

- Gavril”, p. 123. Scrie repetat numele academicianului Ștefan Ciobanu – „Ciobanul”.
- ⁷¹ *Idem*, p. 61.
- ⁷² *Idem*, p. 113 (Clocucica); p. 117, 118 (Horecea); p. 119 (Lucovița); p. 120 (Mamornița).
- ⁷³ *Idem*, p.91 (amnari în vulpe).
- ⁷⁴ *Idem*.
- ⁷⁵ *Idem*.
- ⁷⁶ Cercetări de teren 1985-1998.
- ⁷⁷ BĂZGU Eugen. – *Repertoriul monumentelor ecleziastice din județul Ungheni // Pyretus*. Anul 1, nr. 1. Ungheni, 2001. – P. 41-62.
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 55.
- ⁷⁹ *Ibidem*.
- ⁸⁰ JITARU V. – **Arhitectura bisericilor de lemn din Basarabia. Autoreferatul tezei de doctorat**. Chișinău, 2002.
- ⁸¹ BRIHUNEȚ Emanuil. – *Biserica de lemn „Sf. Atanasie” din satul Etulia, Vulcănești // Tyragetia 2002*. Ediție a Muzeului Național de Istorie a Moldovei. Vol. XI. Chișinău, 2002. – P. 281.
- ⁸² NESTEROV Tamara. – *Obiective de cult de lemn // Republica Moldova. Ediție enciclopedică*. Ediția a doua, revăzută și adăugită. Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei. Chișinău, 2010. – P. 533-535.
- ⁸³ *Ibidem*, p. 533.
- ⁸⁴ *Ibidem*.
- ⁸⁵ *Ibidem*.
- ⁸⁶ *Ibidem*, p. 534.
- ⁸⁷ *Ibidem*, p. 535.
- ⁸⁸ **Patrimoniul cultural al Republicii Moldova: de la realitate la necesitate**. Ediție a Agenției de Inspectare și Restaurare a Monumentelor, cu o prefață de dr. NESTEROV Tamara. Chișinău 2011; ȘTEFĂNIȚĂ Ion. – *Arhitectura ecleziastică din Republica Moldova, între protecție și degradare // Patrimoniul bisericesc*. Chișinău 2013. – P. 40-44.

Abstract

THE TYPOLOGY OF WOODEN CHURCHES IN MEDIEVAL MOLDOVA (ACCORDING TO WRITTEN SOURCES) I. The study estimates the documents of the past that have emerged due to the interest of the society for learning about the wooden churches from medieval Moldova, as well as the contributions of the researchers in outlining and shaping the problems connected with the classification and drawing out the typology of these monuments. The author determines the main scientific achievements that have already been obtained in this field during different historic stages. He analyses the methods used by former researchers while making the typology, as well as the deficiencies of this type of works. The author outlines the less studied aspects and formulates new research problems.

Key words: wooden church, folk beliefs, wooden ecclesiastic architecture, planimetry, volumetry.

Cercetător științific,
Secția Etnografie, MNEIN

REPERE ALE GÂNDIRII MITICE ÎN ESHATOLOGIA* POPULARĂ ROMÂNEASCĂ

Andrei PROHIN

Rezumat

Credințele populare despre sfârșitul lumii conțin reflecții asupra existenței umane în timp. Catastrofele preconizate pentru „vremea de apoi” pun în lumină principalele valori care asigurau stabilitatea, echilibrul și perpetuarea comunităților tradiționale. În scenariile eshatologice aflăm mai multe repere ale gândirii mitice: simbolismul numeric, repetarea arhetipurilor sacre, simetriile și opozițiile binare. Prevestirile sumbre prezintă conexiuni cu poezia populară, legendele, datinile și modul de viață rural. Discursul eshatologic constituie o modalitate de a consolida temeliile spirituale ale societății, pentru a-i asigura dăinuirea.

Cuvinte cheie: *eshatologie, folclor, apocrife, gândire mitică*

Subiectul *sfârșitului lumii* intervine, cu o anumită regularitate, în mijloacele mass-media contemporane (angoase recente provocau ipoteticul final al calendarului mayașilor, abdicarea papei Benedict XVI). Desprinse din contextul lor original, scenariile eshatologice sunt reduse astăzi la nivelul știrilor senzaționale, al pseudo-misterelor menite a impresiona publicul larg. Scrierile apocaliptice și ecurile lor socio-culturale constituie însă o importantă problemă de studiu pentru antropologi, istorici, filologi, teologi. Cercetător al profețiilor apocaliptice din Bizanț și Țările Române, Andrei Timotin notează: „A studia credințele și ideile eshatologice înseamnă a avea acces la modalitățile dezvoltate de societățile tradiționale pentru a reacționa la evenimentele care tind să le slăbească ori să le dezintegreze, și a cunoaște resursele lor culturale, puse în funcțiune pentru a rămâne în echilibru și a se perpetua”¹. Folcloriști din diferite generații (E. Niculiță-Voronca, T. Pamfile, I. Mușlea, O. Bârlea, I. Taloș) evidențiază, în superstițiile românești, existența unui ciclu consacrat *sfârșitului lumii*. După Ovidiu Bârlea, subiectul respectiv „se înscrie printre construcțiile cele mai impresionante ale fanteziei populare în care miticul e concrescut din aceeași tulpină cu poeticul. Viziunea e măreață și profundă și reflectă o gândire poetică de mare adâncime”².

Manuscrisele slave și românești din sec. XV-XIX conțin, frecvent, cărți de prevestire și revelații eshatologice, mărturie a interesului de care s-a bucurat această problemă în trecut. Semnificativ, între primele scrieri în limba română, din sec. XVI, se numără prorocirea Sibilei, apocalipsele apocrife atribuite Maicii Domnului, Apostolului Pavel și Sfântului Ioan Teologul. Istoricii literari și etnologii remarcă multiple tangențe între apocrifele religioase și imaginarul folcloric. Analizate în contextul culturii populare, reprezentările eshatologice dezvăluie valori și preocupări majore ale comunităților tradiționale. În speță, scenariul veacului de apoi constituie o reflecție asupra sensului existenței umane de-a lungul timpului.

* Eshatologie (escatologie) – totalitatea concepțiilor și reprezentărilor despre sfârșitul lumii și al umanității.

În cadrul bisericii eshatologia face corp comun cu învățăturile Scripturii și predicile moralizatoare. Aceste scrieri se intitulează, frecvent, *Cuvânt* (Слово), termen valabil pentru scrierile teologice și parenetice. Misterele veacului din urmă se întâlnesc în culegerile de *Întrebări și răspunsuri*, alături de alte elemente de cosmologie populară (pământul sprijinit pe trei pești, stihiele din care a fost alcătuit Adam, originea balaurilor etc.). Cunoștințele în cauză sunt revelate de personaje biblice sau sfinți creștini. În una din cele mai ample apocalipse cunoscute la români, Sf. Epifanie i se adresa Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos astfel: „au zisu Dumnezeu sfinților: „Voaio vă iaste datu a ști taina împărăției”, dară încă cu câtu mai vârtos cele ce sântu dă ale lumiei aceștia”³. *Legenda Duminicii*, citită până astăzi de credincioși, reprezintă „Scriptura din ceriu a D[omnu]lui nostru, a lui Iisus Hristos”, căzută din cer, sub forma unei pietre⁴. În calitate de vehicul al revelațiilor, deseori servesc visele și vedeniile. Din această categorie fac parte, bunăoară, profețiile Sibilei (care interpretează visele unor boieri), *Visele lui Mamer*, vedeniile călugărului Cosma și ale Sofianei. Provenite din descoperiri divine sau „cărți” (în trecut, accesibile doar unei minorități), cunoștințele despre sfârșitul lumii dobândesc un caracter inițiativ, ocult, aparțin tainelor construcției universului. Conștiința populară (din informații de la începutul sec. XX) reține, în consecință, că „sfârșitul lumii stă scris în vechile cărți de zodii sau zodiac, care se citesc ușor și se înțeleg cu greu”⁵. În societatea tradițională, asemenea informații, amalgam între doctrina canonică și reprezentările pre-creștine, erau păzite cu grijă. P. V. Ștefănuță remarca în acest sens: „Credințele, superstițiile, descântecul și practicile magice constituie o lume spirituală aparte, pe care, oricât ai încerca să o cunoști, niciodată nu vei izbuti să-i descoperi toate secretele deoarece căile de investigație ți se închid curând. [...] am întâmpinat o rezistență dârză”⁶. Fiind promovată alături de învățăturile religioase și de cunoștințele esențiale despre lume, eshatologia include prescripții normative, urmărind a regla comportamentul uman.

Spre deosebire de speculațiile contemporane, sursele folclorice indică foarte vag data Apocalipsei: „peste 30-40 de ani”, „peste 120-200 de ani”, „foarte aproape”⁷. Potrivit *Legendei Duminicii*, „de vor trece cei 30 de ani și nu ne vom pocăi, atunci ne va prăpădi cu totul”. Cronologia populară preferă să estimeze intervalul (destul de scurt) care separă prezentul de sfârșitul vremurilor. Valorile numerice invocate sugerează iminența catastrofei ce amenință prezentul. Informatorii utilizează date rotunde (decenii, secole), cifre simbolice (3, 4, 10, 12) și multiplii lor, indicând astfel că omenirea va parcurge o durată completă, desăvârșită. Caracterul imprecis al datărilor trădează ancorarea în prezent, adevărata sursă de îngrijorare. Pentru țaranul român, observa Ernest Bernea, „a fi în timp înseamnă aici a trăi într-un prezent continuu, îmbogățit de contactul cu lucrurile neschimbătoare”⁸. Întâlnim totuși referințe repetate la anul 2000 sau date apropiate lui („o mie opt sute și câțiva ani”, „înainte de anul 2000”, „peste două mii”⁹). *Cântec pentru anul 2000*, de Lucian Blaga, se inspiră din acest substrat folcloric: „Vulturul ce rotește sus / Va fi atunci demult apus...”. Durata de 2000 de ani se înscrie și ea între simbolurile întregului, dar mai include referința biblică la împărăția de „mii de ani” (în alte traduceri: „o mie de ani”) înainte de Judecata de Apoi (*Apocalipsa* 20:2-5), verset exploatat în eresuri și apocrife. Într-o relatare aflăm explicit că „Diavolul a vrut ca pieirea lumii să fie la o mie de ani după Hristos”¹⁰.

Apropierea mării catastrofe mai este descrisă alegoric. Diverse texte folclorice sugerează că pericolul pieirii amenință lumea *ab origine*, datorită concurenței dintre Nefărtate și Dumnezeu, deoarece Iuda/Scorpia roade stâlpul/furca pământului, constelația Sfredelul/Spițelnicul se apropie treptat de Comoară, iar pe Lună, în fiecare an, se umple căldărușa cu încă o picătură din sângele fratelui ucis... Existența omenirii depinde de păstrarea echilibrului fizic (stâlpii pământului) și al celui spiritual (cele patru posturi creștine, îngerii sprijină pământul cu aripile). În consecință, descrierile eshatologice insistă asupra responsabilității individului pentru dănuirea lumii: a menține și a respecta hotarele dintre moșii, a posti, a încondeia ouăle pascale etc. La temelia admonestărilor morale se află credința că sfârșitul lumii poate fi amânat. Creștinii pot amâna Apocalipsa cu încă o sută de ani, înălțând rugăciuni către Dumnezeu și Maica Domnului. Însăși existența actuală reprezintă o concesie divină, în urma rugămintelor Maicii Domnului sau ale Sfântului Petru. Și alte creații populare atribuie Preacuratei și Sfântului Petru calitatea de mijlocitori pentru omenire, în fața divinității supreme (Maica Domnului a ușurat chinurile păcătoșilor, între Vinerea Mare și Duminica tuturor sfinților; Sf. Petru însoțește Creatorul în călătoriile Sale pe pământ). Personajele divine intermediază prezentul și veacul de apoi la nivel cosmic, iar în plan social această funcție revine tradițiilor bătrânești. Generalizând semnificația ideilor eshatologice, antropologul și filosoful italian Ernesto de Martino numea cultura umană o anastrofă, recuperare și remodelare a sfârșitului, un „exorcism solemn” contra primejdiei ce paște omenirea¹¹.

Imaginea veacului de apoi se constituie din reflecția asupra lumii contemporane. Sfârșitul ordinii existente se va datora exceselor: creșterea populației („gata-gata să nu-i mai încapă pământul”), supra-exploatarea mediului natural („mori la toate vadurile și pâraiele”), vor fi arate până și haturile care separă ogoarele), variate abuzuri („bogații nu vor mai avea saț”, oamenii vor deveni „toți cu știință, toți meșteșugari”). Stihile dezlanțuite (secete, inundații, cutremure, epidemii) reflectă excesele în ordinea firească a naturii. Dezastrele din societate și din natură se desfășoară paralel. Ovidiu Papadima definește viziunea folclorică drept „o infinită armonie de solidarități, la care participă omul împreună cu absolut toate făpturile firii”¹². Zugrăvind variatele excese, gândirea populară își afirmă, indirect, una din valorile sale majore – măsura, echilibrul care trebuie respectat în toate. Încălcarea sa marchează căderea în haos, opusul creației, după cum o exprimă plastic afirmațiile: „copii nu vor fi și nici o vietate nu va avea pui”, „copiii de până la 8 ani vor muri”¹³. Informatorii folclorici se arată îngrijorați pentru soarta luminătorilor cerești, pentru stele, vegetație, relațiile din societate și familie. Motive elogiante în poezia și arta populară, cutume păstrate pe parcursul generațiilor, se văd pervertite în „oglinda strâmbă” a veacului din urmă: „copiii vor bate, vor ucide părinții”, „nu va mai fi rușine, nu se vor cinsti bătrânețile; moșnegii se vor căsători cu fete foarte tinere, nu se vor respecta cele patru posturi din an”, „soarele va răsări de la apus și va apune la răsărit, mergând adică de-a îndărăteala, cum vor merge toate pe atunci”, „va cădea frunza bradului și nu va mai fi deloc rușinea fetelor”, „frunza teiului va fi numai cât paraua”¹⁴.

Mai multe expresii populare se întâlnesc în scenariile apocaliptice din apocrife: „va intra toamna în iarnă, iară iarna va fi până în ză vară și vara să conoște numai

pre fronză”, „satele cel[e] brătâncele vor părăsi și să vor face dromore și căi pre unde dromore n-au fost”, „moierile bătrâne vor looa joni tiniri”¹⁵. În literatura antică și medievală răsturnările spectaculoase din societate, succesiunea realizărilor și prăbușirilor, erau exprimate adesea prin imaginea roții care se învâрте neîncetat. Roata vieții și norocul nestatornic sunt familiare, de asemeni, înțelepciunii populare. Sfârșitul lumii, asemeni vicisitudinilor destinului omenesc, conduce la schimbarea pozițiilor sociale în ambele sensuri: „toți cei bogăți vor săraci, iar cei săraci și scăpătați se vor îmbogăți, cei cu titluri înalte vor cădea, se vor înjosi, iar cei de jos se vor rădica”, „cei buni se vor face răi, iar cei care au fost răi prin supunere, ascultare și silință se vor face buni”¹⁶. Fenomene similare caracterizează însă și realitățile cotidiene... Este semnificativ că, în exprimarea zilnică, poporul comentează nedreptățile flagrante drept dovadă că „a venit vremea de apoi”. Înainte de a surveni în fapt, sfârșitul lumii constituie o figură retorică aplicată prezentului. Se poate vorbi despre actualitatea permanentă a Apocalipsei, ca element inerent universului, după cum Nefârtatul și-a dat concursul în lucrarea divină a Facerii lumii.

Scenariul folcloric al Apocalipsei amintește de începuturile mitice ale Creației, datorită revenirii pe pământ a personajelor fabuloase. Nu întâmplător, anume Moș Adam, strămoșul neamului omenesc, va trâmbița și vremea de apoi, iar Dumnezeu va coborî din nou pe pământ. Catastrofa finală survine datorită dezlănțuirii forțelor malefice, odinioară încătușate. Dumnezeu i-ar fi promis dracului că, la sfârșitul lumii, va domni pe pământ timp de 30 de ani; „viitorii stăpânitori ai pământului vor fi diavolii, care l-au stăpânit și la început”¹⁷. Păsările de fier (sau numai cu ciocul de fier) care „erau în vechime”, la rândul lor, „vor veni la vremea de apoi”¹⁸. Odată cu ultimele episoade ale istoriei universale, se încheie conflictele mitice demarate anterior. Existența pământească apare ca un basm popular, în care intriga originară află deznodământ, fără ca vreun personaj să fie uitat. Antihristul va termina de ros lanțul și pământul se va scufunda (sau scorpia nu va mai sprijini pământul). Scorpia pe care o legase Sf. Gheorghe va ieși din fundul mării sau din al șaptelea hotar. Balaurii închiși în cer de Sf. Gheorghe vor coborî pe pământ. Pe scena istoriei revin personaje legendare. Câteva dintre ele reprezintă corespondentul terestru al forțelor malefice. Conform romanului popular *Alexandria* (cea mai veche traducere românească păstrată datează din 1620) neamurile scârboase, izgonite de Alexandru Macedon în spatele munților, „voru eși aceste limbi în zilele lu Antihrist”¹⁹.

Memoria populară menționează revenirea *căpcăunilor* (numiți și *Novăcești, tătari*). Dar își fac apariția și eroi care întruchipează forțele mesianice, justițiare. Despre Ducipal, calul lui Alexandru Macedon, se spune că „trăiește și azi, așteptând pe un alt viteaz ca Alexandru”, „calul se va arăta la sfârșitul lumii”²⁰. Împăratul Constantin cel Mare și oastea lui dorm adânc sub pământ, dar „va ieși pe pământ și va birui pe toți împărații”²¹. Se mai crede că sabia împăratului Constantin, treptat, răsare la suprafața terestră (într-o altă versiune, sabia iese din mormânt)²². Trăsături atribuite lui Alexandru Macedon și împăratului Constantin se regăsesc în portretul lui Ștefan cel Mare, asimilat în categoria eroilor exemplari ai folclorului. Calul lui Ștefan Vodă mai trăiește și astăzi, iar domnitorul va reveni „călare pe calul lui și cu sabia în mână

dreaptă”. Sabia împlântată de voievod într-un perete încă mai așteaptă pe cel capabil să o scoată. Potrivit altei relatări, sabia va ieși din mormântul domnului Moldovei²³.

Sfârșitul umanității este imaginat ca viitor justițiar, aducând răsplata dreaptă, anticipând astfel, la nivel social, Judecata Domnului. În vorbirea curentă, „veacul de apoi” se invocă pentru a prevesti răzburarea nedreptăților; anume atunci vor fi pedepsiți jefuitorii²⁴. Încheierea ordinii prezente anunță concomitent instaurarea unei lumi mai bune, revenită la puritatea adamică. „Dumnezeu va aduce iarăși pe blăjini, oameni cuvioși și plăcuți lui, care băteau câte nouă mălai în cuptor. Aceștia au mai fost odată pe lume, înainte de urieși”. Deși tradițiile despre *blajini* (alias *rohmani*, *urici*) variază, T. Pamfile subliniază că, în majoritatea regiunilor românești, se spune că „acești oameni mici nu vor încheia lumea noastră, ci după sfârșitul ei vor fi începătorii unei alte lumi”²⁵. Până la sfârșitul vremurilor, personajele minuscule locuiesc sub lumea oamenilor, își vor face apariția după ce pământul se va întoarce pe cealaltă față. Asemeni paloșului eroului subpământean, blajinii se ivesc gradual: „de șapte ani de când iese, și mai au încă zece, până ce vor ieși cu totul”²⁶. Toate aceste personaje mitice locuiesc în granițele lumii terestre (în adâncul mării, sub pământ, în peșteri, dincolo de munți, în păduri, în cer; alteori se indică doar existența lor, nu și locația). Privită din perspectiva geografiei mitice sau diacronic, societatea umană se situează între târâmurile fantasticului, între Facerea lumii (sau vechimea legendară a uriașilor) și Apocalipsa. Putem conchide *a priori* că, pentru a dăinui, existența umană trebuie să păstreze echilibrul în raport cu aceste orizonturi fantastice care o depășesc.

Dincolo de fabulațiile mitologice, în obiectivul reflecției eshatologice rămâne constant destinul omenirii. Conflictul dintre personajele mitice va apare numai în ultimele scene, dar dramele pământești pot fi considerate ecouri ale dezechilibrului universal. Comunitățile agrare din spațiul românesc plasează, în vremile din urmă, nenorociri trăite aieva, redimensionate însă la scară planetară: foametea, seceta, secarea apelor, incendiile, cutremurele, epidemiile. Însușirile dăunătoarelor sunt hiperbolizate: șerpii devin zburători, ciocurile păsărilor sunt de fier (alteori, de foc). Războaiele ocupă locul central în aceste descrieri. Haosul general le imprimă un caracter irațional („nici unul nu va ști ce voiește și pentru ce s-a sculat, ci se vor bate ca orbii”), de profanare a valorilor creștine („se va bate cruce dreaptă cu cruce dreaptă”).

Expresivitatea imaginilor sporește prin utilizarea figurilor retorice: „atâtea oștiri și rezbele vor fi, că se vor roade rădăcinile copacilor de copitele cailor”, „va înota calul în sânge ca în apă”. Apocalipsele medievale, cunoscute la nordul Dunării în redacții slave și românești, prevestesc apariția unui împărat care va instaura pretutindeni pacea și prosperitatea. Sursele folclorice, de asemenea, menționează împăratul care va repurta victorii asupra tuturor. Identitatea sa nu e clar definită: poate „un împărat de la Răsărit”, poate „va rămânea numai un fecior de împărat și o fecioară”²⁷. Alteori e împăratul Constantin care a așteptat, cu oștirea lui, sub apă²⁸. Câteva relatări probează influența expansiunii marilor imperii în Europa de Est, arogându-și aspirații mesianice. În veacul de apoi „va fi lumea a Neamțului”, „se va scula rusul din țara rusească, va merge și va cuprinde Țarigradul și atunci va fi o adevărată turmă și un păstor”²⁹. În apocrifele religioase, se precizează că, în timpul ultimului împărat, „vor fi dăscoperite

toate comorăle céle dă galbeni și dă alte avuții ori în ce locu vor fi”, „cei săraci în vrémea acéia vor fi ca boiarii ceștii dă acum”³⁰. *Apocalipsa apocrifă a Sfântului Ioan Teologul* (tradusă în română în sec. XVI-XVII), sursă de inspirație pentru imaginarul folcloric, reține doar informația că „anii aduce-voru biușigul grăului și a vinului”³¹. Același topos cunoaște însă o interpretare diametral opusă în folclorul românesc. Spre deosebire de izvoarele scrise, mărturiile orale plasează acest episod în zilele Antihristului. În locul apei potabile vor ieși la suprafață (sau vor cădea din cer) bani, aur și argint, fapt care va spori numai suferința oamenilor însetați. În schimb, credințele populare pun în lumină dimensiunea mesianică a ultimului împărat. Victoria sa asupra tuturor vrăjmașilor anticipează simbolic victoria lui Dumnezeu asupra forțelor malefice. Despre împărat și tovarășii lui se crede că „vor porni viața unei alte lumi”, „va rămâne numai unul singur și cu neamul lui”, „o turmă și un păstor”, cum spun și cărțile sfinte”³². Însuși Hristos va deveni „împărat a toată lumea”³³. Celebrii blajini care „vor îmblăți 12 într-un cuport” reprezintă oșteni (odinioară uriași) ai împăratului Constantin³⁴.

Antipodul împăratului mesianic și al divinității creștine este Antihristul (Antihârț, Antehrâst, Netehârs, Lucifer, diavolul, filosoful, lepădatul) care, în vremea din urmă, va aduce ultimele ispite în lume. Fidelă principiului repetării arhetipurilor mitice, imaginația populară prezintă activitatea Antihristului ca o replică inversată a episoadelor sacre. Nașterea și propovăduirea Domnului Hristos (evocată ca reper original în legende) află echivalent schimonosit în Apocalipsă, celălalt pol mitic al istoriei. Tudor Pamfile surprinde principiul după care este construită biografia adversarului Mântuitorului: „Antihârț are să se nască și el tot dintr-o fecioară, întocmai ca Hristos, însă acea fecioară urâtă ce-l va purta are să fie talpa iadului”, „are să facă minuni ca și Hristos”, „Dumnezeu are să-i dea diavolului treizeci și trei de ani lumea”³⁵. Totuși, durata de 33 de ani coincide numai formal cu viața pământească a lui Iisus, deoarece „anii vor fi ca zilele și ceasurile ca clipitele”, motiv preluat din apocrife³⁶.

Principiul opoziției simetrice devine explicit în scena când Antihristul propune oamenilor însetați apă și pâine iluzorii (de fapt, păcură, dohot, putregaiuri de arbori etc.), iar Hristos le oferă un colț de prescură și un păhărel de vin, potolindu-le setea și foamea. Misiunea divină, conform altor informații, revine lui Dumnezeu, lui Iisus și Sfântului Petru, Maicii Domnului, Sfinților Toader, Ilie, Ion, Enoch, unui înger. Repetarea istoriei sacre se manifestă și prin întoarcerea prorocilor biblici pe pământ. Conform apocalipselor, vor reveni Enoh și Sf. Ilie (luați la cer în timpul vieții), Sf. Ioan Teologul (care nu va cunoaște moarte până la a Doua Venire). Sursele folclorice mai nominalizează pe Sf. Mina (în locul Sf. Ioan), Arhanghelii Mihail și Gavriil. În mod special, se profilează figura Sfântului Ilie, personaj popular în colectivitățile agrare. Sf. Ilie (eventual, alt personaj) va demasca minciunile Antihristului, apoi va fi ucis. Destinul Sfântului repetă misiunea clasică a prorocilor de a condamna impostura, precum și eroismul martirilor creștinilor. Chiar dacă moare cu trupul, sângele Sfântului Ilie (sau al Arhanghelului Mihail) reușește totuși să incendieze pământul, curățindu-l astfel de forțele malefice. Spre același sens converg alte tradiții, în care Sf. Ilie înfrânge Antihristul în mod explicit: „va ucide toți diavolii”³⁷.

Descrierile sfârșitului lumii, succinte sau desfășurate, valorifică obligatoriu

arhetipuri ale cosmogoniei populare. Pământul află sfârșit în aceleași condiții în care a fost creat. Apocalipsa anticipează așadar o nouă creație, reînnoind lumea. Dacă *in illo tempore* pământul fusese adus la suprafața apelor (ori apele s-au dat la o parte), atunci, în final, pământul se va scufunda. Mitul incendiului planetar (cunoscut încă din Antichitate) care va aduce sfârșitul, află corespondent în focul cosmic (sau carul de foc al lui Dumnezeu) dinainte de Facerea lumii. Vântul va spulbera cenușa rămasă și o va duce la fundul mării. Episodul ne amintește tradiția cosmogonică în care diavolul aduce țărână din străfundurile mării. Informatorii reactualizează, de asemeni, arhetipuri biblice: în veacul de apoi va crește numărul oamenilor, frații vor trăi cu surorile lor, după cum procedaseră urmașii lui Adam și Eva, fiind apoi înecați de Potop³⁸. Întâlnim reiterarea potopului biblic (uscatul se va scufunda în ape), dar și numeroase referințe la un potop de foc. Acesta din urmă apare în câteva ipostaze: sângele Sfântului Ilie/Arhanghelului Mihail incendiază pământul, Dumnezeu trimite ploaie de foc, „are să deie deodată 7 focuri din toate cele 7 tunuri, cum a fost la începutul lumii”³⁹. Ambele stihii, apa și focul, posedă virtuți purificatoare, element esențial în Apocalipsă. Curățat de păcate, pământul va redeveni alb, după cum fusese la începuturi. Potrivit *Apocalipsei apocrife a Sfântului Ioan Teologul*, „va fi pământul alb și semene ca o masă. Și se va aprinde inima pământului. Și va striga către Dumnezeu: fecoară sămtu înaintia Ta Doamne”⁴⁰. Tradițiile populare evidențiază, în acest context, centrele sacre ale lumii terestre: Ierusalimul, „valea lui Safat” (corect: „valea lui Iosafat”, unde Dumnezeu va judeca popoarele – *Ioil* 4:2, 12) și „aria celor doi frați”. Model de iubire fraternă, frații respectivi devin antipodul altor doi frați, preschimbați în pete din Lună, amintire a fratricidului și reper eshatologic. Întoarcerea la puritatea inițială a lumii are ca finalitate revenirea Domnului pe pământ pentru Judecata de Apoi (după cum, la începuturi, Creatorul cutreiera pământul, iar cerul nu era despărțit de pământ). Pe fundalul fenomenelor spectaculoase ale Apocalipsei, preocuparea esențială rămâne însă a fi destinul umanității. După consumarea catastrofei finale, va urma o nouă lume, similară celei prezente: pământul se va întoarce pe cealaltă parte; va fi o turmă și un păstor, o nouă omenire care, treptat, va degrada, ca și predecesorii; Domnul Hristos va plăsmui iarăși doi oameni, începătorii unei lumi noi. Reînnoirea periodică a locuitorilor pământului se subînțelege și în mitul uriașilor din vechime, înlocuiți de oamenii contemporani care, la rândul lor, vor fi succedați de „alți oameni, atât de mici, încât 12 vor încăpea într-o coajă de ou”⁴¹. Amplasarea umanității între două epoci dominate de seminții groțesti ar fi o pledoarie indirectă pentru amânarea sfârșitului lumii și dăinuirea omului actual, înzestrat cu virtuți inaccesibile uriașilor sau piticilor.

Studiul credințelor populare despre sfârșitul lumii oferă un model insolit de valorizare a istoriei umane. Mircea Eliade nota că „memoria colectivă este anistorică”. Folclorul încadrează personalitățile și evenimentele individuale în arhetipuri și categorii mitice⁴². Destinul umanității în veacul de apoi este zugrăvit în conformitate cu principiile gândirii mitice. Relatările biblice, canonice și apocrife se îmbină cu mituri pre-creștine, cu experiențe istorice intrate în conștiința colectivă. Sfârșitul lumii, dincolo de a fi doar o panoramă de evenimente dramatice, aparține revelațiilor divine, reperelor cosmogonice și valorice. „Cronologia” Apocalipsei are un caracter simbolic:

doar sugerează amenințarea unei catastrofe și durata completă, desăvârșită, rezervată pentru existența omenirii. Adevărata preocupare a eshatologiei populare este a preveni năruirea (personificată de sfârșitul lumii) temeliilor societății, reiterând valoarea datinilor și prescripțiilor rituale. De respectarea lor depinde existența umană, dar și a naturii, a întregului univers. Sfârșitul lumii readuce pe scena istoriei personaje mitice, eroi legendari, se materializează primejdii anunțate încă de la Facerea lumii. Diverse arhetipuri sacre sunt reactualizate, între ele – începutul seminției umane. Dincolo de scenariile sale fabuloase, Apocalipsa se prezintă ca o reflecție asupra destinului umanității contemporane, încercând a-i asigura dăinuirea.

Referințe bibliografice

- ¹ TIMOTIN Andrei. – *Croyances et idées eschatologiques dans le folklore roumain et bulgare // Revue des Etudes Sud-Est Européennes*. 2005, tome XLIII, nos. 1-4. – P. 67.
- ² BÂRLEA Ovidiu. – *Folclorul românesc*. Vol. I. București, Editura „Minerva”, 1981. – P. 89.
- ³ VELCULESCU Cătălina. – *Nebuni întru Hristos*. București, Editura „Paideia”, 2007. – P. 95.
- ⁴ **Legenda Duminicii**. Studiu monografic, ediție și glosar de E. Timotin. București, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2005. – P. 313.
- ⁵ PAMFILE Tudor. – *Sfârșitul lumii // PAMFILE Tudor. – Mitologia poporului român*. Ediție îngrijită și prefațată de I. Oprișan. București, Editura „Vestala”, 2006. – P. 797.
- ⁶ ȘTEFĂNUCĂ Petre V. – **Datini și creații populare**. Text ales și stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Gr. Botezatu. Chișinău, Editura „Știința”, 2008. – P. 151.
- ⁷ MUȘLEA Ion, BÂRLEA Ovidiu. – **Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu**. București, Editura „Minerva”, 1970. – P. 155.
- ⁸ BERNEA Ernest. – **Cadre ale gândirii populare românești**. București, Editura „Cartea Românească”, 1985. – P. 153.
- ⁹ NICULIȚĂ-VORONCA Elena. – **Datinele și credințele poporului român**. Ediție îngrijită de V. Durnea. Vol. II. Iași, Editura „Polihrom”, 1998. – P. 590, 592. PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 797. ȘTEFĂNUCĂ P. V. – *Op. cit.*, p. 105. MUȘLEA I., BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 155.
- ¹⁰ PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 803.
- ¹¹ DE MARTINO Ernesto. – **La fine del mondo. Contributo all'analisi delle apocalissi culturali**. A cura di C. Gallini. Torino, Giulio Einaudi editore, 1977. – P. 219, 637.
- ¹² PAPADIMA Ovidiu. – **O viziune românească a lumii. Studiu de folclor**. Ediție definitivă, revăzută de autor, cu o prefață de I. Oprișan. București, Editura „Saeculum I.O.”, 2009. – P. 57.
- ¹³ PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 793, n. 4.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 791-795.
- ¹⁵ **Literatura română medievală**. Antologie alcătuită de un colectiv condus de D. H. Mazilu. București, Editura Academiei Române „Univers Enciclopedic”, 2003. – P. 474-475. Vezi și VELCULESCU C. – *Op. cit.*, p. 97-98, 101.
- ¹⁶ MUȘLEA I., BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 156.
- ¹⁷ BÂRLEA Ovidiu. – **Mică enciclopedie a poveștilor românești**. București, Editura științifică și enciclopedică, 1976. – P. 338, 341.
- ¹⁸ FOCHI Adrian. – **Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu**. București, Editura „Minerva”, 1976. – P. 226.
- ¹⁹ CARTOJAN Nicolae. – **Alexandria în literatura românească. Noi contribuții (studiu și text)**. București, Editura „Cartea Românească”, 1922. – P. 101.
- ²⁰ FOCHI A. – *Op. cit.*, p. 9. ȘTEFĂNUCĂ P. V. – *Op. cit.*, p. 96.
- ²¹ BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 338. PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 799.

- ²² E. NICULIȚĂ-VORONCA apud GHERGHEL Valeriu. – *Teste David cum Sibylla (eschatologie răsăriteană) // Xenopoliana*. 1994. Vol. II, nr. 1-4. – P. 73.
- ²³ BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 89, 395-396. **Ștefan cel Mare și Sfânt. 500 ani de nemurire.** Alcătuitor T. Colac. București-Chișinău, Editura „Litera Internațional”, 2004. – P. 441-443.
- ²⁴ MUȘLEA I., BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 158-159.
- ²⁵ PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 792, 809. BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 341.
- ²⁶ E. NICULIȚĂ-VORONCA apud PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 809, n. 6.
- ²⁷ MUȘLEA I., BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 157.
- ²⁸ PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 799, 802. NICULIȚĂ-VORONCA Elena. – *Op. cit.*, vol. II, p. 591. BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 338.
- ²⁹ PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 795, 805, n. 3.
- ³⁰ VELCULESCU C. – *Op. cit.*, p. 97.
- ³¹ DRĂGANU Nicolae. – **Două manuscrise vechi. Codicele Todorescu și Codicele Martian.** București, *Socec & Comp.*, 1914. – P. 229.
- ³² PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 799.
- ³³ MUȘLEA I., BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 157.
- ³⁴ BÂRLEA O. – *Op. cit.*, p. 338.
- ³⁵ PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 796, 801.
- ³⁶ NICULIȚĂ-VORONCA E. – *Op. cit.*, vol. II, p. 594. PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 794. DRĂGANU N. – *Op. cit.*, p. 230.
- ³⁷ PAMFILE Tudor. – *Op. cit.*, p. 806.
- ³⁸ *Ibidem*, p. 791, 793.
- ³⁹ NICULIȚĂ-VORONCA E. – *Op. cit.*, vol. II, p. 595.
- ⁴⁰ DRĂGANU N. – *Op. cit.*, p. 230.
- ⁴¹ FOCHI A. – *Op. cit.*, p. 340.
- ⁴² ELIADE Mircea. – **Eseuri.** Traducere de M. Ivănescu și C. Ivănescu. București, Editura Științifică, 1991. – P. 41.

Summary

ITEMS OF MYTHICAL THOUGHT IN THE ROMANIAN FOLKLORIC ESCHATOLOGY. The folkloric beliefs concerning the end of the world display a reflection on the human existence across the time. The catastrophes expected in the last days, highlight the main values that have assured the stability and the continuity of the traditional community. Inside the eschatological scenarios, one can find several items related to mythical thought: the numerical symbolism, the repetition of sacred archetypes, the binary symmetries and oppositions. These dark predictions contain connections with the folkloric poetry, legends, customs and the village way of life. The eschatological discourse represented a way of enforcing the spiritual fundamentals of the society in order to provide its continuity.

Key words: *eschatology, folklore, apocrypha, mythical thought*

**Cercetător științific stagiar,
Secția Etnografie, MNEIN**

БЕССАРАБСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ПЕТРУ ШТЕФЭНУКЭ О МЕСТЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО МУЗЕЯ В ЖИЗНИ БЕССАРАБИИ

Ольга ЛУКЪЯНЕЦ

Резюме

В статье рассматриваются взгляды известного этнографа и фольклориста П. Штефэнука на роль этнографического музея в жизни общества, на необходимость создания подобного учреждения в Бессарабии. Показана также созвучность, его и представителей двух этнографических школ – румынской и российской, оказавших серьезное влияние на развитие в крае, воззрений на данный предмет.

Rezumat

În articol este examinată viziunea cunoscutului etnograf și folclorist Petre Ștefănuță privind rolul muzeului etnografic în viața societății, necesitatea constituirii unei astfel de instituții în Basarabia. De asemenea este relevată consonanța reprezentărilor lui și a reprezentanților celor două școli română și rusă asupra acestei problematice.

Внимание к той или иной исследовательской проблематике в научных сообществах мира чаще всего проявляется одновременно, лишь иногда возникают незначительные временные различия, впрочем, несущественные в рамках исторического процесса. Эту закономерность четко охарактеризовали в конце 30-х годов XX века сотрудники крупнейшего этнографического музея сначала царской, а затем и Советской России, подчеркнув, что «наука международна, она не знает ни государственных, ни национальных, никаких других ограничительных, условных и временных границ»¹.

Разработка проблем, связанных с ролью этнографических музеев в обществе, их структурой, основными функциями на протяжении XX века то активизировалась, то затухала, напоминая волны. Возрастание интереса к ним наблюдалось в самом начале XX века, в канун 30-х годов и в последние его десятилетия – канун XXI века. Причин тому было множество: это и накопленный опыт этнографических изысканий, и необходимость его скрупулезного анализа, и бурное наступление городской цивилизации, приводившее к серьезной модификации и даже исчезновению феноменов народной культуры и быта. Передовые представители научного сообщества искали пути, способные если не остановить полностью, то хотя бы приостановить процесс размывания традиционно-бытовой культуры, четко осознав важность ее сохранения для будущих поколений. Музеи виделись ими как одно из эффективных средств для решения этой задачи.

В этой когорте мыслящих личностей был и бессарабский исследователь Петру Штефэнука, в начале 30-х годов со всей остротой поднявший проблему создания этнографического музея в Бессарабии². В одной из своих статей он не только обосновал значимость этого мероприятия для края, но и

наметил конкретный план действий по его реализации, назвав, в том числе и основные направления в деятельности этнографического музея. Понимая, что успех дела зависит от многих обстоятельств, в том числе и от опыта предшествующих поколений исследователей, он в своей статье большое место отводит рассмотрению работы Музея земства, состоянию имеющихся в нем фондов, стремясь к объективной их оценке. Пополнявшиеся в основном пожертвованиями отдельных предметов и частных коллекций, они не могли дать реальное представление об этнографии края. Плохо документированные, без сведений о том, кем они были пожертвованы в музей, о социальном, национальном статусе владельца, в селах, где были приобретены данные предметы, как они использовались в быту, эти коллекции, по мнению П. Штефэнукэ, не представляли особой научной ценности, не могли быть использованы как источники. К тому же, добавляет он, отсутствуют к ним и сопроводительные материалы-фотографии, рисунки, аннотации, в значимости которых сомнений не было. Еще в начале XX века отдельные исследователи считали существенным и необходимым дополнением к каждой коллекции, кроме всего выше перечисленного, наличие картограмм, фиксирующих распространение отдельных феноменов и их форм на этнографической карте³.

Эти требования научного оформления коллекций, утвердившиеся в музееведении, были хорошо известны П. Штефэнукэ. Он стремится ознакомить с ними широкие круги бессарабского общества, надеясь на участие многих из них в создании в крае специализированного, этнографического музея на научных началах.

Определившись с состоянием этнографических коллекций в Музее земства, П. Штефэнукэ предлагает свой план формирования музейных фондов. Полагая, что они должны собираться систематически, а не от случая к случаю, исследователь называет предметы, которые, на его взгляд, непременно должны пополнить существующие коллекции. Это различные орудия труда и используемые в хозяйственной деятельности инструменты, традиционная одежда, изделия домашних промыслов и ремесел, а также сведения о народных верованиях, предрассудках, обычаях.

Сформулированные им требования к этнографическим коллекциям соответствовали канонам, прочно утвердившимся в музееведении. К примеру, история музейного дела в царской, а затем и Советской России содержит многочисленные свидетельства об этом. Целенаправленное создание коллекций предполагало не только тщательный отбор предметов, но и соответствующее их оформление⁵.

Хорошо знакомый с бессарабской действительностью, изъездивший край вдоль и поперек, П. Штефэнукэ в своей статье приводит сведения об уникальных этнографических феноменах, которым угрожает исчезновение и которые могли бы украсить коллекции каждого этнографического музея. Стараясь таким образом привлечь внимание общественности к этим проблемам, он популяризировал не только идею о возможности реализации плана по созданию этнографического музея в Бессарабии, но и способ собирания предметов для музейных фондов.

Еще в начале XX века в музееведении утвердилось представление о важности экспедиционного метода ознакомления с реальностью и соответственно успешного приобретения ценных вещей для музея.

Так уже ранее цитировавшийся автор, профессор И. Смирнов, подчеркивал: «Экспедиционный способ имеет... то крупное достоинство, что при применении его музей с момента формирования своего персонала и его первых экскурсий становится практической школой этнографии и уже начинает проявлять свое образовательное влияние на общество»⁶.

Еще до открытия специализированного этнографического музея П. Штефэнуке обращал внимание общества на существование в бессарабской действительности множества уникальных феноменов, свидетельств таланта, особых навыков местных мастеров, а также богатого опыта хозяйствования у населения края.

Апеллируя к небезразличным образованным людям с предложением объединить усилия для сохранения памяти об этом, передаче ее будущим поколениям, исследователь изучил самые отдаленные уголки Бессарабии во время своих многочисленных поездок по ее просторам. Исследуя традиционный быт и культуру населения, он не только регистрировал редкие феномены, но и знакомил с ними общество, подчеркивая, что многое из увиденного им непременно должно пополнить музейные фонды.

В 30-х годах века наблюдается всплеск интереса к материальной культуре, более быстро реагирующей на меняющиеся социально-экономические, культурные условия. П. Штефэнуке шел в ногу со временем. Как свидетельство хозяйственной жилки молдавских крестьян могли служить обнаруженные П. Штефэнуке в селах Чигырлень (Лэпушна) и Гура Галбенэ (Тигина) мельницы, расположенные под землей. Прежде эти сооружения, возведенные местными мастерами, встречались в каждом селе, а к моменту фиксации их исследователем сохранились лишь в нескольких селах юга Бессарабии. Та же участь ждала деревянные прессы, изготовленные бессарабскими умельцами. По его наблюдениям, тенденция к замене их прессами фабричного производства усиливается, превращая угрозу быстрого вытеснения их из быта в реальность⁷.

Кроме предметов, связанных с хозяйственной деятельностью, в этнографических коллекциях, полагал он, должны быть представлены традиционный комплекс одежды или отдельные вещи, его составляющие. Народный костюм, испытавший серьезное влияние городской цивилизации и практически исчезнувший, отмечал П. Штефэнуке, из сел Бессарабии, являлся важным компонентом традиционной культуры, нес на себе отпечаток эстетических и этических канонов этноса, а также предписаний, предпочтений, запретов, соблюдаемых из поколения в поколение.

Процессы, связанные с модификацией традиционного комплекса одежды, происходящие в Бессарабии, были характерны и для других регионов мира.

Неудивительно поэтому внимание к ним европейских исследователей. В 1937 году в Париже на Первом Международном Конгрессе по фольклору было

уделено внимание анализу изменений, которым подверглись составляющие традиционной культуры, в том числе и одежда. В его документах подчеркивалось, что «народный костюм постоянно эволюционировал, оставаясь традиционным»⁸.

Сегуя на глубину трансформаций, которые коснулись комплекса народной одежды, П. Штефэнуке перечислял населенные пункты края, где продолжал бытовать народный костюм. Это, по его мнению, позволяло надеяться на сохранение его локальных вариантов. Музейные фонды были одним из важных средств на пути к решению этой задачи.

Исследуя этнографические реалии Бессарабии, П. Штефэнуке, судя по всему, опирался на мировой опыт в области музееведения. Согласно которому отбору предметов для коллекции предшествовало их изучение, систематизация. Как писал уже не раз упомянутый в этой статье И. Смирнов: «Классификация и группировка материала будет...результатом его предварительного, типологического, как говорят в Скандинавии, изучения»⁹.

Так, бессарабский этнограф, исследуя край, стремился выявить уникальные феномены. В селе Талмаз (Тигина) он зафиксировал бытование у молдаван рубашки украинского покроя, украшенной вышивкой с молдавскими мотивами¹⁰.

При изучении других составляющих народной культуры он также обращал внимание на взаимопроникновение, переплетение культурных традиций живущих по соседству этносов. Он писал о молдавских селах, почти ничем не отличающихся от немецких, с прямыми улицами, домами, повернутыми фасадом к улице, с черепичными крышами. Влияние немецких традиций при возведении жилища, по его наблюдениям, просматривалось и в планировке.

Рассмотрев развитие этнической традиции на примере поселений и жилищ, он пишет о более быстрой модификации этих элементов культуры.

При изучении этих компонентов культуры, он идет в ногу со временем. Его интерес к локальным вариантам жилища, его типологии, вопросу стабильности этнической традиции в области строительства свидетельствуют об этом.

На первом международном конгрессе фольклора, уже ранее упоминавшемся, традиционному жилищу уделено было много внимания. Был сформулирован важный вопрос о том, «каким образом дом, устройство которого завещано и определено обычаем, и завет этот передается из века в век, – как мог он отвечать меняющимся потребностям и меняющейся психологии»¹¹. Эта проблема, что подчеркивалось участниками Конгресса, должна привести к более детальному, глубокому изучению функций дома.

Понимая, как и многие его современники, что жилище эволюционирует, П. Штефэнуке в реальной жизни края выявлял свидетельствующие об этом факты. По его наблюдениям, южные жудецы Бессарабии были заселены выходцами из ее северных районов. Первоначально, отмечает исследователь, они на новом месте возводили дома, характерные для прежнего места проживания, впоследствии отказавшись от этой традиции из-за отсутствия здесь такого строительного материала как дерево, стали строить жилище иного типа¹².

В канун 30-х годов 20 века значительно активизировались повсеместно

исследования материальной культуры. В Отчете Государственного Русского музея за 1926-1927 годы при анализе научно-исследовательской деятельности этнографического отдела подчеркивалось, что «развитие музея в этом отношении стоит в естественной связи с повышенным в наше время интересом к вопросам материальной культуры»¹³.

Другое российское учреждение – Государственный Центральный музей народоведения, осенью 1928 года совместно с научно-исследовательским институтом языка и литературы в ряде районов Молдавской Республики (Каменский, Дубоссарский, Григориопольский и др.) изучали основные занятия населения, народные постройки, традиционный костюм. Ими были приобретены коллекции практически по всем темам. Институт Дм. Густы в Бессарабии в это время проводил монографическое исследование села Корнова. Ряд участников этой экспедиции особое внимание уделил материальной культуре, и в особенности такой ее составляющей как жилище.

Научная зрелость исследователя П. Штефэнукуэ проявилась и в умении определить приоритетные темы для изучения. Наблюдая исчезновение или трансформацию до неузнаваемости некоторых этнографических реалий, и в частности жилища, он старался их описать как можно точнее, детальнее. Много места в названной статье он уделил характеристике внутреннего убранства дома, имеющейся в нем мебели, коврах, других тканых изделий, особо отметив традиционные для ковров зеленый и черный цвета, а также преобладающий на них геометрический орнамент.

Предпочтительное отношение молдаван к геометрическому орнаменту подчеркивал и В. В. Бабенко, собиравший предметы для коллекции в начале XX века в Екатеринославской губернии. Коллекции предназначались для пополнения фондов Этнографического отдела Русского музея в Санкт-Петербурге¹⁴.

Исследователи первой половины XX века, деятельность которых была связана с музеями, были чрезвычайно внимательны к этнографическим феноменам. Опираясь на мировой опыт в области музееведения, на свои навыки наблюдения, они, порой, фиксировали не только общие, но и специфические черты традиционной культуры и уклада жизни различных этносов.

К проблеме старинных молдавских ковров, необходимости их демонстрации на выставках, хранения их в музейных коллекциях П. Штефэнукуэ обратился в другой своей статье „Covoarele vechi basarabene”, увидевшей свет в 1939 году¹⁵. Он писал, что редко где сейчас в Бессарабии занимаются ткачеством, а старые ковры вывозятся за пределы края предприимчивыми людьми. Лишь у зажиточных хозяев они сохраняются, по его наблюдениям, в *каса маре* и только потому, что живо еще воспоминание о предках, родителях¹⁶.

Высоко оценивая старинные молдавские ковры, П. Штефэнукуэ обращал внимание общественности, в том числе и научной, на необходимость изучения бессарабского ковроткачества. Затухание этого промысла, вытеснение из традиционного быта старинных ковров и замена их новыми, но менее ценными

с эстетической точки зрения, подчеркивал он, придают этой задаче неотложный характер. Полагая, что для возрождения угасающего промысла необходимы полные и разнообразные сведения о нем, он перечислял места, где они еще сохранились – монастыри, церкви, дома зажиточных крестьян.

Монастырские и церковные ковры, считал он, перейдя в фонды музеев, должны быть выставлены для обозрения, как любителей, так и специалистов, что будет способствовать сохранению и развитию промысла.

Исследуя в этнографическом отношении край во время своих многочисленных поездок, выявляя феномены и реалии, над которыми нависла угроза исчезновения,

П. Штефэнуке обращал внимание общественности на необходимость сохранения культурного наследия для будущего. Этнографический музей, необходимость открытия которого в крае убедительно обосновывает исследователь, мог помочь решить эту задачу. Богатство и разнообразие явлений традиционной культуры и быта в Бессарабии, что наблюдал П. Штефэнуке и в чем пытался убедить общество, могли украсить фонды любого музея. Создание уникальных коллекций в музее, полагал он, способно превратить его поистине в научный центр.

Структура этнографического отдела бывшего Музея Земства (переименованного затем в Музей истории природы), по его заключению, позволяла успешно вести просветительско-воспитательную работу. Превращению Музея в научный центр препятствовала скудость, его этнографических фондов.

Вопрос о направлениях деятельности этнографических музеев в 30-е годы XX века был в центре внимания общественности во многих странах. В этот период этнографы Советской России Б. Крыжановский, А. Заремский, Н. Попов и др. большое место в своей научной деятельности отводят определению приоритетных функций музеев такого профиля. В Отчете Государственного Русского музея за 1926 и 1927 годы подчеркивалось, что «музей – это научное учреждение, обладающее по количеству и качеству материалом для постановки научно-исследовательской работы, а также он – особого рода учебное учреждение, своеобразное по задачам и характеру, огромное по размерам деятельности».

В отчете этого музея за 1928 год отмечалась значимость двух направлений – научно-исследовательской и собирательской¹⁷.

В это же время румынские исследователи, высоко оценивая роль музеев в жизни общества, сравнивая их с храмом, подчеркивали, что в них сохраняется и развивается национальная традиция, столь же ценная, как и вера предков. Другие авторы, рассматривая вопрос организации музеев в Румынии, выделяли 3 направления в их деятельности: научное, дидактическое и просветительское¹⁸.

Даже этот небольшой перечень фактов свидетельствует о возросшем интересе к музеям этнографического профиля в 30-е годы XX века.

Заслуга П. Штефэнуке заключается в том, что своей исследовательской деятельностью он ответил на вызов времени.

Возвращаясь к статье П. Штефэнукуэ, в которой он ратует за создание в Бессарабии этнографического музея, нельзя обойти вниманием его положение о важности для успеха дела наличия лиц, проявляющих внимание к этнографии и способных также пробудить в обществе интерес к музею подобного профиля. Можно было бы добавить, что решение всех задач, которые стоят перед подобным учреждением, напрямую зависит от специалистов, работающих в нем¹⁹.

Справедливости ради заметим, что эти вопросы рассматривались многими авторами и в разные периоды. По мнению некоторых из них, собирание вещей, их охрана и изучение, одна из важных функций музея, требует от его сотрудников разносторонних знаний, постоянного овладения новыми методами и уважения к установившимся взглядам на музейное дело. Такие высокие требования к ним были predeterminedены тем, что музеи с момента своего возникновения, с древнейших времен, составляли духовную потребность человечества²⁰.

В 30-е годы XX века необходимость сохранения всего самого ценного как в образе жизни, так и в стиле мышления стала ощущаться особенно остро прогрессивно мыслящей частью общества. Среди них был и П. Штефэнукуэ. Его видение музея этнографического профиля как научного центра приобрело особую актуальность сегодня.

Первое десятилетие XXI века отмечено поисками нового облика музея, задач которые он призван решить, методов и технологий, отвечающих современному развитию общества. Обилие литературы, посвященной этой проблематике, и особое ее место на серьезных научных форумах, свидетельствуют о стойком к ней интересе со стороны научного сообщества сегодня²¹.

Гуманитарная наука на современном этапе ориентируется на новые носители информации. Если раньше таковым было слово, подчеркивают исследователи, то сегодня все большее значение приобретает изображение. Зрительный образ является более эффективным средством трансляции, нежели текст²².

Роль музея в таких условиях возрастает. Одновременно усиливается значение изучения и переосмысления прошлого, более полная и объективная оценка творчества предшествующих поколений исследователей, в том числе и П. Штефэнукуэ, в области музееведения.

Библиография

- ¹ Отчет Государственного Русского музея за 1926 и 1927 годы. Л., 1929. – С. 3.
- ² ȘTEFĂNUCĂ P. – *Pentru un muzeu etnografic al Basarabiei // Arhivele Basarabiei*. An. V. Nr. 4. Chișinău, 1933. – P. 296-302.
- ³ СМИРНОВ И. – *Несколько слов по вопросу об организации этнографического отдела Русского музея императора Александра III // Известия Императора А. А.* 1901. Сентябрь Т. 15. №2. – С. 225-237.
- ⁴ ȘTEFĂNUCĂ P. – *Op. cit.*, p. 296-297.
- ⁵ ЛУКЪЯНЕЦ О., КАЛАШНИКОВА Н. – *Молдавские коллекции в собраниях Государственного музея этнографии народов СССР*. Кишинев, 1990. – С. 44-46.
- ⁶ СМИРНОВ И. – *Указ соч.* – С. 237.
- ⁷ ȘTEFĂNUCĂ P. – *Op. cit.*, p. 298, 299.
- ⁸ ФЕВР Л. – *Фольклор и фольклористы. Проблемы и итоги // Бои за историю*. М., 1991. – С. 352.

- ⁹ СМИРНОВ И. – Указ. соч. – С. 233.
- ¹⁰ ȘTEFĂNUCĂ P. – *Op. cit.*, p. 300.
- ¹¹ ФЕВР Л. – *Op. cit.*, p. 352.
- ¹² ȘTEFĂNUCĂ P. – *Op. cit.*
- ¹³ **Отчет Государственного Русского музея за 1926 и 1927 годы.** Л., 1929. – С. 4.
- ¹⁴ БАБЕНКО В. – **Этнографический очерк народного быта Екатеринославской губернии.** Екатеринослав, 1905. – С. 27.
- ¹⁵ ȘTEFĂNUCĂ P. – *Covoarele vechi basarabene // Viața Basarabiei.* 1939. Nr. 11-12. – P. 153-155.
- ¹⁶ *Ibidem.*
- ¹⁷ ЗАРЕМБСКИЙ А. – **Регистрация, хранение и учет коллекций в Этнографическом отделе Русского музея.** Л., 1925; КРЫЖАНОВСКИЙ Б. – **Принципы экспозиции этнографического музея.** Ф. 2. Оп. 2. Д. 77; ПОПОВ Н. – *Что такое этнографический музей // Экскурсии в быт народов СССР.* Л., 1925; ЛУКЪЯНЕЦ О., КАЛАШНИКОВА Н. – **Молдавские коллекции в собраниях Государственного музея этнографии народов СССР.** Кишинев, 1990; **Отчет Государственного Русского музея за 1926 и 1927 годы.** Л., 1929. С. 4; **Отчет Государственного Русского музея за 1928 год.** Л., 1929. – С. 15-18.
- ¹⁸ ȚIZIGARA-SAMARCAȘ Al. – *Cum să folosim muzeele // Convorbiri literare.* An. al 66-lea. 1933. – P. 48-53; ANȚIPA Gr. – *Organizarea muzeelor în România // Academia Română. Memoriile Secțiunii științifice.* Seria III. T. 1. Mem. 9. București, 1923.
- ¹⁹ ȘTEFĂNUCĂ P. – *Op. cit.*; ЛУКЪЯНЕЦ О., КАЛАШНИКОВА Н. – Указ. Соч., с. 20-21, 44-55.
- ²⁰ ПРИСЕЛКОВ М. – **Историко-бытовые музеи. Задачи. Построение экспозиций.** Л., 1926. – С. 4; ОСТРОУМОВ И. – *История музеев, их настоящее и будущее // Материалы по изучению Пермского края.* Вып. 1. Пермь, 1904. – С. 9.
- ²¹ URSU M. – *Încă un pas spre crearea Muzeului Satului la Chișinău // AKADEMOS.* 2011, Nr. 3(22). – P. 117-120; ЧИСТОВ Ю. К. – **Экспозиции этнографических музеев начала XX века: сохранение традиций и новые идеи // Радловские чтения.** СПб., 2004. – С. 138-145; он же: – *Этнографический музей: уважай прошлое, твори будущее // Феномен идентичности. К 70-летию академика В. Тишкова.* М., 2011. – С. 351-367.
- ²² ГОЛОВНЕВ А. – *Культурное наследие и гуманитарные технологии // IX Конгресс этнографов и антропологов России.* Петрозаводск, 2011. – С. 5-7; ШАБАТУРА Е. – *Образ советской женщины 1920-х годов в журналах // Адам и Ева. Альманах гендерной истории.* М., 2004. № 8. – С. 139.

Abstract

BASSARABIAN RESEARCHER PETRE ȘTEFĂNUCĂ ON THE IMPORTANCE OF ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN THE LIFE OF BASSARABIA. In the article it is examined the view of the well-known ethnographer and folklorist Petre Ștefănuță regarding the role of the ethnographic museum in the life of society and regarding the necessity to create such an institution in Bassarabia. Also it is revealed the affinity of his views and of representatives of the two schools, Romanian and Russian, on this problematic.

Cercetător științific coordonator,
Secția Etnografie, MNEIN

TENDINȚE ACTUALE ÎN CERCETAREA GEOGRAFICĂ A MIGRAȚIILOR INTERNAȚIONALE

Petru BUNDUC

Rezumat

Migrația internațională este un fenomen care captează din ce în ce mai mult interesul cercetătorilor din diferite domenii conexe. În ciuda numeroaselor cercetări efectuate, migrația internațională rămâne un fenomen controversat. Dar, cu cât a fost mai controversat, cu atât a stârnit mai mult interesul cercetătorilor, care, de-a lungul secolului al XX-lea, au înclinat între optimism și pesimism în ceea ce privește efectele pe care acest proces le generează asupra emigrantului însuși, atât asupra țării de origine, cât și a celei de destinație. Studiul nostru prezintă tendințele actuale în cercetarea migrațiilor internaționale, cu prezentarea principalelor abordări teoretice privind migrația forței de muncă atât din punct de vedere geografic și economico-social, cât și a impactului migrației asupra țării de origine prin intermediul modificărilor de diferite nuanțe, a remitențelor, a structurii populației.

Cuvinte cheie: *tendințe, mobilitate, migrație, optimism, pesimism*

1. Preliminarii

Pentru a ne putea acomoda cu fenomenul este necesară o definiție etimologică a termenului *migrațiune* sau *migrațiune*, care provine din latinescul *migraġio, -onis* cu diferite sensuri pe care însemnătatea cuvântului în sine a avut-o în istorie: deplasare în masă a unor triburi sau a unor populații de pe un teritoriu pe altul, determinată de factorii economici, sociali, politici sau naturali; „migrare” cu sensul de deplasare în masă a unor animale dintr-o regiune într-alta, în vederea reproducerii, a căutării de hrană¹.

Valoarea modernă a termenului de mobilitate spațială (migrație) din punct de vedere geografic este considerată ca fiind o trăsătură definitorie a populației umane fiind unul din factorii responsabili de formare a ekumenei². Tot mobilitatea a condus la conturarea raselor, prin adaptarea unor grupuri umane la noi condiții de mediu sau prin amestecul acestora, precum și la formarea actualei structuri etno-lingvistice a populației. În plus, ea a devenit și o axă fundamentală a funcționalității și dinamicii societății contemporane.

Din punct de vedere sociologic migrația reprezintă un eveniment socio-demografic, care se referă la deplasarea unei persoane – individual sau în cadrul unui grup – în afara comunității sale de rezidență, în decursul unei perioade date pentru a schimba domiciliul stabil și / sau locul de muncă obișnuit³.

Prin definiție, migrația este un fenomen complex, ce denotă o deplasare a unei persoane sau a unui grup de persoane de la o unitate geografică la alta peste o frontieră administrativă sau politică și care urmărește stabilirea permanentă sau temporară într-un loc, altul decât locul de origine⁴. Având în vedere că mișcarea între două unități geografice nu trebuie să apară în mod direct, se poate delimita în continuare între locul de origine sau destinație, regiuni de tranzit, precum și locul de destinație sau regiunea primitoare

Privind definițiile enunțate mai sus, ne dăm seama cât de litigios este acest fenomen al migrației internaționale a forței de muncă, asupra căruia oamenii de știință din diferite domenii și-au îndreptat atenția mai ales în secolul al XX-lea, când

au apărut și s-au intensificat diverse teorii cu privire la impactul pe care îl generează. Controversele sunt datorate, în primul rând, numeroaselor planuri în care migrația internațională își face resimțite efectele. În primul rând, la nivel geografic migrația își face resimțit impactul prin modificarea particularităților structurale ale populației, a fondului geo-demografic (mai ales că accesul la migrație este un apanaj al grupelor de vârstă tinere și al adulților tineri, ponderea acestora în cadrul populației totale influențând în mod direct dimensiunea fluxurilor de emigranți); la nivel economic – prin deplasarea factorilor de producție sau prin transferurile remitențelor; la nivel social – prin efectele asupra familiei sau prin dobândirea unei noi experiențe care-i va putea marca întreaga viață; la nivel politic – prin managementul migrației, prin încercarea de a realiza și implementa politici privind migrația forței de muncă.

Astăzi, dezbaterile actuale privind fertilitatea redusă, îmbătrânirea populației, șomajul, exportul de inteligență, drepturile omului, integrarea socială, xenofobia, traficul de ființe umane și securitatea individului obligă organismele internaționale să reanalizeze politicile privind migrația internațională, precum și potențialele beneficii sau dezavantaje care implică țările de tranzit sau țările expeditoare/primitoare de migranți.

Impactul migrației internaționale se reflectă direct între cele două părți ale procesului în sine și anume perioada din țara de origine și cea din țara de destinație. Concepțiile diferite asupra migrației își au geneza tocmai în această dublă perspectivă: perspectiva țării de origine și perspectiva țării gazdă. Astăzi multe cercetări care dezbateau problematica migrației uită deseori originea procesului și anume consecințele asupra personajului central, pe care îl reprezintă emigrantul însuși.

Emigrantul nostru de astăzi este unul optimist, faptul că ar putea avea de câștigat atât din punct de vedere financiar, cât și material, conștient de faptul că familia îi va fi departe și că va fi dificilă toată această perioadă a sa în acest proces de mobilitate internațională (limba, cultura, educația), cu toate acestea riscă și acceptă strategia pe care o reprezintă actul de migrație.

Interesul geografilor privind studiul asupra migrației internaționale este la început de drum, deși amploarea fenomenului migrației românești, care depășea cifra de 2 milioane de emigranți români în anul 2011, creează un teren prielnic de analiză a impactului migrației. Numeroase întrebări așteaptă încă răspunsul: cum s-au modificat factorii geo-demografici ai populației datorită migrației internaționale? Beneficiază economia românească de pe urma remitențelor trimise de emigranți? Care sunt modificările structurilor demografice? Este procesul de migrație inevitabil?

2. Mobilitatea geografică și migrația forței de muncă, concept

Migrația internațională este un fenomen de actualitate, intens dezbătut din punct de vedere științific la nivel internațional. Studiile privind migrația se datorează numeroaselor mijloace prin care acest proces afectează atât țara de origine a migrantului, cât și pe cea de destinație. În unele din țările de destinație, în special în perioade de criză economică, prezența emigranților este asociată doar unor fenomene negative, ceea ce a făcut ca opinia publică să poată fi influențată, în sensul respingerii acestui fenomen, migrația și politicile privind migrația devenind, adesea, importante instrumente pentru dobândirea de capital politic.

Astfel, cercetătorii domeniului au încercat să lămurească chestiuni legate de impactul migrației și să prezinte o viziune de ansamblu asupra fenomenului, prezentându-i atât avantajele, cât și dezavantajele. Se remarcă faptul că avantajele fenomenului migrației internaționale nu sunt încă înțelese așa cum ar trebui⁵.

Organizația Națiunilor Unite își expune public viziunea asupra migrației pe care o consideră, de-a lungul istoriei, ca “o expresie a curajului individului de a depăși obstacolele pentru a trăi o viață mai bună”. Plecând de la Declarația Universală a Drepturilor Omului⁶, conform articolului 13, “orice persoană are dreptul să circule liber și să-și aleagă reședința în interiorul unui stat și [...] să părăsească orice țară, inclusiv țara sa, și de a reveni în țara sa”.

Migrația și mobilitatea au în comun faptul că implică deplasarea factorului de producție, munca dintr-un loc în celălalt, migrația fiind acea formă de mobilitate care implică și schimbarea temporară sau permanentă a rezidenței, individul locuind în locul de destinație. Excepția o reprezintă migrația ilegală, care reprezintă acea formă de mobilitate care, deși nu implică schimbarea rezidenței, este considerată a fi totuși o formă de migrație, întrucât individul locuiește în locul de destinație.

Formele de migrație sunt multiple, putând fi clasificate în funcție după numeroase criterii pe care le avem în vedere. Ne vom opri la o clasificare din punct de vedere geografic.

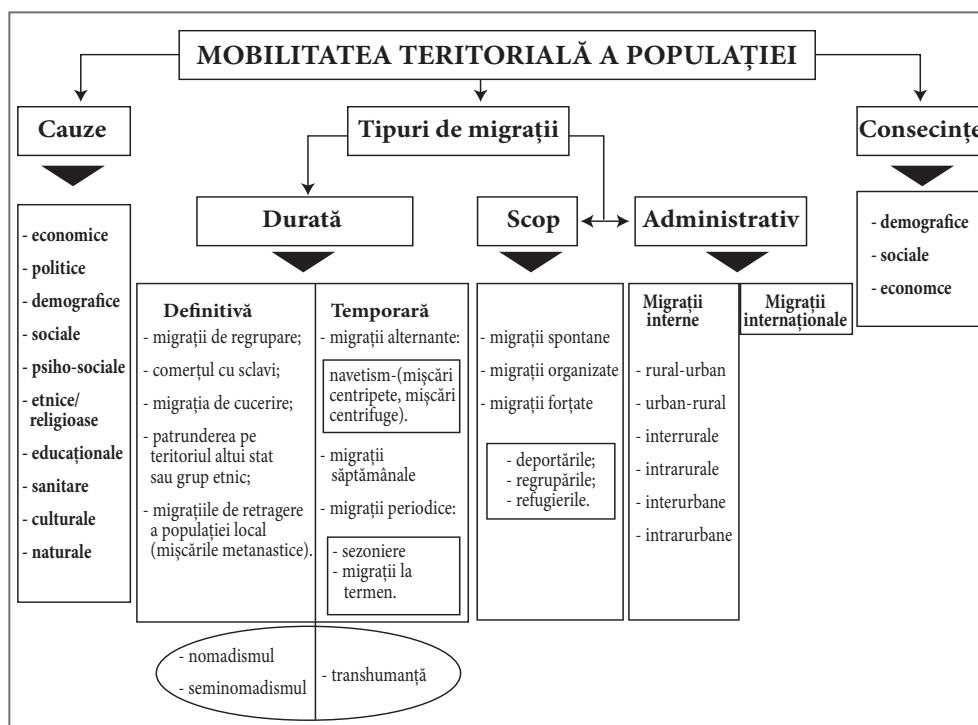

Fig. 1. Formele migrației
(prelucrare după Al. Ungureanu și I. Muntele, 2006)

3. Migrația internațională – de la abordările geografice la cele sociologice și economice

Interesul cercetătorilor asupra procesului de migrație a populației din diferite domenii, precum statistică, economie, sociologie, istorie, demografie, prezintă studii de specialitate, dar majoritatea cu un caracter macroteritorial, iar la nivel microteritorial sunt mai puțin tratate. Astfel, în studierea fenomenului migrației apar mai multe abordări, conform acestor discipline: abordarea sociologică, geografică, economică sau alte abordări pluraliste.

Ernest George Ravenstein este cel care a formulat, în 1885, primele legi ale migrației prin studiile geografice. Mai târziu, în secolul al XX-lea, teoriile geografice sunt completate de abordări economice și sociologice. Pe măsură ce s-a conștientizat complexitatea fenomenului migrației, cu diversele sale consecințe de natură demografică, economică și socială au apărut abordările pluraliste, care propun studierea migrației ca parte integrală și esențială a proceselor de transformare pe care le presupune dezvoltarea. În funcție de disciplina care le-a dezvoltat, în funcție de modul de abordare a fenomenului migrației, teoriile se împart în mai multe categorii: geografice, economice, sociologice și pluraliste⁷, după cum se observă în figura următoare.

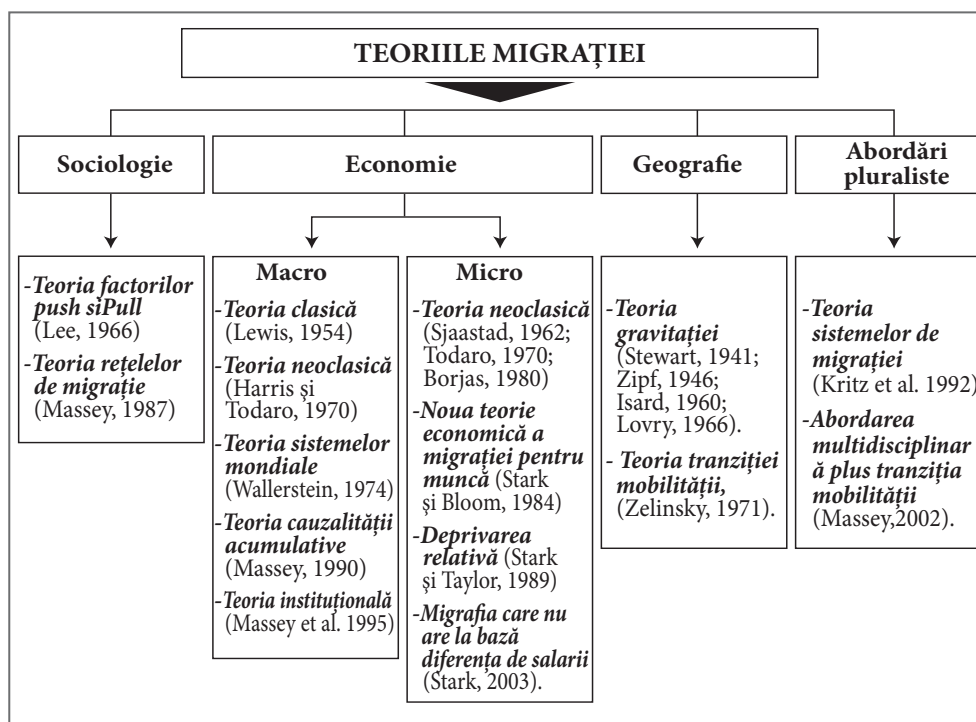

Fig. 2. Clasificarea teoriilor migrației în funcție de disciplina care le-a dezvoltat
Sursă: elaborarea lui Bijak 2006, după lucrările lui Zlotnik 1998 și Kupiszewski 2002

Teoriile geografice analizează profilul migratoriu al populației, structurile demografice, destinațiile, rețelele, efectele impactului economico-social al migrației asupra fizionomiei regionale atât în țara de origine, cât și în țara de destinație. Întrebările la care acestea caută răspuns sunt: cum afectează migrația schimbările populației din punct de vedere demografic? în ce măsură sunt modificate structurile pe grupe de vârstă și sexe, structura profesională, cea în funcție de gradul de instruire, structura etnică, confesională și modul cum își pun amprenta asupra dinamicii fenomenului de migrație? către ce țări își orientează direcțiile emigranții? care sunt cauzele migrației definitive? Studiile geografice asupra migrației (pentru care se mai folosesc termenii de mobilitate teritorială sau mobilitate geografică) pun accentul mai mult pe deplasarea teritorială propriu-zisă, fie individuală, fie în grup a mai multor indivizi și pe schimbările produse în mediu în urma acestei deplasări. De asemenea aspectul social (profesional, educațional, cultural) este și el luat în calcul și analizat cu toți parametrii săi.

Teoriile economice ale migrației încearcă să identifice mijloacele și condițiile care determină migrația, să răspundă la întrebări privind tipologia migrației, la ce anume influențează disponibilitatea de a emigra și cum pot fi măsurate economic efectele determinate de migrație. Ipoteza de la care pleacă aceste teorii este că indivizii emigrează pentru creșterea standardului de viață sau a funcției de utilitate.

Teoriile sociologice ale migrației cercetează cauzele care explică migrația, felul în care se autosusține fenomenul migrației, consecințele culturale, economice și sociale ale acesteia. Analiza se concentrează asupra relațiilor sociale ale migrației, asupra rolului rețelilor sociale ca factori de inițiere, susținere și încheiere a procesului de migrație. Ipoteza teoriilor sociologice este că integrarea imigranților depinde de capitalul lor social. Rețelele sunt considerate ca o formă de capital social care facilitează migrația. Prin urmare, emigranții rămân influențați de continuarea legăturii cu țara de origine și de orice altă legătură socială care leagă țara de origine cu cea de destinație.

Numeroasele discipline care au contribuit la formularea unor teorii privind migrația demonstrează complexitatea acestui proces, generând chiar note de scepticism în rândul cercetătorilor privind elaborarea unei teorii generale a migrației⁸. Cele mai aproape de îndeplinirea acestui scop sunt teoriile pluraliste, care îmbină diverse perspective, apărute din direcția mai multor științe, în cadrul aceleiași viziuni de ansamblu.

4. Evoluția teoriilor cu privire la dinamica relației migrație – dezvoltare (între optimism și pesimism)

Astăzi analiza relației migrație – dezvoltare reprezintă un aspect sensibil dezbătut de organisme internaționale asupra problematicii modificării structurilor demografice și a efectelor socio-economice asupra țărilor de origine, cât și a celor de destinație. De aceea, fenomenul migrației a oscilat mereu între cele două viziuni, optimistă și pesimistă.

De Haas și Abreu au identificat pe parcursul secolului al XX-lea perioade distincte ale gândirii asupra relației migrație – dezvoltare, după cum urmează:

Până în anul 1973 viziunea asupra migrației era optimistă, se considera că transferurile de capital și cunoștințe realizate de migranți ajută țările de origine să se dezvolte.

După 1973 viziunea devine sceptică, îngrijorătoare față de dependența pe care migrația o poate dezvolta (dependența de forța de muncă imigrantă în țara de destinație și de remitențe în țara de origine), de migrația creierelor din țările în curs de dezvoltare către țările dezvoltate (*brain drain*).

Începând cu anul 1990 se inițiază reconsiderarea perspectivei asupra migrației, în special, datorită cercetărilor empirice (noua teorie economică a migrației pentru muncă, abordările existențiale ale migrației, transnaționalismul).

După anul 2001 apar numeroase publicații cu privire la fenomenul migrației internaționale, care susțin o viziune mixtă, dar general pozitivă (mai multe avantaje). Această perspectivă a fost favorizată de ascendentul fulminant al valorii remitențelor la nivel mondial. În plus, au apărut noi viziuni: *brain gain* și perspectiva colaborării cu diaspora, care poate contribui la dezvoltarea țării de origine.

Viziunea „optimistă” își are originea în *teoria neoclasică*⁹. Aceasta consideră că migrația este benefică atât pentru țara de origine, cât și pentru țara de destinație, favorizând alocarea optimă a factorilor de producție, ceea ce va mări productivitatea marginală¹⁰. Cu toate acestea, neoclasicii nu au inclus în modelele lor un aspect important al migrației – remitențele trimise de către emigranți către țara de origine¹¹.

Teoriile optimiste ale migrației vedeau migrația ca pe un proces care va conduce de la sine spre dezvoltare prin asigurarea unei alocări optime a factorilor de producție. Treptat, după ce decalajele de dezvoltare se reduc, optimiștii considerau că migrația va înceta. Se considera că migrația nu contribuie la reducerea decalajelor de dezvoltare. Dimpotrivă, prin mecanismele pe care le pune în funcțiune, migrația determină creșterea acestor decalaje și totodată, a dependenței economice a țărilor în curs de dezvoltare față de țările dezvoltate.

Opinia pesimistă cu privire la impactul migrației asupra dezvoltării face parte din mai largă viziune *istorico-structuralistă* asupra dezvoltării, care s-a manifestat începând cu anii '70. Aceasta avea ca fundament *teoria cauzalității cumulative* care susținea că, odată ce apare diferența de creștere între două regiuni, economiile de scară interne și externe vor accentua în timp două evoluții diferite: accentuarea sărăciei în zona periferică și a creșterii economice în zona nucleu. Privind migrația, pesimiștii erau de părere că aceasta nu a contribuit la ameliorarea diferențelor structurale care au stat la baza migrației. Mai mult, ei susțineau că migrația accentuează problemele subdezvoltării, prin plecarea din țara sursă a celor mai educate, productive și dinamice persoane¹², ceea ce amplifică și mai mult migrația.

O analiză asupra celor două viziuni este realizată, de către cercetătorul De Hass pe care o prezentăm în tabelul următor.

Tabel 1. Viziunea „optimistă” și viziunea „pesimistă” cu privire la relația migrație – dezvoltare. Sursa: De Hass, 2007

“Optimiștii” migrației	“Pesimiștii” migrației
Funcționalism	Structuralism
Neo-clasicism	Neo-marxism
Modernizare	Dezintegrare
Transfer net Nord-Sud	Transfer net Sud-Nord
<i>Brain gain</i>	<i>Brain drain</i>
Micșorarea inegalităților	Creșterea inegalităților
Investirea remitențelor	Orientarea remitențelor către consum
Dezvoltare	Dependență
Mai puțină migrație	Mai multă migrație

În afară de migrația creierelor și de creșterea inegalităților, pesimiștii mai aduc două argumente. Primul se referă la utilizarea remitențelor, considerând că acestea sunt folosite, de obicei, pentru investițiile în consum (*consumptive investments*), ceea ce face ca efectele pozitive să fie marginale în sistemul economic. Al doilea este legat de presiunea exercitată asupra prețurilor. Explicația constă în faptul că remitențele măresc cererea de anumite bunuri (terenuri și locuințe), contribuind, astfel, la creșterea prețurilor acestora¹³. Incertitudinea caracteristică țărilor în curs de dezvoltare determină, mai degrabă, investirea remitențelor în locuințe și terenuri și mai puțin în activitățile productive.

Concluzii

Migrația internațională reprezintă un fenomen care se manifestă la nivel global, captează din ce în ce mai mult interesul organismelor internaționale, cât și preocuparea cercetătorilor din diferite domenii pentru concluzionarea problematicii migrației internaționale. În ciuda numeroaselor cercetări efectuate, migrația internațională rămâne un fenomen controversat.

Cercetătorii de-a lungul secolului al XX-lea au înclinat între optimism și pesimism în ceea ce privește efectele pe care acest proces le generează asupra emigrantului însuși, dar și asupra țării de origine, cât și a celei de destinație.

Până prin anii '70 ai sec. XX viziunea de ansamblu asupra migrației era optimistă, considerându-se că țările în curs de dezvoltare vor urma un traseu asemănător SUA și Europei (în care procesul de urbanizare a fost urmat de creșterea migrației internaționale), că migrația va micșora decalajele de dezvoltare prin favorizarea unei mai bune alocări a factorilor de producție la nivel internațional.

Începând cu anii '70 ai sec. XX migrația începe să fie privită cu pesimism, considerându-se că a eșuat micșorarea decalajelor de dezvoltare, contribuind, chiar, la accentuarea acestora (atât prin crearea unei dependențe față de țările dezvoltate,

cât și prin golirea de cele mai educate și dinamice persoane – migrația creierelor). Ulterior au apărut viziunile „pluraliste”, care acceptă atât beneficiile procesului de migrație, cât și efectele negative.

Cele mai noi abordări teoretice ale migrației plasează migrația în cadrul evoluției formelor de mobilitate apărute pe parcursul dezvoltării (alături de evoluția proceselor de evoluție demografică și economică) și susțin că dezvoltarea conduce de la sine către migrație, fiind inevitabilă în cadrul dezvoltării datorită prezenței decalajelor de dezvoltare. Conștienți de faptul că aceste decalaje de dezvoltare pot exista între două regiuni ale aceluiași țări, între două țări sau între două grupuri de țări, în urma parcurgerii teoriilor migraționale, tragem o primă concluzie extrem de importantă în analiza fenomenului migrației: migrația este mai degrabă regională decât globală și are la bază diferențele regionale relative de dezvoltare. Nu trebuie neglijat, însă, rolul pe care îl au politicile privind migrația (la nivel național sau regional) și care fac din stat unul dintre actorii principali.

Astfel, migrația este o inovație de natură socială, dar care poate fi stocată statistic în spațiu. Este provocată de prezența unor receptori și a unor emițători, are propriile canale de difuzie, cunoaște faze de amorsare, de expansiune, de condensare și de saturare. În plus, factorul economic nu explică întotdeauna manifestarea spațială a fenomenului pentru că nu migrează comunitățile cele mai sărace, ci uneori dimpotrivă, cele care au o condiție economică. Este cazul spaniolilor de astăzi, care între ianuarie și martie 2012, pe fondul crizei economice mondiale circa 27 000 de cetățeni au emigrat în Marea Britanie, Franța, Germania.

Așadar, domeniul migrației lasă destul de mult loc unor noi cercetări, tocmai datorită opiniilor diferite care gravitează în jurul acestui subiect și mai ales că nu sa ajuns din punct de vedere științific la o creionare a unei legi generale, a unei viziuni de ansamblu asupra fenomenului de migrație.

Note și referințe bibliografice

¹ **Dicționarul explicativ al limbii române.** Editura „Univers Enciclopedic Gold”, 2012.

² THUMERELLE P. J. – **Les populations du monde.** Nathan, Paris, 1996.

³ SANDU Dumitru – *Migrația ca strategie de viață* // **Sociologie Românească.** Nr. 2. București, 2002.

⁴ Organizația Internațională pentru Migrație (OIM) – *International Migration Law. Glossary on Migration,* Geneva, 2004.

⁵ Organizația Națiunilor Unite (ONU) – **International migration and development. Report of the Secretary-General for the 60th Session of the UN General Assembly.** May, New York, 2006.

⁶ Organizația Națiunilor Unite (ONU) – **Declarația Universală a Drepturilor Omului.** 1948.

⁷ LEBHART G. – *Migration Theories, Hypotheses and Paradigms: an Overview* // FASSMANN H., KOHLBACHER J., REEGER U. – **International Migration and its regulation.** 2005, Germany.

⁸ SALT J., CLOUT H. D. – *International labour migration: the sources of supply* // Salt, J., Clout, H.D. (1976) (ed.) **Migration in post-war Europe: geographical essays.** London: Oxford University Press. – P. 126-167.

⁹ ABREU A. – *The New Economics of Labor Migration: Beware of Neoclassicals Bearing Gifts* // **Association for Social Economics**. 2010.

¹⁰ MASSEY D. S., ARANGO J., HUGO G., KOUAOUCCI A., PELLEGRINO A., TAYLOR J. E. – *Theories of International Migration: A Review and Appraisal* // **Population and Development Review**. Vol. 19, Issue 3, New York, 1993. – P. 431-466.

¹¹ TAYLOR J. E. – *The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittances in the Migration Process* // **International Migration**. Vol. 37. 1999. – P. 63-88.

¹² DE HASS H. – *Migration and Development A Theoretical Perspective* // **Center On Migration, Citizen And Development Working Paper. Nr. 29**. Lucrarea a fost prezentată la conferința „**Transnationalisation and Development(s): Towards a North-South Perspective**”. Germany, 2007.

Abstract

CURRENT TRENDS IN INTERNATIONAL MIGRATION GEOGRAPHICAL RESEARCH. *International migration is a phenomenon that captures increasingly more interest of researchers in various related fields. Despite numerous studies conducted international migration remains a controversial phenomenon. But as it was more controversial, the more aroused the interest of researchers who, over the twentieth century were inclined between optimism and pessimism regarding the effects that this process generates the emigrant himself both the country of origin and the destination of. Our study shows geographical trends in international migration research, presenting the main theoretical approaches to labor migration both geographically and socio-economic as well as the impact of migration on the country of origin through various changes shades of remittances of population structure.*

Keywords: *trends, mobility, migration, optimism, pessimism.*

**Doctorand la specialitatea Geografie Umană
Universitatea “Alexandru Ioan Cuza”, Iași
E-mail: patryk_85@yahoo.com**

SATUL MĂGDĂCEȘTI – ASPECTE ISTORICE ȘI TOPONIMICE ALE RELAȚIEI MOȘIE-VATRĂ

Dorina ONICA

Rezumat

Studiul satelor din Basarabia constituie o necesitate în condițiile în care tot mai mult se discută despre identitate, apartenență socială la o comunitate, la un teritoriu. Cunoașterea băștinei din perspectiva conștiinței istorice este importantă și pentru accepția noastră de a ne raporta la anumite valori sociale, culturale, istorice caracteristice pentru acest spațiu, de a înțelege relațiile și caracterul lor conturate pe parcursul timpului. În acest sens articolul tinde să reflecte câteva aspecte istorice și toponimice din contextul moșie-vatră a satului Măgdăcești. Un element definitoriu al constituirii și evoluției teritoriale și spirituale a localității este strâns legat de mahalalele, ce s-au format cu aportul moșiilor vecine. Locuitorii din Măgdăcești au o mentalitate și o concepție distincte ale proprietății, care continuă în același timp să fie un element de imagine identitară față de vecinii lor.

Cuvinte-cheie: sat, identitate locală, moșie, vecini, mahala, toponimie, hotar.

Istoria localităților văzută într-un context larg al manifestărilor relevante rămâne o temă atractivă pentru cercetările interdisciplinare. Studii de diferită complexitate ce vizează istoria locală, purtând numele localităților în titlu, apărute într-un număr destul de impunător în ultimii ani, evită într-un mod nejustificat câteva elemente-cheie ale înțelegerii parcursului istoric al acestor așezări. Ne referim la perceperea spațiului cultural primar, la raportul dintre vatra satului și moșia lui, văzute în comparație cu aceleași componente ale localităților vecine. Pentru că din multe studii premergătoare în domeniu s-a observat că istoria unei localități este cel mai bine percepută în raport cu cea a așezărilor umane din vecinătate. Relațiile cu vecinii sunt multiple, iar hotarele determină limitele moșiilor și apără proprietățile. Lipsa hărților, planurilor topografice din studiile istoriei locale văduște cercetarea de argumentele de bază – cele ale stăpânirii teritoriilor pe care s-a desfășurat viața acestor comunități. Iar cunoașterea și interpretarea toponimelor, hidronimelor ca și a antroponimelor sunt surse încă insuficient explorate de cercetare. Un alt argument al actualității și necesității cercetării satelor basarabene este în strânsă legătură cu valorificarea, înțelegerea patrimoniului tradițional, observarea și evidențierea transformărilor teritoriale, de peisaj, de imagine a localităților pe parcursul lor istoric.

Ne-am propus să întreprindem o cercetare a întemeierii comunei Măgdăcești, a moșiei și hotarelor sale istorice, precum și a relațiilor ei cu moșiile vecine, Pașcani și Drâslăceni. Importanța acestei lucrări ține și de faptul că până acum nu este publicată o monografie a satului în care să fie abordate acestea și alte aspecte esențiale pentru înțelegerea istoriei sale. Iar Măgdăceștii sunt un sat ce prezintă curiozitate și motivație pentru a fi cercetat. În ciuda situației sale în apropierea Chișinăului, a schimbărilor sociale, teritoriale și spirituale survenite ca urmare a evoluției istorice, satul a rămas pe cât de omogen într-un sens mai larg, pe atât de diferit în sensul reactualizării și

readaptării populației la noile realități ale timpurilor. Această cercetare a necesitat o metodologie adecvată problematicii studiului, în linii mari complexă, axată pe principiul istoric, al obiectivității și comparativismului. Am beneficiat la realizarea lui de mai multe categorii de informații, acumulate pe parcursul anilor, acestea reprezentând documente de stat, hărți, date statistice, de ordin economic și demografic. Am utilizat în cadrul cercetărilor de teren chestionare etnografice și sociologice. Cât privește cercetările efectuate până azi asupra particularităților istorice și etnografice ale moșiei Măgdăcești – acestea sunt răzlețe, concretizate în mici articole în diferite colecții de istorii ale satelor, în postări electronice sau lucrări didactice.

Din start menționăm că această lucrare trasează și explică unele aspecte și probleme ce țin de particularitățile de culturalizare a spațiului Măgdăceștilor, relația acestuia cu moșiile vecine, toponimia locurilor moșiei ca dovadă a activității economice și spirituale ale comunității încă din vechi timpuri, a mentalității locuitorilor în raport cu pământul lor și cu sentimentele de apartenență și de raportare la anumite locuri ce le consideră proprii și vitale pentru existența comunitară.

Pentru o introducere în temă menționăm câteva particularități generale ale acestei comune. Măgdăceștii sunt situați în centrul Republicii Moldova, într-o vâlcea pe dreapta văii râului Ichel, la 15 km nord de Chișinău, având coordonatele geografice de 47°8'2" lat. N și 28°49'32" long. E. Sub aspect administrativ este parte a raionului Criuleni, aflându-se la o distanță de 38 km de centrul raional. Distanța directă până la or. Chișinău este de 12 km. Comuna Măgdăcești are o suprafață totală de 6.81 km², fiind cuprinsă într-un perimetru de 13.51 km. Vecini importanți ca parteneri economici și socio-culturali sunt: spre nord – Drășliceni, Ratuș, Pașcani; spre est – Cricova, și spre sud, sud-est – Grătiești și Hulboaca. Componenta etnică a populației este majoritar românească și numără un efectiv de 4.611 locuitori.

Pornim de la ideea că satele Moldovei sunt parte a istoriei spațiului pruto-nistean, iar mărturiile păstrate de acestea ne oferă informații prețioase despre forma de organizare, conviețuire a populației locale, modul de viață, constantele perpetuate și schimbările produse în decursul istoriei. Fiecare sat are o istorie constituită din evenimente, momente esențiale care au stat ca fundament al existenței lui și i-au conturat o identitate socială, administrativă. Toate acestea trebuie să fie cunoscute și valorificate ca memorie socială. Ele își redobândesc actualitate, inclusiv în secolul XXI. Satul din totdeauna a fost punctul de reazem spiritual și existențial al poporului român. El este locul concret unde ia naștere și se menține tradiția, spiritualitatea, memoria ca bază a identității colective. Este spațiul unde se desfășoară viața cotidiană și istoria unei comunități, împlinită prin succesiunea mai multor generații.

Istoria satelor din Basarabia constă din evenimente majore și din altele de importanță locală, din contribuția activității personalităților, care au avut roluri decisive în configurarea evoluției istorico-etnografice a teritoriului și a specificului acestor localități. Cercetarea universului rural, inclusiv a celui basarabean, se circumscrie aprecierii făcute de Lucian Blaga că „veșnicia s-a născut la sat”. Iar satele se identifică ca bune generatoare, păstrătoare și succesoare ale tezaurului cultural, social și istoric local. Un tezaur reprezintă și toate elementele relevante pentru identitatea

satului: întemeierea și evoluția istorică, numele descendenților din spițele de neam întemeietoare ale localității, toponimele din cadrul satului, care conturează limita lui teritorială și complexitatea spirituală, tradițiile locului, sentimentul de apartenență al comunității la o identitate și capacitatea de a transmite toate acestea generațiilor viitoare.

Aspecte și controverse istorice

Datând cronologic de 480 ani, de pe vremea lui Ștefan Voievod, Măgdăceștii au cunoscut de-a lungul timpului schimbări importante până și-au definit imaginea actuală. S-au înregistrat schimbări în primul rând de natură teritorială, căci documentele vremii prezintă date ale măsurării hotarelor, conflicte teritoriale dintre moșia Măgdăcești și Pașcani, repartizări și vânzări-cumpărări de pământ. În al doilea rând sunt prezente schimbări de natură sociologică și culturală. Populația moșiei s-a modificat sub aspectul numărului de indivizi, unele nume de familii sau spițe de neam au dispărut, au apărut altele noi, s-a schimbat relația dintre oameni atât în raportul acestora cu locuitorii moșiei, dar și cu vecinii, cu străinii, atitudinea unora față de ceilalți, dar și concepțiile s-au modificat în conformitate cu epocile, încercându-se mereu o reactualizare a esențelor identitare.

Cât privește numele satului trebuie să menționăm că a avut pe parcursul timpului două schimbări toponimice atestate. Spre exemplu, la 1476 se numea Pașiștii¹, un nume mai puțin relevant, dar poate fiind ortografiat în slava veche acest nume a fost rescris cu unele greșeli. Oricum acest nume rămâne o problemă pentru cercetările viitoare. La 1529 este atestat cu numele Măgdicești². Deseori în documente este menționat Măgdăceștii, adică se face referire la locuitorii moșiei, la proprietarii acesteia, purtătorii tradițiilor locului³. În mod cert proveniența numelui este legată de persoana lui Mihul Magdiciu, care pe timpul lui Ștefan cel Mare cumpără satul de la Șandru Onescul, fiul lui Ștefan Ungureanu, primit de acesta ca dar de la Voievod⁴. Suntem tentați să considerăm că la baza formării acestui nume de localitate a stat un antroponim. Așa cum susțin lingviștii, de regulă orice localitate ce provine de la numele unei persoane, la terminația „i” se alătură „ești”. Și astfel Magdiciu + „ești” = Măgdăcești. În mediile scrise circulă câteva legende destul de simpliste și puțin credibile, formate după un calapod general în situații standarde, mai ales când localnicilor li se cere o explicație a provenienței numelui și ei o improvizează. O legendă, apărută prin sec. XX, odată cu strămutarea unor familii din satul Drăslăceni cu traiul la Măgdăcești, din cauza unor alunecări de teren, spune că acesta din urmă ar fi numit “Flutura”, adică celor plecați li se spunea „au zburat ca fluturii” și respectiv „La Hutor”⁵. O altă variantă este că numele de Flutura este dat și de localizarea primelor case, cum se crede, – în 4 părți ale satului, – sub formă de fluture. Cu toate acestea, numele respective nu sunt menționate în documente. În vorbirea populară și amintirile celor în vârstă circulă o legendă de proveniență a numelui satului legată de o femeie pe nume Magda (poate Magdalena), care ar fi fost fiica unui boier, ce a locuit în aceste locuri. Ea a reușit să se facă o femeie plăcută și acceptată de comunitate și de la ea s-a tras numele satului. Aceste ultime variante par puțin credibile, dar le-am expus pentru că fac parte dintr-un mod de a gândi.

Prima atestare a satului datează din anul 1476, din timpul lui Ștefan cel Mare⁶. Cu toate că nu există o sursă concretă drept dovadă, o informație utilă în acest sens se desprinde dintr-un document de la 1529, care reconfirmă veridicitatea documentului de la 1476. Conform actelor, un anume Mihul Magdiciu pe timpul lui Ștefan Voievod cumpără satul de la Șandru Onescul, fiul lui Ștefan Ungureanu „și cu privileghia di la străunchii noștri Ilii și Ștefan Voievozi”. Observăm că moșia satului datează de mai demult și la acea vreme prin actul de vânzare-cumpărare citat se vindea doar o parte din întreaga moșie: „Și hotar aceștii giământății de sat din Măgdăcești ci este împotriva Ichiului... dila Băcu începându-să din sus din hotar fântânii, drept pisti câmpii la Ichili, iar dispre alti părți să fi după hotar vechiu, pe unde au stăpânit din vechiu”⁷. Iar cealaltă parte din moșie, conform unor date, ar fi aparținut moșiei Drăsliceni, căci am întâlnit surse care arată că satul Drăsliceni în documente era menționat ca fiind satul Măgdăcești. Deci, în acest caz trasăm o primă problemă de identitate administrativă între cele două sate. Cel mai veridic act este cel din 9 martie 1529⁸, din perioada domniei lui Petru Rareș, fiul lui Ștefan Voievod. Documentul în cauză prezintă momentul atestării Măgdăceștilor, prin care „di pe un uric sărbăsc di la Petru Voevod, domnu Țării Moldovii” se menționează că „sluga noastră Petre Magdiciu și frații lui, Andriuca și Jurja și Brătîlă, fiii Mihului Magdiciu, ni-au slujit nouă drept și cu credință... și le-am dat și le-am întărit a lor dreaptă ocină (moștenire, proprietate) de moșii, giământati de sat din Măgdicești, ce esti împotriva Ichiului,..., di la Băcu, pe di gios de fântână, ce-au fost cumpărat tatul lor Mihul Magdiciu în zilele părintelui domnii meli, a lui Ștefan Voevod di la Șandru Onescul, fiu lui Ștefan Ungurean și cu privileghia di la străunchii noștri Ilii și Ștefan Voievozi”⁹. Pe lângă faptul că documentul respectiv confirmă veridicitatea existenței moșiei Măgdăcești încă de pe timpul lui Ștefan cel Mare, și că atunci moșia a fost obiectul de vânzare-cumpărare, acum în documentul de la 1529 este obiect de danie. În această situație, domnitorul ca și în cazul altor momente, miluiește pe slujitorii săi pentru fidelitatea slujirii, cu danii și întăriri. Aceste danii au devenit între timp legi, reguli, rutină juridică domnească. De asemenea observăm că pământul respectiv aparținea familiei Magdiciu, obținută prin moștenire, dar la momentul atestat, Petru Voievod Rareș vine să confirme și să întărească veridicitatea actului de proprietate „și li-am întărit a lor dreaptă ocină de moșii”, prin care se oferă un format juridic stabil și coerent. Evident că istoria deseori ne oferă și alte date, privitor la un eveniment sau moment dat. Fapt ce impulsionează și oferă premise pentru analizarea situației din diferite perspective. În acest sens în lucrarea lui Vladimir Nicu *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi* se numește o altă dată – 27 iunie 1689¹⁰, pe timpul lui Constantin Cantemir, tatăl lui Dimitrie Cantemir, care întărește și el moșii. Dar documentul acesta nu a fost găsit pentru a putea defini esența contextuală și de referință. Informații relevante despre evoluția istorică a satului Măgdăcești, vizând aspecte de hotărnicie, moșie, relații dintre moșii, ocupații, situația social-economică desprindem din documentele din sec. XVIII-XIX. Satul e pomenit în câteva acte de danie și cumpărătură din anii 1709, 1724, 1727, 1807 ș.a. Conform mărturiilor documentare la 1724¹¹ Darie Donici, vel-vornic al Țării de Jos, stăpâna două părți de ocină din Măgdăceștii de pe Ichel din ținutul Orhei, iar la 1727¹² proprietar al unor părți de moșie în Măgdăcești și Drăsliceni era Aftonie Băț¹³.

Ulterior, până în sec. al XX-lea, satul nu mai este menționat cu acest nume, fie că și-a schimbat denumirea, fie că a fost înglobat ca moșie și așezare umană în cadrul altor localități din vecinătate (Drăsliceni, Pașcani), cel mai posibil în satul Drăsliceni. Apare totuși notat uneori Pașiștii¹⁴, alteori ca Măgdăcești-Păscălița¹⁵. O altă sursă este "Dicționarul statistic al Basarabiei", care în contextul reformei lui Stolâpin indică anul 1909 ca an de întemeiere de către Dumitru Dabija¹⁶. Din alte surse întemeietor ar fi tatăl acestuia, Dominte Dabija (1880-1917). Numele acestuia din urmă este amintit ca fiind unul din primii locuitori ai satului, iar urmașii acestuia constituie în prezent a 5-a generație ce locuiește pe fostele lui pământuri. Ulterior îl întâlnim ca Măgdăcești, jud. Lăpușna, plasa Chișinău, cu 453 de locuitori¹⁷(1930), Măgdăcești, jud. Lăpușna, plasa Budești¹⁸ (1943). După Războiul al Doilea Mondial numele satului continua să fie menționat coerent ca și înaintea războiului – la 1970 Măgdăcești, r-nul Strășeni, com. Drăsliceni, cu 1.133 de locuitori¹⁹ și Măgdăcești, r-nul Criuleni, com. Drăsliceni, cu 3.194 de locuitori²⁰ (1994).

Din documentele menționate observăm o strânsă relație a moșiei Măgdăcești cu Drăslicenii. Se prea poate că și anterior legătura dintre comunitățile ambelor sate era asigurată de anumite realități, iar una dintre acestea, și cea mai plauzibilă, este circumscrisă pământurilor moșiei, indiferent că erau terenuri pentru case sau terenuri agricole, pășuni. Căci pământul dintotdeauna a despărțit sau a solidarizat oamenii, iar în acest context i-a unit și a făcut să-i vedem ca pe o entitate, ca o omogenitate de rudenie între aceste două sate. Pe aceeași idee se circumscrie și relația cu moșia Pașcani. Așa cum vom prezenta ulterior au existat și conflicte între rude asupra proprietății pe anumite părți de sat. Un alt aspect focalizator de relații este și acela că moșiile Măgdăcești, Drăsliceni, Pașcani, pe lângă faptul că sunt amplasate geografic destul de compact, ceea ce asigură socializarea și împrumutul cultural mai puternice, au fost jurisdicționate administrativ de aceeași actori administrativi, fapt care menținea același cadru al normelor, regulilor și legilor.

Cele trei sate erau destul de empatice cât privește rezolvarea sau aplicarea anumitor litigii. Pentru a argumenta cele spuse mai sus venim cu documente relevante. Astfel, un act de la Grigorie Alexandru Ghica menționează că la 23 iunie 1775²¹ acesta împuternicește pe Darie Donici, biv cel paharnic, să-și trimită vechil la moșiile Pașcani și Măgdăcești din ținutul Orheiului și să strângă impozitul. Din acest document cităm „*Noi Grigorie Alexandru Ghica Voevoda. Dat-am carte Domnii Mele credincios boerului Domnii Mele dumisale Darie Donici biv vel parnic ca omu lui ce-l va trimite vechil la moșiia Pășcanii și Măgdăceștii de la ținutul Orheiului să fie volnic cu carte Domnii Mele, a dijmui și din țarini cu pâine din toate din fânață și din prisăci însă din 8 unul, iar fiind mai puțin, să ia câte o para de stup și din tot locul cu tot venitul pe obicei, numai din grădini cu legumi ce ce vor fi pentru hrana lor să nu dea nimic, iar fiind de neșăzătorie, să dea de a zăcea cum și oamenii ce vor fi șezători cu casă pe numitele moșii, să aibă a lucra zilele obicinuite de boeresc or să plătească cu bani după hotărârea ponturilor gospod, iar nevrând vreunii să dea, dum. vel sârdari să înplinești, iar având cineva mai mult a răspunde cu drese și scrisori ce va avea să vie la Divan. Aceasta poroncim*”.

Evidențiem formele de dări pe care le plăteau locuitorii moșiei – „boerescul”, „zeciuala” și alte sume de bani ce urmau a fi convertite în muncă, produse, hotărâte de domn. Sesizăm prezența și practicarea unor ramuri economice, precum cultura grâului, albinăritul, legumicultura, neguțătoria, care erau practicate în condiții naturale favorabile, pe terenuri deschise aflate în interfluviul Bâc-Ichel, dar și grație poziției reușite față de rețelele de drumuri ce treceau cu siguranță, în direcția ținutului Chișinău- Orhei.

Belșugul de cele mai multe ori stârnește răzvrătire, nesupunere și dorința de a nu te conforma sau de a te supune față de cineva. În acest context măgdăceștenii au fost și sunt oameni mai orgolioși, liberi, în sensul că nu prea acceptă supunere oarbă față de o persoană care nu-și poate confirma autoritatea și puterea jurisdicțională. Și ei aveau nevoie de dovezi bine susținute pentru a se convinge că sunt acei care au de câștigat. E important de menționat ideea că locuitorii moșiei deseori se aflau în conflict cu trimișii domniei prin faptul că refuzau a plăti dările. Despre un asemenea conflict se amintește în documentul din 23 iunie 1775” *...iar nevrând vreunii să dea...*”. La 17 iulie 1792²², în perioada primei domnii al lui Alexandru Moruzzi, el poruncește lui Iancul Razul, fost mare spătar, serdar de Orhei, să determine locuitorii ce locuiesc pe părțile moșiilor lui Darie Donici, fost mare ban din satele Măgdăcești și Clișova, să-i dea venitul după obicei, adică cu sens să-i silească, să le ceară. Cu toate acestea autoritatea domnească a înțeles că oamenii satului nu sunt cei mai înstăriți, și astfel mai oferă unele facilități *“...iar fiind mai puțin, să i-a câte o para de stup..., numai din grădini cu legume ce vor fi pentru hrana lor să nu dea nimic”*, cum scrie cronicarul Enache Kogălniceanu. Alt act de jalbă vine la domnul Moldovei Grigore Ghica Vodă în 1724²³ și-i spune *“am moșie la Măglicești și Brâșliceni ce-s la ținutul Orheiului pe Ichil”*. Astfel din aceste documente și din altul de la 6 septembrie 1807²⁴, care confirmă și relevă relația dintre aceste moșii, mai desprindem informația că moșia Măgdăcești este proprietate a spiței de neam Donici, anterior a paharnicului Darie Donici, de la care trece urmașului său spătarul Manolache Donici. Acesta din urmă la 1807 se află într-un conflict cu o rudă a sa, șetrăreasa Ileanca Doniceasa ce avea sub stăpânire satul Pașcani, fapt confirmat de un document de la 4 noiembrie 1775²⁵, Darie Donici este stăpân pe moșia Pașcani. Manolache Donici susține în documentul din 1807, unde scrie despre hotărârea de a măsura hotarele Pașcanilor, că *“locul cu care Pașcanii trec piste Ichel esti scos din trupul moșiei Măgdăcești”*.

În concluzia celor relevate de documente formulăm câteva idei. Se observă creșterea unui puternic sentiment de atașament față de pământul moștenit. Se conturează relația neam-pământ, care este una sfântă, este relația care asigură continuitatea existenței unui neam, dar și firul care face coeziunea dintre generații și valorile acestora. După ce a marcat istoria locurilor, a dispărut treptat numele unei spițe mari de neam – Donici, care astăzi nu mai este prezent în lista numelor de familii din Măgdăcești sau Pașcani. Și astăzi în discuțiile satești se mai aud afirmațiile „ei lucrează pe pământurile lui moș Ion” sau „el lucrează pământurile lui tată-su”. Țăranul de la Măgdăcești vede pământul și ca o datorie sfântă de a asigura continuitatea muncii înaintașilor, prin pământul ce l-a moștenit. El lucrează mai bine pământul chiar dacă nu are cu ce, dar nici de lăsat nu-l lasă. El nu înțelege cum poate să nu-l mai lucreze?

„Dar cum? Tata mi l-a lăsat, și eu acuma sa nu-l lucrez. Atunci ce să fac cu el?”. Sigur că aceste afirmații ca și credințele care le generează aparțin generațiilor vârstnice, care încă mai păstrează tradiția și conceptul satului tradițional.

Însă noile realități economice îl face pe omul din Măgdăcești să mai uite de ceea ce i-au transmis părinții, mai ales în cazul când acest pământ nu aduce profit. Nu numai măgdăceștenii sunt așa, dar și cei de la Drăsliceni, Ratuș sau Pașcani, căci toți sunt de pe o vatră, iar căsătoriile și înrudirea foarte strânsă și pe mai multe familii, chiar o înrudire neam în neam, a condiționat că acești oameni să gândească în aceleași tipare.

Importanța delimitării hotarelor este primordială și decisivă în organizarea, conducerea unui teritoriu, ce desemnează o anumită unitate, integritate, siguranță și statornicie socială, dar și cultivarea și menținerea sentimentului, dreptului, față de proprietatea colectivă. Hotarul este acel semn care începe și în același timp sfârșește un spațiu. Spațiul ce-l face pe om să se raporteze la ideea că ceea ce este al lui, se termină acolo sau aici, este al meu sau al tău. Hotarele în mentalitatea tradițională sunt semne care sunt reprezentate de alte semne, care deseori chiar devin simboluri și mărci de identitate a unor locuri sau comunități. Deoarece numele locurilor rezultă din semnul sau particularitățile ce le identifică. În concordanță cu aceasta aducem un document care arată procedeul de măsurare a hotarelor moșiei Măgdăcești, din care descoperim nu numai tehnica din acele timpuri, dar și denumiri de locuri ce au fost păstrate în vocabularul locuitorilor până nu demult. Aici este necesar să convertim unitățile tradiționale de măsură românești, în cazul nostru „stânjenul” care este echivalent cu 2,23 m, pentru a face o comparație cu suprafața de azi a moșiei. Astfel în data de 7 septembrie 1807 se măsoară și hotarele Măgdăcești, cu inginerul monah Isaia. Actul prezintă următorul text: *„Măsurile moșiei Măgdăcești dij pe apa Ichelului la ținut Orheiului al dum.spat. Manolachi Donici ce au masurat pe dispre fiște cari parti pinpregiur după pietrele hotară și sămnile stăpânirei.*

1994 stânjeni Lungul dinspre apus din apa Ichelului alături cu moșie Lohăneștii pe șas și la dial până la chiotoare Lohăneștilor din coasta dialului sânt 384 stânjani și 1610 din chiotoare. Lohăneștilor tot la dial alături cu moșie Drăslicenii, apoi la vali pintr-altă puiatră hotar ce ești între vali și din hotar la dial piste drumul ce mergi la Chișinău și pin dumbravă până la un lac ci esti în zare dialului pi cari l-au arătat chiotoari moșie lor Măgdăceștii și Drăslicenii dispre moșie Hulboca.

560 stânjeni Capul dispre amiazăzi din chiotoare din lac în gios pi zare dialului pin dumbravă alături cu moșie Hulboca și piste drumul ce mergi la Chișinău până la piatra hotar din zare dialului ci esti chiotoari moșiei Măgdăceștii dispre moșie Pășcanii după cum să stăpânescu acu.

2204 stânjeni. Lungul dispre răsărit din chiotoare de sus arătată la vali alături cu moșie Pășcanii pin pietrele hotară ce sânt dispre Pășcani și până în apa Ichelului.

808 stânjeni. Altă măsură Măgdăceștilor pe curmeziș pi coasta dialului dispre Ichel din chiotoare Lohăneștilor dispre Drăsliceni în gios pe costișă până la o piatră hotar din coasta dialului sânt 460 de stânjeni cari hotar esti diasupra unor fântâni și diasupra săliștei Măgdăceștilor și 348 de stânjani de la hotar în gios până în margine Măgdăceștilor din gios dispre Pășcani.

*Năstasi Onică răzăș di moșae Drăslicenii au fost la măsura Măgdăceștilor*²⁶.

În alte surse documentare, de exemplu la Darie Donici, la 6 septembrie 1709²⁷ unul Lupașcu vinde o parte din loc la erhanul din Drăsliceni „*din partea de gios din sat din Măgdăcești... și aceasta se pogoara până în satul Pașcanilor...*”. Acesta este al doilea document, în care se menționează sintagma „de parte de sat”, fapt care ne face să afirmăm că satul era împărțit în două părți „partea de sus” și „partea de jos”, adică azi am putea să spunem Măgdăceștii de Sus și Măgdăceștii de Jos. Și în anumite perioade unele terenuri dintr-o anumită parte a satului au fost vândute sau date spre a fi prelucrate de țăranii din satele vecine, cum ar fi Drăsliceni. Descoperirea unei hărți topografice a satului Măgdăcești de la 1911 a întărit informațiile despre hotarele moșiei, oferite de documentul de la 1807. Cu toate că ele prezintă o perioadă de 100 de ani, singura diferență este evoluția gradului de populare a moșiei și creșterea numărului gospodăriilor. Însă studiul hărții respective se pretează cercetării în cadrul altui articol.

Hotarele dintre moșia Măgdăcești și celelalte moșii urmează categoria generală de hotărnicie. Semne naturale – de Hulboaca este delimitat prin iaz, de Pașcani – prin râul Ichel... Și semne hotarnice culturale – fântâni, movile, pietre de hotar. Pentru a demarca satele sunt utilizate nume de copaci. Drept exemplu, mai înainte un rând de vișini, iar azi un rând de nuci desparte Măgdăceștiul de Ratuș, rândul de salcâmi, căruia de fapt i se mai spune „lisopol” sau „răzor” marchează limita cu Drăsliceniul. Chiar și în cadrul moșiei acea pădure a Furnicosului, menționată în document, a fost de fapt o seculară pădure de stejari, fapt confirmat de unii bătrâni din Măgdăcești.

Tot din document aflăm procedeul tradițional de măsurare a moșiei, și anume cel circular. Căci delimitarea circulară a teritoriului moșiei este acceptată de satul tradițional, deoarece paradisul terestru este circular, satul este „oul lumii”, de acolo se începe viața, și are loc mereu regenerarea. Însă azi mentalitatea nu mai este una circulară, este una mai rigid-geometrică, totul trebuie să fie pe linie dreaptă. Dincolo de acest spațiu circular sau pătrat sunt ceilalți – vecinii, care sunt foarte diferiți sau asemeni nouă. Atitudinea față de cel de dincolo de hotar poate fi de admirație, dacă străinul este gospodar, sau de antipatie – dacă satul vecin se prezintă ca leneș. Căci în satul tradițional evaluarea altui sat sau al unei comunități se făcea pe relația de antonimie bun/rău, gospodar/leneș, zgârcit/milostiv etc.

În rândul oamenilor de pe teritoriul moșiilor ce le menționăm în acest studiu, deseori se aude o afirmație „Voi, cei de la Flutura (Măgdăcești) sunteți boieri”. Această afirmație este rostită nu numai la nivelul relațiilor dintre sate, dar și la nivelul rudelor. O parte din neam trăiește în Măgdăcești, iar cealaltă – în unul din satele vecine, și cei din urmă deseori le spun așa celor dintâi. Fiecare sat are o imagine conturată în timp, este văzut și evaluat, oamenii lui sunt evaluați la rândul lor, uneori chiar prin stereotipuri. Imaginea, normele, caracterul, oamenii se contopesc cu cele ale satului.

Mahalalele, ca hotare în cadrul satului și toponimia lor

Satul dintotdeauna a constituit forma esențială de organizare economică, socială și spirituală a societății. În această ordine de idei satul Măgdăcești reprezintă un etalon de continuitate și evoluție a dezvoltării acestor criterii. Realizând o retrospectivă, precizăm

următoarele: fiind un sat mare, incluzând vatra și ogoare, pășuni, păduri și ape, a fost inițial constituit din mahalale patronimice numite și cuturi. Constituirea mahalalelor sunt expresia locuirii unor spițe de neam, a activității lor pe acele mici regiuni ale moșiei, unde s-au edificat primele locuințe și gospodării, inclusiv construcții comune. Toate acestea transpar în numele toponimice din cadrul moșiei Măgdăcești. Deseori localnicii, pentru a identifica o mahala sau locuitorii ei, pun întrebarea: „Dar cine e mai bogat, ... mai răsărițel, ... gospodăru în măhala ceea?”, deci se face o asociere dintre „măhala” – cum i se spune de către oamenii locului – cu persoana care are cel mai înalt prestigiu. Fiecare mahala are oamenii, gospodării săi. Dacă nu cunoști unde este situată o mahala, te poți orienta ținând cont de numele unei persoane sau familii care locuiește acolo. „S-a luat cu una din măhala ceea de la Ochintiști”. „Acela e de la Rățoi”, „Din măhala de la Nuci ... De la Garbatu”, „Dar o ține pe una de la Imaș...”. În cele ce urmează vom încerca să explicăm și relatăm istoria toponimică a mahalalelor, în concordanța evoluției istorice.

Mahala de la Movilă – una din cele mai vechi, situată în partea de jos a satului, în valea râului (Ichel). Această denumire este dată de prezența unei movile²⁸ (de toate erau trei pe teritoriul moșiei), confirmată de menționarea acesteia în lucrarea *Археологические памятники Криулянского района*. În *Registrul Monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*, sunt luați la evidență 3 tumuli²⁹ (movile), ce datează din epoca antică. Aceste movile erau consemnate în partea de est, la marginea satului pe un deal „La Movilă”. Pământul care se afla deasupra avea înălțimea de 5 metri și a fost îndreptat în timpul construcției șoselei Chișinău-Orhei. A doua movilă s-a păstrat în partea stânga a drumului, care intra în sat, la un delușor (mal). A 3-a movilă, cu înălțimea de doi metri, se află pe pășune la depărtarea de 50 metri, în dreapta șoselei Chișinău-Orhei. Movelele mai denumite și curgane, moghile erau situate la marginea drumurilor, pe cursul râurilor, tot acolo pe unde trec hotarele. Această mahala este cea mai veche, din considerentul că primele case ale moșiei Măgdăcești se aflau în valea Ichelului, precum confirmă și actele menționate mai sus. Iar după spusele bătrânilor, printre care e autoritate Ursu Vladimir, zis Văzduh (născut la 2 octombrie 1924), se spune că înaintea Războiului al Doilea Mondial, în perioada interbelică aici existau gospodării. Tot acesta menționează că aici locuiau părinții soției sale, aceștia erau Dumitru Ursu și Onița Guzun. Casa era delimitată de un gard de piatră. Arhitectura locuinței prezenta un coridor din piatră susținut de dregi tot din piatră, o bucătărie de vară și una de iarnă. Din acareturi aveau saraiuri pentru vite, oi (cam 33 efective), cai, găini (100 păsări), fântână proprie, de unde se alimentau și ciobanii din regiune. Acest bătrân menționează că în valea acestor gospodării, mai spre malul Ichelului locuia un oarecare Grecu.

Această mahala, și cu preponderență această parte de sat, pe parcurs și-a schimbat numele, în **Ochintiști** – această denumire vine de la prezența familiilor sectei, care credeau în părintele Inochentie. Practicau ritul și ceremonialul ortodox, dar și elemente proprii sectei respective. Bătrânii spun că „aceștia nu frecventau biserica. Se adunau în casele lor, cam 3-4 familii, pentru săvârșirea ceremonialului”. Ei au venit cu traiul la Măgdăcești din Drăslăceni, din altă moșie, și li se asocia expresia „cei cu ochii închiși, orbi și feriți de la dreapta credință”. Este cazul refugierii țărănilor de pe o altă moșie din cauza persecuțiilor.

Învecinat acestei mahalale, spre nord-vest, se află un loc, căruia i se spune Râpa Odăii, acum nelocuit. Putem explica acest toponim în baza unor accepții generale. Atât în Moldova, Muntenia sau Câmpia de Vest (Vestul Munteniei sau a Țării Românești), gospodăriile izolate de moșia satului ce aveau rol pastoral sau agrar și erau locuite permanent sau temporar se numeau „odăi”³⁰. Aici e locul să ne referim la spusele bătrânilor, care precizează că aici a locuit un boier, ce deținea o cramă. O altă sursă menționează că în acest loc se adăposteau pe timp de ploaie ciobanii cu turmele de oi, sau era locul de adăpat animalele, căci aici sunt câteva izvoare. Pe la 1941 turmele crescute aici numărau un efectiv de peste 900 de capete³¹.

O altă mahala este cea de **La Rățoi**. Oamenii vremii spuneau că atunci „când intri în Măgdăcești deodată cobori în mahalaua Rățoilor”. Aici locuia o familie venită din Drăslăceni, care avea un *otrop* de pământ. Se mai zicea „plecăm la Măgdăcești să măsurăm pământurile” – deci darea de pământ spre prelucrare țăranilor din alte sate era deja prezentă, sau mai poate fi cazul ca aceste două sate să fi fost sub aceeași jurisdicție administrativă, și respectiv aveau dreptul la pământ pe terenurile moșiilor. Se menționează numele mai recent, a patru frați membri ai acestei familii – Dumitru, Costea, Grigore și Gheorghe, care erau fii lui Ilie Rățoi.

Hârtopul (Pădurea) Furnicosului – nume amintit de documentul din 6 septembrie 1807, când s-au măsurat hotarele moșiei. Astăzi mahalaua este numită „**Fundac**”. Numele de Pădurea Furnicosului este legată, în primul rând, de prezența unei păduri seculare de stejar (care a fost defrișată ulterior). Sătenii veniți din partea de jos a satului, de pe malul Ichelului, au găsit resturi de trunchiuri mari, mușuroaie de furnici. Însăși geomorfologia terenului, care se deschide ușor către sat, are formă de amfiteatru. Și din această ultimă precizare se trage și redenumirea mahalalei, de Fundac, adică dosită, aflată în fundătura satului. Tot de această pădure este legată o povestioară, cunoscută doar de bătrâni. Ilarion Balan (născut în 1923) ne-a povestit-o: „*Demult, cu siguranță încă pe timpul turcilor, aici în pădure s-ar fi aflat un bordei, unde locuia o femeie bătrână. Locuitorii moșiei o considerau vrăjitoare, alții doar o femeie ce vindecă cu ajutorul ierburilor și descântecelor. Într-o zi la ea veni un boier, ce era însoțit de vizitiul său. Boierul a intrat la femeie și i-a spus năpasta și boala lui. Atunci vrăjitoarea a știurat de trei ori, și veni Scaraoțchi. Prin puterea acestuia femeia îi spuse boierului cum să se vindece: să i-a un cal frumos și să-l alerge până când acesta ar asuda. Să i-a un prosop și să ștergă calul, iar apoi cu acest ștergar umed să se ștergă el. Acest procedeu era realizat pentru a se vindeca de ce suferea. Drept răsplătă boierul a venit cu mulțumire, ce consta în veselă, ceva produse alimentare. Bătrânii spun că anume în acest loc mai târziu s-ar fi descoperit o groapă plină cu ulcele, oale, farfurii de lut*”³². Cât de plauzibilă este această istorioară e greu să decidem, însă apreciem spiritul creativ, dar și frumos de a păstra și transmite urmașilor ceva curios, dar care poate poartă un mic adevăr.

Tot în această parte a satului se află **Dealul Poștei** – aici încă în perioada medievală se schimbau caii de poștă, ce făceau drumul comercial de la Orhei. În josul dealului se afla **Valea Stâlpului** – se zice că aici ar fi fost ucisă o fată de către turci, iar ca semn creștinesc de odihnă a fost plasat un stâlp. Conform studiilor cercetătorilor în domeniu, care menționează că stâlpii erau considerați semn de hotar, atunci putem și

noi să susținem cazul respectiv ca adevăr istoric. Iar aici vorbim deja de un hotar dintre viață și moarte. Aceste mici părți din cadrul mahalalei erau așezate dispersat, între ele aflându-se terenuri cultivate, vii. Tot aici din spusele celor mai în vârstă ar fi trăit un boier, care deținea pământuri, și un iaz, la care munceau oamenii, chiar și din sat.

Astăzi satul este divizat în 11 mahalale, denumirea cărora corespunde cu amplasarea unui edificiu în zona respectivă, numele unei familii sau păstrează vechea toponimie. Nu vom readuce în discuție mahalalele susnumite, iar celor ce vor fi menționate li se va afișa informația de rigoare.

La zavod (La imaș) – în această mahala se află edificiul uzinei de asfalt și beton, plasată pe partea stângă a șoselei Chișinău-Orhei. Plasată foarte bine față de căile de comunicație și comerciale, aceasta funcționează din anul 1973. Azi se află sub proprietate privată și nici nu are un randament de lucru adecvat, datorită și faptului că câțiva ani nu a funcționat. Tot în această mahala s-a aflat inițial creșa și punctul medical, care către anul 2000 a fost replasat în zona centrală a satului.

La Garbatu – mahalaua din regiunea fostelor grajduri de cai. Denumirea acestea provine de la un gospodar al acestei mahalale. Acesta ar fi avut o malformație congenitală, era gârbovit, cu cocoașă. În schimb oamenii în vârstă spun că avea un vin foarte gustos. Un sătean ne-a spus: „Când mai lucrăm pe la grajd, pe la amiază ne duceam la Garbatu, să mai servim niște vin. Că chiar dacă era cocoșat, făcea un vin tare bun”.

Școala Veche – de 8 ani, a fost construită în 1958. Din spusele unui bătrân „că aduceam și cu carul de dus pâine piatră de la Cricova pentru a construi școala”.

La Nuci sau la Grădiniță – a fost construită prin 1968, și trecută la balanța de stat în 1986.

Școala Nouă (o parte din teritoriu numit *La Club*, unde în 1973 exista o instalație de cinema). Fondată în 1990, și inițial cu statut de școală medie, în 2004 se instituie ca liceu.

Brigadă – denumire conferită de prezența anterioară a două brigăzi complexe și una de tractoare ale colhozului „Karl Marx”, care își avea sediul în satul Drăsliceni. A funcționat până la sfârșitul anilor '90. Acum teritoriul fostelor brigăzi se află în proprietate privată, și sunt prezente două mini-ferme, una de vite și alta de păsări. Nu insistăm mult asupra acestor mahalale, din considerentul că datează cronologic dintr-o perioadă mai recentă și nu prezintă acum elementul de studiu prerogativ pentru tema aflată în discuție.

Concluzii

Plasându-ne într-o perioadă în care satul tradițional din Moldova cunoaște importante și consistente elemente, ce-i oferă prerogative de supraviețuire și continuitate, spunem cu certitudine că moșia Măgdăcești a prezentat și prezintă și azi o stabilitate socială, de existență și păstrare a propriei identități și specificul spiritului tradițional. Oamenii locului recunosc și împărtășesc o conștiință de apartenență la această moșie, promovează și demonstrează în același timp dorința de a menține relații de rudenie, cât mai strânse unii cu alții și cu vecinii acestora. Cu atât mai mult, plasarea în apropiata vecinătate a moșiei Măgdăcești, lângă alte localități precum sunt Pașcani, Ratuș, Drăsliceni, dintotdeauna a fost prezentă o preferință de legare

a neamurilor de pe aceste vetre, și astfel azi avem o pronunțată și puternică legătură dintre aceste moșii, care coboară și până în al 6-lea neam. Cu toate acestea există și se recunoaște o strictă delimitare „în ceea ce este al meu” și „ceea ce este al tău”, când e vorba de pământ, de teritoriu, atât între exponenții unei spițe de neam, cât și la nivel de comunități învecinate. Această conștiință de gospodar, de dorință de avuție, de cele mai dese ori imprimă măgdăceștenilor o calitate din partea vecinilor lor. Cu toate acestea imaginea satului ca identitate seculară este actuală și face față tuturor schimbărilor și provocărilor vremii, a oamenilor și a percepțiilor acestora despre pământul care-l stăpânesc și-l servesc.

Este foarte important pentru fiecare dintre noi ca indivizi, care ne-am format în cadrul unei comunități, să-i cunoaștem particularitățile istorice și etnografice, pentru a ne cunoaște pe noi înșine ulterior. Căci fiecare personalitate este produsul social, spiritual al unei entități teritoriale, și persoana devine reprezentantul locului său de baștină și ai oamenilor lui atunci când spunem că cineva este de la Măgdăcești sau din altă parte, după caz. După numele localității am putea să ne dăm seama despre ce persoană este vorba și ce reprezintă. Studiul relației moșie-vatră este foarte important din punctul de vedere al noilor schimbări socio-culturale, cu care se confruntă azi lumea satului, valorile și percepția acestora, raporturile dintre exponenții unei comunități și vecinii acestora, ce s-a mai păstrat din acel „cult al pământului” și raportarea omului la spațiul ce-l stăpânește. De asemenea azi tot mai mult ne confruntăm cu problema identității, pierderea simțului de apartenență și recunoaștere față de un anumit loc. Un element important al acestui studiu a fost și aspectul toponimic, care este unul destul de relevant pentru cercetarea unei moșii. Deoarece din cunoașterea lui îți conturezi anumite detalii și înțelegi momente importante din viața teritoriului respectiv, aspectele vieții locuitorilor și a relațiilor dintre ei. În final e necesar să menționăm încă odată importanța studiului și analizei moșiilor, spre a reflecta și evidenția caracterul și frecvența schimbărilor, transformărilor cu care se confruntă localitatea.

Note și bibliografie

¹ SAVA Aurel. – **Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei**. București, 1937. – P. 5.

² *Ibidem*, p. 5.

³ SAVA Aurel. – **Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului**. București, 1944. – P. 432.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ Inf. Andrei Onica, n. 1926. s. Drăslăeni, r-nul Criuleni.

⁶ BURAC Constantin. – **Localitățile Moldovei din epoca lui Ștefan cel Mare**. București, 2004.

⁷ **Documente privind Istoria României. Veacul XVI. A. Moldova**. Vol. I. București, 1953. – P. 300.

⁸ *Idem*, p. 300.

⁹ *Idem*.

¹⁰ NICU Vladimir. – **Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi**. Chișinău. Vol. I-II. 1991.

¹¹ SAVA Aurel. – **Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei**. București, 1937. – P. 162, 165.

- ¹² SAVA Aurel. – **Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului.** București, 1944. – P. 419.
- ¹³ EREMIA Anatol. – *Dicționar toponimic (V) // Limba Română.* Nr. 3-4, anul XXII, 2012.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 5.
- ¹⁵ **Nomenclatura poștală a localităților din Basarabia.** Chișinău, 1918. – P. 67.
- ¹⁶ **Dicționarul statistic al Basarabiei.** Chișinău, 1923. – P.282.
- ¹⁷ **Enciclopedia României.** Vol. II, partea I. București, 1935. – P. 270.
- ¹⁸ **Împărțirea administrativă a României.** București, 1943. – P. 534.
- ¹⁹ **Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. Молдавская ССР.** Chișinău, 1972. – P. 288.
- ²⁰ **Dicționarul statistic al Republicii Moldova.** Vol. I-IV. Chișinău, 1994. – P. 438.
- ²¹ SVETLICINĂ I L., DRAGNEV D., BOCIAROV E. – **Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea. 1787-1800. Cărți domnești și zapise.** Chișinău, 2008.
- ²² *Ibidem.*
- ²³ *Ibidem*, Vol. 11: **Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787-1800): (Cărți domnești și zapise).** Vol. Coord. De Constantinov V. Chișinău, 2008.
- ²⁴ *Op.cit.*, p. 429.
- ²⁵ *Op.cit.*, p. 423.
- ²⁶ *Op.cit.*, p. 428-430.
- ²⁷ SVETLICINĂ I L., DRAGNEV D., BOCIAROV E. – **Moldova în epoca feudalismului. Vol. 8. Documente moldovenești din secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise.** Chișinău, 1998.
- ²⁸ **Археологические памятники Криулянского района.** Chișinău, Editura „Știința”, 1988. – P. 19-20.
- ²⁹ **Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat.** Aprobă prin Hotărârea Parlamentului nr. 1531-XII din 22 iunie 1993.
- ³⁰ TREBICI V., GHINOIU I. – **Demografie și Etnografie.** București, 1986.
- ³¹ Inf. Ursu Vladimir, n. 2 octombrie 1924, s. Măgdăcești.
- ³² Inf. Balan Ilarion Ion, n. 1923. s. Măgdăcești.

Abstract

THE VILLAGE OF MĂGDĂCEȘTI – HISTORICAL AND TOPONIMICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP ESTATE-VILLAGE. The study of the villages from Basarabia represents a necessity since nowadays it is increasingly more discussed about identity, social affiliation to a community, to a territory. Knowing your fatherland from the perspective of the historical consciousness is important also for our own sense, while relating ourselves to certain social, historical and cultural values, characteristic for this area, in order to understand the relationships and their character that have emerged along the time. In this respect, the paper attempts to reflect several historic and toponymic aspects pertaining to the context estate-village from the village of Măgdăcești. One of the defining elements of the emergence and of the territorial and spiritual evolution of the village is closely linked to the village peripheries (mahalale) that were formed due to the contribution of the neighbouring estates. The inhabitants of Măgdăcești have a distinct mentality and conception about property which still continues to be an element of identity image towards their neighbours.

Key-words: village, local identity, estate, neighbors, slum, toponymy, boundary

**Cercetător științific stagiar, Secția Etnografie, MNEIN
e-mail: dorinaonica@yahoo.com**

EDIFICII PENTRU COMERȚ ÎN ȚARA MOLDOVEI ÎN SEC. XVI-XVIII

Nicolae DUDNICENCO

Rezumat

Articolul de față prezintă unele date despre edificiile preconizate comerțului – dugheni, prăvălii, cârciume, precum și alte tipuri de edificii existente în Țara Moldovei în sec. XVI-XVIII, fiind descrise aspectele lor externe și interne. Pentru a facilita înțelegerea acestei teme am analizat diverse tipuri de comerț.

Cuvinte-cheie: *edificii pentru comerț, tipuri de comerț, istoria comerțului.*

Una dintre cele mai importante sfere de activitate în viața societăților umane este comerțul. El a configurat în mod evident și viața socială a Țărilor Românești în Evul Mediu, contribuind la răspândirea bunurilor culturale ca rezultat al progresului. Comerțul reprezintă schimbul de produse prin vânzare-cumpărare, realizând relații simple ori multiple între producători și consumatori. Despre rosturile comerțului în Țările Românești s-a scris, punându-se în valoare diverse aspecte ale acestor relații complexe. Însă nu au fost luate în considerare edificiile, spațiile unde se comercializau aceste produse, lacună ce se cere remediată. Or, edificiile, spațiile în care se desfășurau relațiile comerciale fac parte din civilizația și cultura comerțului, încât cunoașterea acestui aspect ar contribui la o mai bună înțelegere a rolului comerțului în viața societății medievale.

Pentru a contura mai evident problema vom face o retrospectivă a contribuțiilor la relevarea domeniului din care face parte. Referindu-se la comerțul Moldovei istoricul Pavel Cocârlă este de părere că prin teritoriul ei treceau mai multe căi comerciale, care „antrenau orașele țării în comerțul internațional, favorizând într-o anumită măsură dezvoltarea comerțului local”¹. La acest fapt s-a referit și E. Podgradscaia, care considera că orașele din Moldova, fiind amplasate pe aceste trasee comerciale, primeau venituri considerabile din comerț, deoarece negustorii străini trebuiau să închirieze încăperi (pentru comerț), să achite folosirea cântarelor orășenești, să plătească dări de piață și de iarmaroc etc. În afară de aceasta, orașul obținea venituri din transportul, încărcarea și descărcarea mărfurilor, din serviciile translatorilor etc.². În acest context mai putem audăuga și ideea că negustorii străini care treceau prin Moldova transportând mărfuri spre alte țări, ajungeau să vândă o parte din produsele lor aici și, în același timp, procurau produse autohtone pe care ulterior le comercializau în alte țări. Cercetătorii premergători în domeniu au stabilit faptul că în Țara Moldovei comerțul era foarte important. În rezultatul numeroaselor operațiuni comerciale se includea în circuitul social o mare cantitate și varietate de mărfuri. Dezvoltarea proceselor comerciale ca o ramură distinctă a economiei a condus la specializarea în domeniu a unui grup social destul de ponderabil ca număr și activitate, iar în acest context, pentru asigurarea funcționării lui plene au fost create sau adaptate anumite spații destinate comerțului. Edificiile pentru comerț fac parte dintr-un sistem bine dezvoltat, de unde și rezultă importanța enormă a acestora. Problema cunoașterii specificului acestor edificii este una destul de complexă, pe care ne propunem acum s-o inițiem ca cercetare, nu și s-o iepuizăm. În acest articol ne-am propus drept scop să analizăm unele aspecte vizând aspectul, importanța, deosebirile dintre clădirile unde se efectuau tranzacțiile

comerciale în Țara Moldovei în sec. XVI-XVIII, punctând totodată alte probleme ce urmează a fi abordate în studiile viitoare.

Dintre cercetătorii care au tratat acest subiect îi vom remarca pe A. Bogdan³, Paul Cernovădeanu⁴, Pavel Cocârlă⁵ și Alina Felea⁶.

De la început considerăm necesar să prezentăm într-un sistem coerent diversitatea acestor edificii. Pe o treaptă înaltă în ierarhia acestor edificii erau **prăvăliile**, urmate de **dugheni**, cu un statut mai inferior, iar pe treapta de jos, inclusiv și după mărime față de primele erau **tarabele** sau cum le numim noi astăzi **tejghelele**. În aceste edificii se vindeau mărfuri diferite, aduse atât de peste hotare, cât și din țară: produse agrare, alimentare și articole meșteșugărești, materie primă și produse finite, marfă direct de la producători, dar și de la intermediari. Dar existau și prăvălii în care se comercializau produse alimentare – **băcăni**.

Pe aceeași treaptă cu prăvăliile putem pune, ca răspândire, **cârciumile**, care nu aveau o faimă prea bună, căci comercializau mai mult băuturi alcoolice. În categoria edificiilor cu funcții comerciale se includ **ratușele** (de la răscrucile drumurilor comerciale), **hanurile** și **caravansaraiurile**. Aceste ultime tipuri de localuri erau menite să adăpostească negustorii (străini și autohtoni), cât și alte categorii de călători (călărașii, misionarii, vătafii etc.). Din analiza surselor existente rezultă că ratușele, hanurile și caravansaraiurile erau cele mai impunătoare ca mărime și se poziționau pe treapta cea mai înaltă în ierarhia acestor edificii. Toate clădirile destinate în mod direct sau indirect comerțului, chiar dacă erau în proprietate privată, sunt clădiri publice. Cercetarea lor poate vărsa lumină asupra vieții publice din spațiile în care erau amplasate. Dat fiind volumul redus de informații ce vizează aceste construcții publice ne-am gândit că este util să începem de la descrierea lor.

Caracterul construcțiilor în care se desfășura comerțul era în dependență de durata și periodicitatea activității comerciale. Durata comerțului (vânzării-cumpărării produselor) era diversă. Astfel era comerț permanent (zilnic sau aproape zilnic), săptămânal (o dată sau de două ori pe săptămână), sezonier (o dată sau de mai multe ori pe an). În orașe cumpărători erau mai mulți, dar și mărfuri – mai multe, deci activitățile comerciale erau mai intense. Localurile unde se vindea marfă zilnic ori săptămânal – prăvălii, dughene, cârciume – se construiau mai trainic, iar la iarmoroace, unde marfă se vindea doar câteva zile, construcțiile comerciale nu erau așa de trainice, ele fiind destinate pentru o utilizare de mică durată, iată de ce în cea mai mare parte ele erau improvizate doar pe perioada existenței iarmarocului.

E necesar de concretizat că operațiunile comerciale **zilnice** în orașele Țării Moldovei se efectuau în **piața** orașului, numită în documente *bazar*, *pazar* sau *târg*⁷, unde se aflau tarabele pentru vânzare. În jurul acestei piețe se aflau prăvăliile, hanurile și casele negustorilor⁸. Călătorul străin Giovanni Battista Burgo vizitând piața din orașul Galați, în jurnalul său de călătorie o numea piața mare și scria că în jurul ei erau amplasate prăvăliile în care se vindeau produse meșteșugărești, de băcănie etc.⁹. De obicei localitățile urbane din Țara Moldovei aveau o singură piață, dar dacă activitatea economică a orașului era intensă, atunci se semnalau două sau chiar mai multe piețe. De exemplu, în orașul Iași activitatea comercială se desfășura în trei locuri – *Târgul de Sus* sau *Târgul Vechi*, *Târgul de Jos* și *Târgul lui Barnovschi voda*¹⁰.

Considerăm că operațiunile comerciale zilnice puteau să se facă și în alte părți ale orașului, adică prăvălii și dughene permanente puteau să fie situate și în alte zone ale localităților urbane. Utilă pentru noi este opinia lui Paul Cernovodeanu care subliniază că „*până la separarea definitivă dintre producător și negustor prăvăliile, unde se desfășeau mărfuri de la materii prime și până la produsele finite, au inclus în corpul lor și atelierile, meșteșugarii îmbinându-și de obicei activitatea productivă cu cea de schimb*”¹¹. Erau și ateliere meșteșugărești situate la marginea localității. E știut faptul că cele ale fierarilor erau amplasate la marginea localităților, pentru a nu provoca incendii din cauza focului care era întreținut în permanență. Tot aici erau situate atelierile pielarilor, blănarilor și boiangiilor, care în procesul de muncă produceau reziduri, ce trebuiau izolate. Prin sec. XVIII erau și dugheni ambulante. Despre o astfel de dugheană văzută la Herța amintește N. Iorga, precizând: „o dughiană de scânduri pe roate mișcătoare”¹². Tot Iorga relevă o altă categorie de edificii comerciale, specifică marilor orașe, anume **cafenelele**, care existau la Iași încă înainte de anul 1778¹³.

O altă formă de comercializare a produselor erau **târgurile săptămânale**¹⁴, organizate în așa mod ca ziua unui târg să nu corespundă cu ziua târgului din vecinătate, pentru a nu îngreuna comercializarea mărfurilor și a oferi cumpărătorilor cât mai multe posibilități de cumpărare. De exemplu, în orașul Siret zi săptămânală de târg era stabilită marțea, iar la Suceava (din același ținut) – joia¹⁵. În orașul Roman se organiza târg marțea și miercurea, iar nu departe de această localitate era orașul Huși în care joia era zi de târg¹⁶.

O formă mult mai evoluată a comerțului erau **iarmaroacele (bâlciorile)**, care se deosebeau de celelalte forme prin diversitatea și volumul mărfurilor oferite spre vânzare¹⁷. La ele se vindea atât cu amănuntul, cât și angro, fapt ce asigura continuitatea acestei activități prin achizițiile negustorești¹⁸. Iarmaroacele aveau un mecanism de organizare bine reglat, se țineau în locuri tradiționale, la un timp anumit (erau sezoniere)¹⁹. La ele participa o mare diversitate de grupuri de cumpărători – orașeni, țărani din satele din împrejurimi, negustori locali și din diferite regiuni ale țării, precum și alte categorii sociale²⁰.

Iarmaroacele se organizau în interiorul Moldovei (în vecinătatea orașelor), precum și la hotarele ei, în vecinătatea statelor cu care Țara Moldovei întreținea legături comerciale, facilitând astfel schimbul dintre țările vecine²¹. În sec. XVI cele mai mari iarmaroace din nordul Țării Moldovei se țineau la Botoșani și Hotin, iar la sud cel mai important centru comercial, cu un iarmaroc influent, era Galațul, care întreținea legături permanente cu Brașovul, Bistrița și Sibiu²². În partea estică a țării principalul oraș comercial în secolul al XVII-lea era Soroca, care îndeplinea și rolul de centru de tranzit. Principalele bâlciori în centrul statului se organizau la Iași, unde la începutul veacului al XVII-lea exista o breaslă de negustori²³. În a doua jumătate a veacului XVIII s-au impus ca importante iarmaroacele de la Chișinău, Bălți, Fălești, Telenești, Burdujeni ș. a. Aici se comercializau cele mai diverse mărfuri necesare pentru întreținerea modului de viață tradițional: vite, cereale, fân, unt, brânză, sare, fructe, căruțe, sănii, butoaie, site, inventar agricol etc. Iar expresia *hai, maică, la iarmaroc și mi-i cumpăra noroc* este o reminiscență a timpurilor când la iarmaroc puteai să cumperi orice²⁴.

Informații prețioase pentru studiul nostru găsim în însemnările de călătorie ale vestitului călător turc Evliya Çelebi (1611- 1682). El scria următoarele despre iarmarocul organizat în orașul Focșani: aici s-au adunat mulți negustori, *care instalaseră la marginea orașului, pe lângă dughenile din piatră, multe dugheni din nuiele, din corturi și covoare*. Acest iarmaroc activa patruzeci de zile. Comercianții propuneau spre vânzare diverse mărfuri așa ca stofe de mătasă albă, țesute cu fire de aur, atlasuri și pânzeturi etc. Timp de trei nopți târgul era luminat cu candelă, felinare, făclii, torțe și cu lumânări din ceară. Toate acestea erau acompaniate de muzică, cântăreții și muzicanții cântând din gură și din instrumente, iar lăutarii din trompete²⁵.

Evliya Çelebi ne oferă informații și despre numărul de prăvălii și dugheni în alte orașe. Astfel, la Bârlad erau 200, la Țuțora și Hotin – câte 50, multe prăvălii, după părerea lui, erau la Chișinău²⁶. Conform scrierilor sale în orașul Iași era un număr impresionant de dugheni, care cu greu se deosebeau de casele obișnuite: unele aveau fundament, altele nu-1 aveau²⁷, unele erau din piatră, iar altele – acoperite numai cu stuf sau cu scânduri. În dugheni femeile și fetele dughenarilor *ofereau mărfurile spre cumpărare după placul și socotelile lor*. La intrare stătea un vameș. În piață se găseau: orez din India, piper, scortîșoară, cuișoare, ardei, mărfuri aduse de la Danzing (Gdancs)²⁸. Atât la Iași cât și în alte orașe mărfurile se comercializau direct în beciuri, numărul cărora era la Iași după aprecierea lui Celebi în jur de 60²⁹.

Informații prețioase despre dughene și prăvălii ne oferă în studiile sale Alina Felea. Potrivit acestei cercetătoare dughenile semănau cu niște case obișnuite. Astfel, o dugheană din multele dughene din Târgul de Sus al orașului Iași, la care se comercializa pește proaspăt, avea pivniță, hurubă cu gărlicul de lemn, cerdac și căscioară. Iar o altă prăvălie din orașul Iași, aparținând bisericii Sf. Nicolae, pe lângă sobă și cuptor, avea paturi și lavițe, dulapuri, polițe și mese. Alina Felea consideră că „dughenile și prăvăliile puteau să aibă cămară, crâșmă, pivniță. Astfel, o dugheană din târgul de Sus avea o pivniță mică făcută din lemn pe o hurubă veche parțial din piatră”³⁰. Cercetătoarea mai atrage atenția asupra condiției fizice a acestor construcții, destuil de maleabile: „casele și prăvăliile din lemn puteau fi ușor demontate și mutate în alt loc. E vorba de construcțiile ce se aflau pe locurile închiriate”³¹. Mărturiile călătorilor străini (sec. XVII), analizate de cercetătoarea Alina Felea, demonstrează faptul că în prăvăliile și dughenile din orașul Iași era o mare varietate de mărfuri, inclusiv și dintre cele scumpe³².

Numeroase prăvălii au continuat să activeze în Moldova și în sec. al XVIII-lea. Constată acest lucru profesorul universitar Pavel Cocârlă care analizează datele recensământului pe anii 1773-1774. El determină că în orașul Iași au fost înregistrate 701 de prăvălii, dintre care 206 (29,3%) aparțineau negusturilor, iar restul 495 (70,7%) – meșteșugarilor. Profesorul înaintează părerea că dezvoltarea de mai departe a relațiilor marfă-bani a contribuit la creșterea numerică de prăvălii, mai ales a celor care aparțineau negusturilor. Conform unor însemnări din anul 1788 în Iași au existat 521 de prăvălii, aparțineau comercianților (negusturilor), iar după datele din anul următor constatăm că în acest oraș erau 938 de prăvălii din piatră și din lemn și 132 de cărciumi. Folosind alte date statistice (chiar dacă incomplete) în partea locuită de

moldoveni din orașul Focșani au fost înregistrate cinci prăvălii negustorești. În anul 1798 în Orhei erau supuse impozitării 15 prăvălii, în Chisinau – 56, iar în Telenești – 10³³. Observăm că în orașe și târguri numărul acestor unități comerciale era destul de impunător, fapt ce denotă progresul continuu al comerțului în acest spațiu.

Mai puține date oferă sursele istorice despre specificul prăvăliilor sătești. Cercetările ulterioare urmează să fie axate pe identificarea surselor vizând anume această problematică. Din cercetările Georgetei Stoica putem intui specificul prăvăliilor sătești. Acestea „cuprindeau adesea o cameră de locuit, o încăpere mai mare care era prăvălia propriu-zisă, în funcție de zonă ele erau construite la sol sau înălțate pe pivniță, cu prispă și foișor la fațadă. Alteori, fosta încăpere de locuit era folosită ca depozit, proprietarul prăvăliei având casa în apropiere”³⁴.

Un alt tip de local destinat comerțului erau cârciumile care au multe afinități cu barurile de astăzi. Percepute în mod contradictoriu, ele fac parte atât din istoria țărilor românești, dar sunt și parte a trecutului istoric al Europei. Informații utile despre crășmele din Țara Românească ne oferă cercetarea Georgeta Roșu³⁵. Efectuând o descriere a unei săli organizate pentru imitarea unei crășme de la o expoziție muzeală din localitatea Herești, județul Giurgiu, ea prezintă interiorul unei crășme. Pe baza acestei descrieri ne putem face închipuire și despre alte crășme din țările române.

Afel, în această cârciumă, ca și în altele, sunt obligatorii mesele, scaunele și rafturile cu mărfuri, acestea fiind făcute din lemn de brad, frumos lucrate. Inventarul constă din pâlpii de diferite dimensiuni, păhărele pentru consumul băuturilor tari de diverse capacități (cum ar fi de 100 sau de 50 ml), tiugi, căni, ulcioare și oale din lut frumos decorate, în care se aduceau la mese vinurile cele mai alese. În cârciumi se mai comercializau și produse alimentare, precum pâine coaptă pe vatră, covrigi *înșirați pe vergea*, bucăți de slănină *spânzurată de tavan ca niște bucăți de scândură groasă*³⁶. Georgeta Roșu este de părere că cârciumile din sat, din oraș sau din afara acestora erau puse în mod special la vedere (unde fluxul de oameni era mai mare) – în drum (*pusă-n drum sau la drumul mare*), special ca să atragă cât mai mulți clienți, de diferite stări sociale (de la țăran la boier), pe bețivi și pe oameni cumpătați³⁷. Tot cercetarea respectivă este de părere că cârciumile erau localuri „de popas în care drumeții se opreau pentru a gusta și bea ceva, în timp ce caii sau boii se odihneau”. Aici „oamenii își împărtășeau bucuriile, își plângeau amarul, beau adălmașurile”³⁸.

Alina Felea s-a referit la diversitatea cârciumilor din Moldova: „acestea erau de diverse dimensiuni, aparțineau domnitorului, boierilor, mănăstirilor sau slujitorilor. De obicei, ele aveau pivnițe pline cu butoaie de vin, fapt constatat din documentele ce le impuneau la camână. Pentru sec. XVII, îndeosebi pentru cea de-a doua jumătate a acestuia, se constată creșterea bruscă a numărului de cârciumi și pivnițe în procesul de formare a unei piețe orășanești”³⁹. Deseori în vecinătatea cârciumilor, atât în zilele de odihnă cât și de sărbători, se făceau hore⁴⁰.

E necesar să menționăm că și comerțul cu băuturi alcoolice era supus la diferite impozite. Astfel, Domnitorul Gheorghe Duca în anul 1679 introducea impozitul pentru cumpărarea vinului și a altor băuturi numit *cepăria*, aplicat și celor care vindeau vin și alte băuturi⁴¹. Un alt impozit era *bezmenul*. El se percepea de la proprietarii care

întrețineau prăvălii, cârciumi, aflate în orașe⁴². În gramota lui M. Racoviță de la 10 mai 1708 se subliniază că toți vânzătorii băuturilor alcoolice sau proprietarii cârciumilor din orașe trebuiau să plătească impozite voievodului, de la bezmen nu erau scutite nici mănăstirile, și nici boierii⁴³. Cu colectarea dărilor de la cârciumi, de la prăvălii se ocupa Marele căminar⁴⁴. Că prăvăliile și cârciumile erau impozitate ne demonstrează faptul că aceste edificii aduceau venituri considerabile.

Deosebit de utile pentru nevoile negustorilor, dar și ale călătorilor erau hanurile. Informații prețioase despre hanurile țărănești (create de săteni) relevă cercetătoarea Georgeta Stoica⁴⁵. Ea considera că hanurile respective din Țara Românească reprezentau o curte închisă ori erau construite sub șoproane prin prelungirea acoperișului, unde se aflau grajdurile, atelierile, magaziile și alte construcții anexe. În interiorul acestor curți se afla edificiul de bază (principal) cu o suprafață considerabilă, care era constituit dintr-o sală mare unde erau serviți călătorii, una sau două camere de locuit pentru hangiu, bucătărie, camere de dormit pentru drumeți. În fața acestui edificiu poposeau carele și se adăpau vitele la fântână. Unele dintre aceste edificii (ca la Hanul Roșu de pe drumul Ploiești - Văleni) aveau o prispă largă cu stâlpi și balustradă⁴⁶.

Hanurile din Țara Moldovei denumite *ratoșuri* sau *rateșuri* erau diferite față de cele din Țara Românească. Localurile respective erau construite pe marile drumuri comerciale, la încrucișarea lor sau la vaduri de ape și aveau aspect de construcții fortificate, datorită zidurilor groase de 60 - 80 cm, cu porți masive de stejar și gratii puse la ferestre⁴⁷.

Construcțiile hanurilor erau amplasate în felul următor – de o parte se aflau camerele pentru servit călătorii, camerele de dormit, bucătăria și locuința hangiului, iar paralel cu ele – grajdurile și depozitele de mărfuri și furaje. La mijloc se adăposteau căruțele și carele care rămăneau aici peste noapte⁴⁸. Aceste construcții „se înscriu într-un dreptunghi cu două intrări dispuse în axul longitudinal al ansamblului. Arhitectura este închisă, cu toate încăperile dispuse sub același acoperiș și orientate spre interior”⁴⁹.

O contribuție aparte la dezvoltarea comerțului au avut și hanurile urbane. Despre cele din din Țara Moldovei scrie Alina Felea⁵⁰. Ea considera că în sec. al XVII-lea în orașe se construiau hanuri mari din cărămidă. Unul dintre acestea era hanul mănăstirii Sf. Sava, care includea „camere de locuit, pivnițe mari de piață pentru păstrarea mărfurilor, prăvălii și cârciumi. În același context Paul de Alep apreciază hanurile frumoase din orașul Roman, care aparțin „oamenilor ce fac rost de trăsuri și de toate cele trebuincioase călătorilor”⁵¹.

Pentru favorizarea comerțului în Țara Moldovei la Iași au fost constituite caravansarai⁵² (întâlnit și cu termenii de *cărvăsărie*, *chervăsărie*)⁵³. Acestea reprezentau localuri de vamă (oficii) folosite ca antrepozite (depozitarea mărfurilor importate sau aflate în tranzit)⁵⁴ și pentru adăpostul și hrana negustorilor străini, precum și a cărăușilor localnici⁵⁵. Paul Cernovodeanu consideră că începând cu sec. al XVII-lea se atestă documente ce confirmă existența acestor localuri „Astfel în 1603 este menționată la Iași o chervăsărie din apropierea mănăstirii Sf. Sava, în 1625-1627 chervăsăria domnească din ulița rusească, iar în 1663 o pivniță a chervăsăriei unde a fost casa lui Ureche vornicul întărită mănăstirii Barnovschi⁵⁶”.

Un alt domnitor care a facilitat buna desfășurare a comerțului a fost Vasile Lupu (1634-1653). Prin solii săi a încheiat un tratat în 1634 cu sultanul Mahomed al IV-lea. În articolul al șaptelea din acest tratat găsim următoarea precizare: „*Nici un mahomedan nu va putea stăpâni în Moldova cu titlu de proprietate, nici pământ, nici case, nici dugheană, nici nu va putea petrece în țară pentru treburi de negoț decât numai atât timp cât va avea autorizația Prințului*”⁵⁷. Însă pe teritoriile românești aflate sub vasalitatea Porții Otomane autoritățile turcești aveau caravan-saraiuri. Despre acestea aflăm dintr-o descriere turcească a Țării Moldovei, autorul anonim al acestei opere scria, prin anul 1740, că în localitatea Otaci *defterdarul* de Hotin Mustafa aga a organizat aici un iarmaroc. Mustafa a construit pentru acest scop pe malul Nistrului un mare caravan-sarai. Aici a zidit **diverse edificii** pentru negoț (tarabe, dughene) și grajduri de cai pentru negustori. Tot aici erau 50 de cârciumi, unde locuiau muzicanți polonezi și fete frumoase. Douăzeci de ieniceri păzeau ordinea în acest loc. Iarmarocul se organiza de șapte ori pe an. Totuși, aflând administrația turcească centrală de această inițiativă clandestină, a preluat veniturile acestei vămi și le-a dăruit secretarului divanului și altor demnitari. Ulterior venitul din taxele de la Hotin și de la iarmarocul de aici se ducea în visteria administratorului vămii⁵⁸.

Aceste localuri pentru comerț au fost puse în discuție în diferite tratate. La începutul sec. al XV-lea un număr important de evrei, fiind persecutați și goniți din Polonia și Ungaria, a obținut o învoire specială de la Alexandru cel Bun (1400-1432) să se așeze cu traiul în anumite localități din Moldova. O condiție impusă activității lor era să nu se ocupe cu crâșmăritul, să nu posede măcelării și brutării pentru a nu concura cu negustorii autohtoni. Această prohibiție era valabilă și pentru armeni⁵⁹. În ce măsură s-a ținut cont de această interdicție urmează să se cerceteze de acum încolo. Cert este că ulterior anume aceste două grupuri de populație vor concentra comerțul din Moldova, inclusiv din Basarabia în mâinile lor.

În urma analizei materialului științific pe care l-am avut la dispoziție putem afirma că în edificiile destinate pentru comerț se vindea o mare cantitate și o mare varietate de produse, aceste edificii având un rol enorm la prosperitatea economică a Țării Moldovei, precum și la evoluția societății din țară. Aceste edificii serveau atât la schimburile comerciale cât și la cele culturale.

Glosar

Balustradă – element de construcție în formă de îngrăditură joasă, destinat să mărginească ceva (un balcon, o terasă etc.).

Defterdar – funcționar de stat otoman, răspunzător de treburile financiare.

Hurubă – subterană, beci, galerie ramificată din galeria principală a beciului.

Gârlici – intrare (strâmtă) într-un beci.

Prispă – platformă îngustă de pământ, făcută de-a lungul peretelui din față (și al celor laterali) al unei case țărănești.

Magazie – construcție, amenajare, încăpere în care se păstrează mari cantități de mărfuri sau de materiale; depozit.

Pridvor – prima încăpere (de trecere) în unele case țărănești: tindă.

Șopron – construcție (din scânduri), ce servește drept adăpost pentru uneltele agricole, nutreț și vite.

Tiug – vas făcut dintr-un fel de dovleac uscat care are forma unei gărafi în care țăraniii țin sare și diverse lichide ș. a.

Vad – loc situat pe cursul unui râu, unde malul e jos și apa puțin adâncă, permițând trecerea prin apă de pe un mal pe altul.

Bibliografie

¹ COCĂRLĂ P. – **Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII.** Chișinău, Editura „Universitas”, 1991. – P. 115.

² ПОДГРАДСКАЯ Е. М. – **Торговые связи Молдавии со Львовом в XVI-XVII веках.** Кишинев, Изд. ЦК КП Молдавии. 1968. – С. 173.

³ BOGDAN A. – **Din trecutul comerțului moldovenesc și mai ales al celui ieșean.** Iași, 1925.

⁴ CERNOVODEANU Paul. – **Comerțul țărilor române în secolul al XVII-lea // Revista de istorie.** București, Editura „Republica Socialistă România”. Tomul 33, nr. 6, iunie, 1980.

⁵ КОКЫРЛА П. – **Социально-экономическое развитие молдавского города в конце XVII- начало XIX в.** Кишинев, „Штиинца”, 1989; COCĂRLĂ P. – **Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII.** Chișinău, Editura „Universitas”, 1991.

⁶ FELEA Alina. – **Viața cotidiană și mentalități din mediul urban al Țării Moldovei (mijl. sec. XVII – mijl. sec. XVIII).** Teză de dr. în științe istorice. Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Istorie. Chișinău. 2001.

⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁸ CERNOVODEANU Paul. – *Op. cit.*, p. 1072.

⁹ ZALABOTNAIA Lilia. – **Formarea și stabilirea pieței orașenești în Moldova la sf. sec. al XVI-lea – încep. sec. al XVIII-lea (prin prisma factorului agrar).** Teză de doctor în istorie. 1997. – P. 86.

¹⁰ FELEA Alina. – *Op. cit.*, p. 33.

¹¹ CERNOVODEANU Paul. – *Op. cit.*, p. 1071.

¹² IORGA N. – **Istoria comerțului românesc.** Epoca mai veche. București, Tipografia Românească. 1925. – P. 25.

¹³ *Ibidem*, p. 26.

¹⁴ CERNOVODEANU Paul. – *Op. cit.*, p. 1073.

¹⁵ COCĂRLĂ P. – **Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII.** Chișinău, Editura „Universitas”, 1991. – P. 131.

¹⁶ CERNOVODEANU Paul. – *Op. cit.*, p. 1073.

¹⁷ COCĂRLĂ P. – **Târgurile sau orașele Moldovei în epoca feudală, sec. XV-XVIII.** Chișinău, Editura „Universitas”, 1991. – P. 133.

¹⁸ ZALABOTNAIA Lilia. – *Op. cit.*, p. 77.

¹⁹ *Ibidem*, p. 85.

²⁰ COCĂRLĂ P. – *Op. cit.*, p. 133.

²¹ *Ibidem*, p. 133.

²² ZALABOTNAIA Lilia. – *Op. cit.*, p. 86.

²³ *Ibidem*, p. 87.

²⁴ COCĂRLĂ P. – *Op. cit.*, p. 134.

²⁵ FELEA Alina. – *Op. cit.*, p. 34

²⁶ COCĂRLĂ P. – *Op. cit.*, p. 128-129.

²⁷ *Ibidem*, p. 129.

²⁸ FELEA Alina. – *Op. cit.*, p. 35.

²⁹ COCĂRLĂ P. – *Op. cit.*, p. 129.

- ³⁰ FELEA Alina. – *Op. cit.* p. 35.
³¹ *Ibidem*, p. 35.
³² *Ibidem*, p. 35.
³³ КОКЫРЛА П. – **Социально-экономическое развитие молдавского города...** – P. 73.
³⁴ STOICA Georgeta. – **Arhitectura populară românească**. București, Editura „Meridiane”. 1989.– P. 106.
³⁵ ROȘU Georgeta. – *Despre Hereșești, ultima oară* // **Magazin istoric**. Nr. 2, 2013.
³⁶ *Ibidem*, p. 77.
³⁷ *Ibidem*.
³⁸ *Ibidem*.
³⁹ FELEA Alina. – *Op. cit.*, p. 36.
⁴⁰ *Ibidem*.
⁴¹ ZABOLOTNAIA L. – *Sistemul taxelor comerciale în orașele medievale moldovenești (sf. sec. XVI - înc. sec. XVIII)* // **Analele științifice ale Universității de Stat din Moldova**. Seria „Științe socio-umane”. Chișinău. 1999. – P. 289
⁴² КОКЫРЛА П. – **Социально-экономическое развитие молдавского города...**, – С. 85.
⁴³ *Ibidem*.
⁴⁴ CHILOM Elena Tereza. – *Formarea și organizarea statelor medievale românești* // **Cugetul**. Nr. 3 (23), 2004. – P. 48.
⁴⁵ STOICA Georgeta. – *Op. cit.*
⁴⁶ *Ibidem*, p. 104-105.
⁴⁷ *Ibidem*, p. 105.
⁴⁸ *Ibidem*.
⁴⁹ *Ibidem*.
⁵⁰ FELEA Alina. – *Op. cit.*
⁵¹ *Ibidem*, p. 36.
⁵² COCĂRLĂ Pavel. – **Târgurile sau orașele Moldovei...**, – P. 123.
⁵³ **Instituții feudale din Țările Române. Dicționar**. Academia de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România. Institutul de istorie „N. Iorga”. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1988. – P. 75.
⁵⁴ *Idem*, p. 75.
⁵⁵ COCĂRLĂ Pavel. – *Op. cit.*, p. 123.
⁵⁶ CERNOVODEANU Paul. – *Op. cit.*, p. 1072.
⁵⁷ *Ibidem*, p. 43.
⁵⁸ **Восточные источники по истории народов юго-восточной и центральной Европы**. Под редакцией А. С. Тверитиновой. Москва, Издательство „Наука”, 1964. – С. 140.
⁵⁹ BOGDAN A.– *Op. cit.*, p. 24.

Abstract

TRADE BUILDINGS IN COUNTRY OF MOLDOVA IN THE XVI-XVIII CENTURIES. *The article presents some aspects of trade-buildings – booths, shops, taverns and other buildings in The Country of Moldova in the XVI-XVIII Centuries. It was written about their internal and external look. To facilitate understanding of this issue it has been analyzed about different types of trade.*

Key words: *trade buildings, types of trade, history of trade.*

**Muzeograf, Muzeul Satului,
filiala MNEIN**

TIPOLOGIA CIMITIRELOR ORTODOXE DIN MOLDOVA (SECOLUL XVIII – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

Manole BRIHUNEȚ

Rezumat

Prezentul articol continuă seria cercetărilor axate pe problematica spațiului cimitirelor și al construcțiilor arhitecturale. Pe baza dosarelor de arhivă, materialelor culese în timpul expedițiilor pe teren, autorul a elaborat o tipologie a cimitirelor ortodoxe din Moldova, încadrate cronologic în secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Realizând un studiu interdisciplinar și operând cu datele informaționale ale mai multor domenii de cercetare, autorul explică amplasarea și formarea cimitirelor atât în funcție de factorul geografic, topografic, teologic, istoric, arhitectural, cât și etnografic și psihologic. Prezenta tipologie extinde posibilitățile de cercetare și încadrare a lăcașelor de cult din spațiul cimitirului în tipare arhitecturale concrete, permite completarea tabloului complex al fenomenului cimitirului ortodox în spațiul geografic vizat.

Cuvinte-cheie: *cimitir ortodox, forme arhitecturale mici, tipologia cimitirelor.*

Preliminarii

Cimitirul prezintă locul odihnei veșnice, din care considerente importanța și funcția lui în viața socială și religioasă a comunității umane este deosebită¹. Determinarea dimensiunii istorico-artistice și arhitecturale a cimitirelor din spațiul pruto-nistean implică elucidarea aspectelor legate de amplasarea și tipologia cimitirelor. Pentru prima dată interesul față de cimitirele medievale din așezările vechi moldovenești a fost manifestat de către arheologii preocupați de cercetarea monumentelor medievale moldovenești. În 1947 G. D. Smirnov a inițiat cercetări pe teritoriul Orheiului Vechi². Concomitent au fost investigate așezările din valea râului Răut Păhărnicieni, Furceni, Trebujeni³. Cercetările în domeniu au continuat și în anii '50 ai secolului XX, iar din cele 91 de monumente medievale cercetate de către V. Marchevici în anii 1953-1954 în împrejurimile Șoldăneștilor au fost depistate două așezări și două cimitire atribuite cronologic perioadei moldovenești⁴. Ulterior, rezultatele expediției din Budești din anii 1956-1957 au fost publicate de către N. Chetru, el menționând depistarea urmelor unui cimitir vechi moldovenesc⁵. În așa mod, cercetarea consecventă a așezărilor medievale moldovenești din secolele XV-XVII și respectiv, a cimitirelor vechi depistate în arealul acestor așezări a fost inițiat prin 1956. Pe parcursul anilor cercetările au continuat, problema așezărilor din mediul rural fiind una majoră în istoriografia națională. În 1959 au fost cercetate 30 de așezări rurale din nordul și centrul R.S.S.M., fiind depistate două cimitire moldovenești din perioada medievală, amplasate lângă satele Movileni și Moara-Domnească⁶.

Asupra problemei cimitirelor vechi cercetătorii s-au aplecat însă mult mai rar, de regulă, în legătură cu inventarul funerar descoperit alături de defuncți. Timp de un deceniu majoritatea localităților din mediul rural, inclusiv și cimitirele vechi au fost studiate de noi foarte detaliat și constant, lărgind semnificativ arealul geografic al cimitirelor cunoscute și introducându-le în circuitul științific, luând în considerație ponderea lor arhitecturală, istorică și artistică.

Cimitirele vechi sunt deseori menționate în documentele timpului, dar cercetarea și descrierea lor a fost întreprinsă pentru prima dată abia în anul 1974, de către L. Polevoi și P. Bârnea⁷. Ca rezultat al cercetărilor de teren efectuate de mai multe expediții arheologice, au fost introduse în circuitul științific 189 de monumente medievale moldovenești, dintre care 19 cimitire, care nu au beneficiat însă de o analiză detaliată. Ca rezultat al prospectărilor și săpăturilor efectuate în cimitirele vechi, cercetătorii au făcut și unele concluzii, stabilind că cimitirele medievale erau amplasate, ca regulă, în apropierea localităților, mai sus de ele, mai des la sud sau la est față de vatra acestora⁸; la suprafață mormintele din cimitir erau însemnate cu stâlpi de piatră sau cu cruci cioplite în piatră, pe unele din ele fiind cioplite texte cu grafie chirilică; la multe din înhumări lipseau însemnele de la suprafață solului; răposatii au fost așezați în sicrie sau gropi simple după tradiția creștină, cu capul spre apus, cu unele mici devieri sezoniere; datarea s-a efectuat pe baza inventarului descoperit în preajma defuncțiilor, vase ceramice și monede⁹. Stabilirea granițelor cronologice ale așezărilor sunt importante și pentru determinarea perioadei de funcționare a cimitirului dintr-o anumită așezare.

Următoarea lucrare, în care au fost menționate și cimitirele, a fost editată tocmai în 1987¹⁰. Pentru mai mult timp acest subiect nu a fost explorat de cercetători. Grație materialului documentar și de teren acumulat de noi pe parcursul a mai bine de un deceniu, este posibilă încadrarea cimitirelor repertoriate în anii 2000-2013 în anumite tipare tipologice, elaborate în funcție de mai mulți factori decisivi (amplasare, topografie, orientarea față de punctele cardinale etc.).

Tipologia cimitirelor

Spațiul predestinat cimitirului ocupă un loc aparte în planul cadastral al localității și în planul urbanistic, fiind eliberat pentru amenajare un anumit teritoriu, în funcție de legislația în vigoare. Reieșind din considerente etico-medicale, culturale etc., la începutul secolului XIX cimitirele au fost scoase în afara spațiilor locuite de oameni, fie în mediul urban (care este mult mai receptiv noilor transformări și cerințe ale timpului), fie în mediul rural. În orașele basarabene are loc ordonarea țesutului urban, iar obiectivele cu impact poluant, inclusiv și cimitirele, sunt scoase în afara zonelor de locuit, despărțite prin fâșii verzi de protecție¹¹. Pe parcursul ultimelor două secole față de cimitire și amplasarea lor sunt înaintate anumite cerințe, reflectate în planul general al localității, în planul bisericii și al cimitirului.

În funcție de amplasarea cimitirului, vom deosebi cimitire amenajate în incinta localității (ex.: cimitirele din mediul urban), cimitirele din centrul satului sau scoase în afara spațiului locuit. În funcție de teritoriul eliberat, mediul urban sau rural, la care se adaugă particularitățile reliefului, prezența apelor freatice etc., vom deosebi următoarele tipuri de cimitire: cu o planimetrie riguroasă sau cu un plan asimetric, adaptat reliefului.

Lipsa sau prezența bisericii în spațiul cimitirului constituie un alt criteriu de tipologizare. În secolele XVII-XVIII bisericile totdeauna erau ridicate în cimitire. Situația s-a schimbat de la mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu scoaterea cimitirelor în afara spațiilor locuite, cimitirele vechi fiind dezafectate și amenajate în locurile special eliberate pentru aceasta.

Documentarea și analiza cimitirelor a permis încadrarea lor în următoarele tipuri: cimitire urbane, rurale, mănăstirești. În lipsa altor posibilități, răposății erau înhumați în jurul bisericilor parohiale, în incintele mănăstirilor era amplasată necropola, întrucât înhumarea în cadrul mănăstirii se considera cea mai merituoasă¹².

Tipul cimitirului este strict subordonat caracteristicilor de bază ale spațiului eliberat pentru amenajarea cimitirului – relieful teritoriului, structura solului, rețeaua hidrografică (prezența surselor acvatiche naturale sau create de factorul antropic și starea lor, prezența apelor freatice), fortificații naturale, densitatea populației și ocupațiile principale (agricultura, creșterea vitelor, pescuitul, olăritul etc.). Printre cauzele alegerii unui anumit loc pentru așezarea satului se numără, respectiv, clima, flora și fauna bogată, prezența spațiilor verzi naturale, pădurilor etc.

Anume de acești factori ține determinarea siguranței locului pentru amenajarea cimitirelor, domeniu ce ține de competența inginerului cadastral, care realizează calculele și testările necesare. Repertorierea cimitirelor ne-a permis să constatăm prezența cimitirelor în anumite zone supuse alunecărilor de teren, din care motiv au fost afectate atât cimitirele, cât și biserica (ex.: la **Cojușna**, din cauza alunecărilor de teren cimitirul a fost abandonat, fapt care denotă amplasarea cimitirului într-un loc expus alunecărilor de teren; la **Onești**, Strășeni, cimitirul închis în anii '70–80 ai secolului XX în urma alunecărilor de teren; **Boșernița**, Criuleni – cimitirul vechi este lăsat în voia sorții în urma alunecărilor de teren din anul 1965, când a fost avariata și biserica). Din aceste considerente, cu atât mai mult sunt iminente alegerea locului potrivit și realizarea măsurilor optime de protecție – terasarea teritoriului, amenajarea spațiilor verzi cu sistemul puternic al rădăcinilor, construcția podurilor, pereților de susținere, a contraforților, care permit stăpânirea proceselor de alunecare.

Tipologia cimitirelor depinde de relieful. Caracterul reliefului teritoriului actual al Republicii Moldova este puțin contrastant, cu forme rotunjite de eroziune relativ uniformă. Pe teritoriul țării se disting câteva unități de relieful, grupate în trei regiuni mari: **Podișurile și câmpiile Moldovei de Nord**, **Podișurile Moldovei Centrale** (Podișul Codrilor și Dealurile Ciulucurilor, cu un relieful puternic fragmentat, podișul se aseamănă cu niște munți joși) și **Câmpiile și podișurile Moldovei de Sud**. Nordul țării este ocupat de Platoul Moldovei care reprezintă o câmpie ușor ondulată având o înclinare spre sud. Spre sud, Platoul Moldovei continuă cu Câmpia Moldovei de Nord (Câmpia Bălțului) cu relieful slab fragmentat, pante mai domoale și altitudini absolute de 220-250 m. În cursul de mijloc al Răutului se află Podișul Ciuluc-Soloneț; în partea de vest, în zona Prutului, se evidențiază un șir de recife, podișul fiind fragmentat de văi și vâlcele. Între Răut și Nistru este situat Podișul Nistrului având aspect de lanțuri de dealuri cu versanții fragmentați, iar în partea de est, pe malul Nistrului, s-au format văi adânci în formă de canioane săpate de afluenții fluviului.

Principalele forme de relieful – câmpii, podișuri, coline, văi – au condiționat forma așezărilor umane din mediul rural și respectiv, amenajarea cimitirelor. Cele mai multe așezări rurale au fost descoperite în zona bazinele râurilor Nistru, Prut, Răut, Ciorna, Botna, Cugur, Ichel, râurile servind și ca sursă pentru dezvoltarea pescuitului, și ca una din căile de comunicație accesibile¹³. Dat fiind faptul că în perioada medievală spațiul pruto-nistrian era ocupat preponderent de masive forestiere, care serveau și în

calitate de mijloc defensiv, amplasarea așezărilor umane în aceste spații era favorizată de prezența materialului lemnos atât pentru construcția caselor și încălzirea lor, cât și pentru ridicarea bisericilor, crucilor funerare. Anume din lemn au fost ridicate majoritatea lăcașelor de cult în secolele XVII–XVIII, piatra ca material de construcție intrând în circuit abia de la hotarul secolelor XVIII–XIX.

Cele mai frecvente așezări sunt amplasate în văile râurilor, pe povârnișuri, promontorii, terase, pante deluroase¹⁴. Cimitirul satului se extindea în jurul vechilor biserici¹⁵. Trecerea satelor la noile vetre (secolele XVI–XVII) este urmărită practic pe întreg spațiu, fenomen explicat prin dezvoltarea agriculturii. Întrucât solul constituie principala bogăție naturală a țării, pentru cimitir se alegea un teritoriu neumblat de oameni, liniștit, nevalorificat cultural și agricol¹⁶.

Spațiul cimitirului, indiferent de amplasare sau încadrare tipologică, necesită soluționare compozițională corectă, necesare pentru circularea oamenilor, asigurarea inviolabilității, paza cimitirului etc. Din aceste considerente sunt elaborate compoziții arhitecturale de diferite forme, care într-o anumită măsură reglementează și ordonează spațiul limitat al cimitirului. Aceste structuri sunt clasificate reieșind din utilitatea sa, deosebindu-se **structuri funcționale** – propriu-zis mormintele, locurile de înmormântare și zonele adiacente –, și **structuri comunicative**, în care se includ drumuri, cărări, poteci, piațete. Forme compozite separate, ridicate în spațiul cimitirului, formează ansambluri integrale cu monumentele funerare și construcțiile arhitecturale comemorative. În această categorie se includ turnichete, bănci, scaune, mese, pavilioane și foișoare, balustre, iazuri, felinare, stâlpi, sistemul de iluminare, comunicare și de asigurare cu apă potabilă, diferite dispozitive de inginerie pentru amenajarea cimitirului etc.

În linii mari, planul cimitirului denotă similitudini cu planul unei localități, funcția principală de limitare a fluxului oamenilor revenind nu clădirilor, ci spațiilor verzi și construcțiilor arhitecturale și sculpturale cu caracter funerar, comemorativ. În această ordine de idei, menționăm că aceste „orașe ale morților” la fel posedă planuri cu cartiere, terenuri amenajate, străzi și parcele eliberate sub morminte, cavouri familiale, amenajate în funcție de vechimea cimitirului, poziționarea lui geografică (deal, povârniș, terasă, vale etc.). Ca atare, cimitirele vechi (secolele XVIII–XIX) posedă un regim „dispersat”, cu o structură liberă, deseori haotică, lipsită de ordonare și raționalism, pe când cimitirele noi denotă o planimetrie mai riguroasă, zona cimitirului nou delimitându-se evident de cimitirul vechi (în cazul spațiilor mixte). De regulă, centrul compozițional constituie biserica și clopotnița – în cazul ridicării lăcașului sfânt în spațiul cimitirului, care obține o planificare radială, cu amplasarea mormintelor în jurul nucleului, conform unei planimetrii riguroase sau libere, în funcție de vechimea spațiului funerar. Evidențiem, astfel, trei tipuri de cimitire în funcție de soluția planimetrică: 1) **regulară** – care constituie compoziții geometrice, cu proiectarea și amplasarea strictă a construcțiilor arhitecturale cu caracter funerar; 2) **liberă** – care este maximal apropiată de mediul natural, deși prezintă o compoziție bine structurată, sistematizată; 3) **mixtă** – care include trăsături ale ambelor tipuri, localizat mai mult pe un relief deluros, structurile funcționale create de om combinându-se optim cu mediul natural.

Cimitirele au reprezentat în spațiul cronologic studiat structuri întregi în cadrul satelor domnești, boierești, mănăstirești sau răzășești, proprietarii moșiei eliberând anumite teritorii atât pentru biserică, cât și pentru cimitir, amplasate, de regulă, lângă lăcașul de cult. Hărțile topografice accesibile la această etapă de cercetare indică amplasarea cimitirului și a bisericii atât în mijlocul satului, cât și la marginea acestuia. Studiul hărților disponibile ne permite să marcăm amplasarea cimitirelor și bisericilor în moșiile satelor, de regulă pe locuri accidentate, nefavorabile pentru agricultură sau construcția caselor. Analiza materialului topografic din câteva localități amplasate în nordul țării (Iablona, raionul Glodeni), centru (Mășcăuți, raionul Orhei și Nucăreni, raionul Telenești), sud (Copanca, raionul Căușeni), a demonstrat amplasarea cimitirului fie în jurul bisericii, fie în imediata apropiere. Este evidentă așezarea cimitirelor în centrul satului, din motivul că, cu timpul satele s-au extins în jurul bisericii, precum vedem analizând planul moșiilor satului Iabloana, raionul Glodeni și Mășcăuți-Butuceni.

Data fiind vechimea considerabilă a hărții moșiei satului Nucăreni, raionul Telenești (1809), o analiză mai atentă a amplasării bisericii și cimitirului vine în sprijinul opiniei că cimitirele erau poziționate în jurul bisericii sau în imediata apropiere de edificiul de cult. După prima etapă de ordonare și reglementare a spațiului cimitirului prin scoaterea lor în afara moșiei satelor, în 1872 a fost emisă o nouă circulară a conducerii regiunii ce prevedea interdicția de a înmormânta în cimitirele din curțile bisericesti, fapt care indubitabil a influențat nu numai localizarea bisericilor și a monumentelor, dar însăși forma și conținutul acestor edificii de cult¹⁷.

În spațiul românesc predomină cimitirele de la suprafața pământului, care tradițional au fost amplasate tot în afara satelor, pe moșia lor. Chiar dacă există în prezent cimitire situate în centrul satelor, le datorăm extinderii de mai târziu a vetrei satelor, oamenii ridicându-și case în jurul bisericii, iarăși din dorința explicată de a fi mai aproape de casa Domnului. Studiind fenomenul cimitirelor pe teren, prin satele Moldovei, și coroborând informațiile cu cele din regiunile limitrofe, remarcăm un specific local în ceea ce privește amplasarea cimitirelor față de punctele cardinale și anumite tendințe privind amenajarea lor.

În temeiul acestor momente constatăm existența unor norme sociale și rânduieli privind cimitirele și construcțiile din incinta lor. În pofida existenței unei tradiții generalizate pretutindeni de a edifica bisericile în același loc, păstrându-se, în așa mod, sacralitatea spațiului, observăm că această normă nu se respecta atât de riguros. De regulă, vechea biserică era demolată sau i se dădea foc, urmând ca pe locul vechi ori în apropierea lui să fie ridicată o biserică nouă. O asemenea practică a existat inclusiv și până la începutul secolului XX¹⁸.

Remarcăm două tendințe privind orientarea cimitirelor față de punctele cardinale și față de sat. Cel mai frecvent este situat la apus sau la miez-noapte față de sat, dispunerea fiind justificată prin credința din cultura populară că tot ce este legat de moarte este corelat cu apusul soarelui. O justificare în acest context este și poziția defunctului creștin în mormânt: cu picioarele spre răsărit, pe spate, cu capul la apus. Am atestat și unele devieri de la această regulă datorate reliefului și permutării vetrei satului după principiul roirii. Uneori relieful accidentat în care era așezat satul nu

permitea amplasarea cimitirului exact la vest sau la nord. Și atunci el ocupa orice alt loc neumblat, înalt. Permutările sociale și cataclismele naturale au cauzat schimbarea vetrei satelor pe un loc nou, mai sigur pentru trai, ulterior întoarcerea la vatra veche, după un anumit timp. Cimitirul rămânea pe loc, satul continua să-l folosească. Cu atât mai mult că în vechime se respecta obiceiul reînhumării la șapte ani de la înmormântare, fapt care mărea capacitatea cimitirelor, dar și valoarea centrului sacralității satului¹⁹.

Repertoriul cimitirelor cercetate

Cercetarea cimitirelor din satele Moldovei ne permite să remarcăm un specific local în ceea ce privește amplasarea cimitirelor față de punctele cardinale și anumite tendințe privind amenajarea lor. În temeiul acestor momente constatăm existența unor norme sociale și rânduieli privind cimitirele și construcțiile din incinta lor.

Pe cursul râului Ichel au fost repertoriate următoarele așezări: **Onești**, raionul Strășeni – cu patru cimitire. În partea de est a bisericii de zid, în imediata apropiere se află cimitirul închis în anii '70–80 ai secolului XX, în urma alunecărilor de teren. Al treilea cimitir la fel părăsit se află la marginea satului, în partea de vest față de locul bisericii de lemn. Cimitirul nou se află în partea de nord a satului. În **Codreanca**, raionul Strășeni cimitirul se află în partea nord-vestică a satului, în **Recea**, raionul Strășeni urmele cimitirului vechi le aflăm astăzi pe un promontoriu, la vest de biserică și sat. Actualul cimitir se află la vest de biserică, la o distanță mai mare de ea. În **Drăgușeni**, raionul Strășeni – satul vechi a fost amplasat împrejurul bisericii de lemn, în partea sud-estică a localității actuale, în matca râului Ichel (informator: Ion Hangan). Cimitirul actual se află în partea nord-vestică a satului. La **Pocșești**, raionul Orhei cimitirul se află în partea de nord-vest a satului. În satul **Donici**, raionul Orhei cimitirul actual se află în mijlocul satului. În curtea bisericii a existat un cimitir vechi, amplasat la N-V de vatra satului. În **Camencia**, raionul Orhei cimitirul se află în partea de nord a bisericii. La **Peresecina**, raionul Orhei cimitirul este amplasat aproape de creasta unui deal, care se ridică în partea nordică a vetrei vechi a satului. La **Micăuți**, raionul Strășeni pristolul vechii biserici de lemn se mai păstrează și astăzi în cimitirul satului, amplasat tradițional în partea de nord-vest a vetrei satului vechi. La **Drăsliveni**, raionul Criuleni există două cimitire, unul vechi amplasat tradițional față de vechea vatră a satului, adică în partea de N-V, iar cel nou este așezat în imediata apropiere a bisericii, în partea de sud a ei. La **Miclești**, raionul Criuleni cimitirul este amplasat în partea de nord a bisericii și satului, și dacă partea nouă aflată în nemijlocită apropiere de biserică este comparativ păstrată, atunci partea veche a cimitirului, care se află peste drum de cel actual, este devastată. La **Ciopleni**, raionul Criuleni în partea de vest a satului se află un cimitir vechi, iar la nord – cimitirul actual. La **Făurești**, raionul Criuleni cimitirul se află pe o colină din mijlocul satului actual, localitatea veche era amplasată în partea S-E a colinei date. La **Boșernița**, raionul Criuleni – cimitirul este amplasat pe o colină de pe versantul stâng a văii Rădi la nord de sat. Potrivit informatorului Guțu Ștefan Vasile (a. n. 1933) în trecut în fundul văii Rădiului s-a aflat vechea vatră a satului.

În satul **Ghidighici** cimitirul este amplasat în partea vestică a satului vechi. În prima jumătate a secolului al XIX-lea satul s-a extins spre vest, anume în această

perioadă a fost construită biserica de piatră pe un povârniș din partea vestică a satului. La **Trușeni** cimitirul vechi este situat pe o colină din partea de vest a satului și este format din două terase; pe terasa superioară se află însemnat cu o troiță locul pristolului de la biserica, care a precedat-o pe actuala. La **Durlești** cimitirul se află în partea de vest a bisericii, iar la **Buiucaeni** cimitirul vechi se află în curtea bisericii în partea de est. Pe parcursul anilor cimitirul s-a extins în partea vestică a bisericii. La **Bubuieci** biserica și cimitirul se află pe o colină la nord-est de vatra satului vechi, în trecut cimitirul se afla alături de biserică, dar în anii '30 ai secolului al XIX-lea a fost amenajat pe loc nou, la cca 200 m N-V de biserică.

Aparte au fost repertoriate cimitirele depistate pe cursul râului Botna: la **Ulmu**, raionul Ialoveni cimitirul actual se află pe o colină la nord de biserică, la **Ruseștii Vechi**, raionul Ialoveni cimitirul este situat la nord-vest de vatra satului. În **Ruseștii Noi**, raionul Ialoveni cimitirul este situat la vest de vatra satului. În satul **Bardar**, Ialoveni – urmele cimitirului vechi au fost depistate pe un promontoriu de pe versantul drept al pârâului Vălicica, în mahalaua Cotun. La **Pojărâni**, raionul Ialoveni cimitirul se află pe o colină, la vest de biserică, iar la **Răzeni**, raionul Ialoveni cimitirul se află la est de biserică, aflată la fel la est față de satul vechi.

Și pe cursul Nistrului au fost repertoriate câteva cimitire intrate în arealul cercetărilor noastre: în **Vâșcăuți**, raionul Orhei biserica și cimitirul se află la sud de vatra satului. Cimitirul vechi e la vest de biserică, despărțit de un gard de zid. A **Oxentea**, raionul Dubăsari biserica și cimitirul vechi se află la nord-vest de vatra satului. Cimitirul față de biserică este amplasat la vest. Cimitirul actual se află pe platoul de deasupra satului la intrarea în sat, pe partea dreaptă. În **Molovata**, raionul Dubăsari cimitirul se află la nord de biserică și la nord față de sat. Mai la sud de biserică, în mijlocul satului se află un alt cimitir vechi. Cimitirul actual se află la vest de biserică și cimitirul vechi pe o terasă mai înaltă. În **Ustia**, raionul Dubăsari cimitirul se află în mijlocul satului, la **Coșernița**, raionul Criuleni cimitirul se află pe o colină la nord de sat. În **Onițcani** cimitirul se află la est de biserică de zid, iar la **Colonița**, raionul Criuleni cimitirul se află în partea de nord a bisericii de zid. La **Mălăeștii Vechi**, raionul Criuleni cimitirul actual se află la nord de biserică. La **Corjova**, raionul Criuleni cimitirul vechi al satului a fost amenajat în jurul bisericii. La **Speia**, raionul Anenii Noi locul cimitirului și bisericii vechi se află la 200 m sud-est de actuala. Cel mai vechi cimitir se află la 800 m sud-est de biserică actuală, în mahalaua lui **Melesteu**, la Șumea, loc cu cele mai bogate izvoare. La nord de biserică, peste râpa **Burdujanca**, aici se află cimitirul care a funcționat din 1838 până în anul 1940. În mahalaua **Budăi** (unde sunt izvoare multe) a fost cimitirul satului **Chivăru**. În prezent nu s-a păstrat. Piatra a fost folosită din cariera locală, care se află în mahalaua **Ursoaia**. Potrivit informatorului Onilă, și aici a existat un cimitir.

Pe cursul râului Ișnovăț au fost repertoriate următoarele cimitire: la **Sipoteni** cimitirul se află în partea de sud a bisericii, la marginea satului, pe o colină. În trecut cimitirul se extindea spre nord-est unde s-a aflat și vechea biserică de lemn. La **Malcoci** cimitirul se află în partea de nord a bisericii. La **Suruceni**, raionul Ialoveni cimitirul este amplasat la vest de sat, iar la **Sociteni-Prisaca** cimitirul se află la sud-est de actuala biserică. În **Ialoveni** biserica și cimitirul se află în partea nord-vestică a vetrei satului

vechi. Cimitirul care se află peste drum de biserică, la nord-vest. În **Brăila**, lângă Chișinău cimitirul se găsește în partea de nord a satului, iar la **Băcioi** cimitirul datat cu secolele XVII-XVIII este situat în partea de nord a satului vechi, pe partea dreaptă a văii Ișnovăț, astăzi cuprins împrejur de gospodăria²⁰.

Un loc aparte dețin cimitirele din nordul republicii, repertoriate în baza documentărilor de teren și completate cu informațiile oferite de „Repertoriul Monumentelor de Istorie și Cultură din RSSM, zona de Nord”²¹, editat în anul 1987. În acest context vorbim de următoarele cimitire: **Tabani**, raionul Briceni, unde, la 0,2-0,3 km nord-vest de sat, pe malul drept al râului Lopatnic, se află un cimitir medieval²². Un alt cimitir medieval este menționat la 1 km sud-vest de satul **Buzdugeni**, raionul Edineț, pe malul drept a râului Racovăț, în locul numit de băștinași tot *țântirimul Turcilor*²³. La **Gordinești**, raionul Edineț cimitirul este amplasat în partea de vest a satului, este împărțit în patru sectoare, situate consecutiv de la sud spre nord, delimitate prin șanțuri sau rânduri de copaci și tufari²⁴. Sectorul cel mai vechi, cu înhumări din perioada medievală, se află cel mai aproape de vatra satului. În perimetrul acestuia s-a aflat și biserica de lemn²⁵. La **Lopatnic**, raionul Edineț, la o sută metri de la râul Prut, în locul numit *La Cot*, cimitirul datat cu secolele XVI-XVIII se află în fâșia de frontieră la una din curburile râului²⁶. La **Horodiște**, raionul Râșcani, este localitatea în care au fost documentate două cimitire medievale. Unul din ele, datat cu secolele XVI-XVII, este amplasat pe malul drept al râului *Ciuhur*, vis-à-vis de marginea de sud a satului, pe valea numită de localnici *Țântirimul Turcesc*. Celălalt cimitir medieval este menționat la sud-vest de satul Horodiște, Râșcani și la est de peștera *Căsoaia*. Un cimitir medieval este documentat la ieșirea din satul Vărativ, Râșcani, pe drumul ce duce spre Mălăești²⁷. Satul Șirăuți, raionul Briceni, are patru cimitire. Cimitirul medieval este amplasat în partea veche a satului, la doar 150 m de malul râului Prut și la 750 m de biserica satului. **Bădragii Noi**, raionul Edineț – La 1,5 km nord-vest de sat, pe malul râului Prut, în dreapta gurii *Văii Ciocoilor* se află urmele unui cimitir medieval²⁸, căruia localnicii îi spun *țântirim turcesc*. În satul **Vărativ**, raionul Râșcani cimitirul medieval este amplasat la gura râulețului Ciuhureți, pe malul stâng al râului Ciuhur, la 700 m sud-est de biserica satului.

Analiza detaliată a cimitirelor repertoriate ne permite să le clasificăm în următoarele categorii:

1) Cimitire vechi, părăsite, cu pietre de mormânt, aflate în vatra satului, au fost atestate de noi în satele Trușeni, Mileștii Mici, Bardar, Molești, Onești, Zăicani, Greblești ș.a. În majoritatea cazurilor s-a păstrat și un pistol sau locul care indică prezența bisericii vechi din acest cimitir;

2) Cimitire vechi în vatra satului, unde s-a păstrat și pistolul vechii biserici sau locul acestuia, au fost documentate în satele Onițcani, Ghidighici, Micăuți, Logănești, Topor (Cărpineni), Brăila, Poçșăști, Pășcani, Coșernița, Bălășești;

3) Urme de cimitire vechi în curțile bisericilor actuale sunt descoperite în satele Sireți, Ulmu, Gârlea, Mereni, Răculești, Rășcova, Văsieni, Manoilești, Goian, Buiucani, Durlești, Budești;

4) Urme ale cimitirelor vechi, ale satelor dispărute în prezent, au fost depistate în localitățile Ustia (Seliște), Slobozia Dușca (Hogeicu), Micăuți (Copileni).

Concluzii

În finalul cercetării propuse venim cu câteva concluzii, care vin să reliefeze subiectul privind tipologia cimitirelor repertoriate. Cimitirele întotdeauna au îndeplinit și continuă să exercite două funcții primordiale: sunt locuri cu o imensă sacralitate pentru cei plecați și locuri cu o deosebită conotație comemorativă, reculegere și omagiu. Amenajarea cimitirelor, a unor „orașe ale morților”, ține nu numai de factorul funcțional, dar și cel etic, psihologic. Bisericile și cimitirele, de regulă, erau plasate pe locuri ridicate, dealuri, din rațiunea că se cuvenea ca cimitirele să fie amenajate mai sus de nivelul apelor freatice, iar în timpul precipitațiilor abundente apa să se scurgă în vale.

De regulă, cimitirele erau amplasate pe lângă mănăstiri, biserici orășenești și cele din mediul rural și se extindeau în jurul vechilor biserici. În lipsa altor posibilități, răposaii erau înhumați în jurul bisericilor parohiale, adică în curțile acestora, care până în secolul al XIX-lea au servit drept loc unic de cimitir. Tradiția de înhumare în cimitirul bisericii, după altarul locașului, în nișe-arcosolii special amenajate a persistat pe parcursul secolelor, de la apariția primelor biserici-bazilici cu cripte martirologice până la începutul secolului al XIX-lea. În pofida încercărilor de implementare a noilor regulamente privind amenajarea cimitirelor și ridicarea edificiilor de cult în cimitir, înhumarea în preajma bisericilor a rămas la loc de cinste.

Cimitirele erau așezate în afara teritoriului locuit al satului, pe un dâmb sau pe un promontoriu. Ținând cont că satele vechi erau așezate în locuri fortificate natural, în apropierea surselor acvatice, ocupând treptat toată suprafața potrivită existenței, cimitirele le reveneau terenurile nefavorabile agriculturii.

Reieșind din situația că în Republica Moldova avem cimitire vechi (țintirim turcesc), dezafectate, cimitire noi funcționale la etapa actuală și cimitire mixte, în care cimitirul nou este o continuare a celui vechi, delimitarea zonei istorice, cu prezența pietrelor funerare și monumentelor comemorative de o deosebită valoare istorică și artistică, este absolut necesară. De menționat, că în dese cazuri, pietrele funerare, cavourile, capelele familiale prezintă compoziții arhitectural-artistice complexe, încadrate optim în arhitectura peisajeră a cimitirului, străjuind somnul celor răposai și amintind de faptele lor.

Note și referințe bibliografice

¹ BRIHUNET M. – *Istoria și tradiția exploatarea cimitirelor din Republica Moldova // Materialele Conferinței Internaționale Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova*. Chișinău, 2007. – P. 173-184.

² СМІРНОВ Г. – *Археологические исследования Старого Орхья // КСИИМК (Краткие сообщения Института Материальной Культуры)*, ed. 56, Moscova, 1954. – P. 25-39.

³ СМІРНОВ Г. – *Археологические разведки в нижнем течении // МИАЕМ (Материалы и исследования по археологии и этнографии МССР)*. Chișinău, 1964. – P. 249-257.

⁴ ПОЛЕВОЙ Л, БЫРНЯ П. – *Средневековые памятники XIV–XVII вв.* Chișinău, 1974. – P. 45.

⁵ КЕТРАРУ Н. – *Материалы к археологической карте Молдавии // Труды Государственного историческо-краеведского музея*. Chișinău, 1961. – P. 124-128.

⁶ БЫРНЯ П., ЧЕБОТАРЕНКО Г. – *Материалы к археологической карте Молдавии // МИАЕМ МССР (Материалы по искусствоведению, археологии и этнографии МССР)*. Chișinău, „Cartea Moldovenească”, 1964. – P. 282-284.

- ⁷ ПОЛЕВОЙ Л., БЫРНЯ П. – *Средневековые памятники XIV-XVII вв.* Chișinău, 1974.
- ⁸ *Ibidem*, p. 65.
- ⁹ *Ibidem*, p. 65.
- ¹⁰ **Свод Памятников Истории и Культуры Молдавской ССР. Северная зона. Макет.** Chișinău 1987.
- ¹¹ ȘLĂPAC M. – *Urbanismul și arhitectura // Republica Moldova.* Ediție Enciclopedică. Chișinău, 2009. – P. 437.
- ¹² **Монашество и монастыри в России. XI–XX века.** Исторические очерки. – Москва, „Наука”, 2005. – P. 98.
- ¹³ ПОЛЕВОЙ Л., БЫРНЯ П. – *Op. cit.*, p. 49, 56.
- ¹⁴ БЫРНЯ П. – **Сельские поселения Молдавии 15-17 вв.** Кишинев, 1969. – P. 98-101.
- ¹⁵ CONSTANTINESCU-IAȘI P. – *Cimitire vechi // Basarabia Arheologică și Artistică,* Chișinău, 1933. – P. 49.
- ¹⁶ TREBICI VL., GHINOIU I. – **Demografie și etnografie.** București, 1986.
- ¹⁷ **Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.** Кишинев, 1877.
- ¹⁸ A se vedea: **Журнал Кишиневской Дикастерии.** Кишинев, 1904.
- ¹⁹ BRANIȘTE Ene, preot prof. dr. – **Liturgica Generală.** București, 1993. – P. 564.
- ²⁰ ПОЛЕВОЙ Л., БЫРНЯ П. – *Op. cit.*, p. 97.
- ²¹ **Свод Памятников Истории и Культуры Молдавской ССР...**, Chișinău 1987.
- ²² *Idem*, p. 138.
- ²³ *Idem*, p. 300.
- ²⁴ *Idem*, p. 310.
- ²⁵ BRIHUNEȚ Emanuil. – *Mărturii de artă populară medievală în cimitirul satului Gordinești, raionul Edineț // Buletin Științific, Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie.* Serie nouă. Vol. 2 (15), Chișinău, 2005. – P. 17-23.
- ²⁶ **Свод Памятников Истории и Культуры Молдавской ССР...**, p. 325.
- ²⁷ *Idem*, p. 611.
- ²⁸ Descoperit de autor la 11 august 2005.

Abstract

THE TYPOLOGY OF ORTHODOX CEMETERIES IN MOLDOVA (XVIIIth CENTURY – FIRST HALF OF THE XIXth CENTURY). *The present paper continues the series of studies dedicated to the problems of cemetery spaces and of architectural buildings. Basing on documents from archive, as well as on materials collected during field expeditions, the author has worked out a typology of the orthodox cemeteries from Moldova, chronologically dated in the XVIIIth century – first half of the XIXth century. The interdisciplinary approach and the use of data from different research fields revealed the way how cemeteries were situated and constituted, being influenced by geographic considerations, topographic, theological, historic, architectural, as well as by ethnographic and psychological ones. The resulting typology extends the possibilities of research and of assigning the cultic edifices from the cemetery to concrete architectural models, and enables to fulfil the complex image of the orthodox cemetery phenomenon in the space under study.*

Key words: *orthodox cemetery, small architectural forms, typology of cemeteries.*

Cercetător științific, MNEIN

RÂSUL ȘI PLÂNSUL RITUAL – DIHOTOMII ALE ETICHETEI TRADIȚIONALE

Varvara BUZILĂ

Rezumat

Lucrarea analizează râsul și plânsul, două stări opuse, ale comportamentului ritual propriu culturii tradiționale. Ambele trăiri complexe sunt prezentate ca universalii culturale. Sunt relevate condițiile lor de semn, care exprimă concentrat trăiri puternice, transmise prin coduri, formând două limbaje distincte aflate în raport de opoziție, dar și de alternanță în contextul aceluiași ritual. Ambele sunt categorii esențiale în sfera valorică a societății tradiționale, fiind strict reglementate de sistemul ei socio-normativ pentru că au o mare putere afectivă. Cele mai frecvent în secvențe rituale a fost încadrat râsul și cele mai multe lucrări i-au fost dedicate din antichitate până în prezent. Examinarea în cadrul format de eticheta tradițională a celor două stări a oferit posibilitatea de a releva ce funcții înregistrau râsul și plânsul în scenariul ritual, cum erau dozate aceste stări și cum operau ca simboluri comportamentale în paradigma riturilor.

Cuvinte-cheie: *râs ritual, plâns ritual, etichetă tradițională, comportament simbolic.*

1. Prefigurări necesare

Între cercetările multidisciplinare din ultimele decenii înaintate în prim-planul interesului științific sunt și cele ale etichetei tradiționale. Ne propunem să dezvoltăm noi aspecte ale etichetei, mai puțin luate în considerație în studiile conexe domeniului și care pot deveni relevante doar într-o exegeză tematică. Abordările tematice relevă atât fenomenele vizate cât și relațiile pe care acestea le dezvoltă în cadrul sistemelor din care fac parte. Pentru a aprofunda cercetarea în domeniul etichetei tradiționale am considerat oportun să cuprindem două stări importante: râsul și plânsul, nelipsite din comunicarea plenară precum este cea produsă prin respectarea etichetei tradiționale. Sunt stări opuse, de maximă tensiune psihologică și din acest considerent sunt strict verificate în rituri.

Râsul și plânsul sunt trăiri psihologice complexe, cumulând manifestări biologice, sociale și simbolice. Aspectele biologice constituie obiectul de studiu al altor discipline și nu vor fi abordate în cercetarea noastră. Ne vom referi la manifestările sociale și simbolice ale acestor stări, încadrate de comportamentele rituale, văzute din perspectiva etichetei populare. Este important să relevăm semnificațiile colportate de ele, modul în care comunitățile tradiționale atribuiau sensuri diverselor secvențe rituale în care se manifestau aceste stări și cum semnificațiile lor au evoluat în timp.

Pentru început este necesar să facem câteva precizări de ordin general, ca să schițăm un cadru de referință al analizei. Râsul și plânsul sunt categorii universale, proprii tuturor culturilor, percepute și valorizate diferit în diferite culturi. Cercetarea oricărei culturi, trebuie să vizeze și aceste două stări opuse, prin care oamenii trăiesc profund fie bucuria fie tristețea, ori își exprimă condiționat, controlat, dozat intensele trăiri, racordându-și stările sufletești unor norme general acceptate. Investigarea

acestor manifestări poate aprofunda cunoașterea culturii tradiționale în dimensiunile ei cele mai sensibile ca trăire și mai complexe ca expresie, puțin investigate până în prezent, dar foarte importante pentru a înțelege sensibilitatea unui popor.

Râsul și plânsul sunt categorii etice, fac parte din complexul sistem de opoziții binare morale cu care purtătorii de cultură tradițională operează alături de cele estetice, spațiale, temporale etc. în constituirea și articularea tabloului lumii (*imago mundi*). Totodată ambele categorii sunt esențiale în sfera valorică a societății tradiționale, fiind reglementate de sistemul ei socio-normativ. Cercetarea lor vizează un cadru larg al culturii tradiționale, însă ni se pare prodigios să le studiem în cadrul obiceiurilor sau riturilor, înțelese ca sinonime, căci oferă posibilități maxime de afirmare și control a comportamentelor standardizate, circumscrise etichetei. Aceste probleme-cadru vor contura viziunea noastră asupra domeniului studiat, căci în prezenta lucrare, din lipsă de spațiu, nu ne propunem scopul să epuizăm toate aspectele lui.

2. Contribuțiile predecesorilor și formularea problemelor de studiu

De cercetarea acestor două stări s-au ocupat filosofi, antropologi, sociologi, psihiatri, psihologi ai comunicării etc. Vom anticipa precizând că și abordarea etnologică-semiotică, pe care o vom aplica în această lucrare, are o mare capacitate de a explora acest domeniu, relevând *lumea râsului* și *lumea plânsului* specifice culturii tradiționale.

Printre primii cercetători ai problematicii sunt autorii francezi. G. Dumas a publicat în anul 1920 o lucrare despre lacrimi¹, iar în anul 1921 una despre râs². Marcel Mauss elaborează o lucrare-ecou la aceste articole³, prin care dezvoltă problematica cercetării, arătând că plânsul este polivalent, concentrează și dezvoltă multe expresii și semnificații. Pornind de la sintagma *limbajul râsului*⁴ precizează că atât râsul cât și plânsul sunt semne. Extinde cadrul factologic și include în această optică „toate expresiile orale ale sentimentelor, care sunt în esență nu doar fenomene exclusiv psihologie ori fiziologice, ci fenomene sociale, marcate eminent de semnul nonspontaneității și al obligativității celei mai perfecte”⁵. Anume obligativitatea manifestării lor în cadrul riturilor le face să fie încărcate de sensuri.

Folcloristul rus Vladimir Propp a fost preocupat de teoria și de metodologia cercetării râsului în folclor și literatură sub diferite forme ale producerii și percepției acestuia⁶. Propp stabilește că râsul este propriu doar oamenilor. Animalele se pot bucura, sunt vesele, își manifestă în fel și chip veselia, dar nu pot râde⁷. Motivul de la care pornește este povestea despre omul care nu râde. În folclorul rus el nu este atât de frecvent, de altfel ca și în cel românesc⁸, dar i-a oferit savantului un teren generos de cercetare. „Fiecare epocă și fiecare popor posedă un anume simț al umorului și comicalului specific lor, care uneori sunt neînțelese și inaccesibile altor epoci”⁹. Deci sunt necesare cercetări pentru investigarea dimensiunilor acestei stări în fiecare epocă. La fel, trebuie să luăm în calcul și faptul că nu toți membrii unei comunități sunt dispuși în egală măsură să râdă ori să aibă aceleași reacții la perceperea unuia și aceluiași eveniment, susține folcloristul. De aici rezultă necesitatea de a analiza râsul ca un proces semiotic al codificării și decodării mesajelor în procesul comunicării. Vladimir

Propp a analizat bazele istorice ale sărbătorilor calendaristice rusești, evidențiind că râsul care însoțește ruperea, arderea, înecarea întruchipărilor obiectivate ale acestor sărbători, înseamnă triumful vieții asupra morții¹⁰.

Cercetarea râsului ca fenomen social a fost dezvoltată prin lucrarea lui M.M. Bahtin „Franțoi Rable și cultura populară a Renașterii în Evul Mediu”, apărută în anul 1963¹¹. Bahtin a numit acest fenomen cultura populară a râsului, luând în considerare trei elemente de bază: reprezentările rituale, sărbătorile de tip carnavalesc și alte acțiuni glumețe desfășurate pe piață, creații literare umoriste, parodii, diverse expresii proprii vorbirii populare precum sunt injuriile, jurămintele și legămintele etc. A relevat trei forme ale culturii râsului: cultura oficială/feudală, cultura religioasă și cultura populară, analizând relațiile interdependente dintre acestea în Evul Mediu. Carnavalul, în viziunea lui M. M. Bahtin, este cea mai expresivă formă de manifestare a culturii populare a râsului, căci la el participau toate păturile sociale, trăind emoții afective. În carnaval grupurile își schimbă, uneori își inversează rolurile și comportamentele, căci el abolește toate relațiile ierarhice, privilegiile, normele comportamentale¹². Exegeza a generat noi lucrări și a lărgit mult viziunea cercetătorilor asupra domeniului¹³.

Profesorul Ivan Evseev de la Universitatea din Timișoara a abordat în mod enciclopedic râsul și plânsul din perspectivă simbolică¹⁴, specificând că plânsul și râsul „...fac parte din codurile paralingvistice de comunicare și de expresivitate umană”¹⁵. Precizările pe care le face se referă la un context general al firescului: „Dacă lacrimile sunt semnul tristeții și al jalei, râsul e expresia bucuriei, o metaforă a vieții”¹⁶, inclusiv a contrariilor: „Dar există și lacrimi ale bucuriei, de ușurare și de limpezire a minții și a sufletului”¹⁷. Prezintă succint valențele magice ale acestor stări și rosturile lor în unele ritualuri românești. Tema a fost abordată tangențial în diverse lucrări, la care ne vom referi, dar necesită o dezvoltare mai amplă, pe măsura complexității fenomenului în realitatea culturală.

Domeniul sensibilului trăit afectiv rămâne atractiv și pentru alte școli naționale. Recent revista franceză de specialitate *Terrain* a dedicat un număr special manifestărilor râsului în dimensiunile sale cognitive, sociale și politice, văzute din perspectiva diferitor culturi¹⁸. Diversitatea aspectelor discutate în această publicație lărgeste aria faptelor circumscrise râsului și arată importanța mereu actuală a cercetărilor de teren care stau și în prezent la baza investigațiilor etnografice, folcloristice, etnologice și antropologice.

Aceste elaborări sunt de referință pentru a releva și analiza dimensiunile rituale ale râsului și plânsului vizând în esență eticheta tradițională. Între contribuțiile examinate prevalează lucrările ce tratează râsul, ceea ce ni se pare un lucru firesc odată ce în rituri, așa cum se poate observa, tot aceste stări sunt mai frecvente. Atât în aceste lucrări cât și în altele, la care ne vom referi pe parcurs, râsul și plânsul au fost cercetate separat, chiar dacă s-au făcut precizări relevante privind legătura dintre ele. Considerăm că ele pot fi cercetate împreună și din motivul că râsul și plânsul sunt strâns legate în structura logică a ritualului, deseori ele formează punți operaționale de desfășurare a secvențelor, încât urmărindu-le cum alternează și conlucrează la desfășurarea scenariului ritual, putem surprinde mecanismele ce le antrenează, semnificațiile acestora și raportul lor cu normele comportamentale ale etichetei.

Cunoașterea rolurilor și semnificațiilor acestor stări poate deveni mai eficientă prin analiza lor separată, a râsului aparte și a plânsului aparte, ca mai apoi să putem compara secvențele elucidând relațiile dintre ele. Uneori, la prima vedere, aceste stări rituale și mediul în care se produc țin de domeniul paradoxului. Se râde atunci când e de plâns, spre exemplu la priveghi, și se plânge atunci când e de râs, spre exemplu în cadrul nunții. Însă obiceiurile au semnificații profunde, strâns corelate între ele, ce pot fi cunoscute la o analiză atentă. Iată de ce este important să punem în valoare și contextul de reprezentări prin care râsul și plânsul se impun ca normă socială în cultura tradițională românească. O altă problemă centrală pentru cercetarea noastră este să determinăm până la ce moment este respectată norma și când ea se transformă în antinormă? Cum și în ce context se recurge la una sau la cealaltă, pentru a modela starea de spirit a participanților la riturile de trecere?

3. Funcții și semnificații ale râsului

Verbul *a râde* are mai multe sensuri. Primul este cel „al manifestării veseliei exprimată printr-o mișcare caracteristică a feței și a gurii, însoțită de un sunet specific, nearticulat, râset”¹⁹. În vorbirea populară s-au constituit expresii care arată cum râd oamenii, cum este perceput atât râsetul acestora și ce cred oamenii despre cel care râde. Conform descrierilor de teren cele mai răspândite precizări ce surprind această stare în mod gradual sunt următoarele: „surâde”, „zâmbeste”, „abia-abia râde”, „se preface că râde”, „râde”, „râde pe sub mustăți”, „râde în colțul gurii”, „râde cu gura mare”, „râde de răsună mahalaua”, „râde în hohote”, „râde de se cutremură”, „râde până la lacrimi”, „se ține de pânțele de râs”, „se prăpădește de râs” etc. Râsul poate fi blând, răsunător, formal, molipsitor, zeflemitor, răutăcios, drăcesc etc. O serie de sintagme îl desemnează în sens peiorativ: „își arată dinții”, „rânjește”, „se hlizește”.

Un alt sens al verbului *a râde* este al percepției acestei stări la un alt nivel al palierului semantic, mult mai general, care utilizează imagini simbolice devenite clișee, pentru a atenționa sau a sancționa relația dintre acei care comunică sau despre acei, despre care se comunică. „Râde ruptul de cârpit, că el e mai potrivit!” sau „Râde hârb de oală spartă”, ambele folosite pentru a pune la punct persoanele care ignoră relațiile dintre semn și semnificat. Alteori ceilalți „Îl iau în râs”, pe drept sau pe nedrept. Ori chiar „Îl fac de râs” (își bat joc, îl iau în derâdere). Și tot în același context al relațiilor, despre acel care a încălcat într-un mod rușinos normele sociale acceptate de comunitate se spune „S-a făcut de râs!” (râd oamenii de el), mai mult chiar „A ajuns de râsul lumii!” (a greșit rău, comunitatea cunoaște abaterile de la normă). Sau, pentru a-l lipsi de statutul social pe acel care a nesocotit codul socio-normativ, îl raportează la regnul animal „S-a făcut de râsul găinii!” În expresiile „S-a făcut de râs și de ocară” sau „S-a făcut de râs și de batjocură” se observă și gravitatea situației (mai rău nu se poate), dar la o lectură mai atentă se pare că între aceste două părți există o relație de tipul cauză și efect. Odată ce s-a făcut de râs, este de ocară (va fi muștrat) și, respectiv, odată ce s-a făcut de râs, va fi umilit prin batjocură. Uneori se operează tranșant cu aprecierile „Este un râs”, „E râsul râsului” se spune despre acel de care râde lumea.

Râsul are puterea unei stihii și societățile mereu îl țin sub controlul normei atât

în cotidian cât și în timpul sărbătorilor, ceremoniilor, riturilor. Rigorile cresc, mai ales, în cadrul riturilor căci râsul ca și plânsul face parte din manifestările sensibile de exprimare a trăirilor sufletești. Veselia, voia bună, împreună cu cântecul, dansul, orația, gluma, gesturile și obiectele simbolice sunt însoțite de diferite manifestări ale râsului, acestea înscriindu-se în normalitatea obiceiurilor. Dar sunt destul de frecvente și secvențele rituale în care veselia este maximă, iar cei care petrec la ospăț se dedau excesului și orgiei. Atunci se râde fără limite, se renunță la normele respectate cu strictețe mai înainte. Sunt parodiați prin scene pline de grotesc acei care cu puțin timp înainte, la o altă etapă de desfășurare a obiceiului, au fost preamăriți. Această transformare a râsului de la o necesitate la o dominantă excesivă devine posibilă pentru că râsul, așa cum au argumentat mai mulți cercetători este un simbol, formează un cod, un limbaj. Prin ele sunt transmise mesaje pline de sensuri, la care se așteaptă reacții imediate.

Vom analiza câteva secvențe din obiceiurilor de peste an axate pe veselie pentru a provoca râsul. Se exclude Crăciunul și Pastile care sunt cele mai mari sărbători creștine. Se respectă cadrul sacru al sărbătorilor, cu atât mai mult că învățătura creștină marginalizează râsul considerându-l lucrarea necuratului²⁰. Doar descolindatul e un prilej de a râde răutăcios de cei zgârciți, care nu respectă ritualul²¹. Însă, ținând cont de vechea tradiție de a colinda timp de 12 zile, de la Crăciun până la Bobotează, trebuie să agreăm ideea că, cu cât petrecerile se apropiau mai mult de încheierea acestui ciclu, cu atât veselia și râsul se îndeseau, cu atât mai mult că la mijlocul acestei perioade era sărbătorit Anul Nou, cu excese în toate, inclusiv în veselie. A doua și a treia zi de Crăciun se făcea joc sau horă în sate și lumea ieșea la joc, la petrecere. Conform aceleiași moralități tradiționale omul ieșit în spațiul public la sărbătoare trebuia să fie vesel, să comunice cu ceilalți, să-i ia în seamă pe toți, să se facă văzut, auzit sporind voia bună. Comunitatea îi depista imediat pe acei morocănoși, închiși în sine, însă îi sancționa și pe acei care întreceau măsura veseliei.

Dar marea dezlegare la râs, mai exact la acțiuni ce îl pot provoca și îl mențin, avea loc în cadrul sărbătoririi Anului Nou, care coincidea cu sărbătoarea Sfântului Vasile. Anul Nou era înțeles ca început al tuturor începuturilor și acțiunile rituale din ajunul și din prima lui zi aveau rolul de *omen*. Românii ca și alte popoare europene considerau că prin practicile desfășurate în această sărbătoare, pot pune temeiul întregului an. Să ne amintim că în cadrul ei oamenii încercau toate lucrările principale pe care aveau să le facă pe parcursul anului și de care depindea bunăstarea familiei. În acest context al proiectării viitorului se desfășurau „Plugușorul” și alaiurile mascaților. Partea solemnă a acestor forme culturale a fost analizată și apreciată în mod adecvat. Vom reține ideea că spre final orația „Plugușorul” capătă nuanțe umoristice, pentru a-i face pe ascultători să râdă. Iar în alaiurile cu mascați sunt personaje (baba, moșul, dracul, urâțul, țiganul etc.), care fac scamatorii, ating cu cenușă ori funigine pe cei prezenți, creează o atmosferă veselă, protejând totodată pe principalii performeri ai ritualului. Practicile ce stimulează veselia, râsul de la începutul anului calendaristic au multe afinități cu cele concentrate la *Lasata secului*, de dinaintea postului în luna martie (*Alungarea iernii*²², *Focurelul*, *Olăria*, *Uliulica*²³). Însoțirea acestor obiceiuri de

iarnă, dar și a celor de la debutul anului agrar din primăvară de alaiuri care provoacă veselia colectivă țin de același context al asigurării sănătății, prosperității, reproducerii neamului, sporirii recoltelor etc. prin practicarea râsului colectiv.

Cercetătorii apreciază că finalul glumeț al Plugușorului, la fel ca și cel al unor orații de nuntă, la analiza cărora vom ajunge puțin mai încolo, sunt creații tardive, urmare a evoluției ritualului. Constantin Eretescu susține: „De la formele sale străvechi, ce conțin descrierea detaliată a muncilor agrare și până azi, poezia *Plugușorului* a suferit modificări serioase. Pe de o parte, a încorporat elemente și motive noi, iar pe de alta, a pierdut elemente cu caracter ritual, desacralizându-se”²⁴. Nu vom aduce alte exemple, dar părerea autorilor tinde să fie comună în acest sens. Contrar acestor opinii, logica ritualului impune o realitate care nu este atât de nouă, pe cât pare. Anul Nou, ca și celelalte rituri de trecere, are o structură complexă chemată să soluționeze mai multe conflicte de ordin cosmic și social. Trecerea peste acest prag este facilitată și cu ajutorul râsului care este unul din mijloacele cele mai eficiente de comunicare. Prin el se produce abolirea a ceea ce înseamnă prescripție, normă, pentru a-i permite timpului, stării, evenimentului propriu-zis să se consume total, căci numai în acest fel se poate instaura noul, ceea ce urmează a fi validat ritual. Prin râs, ca și prin celelalte mijloace luate în considerare de către cercetare, se încheia anul și se începea altul nou²⁵. Dealtfel, tot Constantin Eretescu, în aceeași lucrare, apreciază: „Unul dintre aspectele ce merită menționate este comicul. Textul *Plugușorului* cuprinde mai multe pasaje a căror menire este să provoace râsul, buna dispoziție. Râsul îndeplinește o funcție rituală. În timpul sacru al începutului de an, când balanța dintre bine și rău este încă în mișcare, când succesul sau eșecul anului agrar nu e hotărât, orice gest care poate încălca talerul în direcția dorită este binevenit. Râsul ca și manifestările orgiastice din alte culturi, urmarea tocmai un asemenea scop. Mascații, îndeosebi măștile de moș și babă, dar și jocul de păpuși care imită actul sexual, Malanca, joacă un rol similar”²⁶.

Iată de ce, fără să diminuăm importanța schimbărilor ce s-au produs în structura și semantica riturilor, ținem să opinăm că aceste inserții comice sunt foarte vechi. Obiceiurile sunt fapte sociale ce antrenează în comunicare grupuri umane mari, aflate în stresul unui sfârșit de an, asemănător sfârșitului lumii subordonate ordinii cosmice. Prin mijloace rituale capabile să provoace râsul se descarcă emoțiile acumulate de producerea haosului. Vom observa că fiecare obicei are segmente ce stimulează în mod complex intelectul participanților, oferindu-le posibilitatea de a reacționa la acțiunile scenariului prin râsete, prin veselie. Începutul anului concentrează inclusiv secvențe de carnavalesc pentru că râsul este asociat cu viața, cu bunul ei mers, cu sporirea rodniciei pământului, animalelor și cu prosperitatea oamenilor.

Există un sistem calendaristic bine corelat al prilejurilor de veselie. În fiecare localitate era obligatoriu să se organizeze câte 7 hore (la sud)/jocuri (la centru și la nord) pe an, pentru a da posibilitate întregii comunități să se veselească. Întâi de toate, făceau această petrecere după sărbătorile mari, precum sunt Crăciunul (a doua ori a treia zi), Sf. Vasile sau Anul Nou (a doua zi, în unele sate și a treia zi), după Bobotează, a treia zi de Paști, de Sf. Gheorghe, de Duminica Mare, de Sânziene etc., și ori de câte ori mai reușeau s-o adune, în afara zilelor de post. Toate aceste întruniri comunitare

erau ocazii de veselie, joc, voie bună, competiții de frumusețe, cumsecădenie și bun simț. Se râdea în limitele bunului simț, pentru a nu da prilej de critică. La sărbătoare participau diferite categorii de vârstă și toate acțiunile trebuiau să se înscrie în modelele comportamentale acceptate de întreaga comunitate.

În schimb, când se întruneau la petreceri numai anumite categorii de vârstă, puteau să-și exprime veselia și râsul mult mai liber. Ca exemplu, la *Ziua moașei* ori *Ziua babei*, sărbătorită în spațiul de la est de Prut fie a doua zi de Sf. Vasile (la Vasilică), în unele sate din partea centrală a teritoriului, sau a doua zi de Ion Botezătorul, cel mai frecvent în cele de la sud, iar mai sporadic a treia zi de Crăciun, a patra zi de Paști în cele de la centru și de la nord²⁷. Bărbaților le era interzisă participarea la aceste întruniri, care aveau ca și multe altele două faze: prima de solemnitate, iar a doua de maximă veselie, grotesc. Femeile veneau cu daruri și cu mâncare la moașă, o onorau cu toată recunoștința spălându-i și sărutându-i mâinile, o preamăreau, la masa comună cinsteau, mâncau și se veseleau. Apoi o găteau mireasă, utilizând în acest scop tot ce găseau la îndemână, se mascau și ele cât mai grotesc, se travesteau în bărbați și către seară ieșeau prin sat să plimbe moașa cu sania ori cu grapa. Băteau în cratițe, cântau din tot ce se poate obține sunet, mergeau pe la celelalte moașe, încât până la urmă formau un alai comun. Bărbații trebuiau să evite alaiul, altfel erau pedepsiți, fără ca cineva să poarte răspundere²⁸. Femeile, mame și soții ascultătoare, timp de o zi deveneau libere, rebele, desfrânate. Se răzbeau pentru umilința și suferința acumulată mai multă vreme, pentru că li se permitea acest lucru.

O petrecere asemănătoare organizau femeile „la împrăștiatul Rusaliilor”, mai pe scurt „la Rusalii”, când se adunau cu bucate și băutură „pe iarbă verde”, „la iarbă verde”, „iarbă verde”, „pe nalbă”, „pe luncă”, „pe veretcă”, „pe pagiște”, „la străchini verzi” – toate aceste denumiri fiind un semn al vechimii sărbătorii²⁹. La a 59 zi de după Paști femeile luau mâncare și băutură, pregătite special pentru această ocazie, se adunau în locul stabilit, care întotdeauna era mai departe de vatra satului, improvizau o masă, mâncau, se odihneau, cheuiau și apoi începeau să se veselească. Cântau, jucau, chiuiuau, glumeau fără nici o restricție, parodiau, își băteau joc de tot și de toate, se deghizau, imitând scene de cupluri. Reținem o explicație cu tentă mitică. „Ne duceam pe nalbă, că atâta odihnă om avea pe ceea lume, cât am stat pe iarbă”³⁰. De fapt femeile trebuiau să petreacă Rusaliile în această zi, adică să le însoțească, încât aceste ființe periculoase să se întoarcă în locurile unde stau în tot restul anului, adică în spațiile neculturalizate. Comportamentele femeilor trebuie să le vedem și în raport cu aceste ființe divinatorii, de care oamenii se temeau și cu care se confruntau călușarii, salvându-i pe bolnavii pociți (apucați) de Rusalii, și contactau în mod mitic femeile. După o zi trăită conform principiilor antinormei, femeile reveneau seara pe la casele lor reconfortate, ascultătoare și harnice, cum le cerea să fie moralitatea tradițională.

Ca să apreciem dimensiunile acestor veselii și dezmățuri, trebuie să ne amintim că în societatea tradițională comportamentele femeilor erau foarte strict reglementate. De fapt, așa cum am stabilit, moralitatea tradițională impunea limite în cadrul ritualurilor privind întreg comportamentul (vorba, consumul de bucate și de băutură, gluma, râsul, dansul etc.) atât pentru bărbați cât și pentru femei. Totuși bărbaților li se

permiteau mai multe decât femeilor. Constituirea și practicarea celor două sărbători exclusiv femeiești venea să echilibreze ceea ce erau frustrate prin restricții severe în cadrul altor sărbători și în cotidian.

Din obiceiurile ce țin de vârstele omului nunta este cea mai plină de veselie. „Ne-am veselit la nuntă”, este aprecierea ei cel mai frecvent întâlnită. Dar nunta tradițională se desfășura după un scenariu vast, format din succesiunea mai multor secvențe, având ca dominantă stări diferite. Fiecare secvență venea să marcheze împlinirea unei etape remarcată în orațiile nupțiale: „Ce s-a făcut, nu mai e de desfăcut!”. La o trecere în revistă a acestor etape principale ale nunții se poate observa că ele au o componentă somptuoasă și a doua, de la sfârșit, mai veselă, chemată să-i facă pe oameni să se bine dispună, râzând. Cu alte cuvinte, să accepte înțelegerea, oferta care li se face. La *Pocloane*, sau la *Shimburi*, când se închină darul pentru mireasă, vornicul închină darul, retrăgându-l de două ori până spune: „...Iată ce vă dăruiește domnul mire: / Niște ciuboțali noui nouți, / Cu trezeci, patruzeci de peticuți, / Cu talpa de iapî, / Să fie de adus apî, / Cu chelea di cucoș, / Să vă fie de mers prin sat după borș”³¹. Apostrofând mireasa să nu se grăbească la luat, cum s-a grăbit la măritat, vornicul descrie mirele în mod comic: „Nu căta că domnu miri / Îi înălțuț și frumos, / Da tari-i somnoros! / El dimineața bătă coasa / Și de-aniaza trăge brazda, / Coasa-n iarbî n-o-ncingé/ Și la umbrî să lungé, / Sub o tufi di alun / Și işă din cușmî fum!”³² Aceste glume sunt incluse în canavaua orațiilor, ca să diminueze tensiunea psihologică a momentului. Alaiurile mirelui și a miresei abia încep să se apropie, se fac primele daruri și acestea trebuie să valideze încheierea altei etape a nunții, să înveselească actanții principali și pe ceilalți nuntași.

Înainte de *deshobotatul miresei (dezlegatul)*, când se încheie etapa trecerii de la mireasă și mire la statutul de tânără și tânăr căsătoriți, se recurge iar la o secvență veselă. Se încerca înlocuirea miresei cu o altă persoană, îmbrăcată în babă caraghioasă. Baba era adusă și propusă mirelui de două ori, în glumele celor care asistau el o refuza, până când în sfârșit i se aducea adevărata mireasă³³.

O mai mare doză de comism concentrează etapa numită „Dusul nunilor acasă”, ori „Petrecerea nunilor acasă”, către zorii zilei. Nuntași din alaiul nunului dansau și chiuiau cât ținea drumul până la casa acestuia, cântau cântece umoristice și strigături erotice la adresa nașilor și a finilor. Ajunși la poartă „pârleau nuna”, impunând-o să sară peste foc (la sud), improvizau scene hazlii apoi intrau la masă și continuau veselia până dimineața³⁴.

Alternanța dintre secvențele solemne și cele echilibrat vesele se menținea pe parcursul desfășurării scenariului nunții, încât spre finalul acesteia veselia devenea dominantă. Se întâmpla acest lucru în ziua a treia, numită „La colac”, „La zamă”, „La fuioare”, „La plăcinte” etc., desfășurată conform tradiției la ambii socri. În unele localități participau la petrecere doar femeile, iar în altele și bărbații din familiile înrudite în timpul acestei căsătorii. La acea vreme se știa deja că cele mai importante etape ale nunții s-au încheiat cu bine. Toți performerii principali își puteau permite să se relaxeze. Neamurile, vecinii, cei care au ajutat la desfășurarea nunții se adunau ca să se bucure împreună, să scape de oboseală, să consume bucatele și băutura rămase, să comunice ca să capete certitudini privind interpretarea evenimentului. După prima

masă începea mini carnavalul. Nuntașii se vopseau pe față cât mai excentric din ce aveau la îndemână (făină, funingine, sfeclă roșie), își supradimensionau anumite părți ale corpului, pentru a fi cât mai haiioși, făceau multă gălăgie, se comportau destul de vulgar, dar lumea îi accepta, pentru că așa prevedea scenariul ritual. În unele sate mirii și nănașii, iar în altele socrii erau principala țintă a distracției nuntașilor, care îi împopoțau cu haine caraghioase, îi urcau într-un căruț sau o roabă, așezându-i pe lucruri foarte incomode. Li se da în mâni băutură și mâncare, din care trebuiau să consume și să le propună trecătorilor, celorlalți nuntași în timp ce erau purtați pe drumurile localității, cu muzică, râsete, chiote etc.

În satele situate în Josul Prutului: Giurgiulești, Cășlița Prut, Slobozia Mare, Cuza Vodă etc. în ultima seară a nunții are loc inițierea tinerilor în viața celor căsătoriți. Nuntașii, bine pregătiți pentru a contribui din plin la instruirea neinițiaților, cântă cântece cu versuri pipărate, obscene, dansează dansuri erotice, îi vizează direct când pe miri, când pe nași. Numai participând la nuntă poți înregistra acest folclor, pentru că în afara cadrului nupțial nimeni nu dorește să-l repete, recunoscând caracterul lui special³⁵. Aici trebuie să formulăm ideea că în secvențele comice ale nunții, ca și în carnaval antinorma era cea care reglementa mersul scenariului ritual.

Până la Al Doilea Război Mondial în serile de dinaintea înmormântării *priveghiul* concentra pe lângă comportamentele de respect pentru decedat și practici de veselie, care provocau râsul celor prezenți. Există o literatură destul de cuprinzătoare a domeniului, dar este important să remarcăm aici faptul că tinerii, bărbații participanți la priveghi prin diferite glume și jocuri făceau ca răposatul să fie parte a lumii vii, lume care se mișcă, râde. Ca să-i sperie pe cei prezenți făceau astfel ca mortul să se miște, ori să-și ridice mâinile. Îi pedepseau pe cei care piroteau de somn sau adormeau. Făceau diferite glume, povesteau întâmplări de viață, încât spiritul vieții, întâi de toate expresia lui cea mai puternică – râsul să domine în casă și în gospodăria cu mort. Această veselie, ca semn distinctiv al priveghiului, putea începe doar seara, atunci când, conform tradiției, se interzicea ca mortul să fie bocit. Noaptea, întunericul în general, colportă suficiente temeri, necunoscute, înțelese ca forțe malefice. Plânsul ar întări pozițiile acestora. Însă râsul, veselia sunt o pavăză contra forțelor nocturne. Profesorul Ion H. Ciubotaru de la Iași a analizat aceste rituri ale *marii treceri* în baza unor descrieri de teren cuprinzătoare argumentând rosturile plânsului și ale *priveghiului*. Purtătorii de cultură susțin că seara trebuie „să se facă glume pentru a speria moartea” (Ruginoasa – Iași), ca „Să nu se lipească duhurile rele” (Păltiniș – Botoșani)³⁶. Prin râsete sunt protejați atât cei vii, aflați sub incidența morții, cât și cel mort, a cărui rânduire în lumea de dincolo nu e încheiată. Vladimir Propp observa: „Moartea și râsul sunt incompatibile, ele sunt opuse. Râsul aparține exclusiv vieții. În conștiința arhaică râsului i se conferea capacitatea nu numai de a însoți viața, dar și de a crea viața”³⁷. Adică de a-i asigura o altă viață decedatului. „Toate aceste semnificații demult sunt uitate, dar a rămas tendința de a râde în timpul acestor sărbători, a rămas veselia de sărbătoare, în care riturile s-au transformat în jocuri”³⁸. Participarea la priveghi era încurajată de credințe: „Cine participă la un priveghi are pe cealaltă lume un perete de casă, cine participă la patru, are o locuință”³⁹.

Râsul nu este agreat de către religia creștină⁴⁰, bazată pe principii ascetice. Prin această viziune înțelepciunea populară susține: „Râde om de om și dracul de toți!”⁴¹. Sunt bine cunoscute încercările clerului de a tempera excesul de veselie al oamenilor în cadrul ritualurilor. Dacă vom privi cu atenție scenele „Judecății de apoi” pictate pe pereții exteriori ai bisericilor moldovenești medievale vom observa că singurii care râd (rânjesc) sunt dracii. Puterea nestăvilită a râsului, reacțiile stârnite de el, capacitatea lui de a-i scoate pe oameni din limita comportamentelor acceptate de eticheta tradițională, sunt tot atâtea cauze care îl fac să fie ținut la distanță de moralitatea creștină.

Funcțiile râsului așa cum se conturează în contextul riturilor sunt multiple. Pornind de la aprecierea psihanalistul francez Jacques Lacan, că râsul este prima comunicare adevărată, trebuie să generalizăm că și în secvențele rituale examinate râsul are această funcție primordială. Îi face pe oameni să comunice într-un mod foarte eficient, în situații care cer imperativ acest lucru. Prin starea invocată de râs e mai ușor să explorezi necunoscutul, oamenii ajung să se cunoască și să cunoască lumea. Râsul sancționează abaterile comportamentale de la normalitate, contribuind la corectarea acestora. Totodată el are și funcția de a reglementa. În cadrul carnavalurilor și a reprezentărilor teatralizate devine preponderentă și funcția compensatoare, oferă oamenilor ceea ce în alte condiții le lipsește.

Luarea în râs, luarea în derâdere este o altă extremă a comportamentelor, motivată tot prin încălcarea normelor acceptate de comunitate. La hora/jocul de a doua zi de Anul Nou, dacă colacul dăruit de față urătorilor în ajun era mic, necrecut sau ars, flăcăii îl ridicau într-o prăjină sus, să-l vadă cei prezenți ce colac prăpădit le-a dăruit fata (cutărui)⁴². Era mare rușine pentru fată și pentru familie, iată de ce fetele se străduiau să coacă colaci mari, frumoși, pe care îi împodobeau cu busuioc și lână roșie ca pe colacul mirelui și al miresei. Pretutindeni, tot la horă/joc dacă o fată refuza un flăcău care a invitat-o la joc, din diverse cauze, el s-apropia de muzicanți, oprea muzica și comanda scoaterea fetei din joc. Băiatul respectiv anunța plecarea fetei, muzica cânta un marș și fata, după ce s-a făcut de râs, trebuia să plece rușinată, neavând dreptul prea curând să intre în horă.

4. Funcțiile plânsului ritual

Cercetarea noastră trebuie să ia în considerare cele mai vechi mărturii scrise despre credințele și practicile funerare. Din mai multe scrieri ale autorilor antici vom aminti aici valoroasele precizări despre traci și geți făcute de Pomponius Mela în lucrarea *Descrierea pământului* (sec. 1 d.Ch.): „la unii sunt deplânse nașterile și jeliți nou-născuții; dar, dimpotrivă, înmormântările sunt prilej de sărbătoare și le cinstesc ca pe niște lucruri sfinte, prin cânt și joc”⁴³. Comentariile cercetătorilor privind aceste comportamente contradictorii în raport cu gândirea rațională a secolului XX și XXI au alimentat, precum e și firesc, diverse ipoteze axate pe credința în nemurire, dincolo de moarte. Pentru a nuanța tabloul e bine să ținem cont de faptul că în scrierile autorilor antici sunt destule mențiuni și despre jelierea mortului în timpul înmormântărilor. Același Pomponius Mela în lucrarea citată scrie despre femeile care la înmormântare „jelesc cu glas tare și își arată deznădejdea prin plânsete foarte puternice”⁴⁴. Trebuie

să acceptăm ideea că geții făceau banchete, se veseleau la înmormântări, dar și boceau, aveau femei care își asumau acest rol⁴⁵. Caracterul fragmentar al documentelor separă aceste segmente din întregul în care funcționau și ele par contradictorii. Apoi, scurtele relatări, specifice lucrărilor despre alții din perioada antică, nu pot cuprinde fenomene foarte complexe, precum sunt aceste obiceiuri. În secolele XIX-XX, pentru descrierea lor au fost necesare multe pagini, lucrări întregi și tot n-a fost cuprinsă toată bogăția lor. Având în vedere aceste aspecte, e locul potrivit să formulăm ideea că plânsul la nașterea pruncilor, la fel ca râsul la înmormântare sunt fapte culturale atât de mult subordonate semnificațiilor ritului, încât ca finalitate ajung la celălalt pol semantic. Ele fac parte din același proces al puternicii modelări culturale specifice culturilor arhaice și tradiționale, precum e zâmbetul cu care japonezul anunță că i-a murit soția.

Plânsul este o stare opusă râsului, la fel cum tristețea sau durerea pe care le exprimă, sunt opuse veseliei. Așa cum preciza Marcel Mauss, expresiile plânsului fac parte dintr-un cod: „Lacrimile, de exemplu, vărsate cu prea multă generozitate, pot fi citite ca un salut adus aproapelui de curând întors dintr-o prea lungă rătăcire. Reținute sau grabnic tănuite, ele se pot numi cuvântul de bun venit adresat străinului. Adeseori, lacrimile se consumă în vastul cuprins al durerii. Pot însă simboliza și imposibilitatea unei emoții. În combinație cu râsul, lacrimile pot fi înțelese ca «o politețe a disperării». Niciodată nu sunt întâmplătoare. În joc poți surprinde întotdeauna modele specializate de expresie a lor”⁴⁶. Mauss relevă atât situațiile în care se plânge, cât și diferitele moduri de a plânge, prin a scoate sunete speciale, asociate durerii, a le însoți de gesturi, și mimică.

Și în limba română au fost consacrate mai multe expresii care desemnează diferitele lui ipostaze: „a vărsa lacrimi de durere”, „a plânge cu jale”, „a plânge cu lacrimi amare”, „a plânge și a se tângui”, „a plânge și a se căina”, „a plânge în hohote”, „a se a boci”, „a jeli pe cineva”, „a-i plânge cuiva de milă”, „a se lamenta”⁴⁷.

Cele mai multe dintre acestea se circumscriu înmormântărilor și pomenirii morților. Jelierea unui om apropiat, iar prin asociere și a celorlalți, afectați de pierdere, este un comportament firesc în viziune contemporană. Credem că și în epocile premergătoare oamenii simțeau durerea pierderii celor dragi, deși nu totdeauna o manifestau direct, fiind nevoiți să-și modeleze comportamentul privind modul de exprimare a acestor trăiri profunde conform prescripțiilor tradiției. Un exemplu similar de modelare a acestor stări practică neofitii în riturile de inițiere care sunt destul de dureroase, însă trăirea durerii nu este manifestată direct.

Dozarea, reglementarea exprimării durerii face parte din acest sistem de referință. Până la mijlocul sec. XX tradiția impunea ca mortul să fie bocit de trei ori, dimineața, la amiază și spre seară⁴⁸. De cum însera și până a doua zi dimineață era interzis să fie bocit. „Întunericul, care pe plan simbolic este asemuit cu haosul inițial, reprezintă cadrul propice săvârșirii marilor prefaceri: sfârșitul unei vieți și începutul altei vieți, în cazul priveghiului...”⁴⁹ Pe perioada nopții practicile priveghiului, ca un comportament contrar tristeții și suferinței veneau să echilibreze potențialul vital al colectivității, afirmând prin râs și veselie continuitatea vieții. Mortul mai era bocit atunci când trebuia să fie scos din casă și ori de câte ori se oprea cortegiul în drum spre cimitir. În biserică nu bocesc răposatul. Teodor Burada a studiat acest fenomen la

începutul secolului XX în arealul cultural românesc și generaliza: „Petrecerea mortului până la groapă cu bocete este un lucru sacru la români; ei au cea mai mare grijă să nu se îngroape nimeni fără să fie bocit, ținând aceasta de mare păcat, și crezând că omul care n-are nici rude, nici prieteni să-l bocească este urgisit de Dumnezeu; de aici blestemul cel mai mare: „Să dea Dumnezeu să n-ai pe nimeni să te bocească!”⁵⁰ La groapă bocetele, după caz, însoțite de strigăte, de gesturi ale disperării și durerii, când mortul e tânăr, ajung la apogeu, ca să înceteze imediat după astuparea gropii. Când Marcel Mause aprecia că sentimentele sunt semne, expresii concentrate, arăta totodată că ele funcționează ca un limbaj, pentru că întreaga comunitate percepe specificitatea acestui tip de comunicare⁵¹.

Exprimarea jellii la înmormântare a parcurs un traseu evolutiv de la rigurile foarte stricte ale controlului emoțiilor prin mijloace strict rituale, la manifestarea acestora prin mijloace pliate pe firescul trăirilor. În trecut cântecul funebru, care e mult mai vechi ca bocetul, implicarea performerilor și a comunității în rânduirea mortului după un scenariu ritual riguros, în desfășurarea căruia erau antrenate diverse limbaje, mediau starea psihică a celor afectați de moarte, canalizau trăirea suferinței personale în tipare colective, de sorginte mitică. Învățate și perpetuate prin tradiție, având puterea colectivă a gestionării crizei care oferea pe lângă această diminuare treptată a trăirilor și secvențe pentru eliberarea emoțiilor acumulate din plin prin măsura oferită de prescripții și interdicții. Aceste secvențe corespundeau cu mutilarea și ignorarea condiției personale a celor vii ca un comportament al jelierii, contribuind la echilibrarea stării dintre cel mort și rudele sale, vii⁵². Treptat, odată cu generalizarea gândirii raționale, cântecul funebru a fost înlocuit cu bocetul care exprimă direct starea de jale, o exteriorizează și o personalizează.

În literatura privind obiceiurile juridice ale românilor se descrie un plâns provocat intenționat. Bătrânii aveau grija ca băieții să deprindă de mici pe unde trece hotarul moșiei și să-l țină minte toată viața. În acest scop, atunci când ajungeau la cheotoare (piatra cu două fețe de unde începea și unde se încheia marcarea hotarului moșiei) bătrânul bătea fără motiv băiatul, încât acesta să se supere tare pe nedreptatea ce i se face și să nu uite locul cheutorii⁵³. E un fel de plâns-sacrificiu care seamănă cu acel al femeilor însărcinate pe care le udau pe vreme de secetă și se bucurau dacă ele se supărau și începeau să plângă, pentru că își închipuiau că lacrimile lor vor aduce ploaia multășteptată.

Există și un alt fel de plâns, cel utilizat de copii în cadrul Caloianului, practicat de ei la îndemnul maturilor fie a patra zi de după Paști sau ori de câte ori era secetă, pentru a invoca ploaia. Copii imitau înmormântarea unui om asumându-și rolurile și comportamentele principalilor actanți ai ceremonialului funebru. Ei cântau bocind caloianul, până când bocetul începea să predomine, pentru că plânsul este molipsitor ca și râsul.

E plin de semnificații plânsul miresei în cadrul nunții. Secvența care încheie trecerea miresei din rândul fetelor în cel al nevestelor cuprinde scoaterea însemnelor de mireasă și înlocuirea lor cu cele ale tinerei căsătorite în timp de muzica interpretează o muzică de jale „La ridicatul florii”⁵⁴, „Cântecul miresei” sau „La legat mireasa”,

„Jalea miresei”. Mireasa trebuia să plângă și odată cu ea plâneau și cei prezenți aflați pe aceeași undă a trăirilor. Și cântecele interpretate cu această ocazie subliniau obligativitatea exteriorizării stării lăuntrice. Mai multe cântece încep cu: „Plângi mireasă și suspină”. Ori confirmând o stare deja existentă, altele precizează: „Taci, mireasă, nu mai plânge”. Versurile cântecului nu sunt adresate miresei pentru a o face să se răzgândească, ci să conștientizeze că se încheie o etapă fără întoarcere: «Taci, mireasă, nu mai plânge, / Că la maică-ta te-i duce, / Când a face plop nuci / Și răchita mere dulci (măi) / Poate atunci și nici atunci!»⁵⁵ Tradiția cerea ca mireasa să plângă la nuntă, pentru a arăta că i-a fost bine la părinți, că regretă despărțirea de ei.

Plânsul este o reacție psiho-emoțională la durere, suferință sau întristare provocate de anumite impulsuri intelectuale. El oferă eliberarea emoțiilor acumulate și recăpătarea echilibrului psihic, încât devine indispensabil, – drept că într-o măsură mai mică decât râsul, – în scenariul riturilor. Plânsul este un mediator, la fel ca râsul. Mediatorul poate servi și catalizator. A râde și a plânge înseamnă să cuprinzi întregul stărilor psihice, să formezi plinul lor care pornește un nou ciclu.

Concluzii

Riturile cuprind și mediatizează un repertoriu bogat de stări psihice puternice, pe măsura importanței evenimentului intermediat, care are în epicentru un conflict, iar depășirea conflictului presupune consumarea prin mijloace rituale a neconcordanțelor ce îl generează și trecerea la o altă stare, corespunzătoare. Între diferitele coduri și limbaje utilizate de poliglosia rituală râsul și plânsul își au locul, rolurile și funcțiile prestabilite. Reactualizarea acestor stări vitale, esențiale pentru întreținerea echilibrului vieții umane, două extreme ale stărilor intermediare de către comportamente simbolice, are ca scop reactualizarea vieții pe toate palierele expresiilor ei puternice de trăire, de menținere atât a etapelor, cât și a circuitului ei.

Odată cu generalizarea gândirii raționale, cu destructurarea sistemului culturii tradiționale, axat pe rituri ca formă de exprimare a sacralității, de gândire și comportamente simbolice, componentele mai puternic ritualizate cum sunt plânsul la nuntă, râsul la înmormântare, au fost minimalizate treptat ca roluri și funcții. Obiceiurile sunt pliate tot mai mult pe trăirea reală a sentimentelor umane. A dispărut din nuntă atât ritualul *plânsul miresei*, până și secvența respectivă împreună cu muzica care o însoțea. La fel, din structura înmormântării a dispărut *priveghiul*.

Exemplele analizate conlucrează la ideea că secvențele de răs au fost amplasate pe toată cuprinderea obiceiurilor, pentru a relaxa colectivitățile cuprinse de stresul obiceiurilor.

Râsul și plânsul fac parte din sfera axiologică a culturii. Chiar dacă culturile reacționează diferit la aceleași stimulente. Râsul este o realizare condiționată de intermediere a manifestării impulsurilor și tendințelor neconștientizate și inconștiente, exprimarea directă a cărora este modelată în conformitate cu tiparele culturii tradiționale. Învățarea rolurilor emoționale de către purtătorii unei culturi avea loc prin încadrarea copiilor de mici în desfășurarea acestor ritualuri.

În jocurile tinerilor, în riturile din ciclul vieții umane și a celor calendaristice

simbolurile plânsului și râsului funcționează ca antonime care au roluri importante în dirijarea mersului lumii, ordinii și reproducerii ciclice. Această antinomie nivela și păstra echilibrul psiho-emoțional, stimula creșterea și fertilitatea prin neutralizarea forțelor răului. În cadrul ritului se plânge și se râde atunci când e voie. Pentru că trăirea acestor stări este una colectivă.

Note și referințe bibliografice

- ¹ DUMAS G. – *Larmes* // **Journal de psychologie**, 17, 1920.
- ² *Idem.* – *Le rire* // **Journal de psychologie**, 18, 1921. – P. 29-50.
- ³ MAUSS Marcel. – *L'expressions obligatoires des sentiments (rituels oraux funéraires australiens)* // **Journal de psychologie**, 18, 1921, pp. 425-434. După versiunea electronică realizată de TREMBLAY Jean Marie, Chicoutimi, Quebec, 2002. http://psychaanalyse.com/pdf/l_expression_obligatoire_des_sentiments.pdf. Accesat 28.02.2013.
- ⁴ DUMAS G. – *Le rire...*, p.47.
- ⁵ MAUSS Marcel. – *Op. cit.*, p. 3.
- ⁶ ПРОПП В.Я. – **Проблемы комизма и смеха**. Include și cunoscuta lucrare Ритуальный смех в фольклоре (По поводу сказке о Несмеяне). – P. 220-256. Москва, 1999.
- ⁷ *Ibidem*, p.30.
- ⁸ A se vedea: *Mielușica argatului // Povești populare moldovenești din țara de jos*. Editura Nasticor Vector, Iași, 2007. –P. 53-55. „Fata împăratului cea posomorâtă, „care în veacul ei nu răsese” cum văzu argatul și mielușica lui cu creți de aur de care se lipiseră mai mulți oameni „se apucă cu mâinile de pânțece și hohotea, de sărea de la pământ”(p.55). Același motiv se conține și în povestea *Berbecul cu lâna de aur*.
- ⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰ *Ibidem*, p.90.
- ¹¹ БАХТИН М. М. – **Литературно-критические статьи**. («Если народ на площади не смеется...»). Москва, 1986. – P. 513-514.
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ БЕЛКИН А. А. – **Русские скоморохи**. Москва, 1975; ЛИХАЧЁВ Д. С, ПАНЧЕНКО А. М. – «**Смеховой мир**» Древней Руси. Ленинград, 1976; **Бахтинский сборник, II**. Москва, 1991, с. 5-30; МАХЛИН В. Л. –«*Невидимый миру смех*». *Карнавальная анатомия Нового средневековья // Бахтинский сборник, II*. Москва, 1991, с. 156-211.
- ¹⁴ EVSEEV Ivan. – **Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale**. Editura Amarcord. Timișoara, 1994. – P.144 (plâns); – P.156 (râs).
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 144.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 144-145.
- ¹⁸ **Terrain – Revue d'ethnologie de l'Europe**. 61. Paris, 2013.
- ¹⁹ **Dicționarul explicativ al limbii române**. Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1984. – 811.
- ²⁰ Râs necurat.
- ²¹ CARAMAN Petru. – **Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei**. Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1997.
- ²² Obicei păstrat în s. Cenac, raionul Cimișlia. Moșii, îmbrăcați în cojoace, cu măști din sac pe față și cu bice în mână formau mici alaiuri, apoi se uneau în unul singur și mergeau prin tot satul, făcând fel de fel de glume și „pedepsindu-i” cu biciul pe acei care îndrăzneau să le afle identitatea.
- ²³ Respectate la *Lăsata Secului* în localitățile situate în Valea Prutului de Jos și în Cotul Dunării (raioanele Cahul, Republica Moldova; Reni și Izmail, Ucraina).
- ²⁴ ERETESCU Constantin. – **Folclorul literar al românilor. O privire contemporană**.

Editura Compania. București, 2004. – P. 51

²⁵ FILIP Vasile V. – **Universul colindei românești din perspectiva unor structuri de mentalitate arhaică**. În special cap. 4. Regenerarea timpului. Editura Saeculum I.O. București, 1999. – P. 133-210.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ BUZILĂ Varvara. – *Ziua moașei // Pyretus*. Anuarul Muzeului de Istorie și Etnografie din Ungheni, anul 1, nr.1. Ungheni, 2001. – P.100-106.

²⁸ *Ibidem*, p. 102-103.

²⁹ BUZILĂ Varvara. – *Frunzarii verzi utilizați în obiceiurile de la începutul verii // Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei*. Iași, 2004. –P. 97-116.

³⁰ Informație: ROTARU Ana, născută în 1926, satul Sofia, raionul Drochia. Înregistrare V. Buzilă, 1989.

³¹ CIUBOTARU Silvia. – **Obiceiuri nupțiale din Moldova. Tipologie și corpus de texte**. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009. – P. 223. La conocărie din partea mirelui, la sfârșit, după ce cer mireasa, încheie: „Vedem că toți au rămas: /Cei de la spate – / Cu gurile căscate; Cei dinainte –/Cu gurile încremenite; Aduceți un sac de prune uscate, /Să le azvârlim în gurile acestea toate, / Un putinoin cu lapte bătut – Să le turnăm pe gât.”. GHIMPU Simion. – **Nunta și alte obiceiuri moldovenești**. Cartea Moldovenească, Chișinău, 1990. – P.50.

³² *Ibidem*, p. 393-395, 405-410.

³³ *Ibidem*, p. 337-340.

³⁴ BADRAJAN Svetlana. – **Muzica în ceremonialul nupțial din Basarabia. Cântecul miresei. Studiu monografic**. Editura Epigraf. Chișinău, 2002. – P.20-21.

³⁵ Inf. din Giurgiulești, raionul Cahul: CERNEA Maria, n. 1951; HARABADJIU Tudora, n. 1941; din Văleni: TELETIN Chirică, n. 1940; din Slobozia Mare: DRĂGAN Eudochia, n. 1941; din Cășlița Prut: NICULA Maria, n. 1932; BĂLĂNEL Elena, n. 1947. Înregistrare: V. Buzilă, 1991.

³⁶ CIUBOTARU Ion H. – **Marea trecere. Repere etnologice în ceremonialul funebru din Moldova**. Editura Grai și suflet – Cultura națională. București, 1999. – P. 77.

³⁷ ПРОПП В.Я. – **Проблемы комизма и смеха...**, p. 90.

³⁸ *Ibidem*, p. 91.

³⁹ CIUBOTARU Ion H. – *Op. cit.*, p. 77.

⁴⁰ FOTINO din HIOS Mihail. – **Manual juridic (1766)**. Cu dedicația lui Domnului Domn Ion Scarlat Grigore Ghica Voievod. Text grecesc stabilit și tradus de Vasile Grecu și Grigore Cronț (manuscris). Apud: VULCĂNESCU Romulus. – **Etnologie juridică**. Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970. – P. 276-277; **Lege (1765)**. Cu dedicația Domnului Domn Ioan Ștefan Mihail Racoviță Voievod. Text grecesc stabilit și tradus de Vasile Grecu și Gheorghe Cronț (manuscris). Apud: *Ibidem*, p. 278-279.

⁴¹ HINȚESCU I.C. – **Proverbele românilor**. Ediție îngrijită de Constantin Negreanu și Ion Bratu. Editura Facla, Timișoara, 1985. – P. 140.

⁴² Practică respectată până târziu în s. Boldurești, raionul Nisporeni. Inf. CIOCANU Maria, n. 1948, în s. Boldurești.

⁴³ MELA Pomponius. – **Descrierea pământului**. 2, 2, 18. Apud: OLTEAN Dan – **Religia dacilor**. Editura Saeculum L.O., București, 2006. – P.94. Și despre alt grup al daco-geților: „La crobizi este obiceiul să fie plâns copilul la naștere și fericit omul la moarte” (**Paradoxograful lui Rohde**. – 27), *Ibidem*, p. 455.

⁴⁴ MELA Pomponius. – *Op. cit.*, p.16.

⁴⁵ Spre exemplu, Herodot relatează despre tracia bogăți: „Expun mortul timp de trei zile după ce l-au jelit; apoi jertfesc tot felul de victime și-i celebrează un ospăț”. HERODOT. – **Historiae**. V, 8. Apud: POPA-LISSANU G. – **Dacia în autorii clasici. II. Autori greci și bizantini**. București, 1943. – P.22.

⁴⁶ MAUSS Marcel. – *Op. cit.*, p. 21.

⁴⁷ A se vedea și: **Dicționarul limbii române...** – P. 708.

⁴⁸ A se vedea și: BURADA Teodor T. – **Datinele poporului român la înmormântări.** Editura Saeculum I.O. București, 2006. – P. 45.

⁴⁹ GHINOIU Ion. – *Etnografie* // Trebici Vladimir, Ghinoiu Ion. – **Demografie și etnografie.** Editura științifică și enciclopedică. București, 1986. – P. 201.

⁵⁰ BURADA Teodor. – *Op. cit.*, p. 46.

⁵¹ MAUSS Marcel. – *Op. cit.*, p. 21.

⁵² BUZILĂ Varvara. – *Simboluri ale doliului în Moldova* // **Revista de Etnografie.** Vol. 1. Chișinău, 2005. – P. 98-99.

⁵³ GHINOIU Ion. – *Op. cit.*, p. 287.

⁵⁴ BADRAJAN Svetlana. – *Op. cit.*

⁵⁵ CIUBOTARU Silvia. – *Op. cit.*, p. 555-569.

Abstract

RITUAL LAUGHTER AND WEeping – DICHOTOMIES OF THE TRADITIONAL ETIQUETTE. The paper examines laughter and weeping, two opposite moods, belonging to the ritual behaviour specific to traditional culture. Both complex emotions are presented as cultural universals. The author studies their statute of sign, which expresses briefly strong emotions, being shared by means of codes, forming two distinct languages that appear as opposed and alternate in the context of the same ritual. Both are essential categories in the field of values of the traditional society, being strictly structured by its socio-normative system, because they have a great affective power. Most often, laughter has been included within ritual sections, and most of the studies were dedicated to it, from ancient times until nowadays. The study of these two emotions within the frame of the traditional etiquette, has offered us the possibility to reveal the functions assumed by laughter and weeping in the ritual script, how these emotions are graduated and how they action as behaviour symbols within the paradigm of rituals.

Key words: *ritual laughter, ritual weeping, traditional etiquette, symbolic behavior.*

**Secretar științific, MNEIN
buzila.varvara@gmail.com**

ISTORICUL CARTOFILIEI BASARABENE (III)

Constantin Gh. CIOBANU

Rezumat

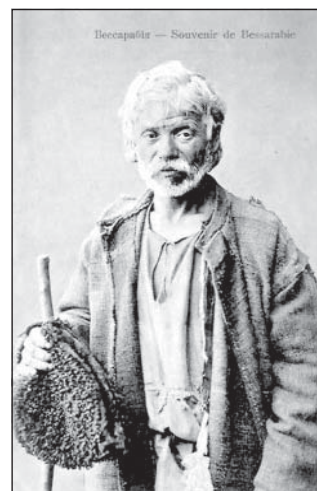
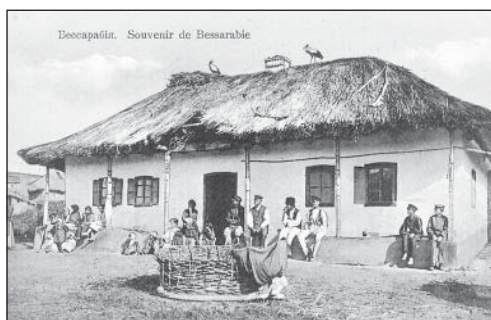
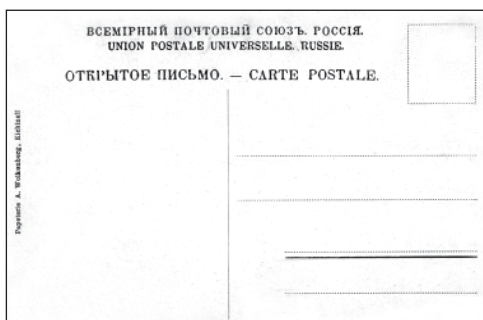
Istoria cartofiliei basarabene cunoaște mai multe nume de editori, care la sf. sec. XIX - înc. sec. XX și-au îndreptat energia la tipărirea diferitor tipuri de ilustrate, inclusiv a celor topografice, lăsând astfel posterității imagini de epocă. Iar ca urmare cartea poștală ilustrată s-a transformat într-un document, care relatează despre evenimente, oameni, localități, fenomene și activități umane din trecutul nu prea îndepărtat, fiind o sursă suplimentară pentru cunoașterea istorică.

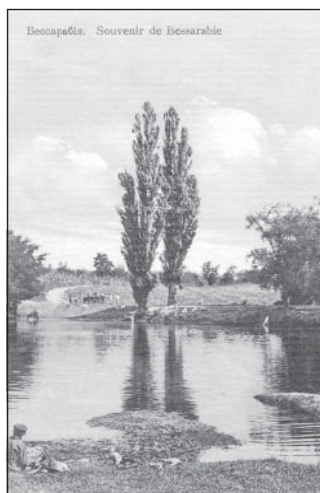
Cărțile poștale ilustrate, tipărite de Alexander Wolkenberg, primul și cel mai fructuos editor cartofil din Basarabia, au existat pe piață de la 1896 până în 1917, satisfăcând cele mai ... gusturi. Astăzi constatăm că eforturile depuse – financiare, intelectuale, manageriale – de către A. Wolkenberg nu doar au pus temelia cartofiliei din spațiul geografic dintre Prut și Nistru, astfel lăsând urmașilor un bogat material ilustrativ, ce vorbește despre viața reală a populației basarabene de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, ci a înscris o pagină reală în istoria Basarabiei.

Cuvinte-cheie: carte poștală ilustrată, Souvenir de Bessarabie, Wolkenberg.

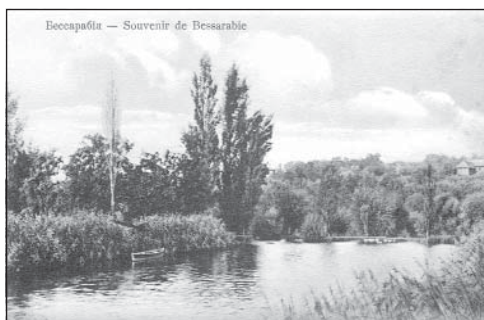
Editorul Alexander Wolkenberg

Бессарабія. Souvenir de Bessarabie Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.			
Categoría piesei: Открытое письмо. – Carte postale. Fața verso: divizată Logotip/Editor: Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.			
Nr. d/o	Legenda	Subiectul piesei	Circulat
1	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Țigan fierar	25.01.1913
2	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Cioban	03.02.1913
3	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Țăran	02.03.1908
4	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Casă țărănească, în fața casei – un grup de persoane	23.05.1912
5	Бессарабія -Souvenir de Bessarabie	Casă pe malul iazului	
6	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Negustori la piață	
7	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Râu, copaci, case	
8	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Peisaj rustic	03.02.1913
9	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Moară de vânt pe malul iazului	01.01.1913

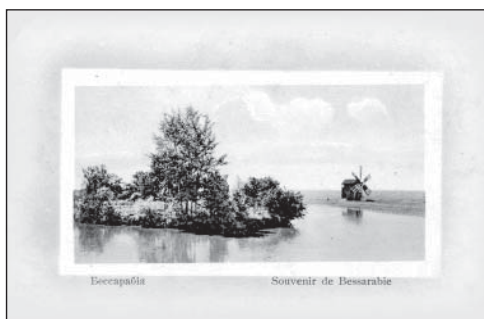
1. *Țigan fierar*2. *Cioban*3. *Țăran*4. *Casă țărănească, în fața casei – un grup de persoane**Fața verso tip*5. *Casă pe malul iazului*6. *Negustori la piață*

7. Râu, copaci, case

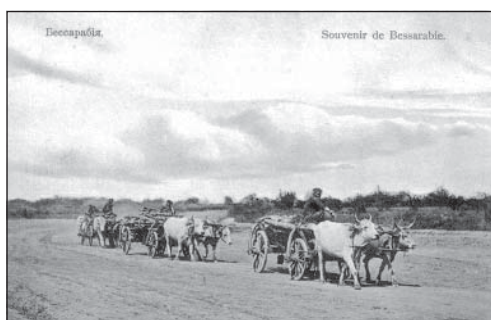
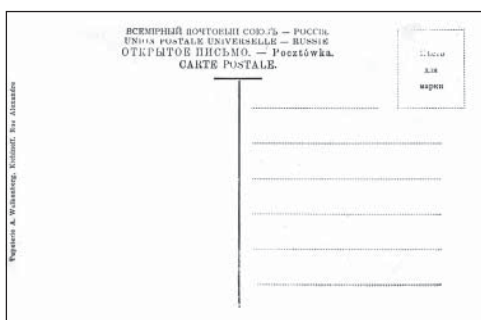

8. Peisaj rustic

9. Moară de vânt pe malul iazului

Бессарабія. Souvenir de Bessarabie Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff, Rue Alexandre			
Categoría piesei: Открытое письмо. – Pocztówka. Carte postale			
Fața verso: divizată			
Logotip/Editor: Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff, Rue Alexandre			
Nr. d/o	Legenda	Subiectul piesei	Circulat
1	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Trei care trase de boi	09.11.1911
2	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Peisaj pe malul râului	
3	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Peisaj rural	21.12.1910
4	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Răzeși basarabeni	21.09.1910
5	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Țăran basarabean	22.03.1909
6	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	Țăran basarabean	
7	Бессарабія. Souvenir de Bessarabie	„La fântână”	15.10.1908

1. *Trei care trase de boi*

Fața verso tip

2. *Peisaj pe malul râului*3. *Peisaj rural*4. *Răzeși basarabeni*5. *Țăran basarabean*

6. Țăran basarabeian

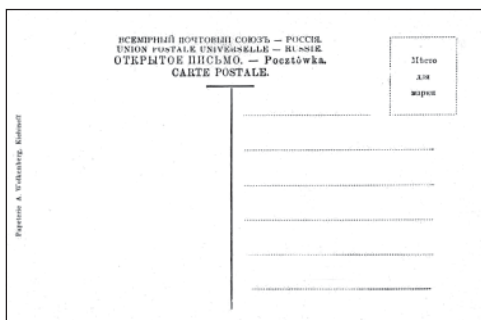

7. „La fântână”

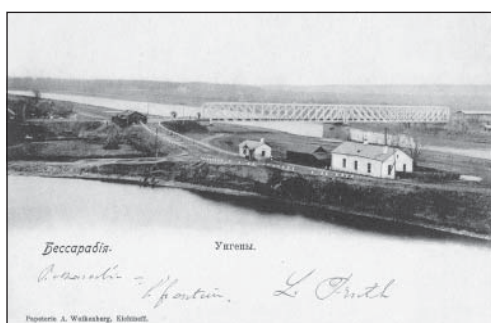
Бессарабія Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.			
Categoria piesei: Открытое письмо. – Pocztówka. Carte postale Fața verso: divizată Logotip/Editor: Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.			
Nr. d/o	Legenda	Subiectul piesei	Circulat
1	Бессарабія. Ст. Унгены	Gara Ungheni	12.11.1911
2	Бессарабія. Унгены	Ungheni. Pod peste Prut	
3	Бессарабія. Жокъ.	Un grup mare de țărani, în centru – o horă	12.11.1904
4	Бессарабія.	Copii	
5	Бессарабія.	Care cu boi lângă o răstignire	
6	Бессарабія. р. Прутъ. Дануцены	Dănuțeni. Barcă pe r. Prut	10.07.1907
7	Бессарабія. р. Прутъ. Дануцены	Râul Prut. S. Dănuțeni	14.02.1909
8	Бессарабія.	Casă țărănească	
9	Бессарабія. С. Кельменець	Satul Chelmenet	08.05.1910
10	Бессарабія.	Cireadă de vite la adăpat	
11	Бессарабія.	Case pe malul iazului	
12	Бессарабія. р. Днестръ	Râul Nistru	
13	Бессарабія. Сурученскій монастырь	Mănăstirea Suruceni	10.08.1910
14	Бессарабія.	La strânsul spicelor	

1. Gara Ungheni

Fața verso tip

2. Ungheni. Pod peste Prut

3. Un grup mare de țărani,
în centru - o horă

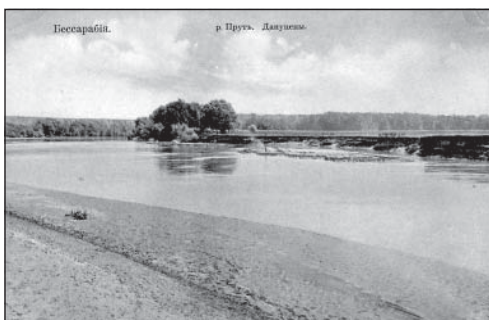
4. Copii

5. Care cu boi lângă o răstignire

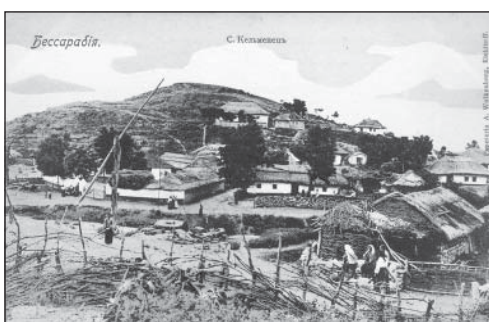
6. Dănuțeni. Barcă pe r. Prut

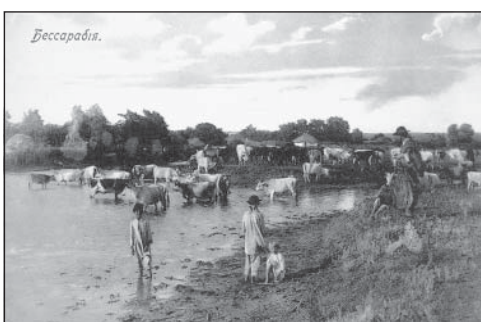
7. Râul Prut. S. Dănuțeni

8. Casă țărănească

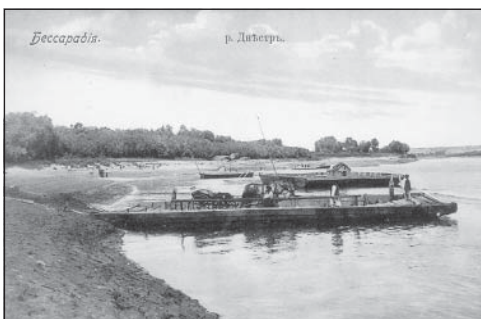
9. Satul Chelmenet

10. Cireadă de vite la adăpat

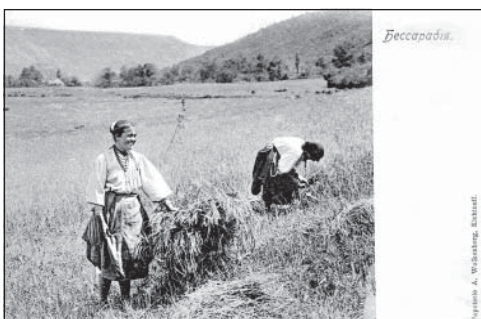
11. Case pe malul iazului

12. Râul Nistru

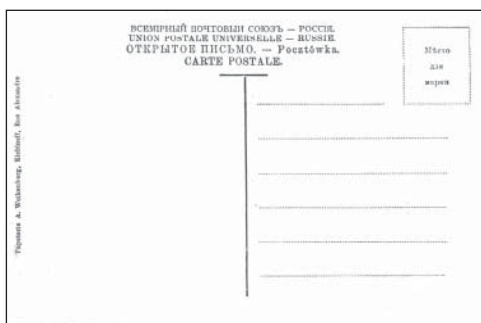
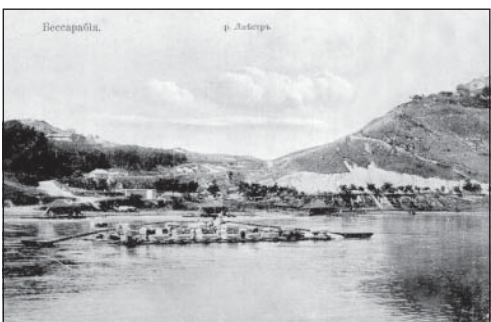
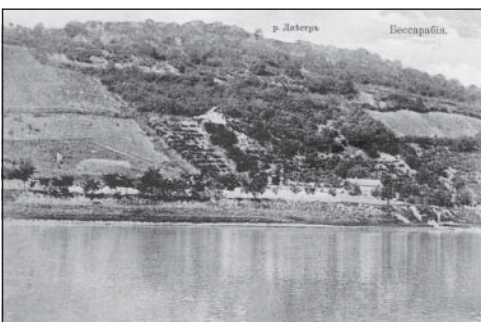

13. Mănăstirea Suruceni

14. La strânsul spicelor

Бессарабія Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff, Rue Alexandre			
Categoria piesei: Открытое письмо. – Pocztówka. Carte postale Fața verso: divizată Logotip/Editor: Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff, Rue Alexandre			
Nr. d/o	Legenda	Subiectul piesei	Circulat
1	Бессарабія	Casă țărănească	
2	Бессарабія. р. Днестръ	Râul Nistru	
3	р. Днестръ Бессарабія	Râul Nistru	26.01.1911
4	Гиржавскій монаст. Бессарабія	Mănăstirea Hârjauca	24.07.1910
5	БЕССАРАБИЯ. Монастырь Сахарны	Mănăstirea Saharna	12.06.1910
6	Бессарабія. Аккерманск. крепость	Cetatea Akkerman	
7	Бессарабія. Аккерманск. крепость	Cetatea Akkerman	

1. *Casă țărănească**Fața verso tip*2. *Râul Nistru*3. *Râul Nistru*

4. Mănăstirea Saharna

5. Mănăstirea Hârjauca

6. Cetatea Akkerman

7. Cetatea Akkerman

Бессарабія Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Microscop – Karte Dessin DD. Gesetzlich Geschützt			
Categoria piesei: Post card – Carte postale – Postkarte – Cartolina postale – Dopisnice – Открытое письмо – Levelező Lap – Briefkaart.			
Fața verso: divizată			
Logotip/Editor: Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.			
Microscop – Karte Dessin DD. Gesetzlich Geschützt			
Nr. d/o	Legenda	Subiectul piesei	Circulat
1	Бессарабія	1. Moară de vânt pe malul iazului. 2. Stoguirea fânului.	16.04.1905

Fața verso tip

1. Бессарабія.
Moară de vânt pe malul iazului.
Stoguirea fânului.

Summary

HISTORY OF THE BASARABIAN SERIES OF POSTCARDS (III). The history of the Basarabian collections of postcards knows several names of editors who, at the end of the XIXth – begin. of the XXth c., put their energy in printing different kinds of postcards, also topographical ones, thus leaving to the posterity pictures of their time. As a consequence, the illustrated postcard has become a document that speaks about events, persons, localities, phenomena and human activities from the recent past, being an additional source of historical knowledge.

The present paper discloses the activity of the first and most productive publisher and collector of postcards from Basarabia – Alexander Wolkenberg. The illustrated postcards printed by him circulated in the time span from 1896 until 1917, fulfilling the most elevated tastes. Due to his financial, intellectual, managerial efforts, A. Wolkenberg set the bases of postcards collection from the geographical space enclosed between rivers Prut and Nistru, leaving to the next generations a rich illustrated material that brings witness about the way of life of the population from Basarabia from the end of the XIXth century – beginning of the XXth century, and constitutes an important page in the history of Basarabia.

Key words: illustrated postcard, *Souvenir de Bessarabie*, Wolkenberg.

MUZEOLOGIE

MUZEUL ZEMSTVEI DIN BASARABIA ÎN PERIOADA MODERNĂ (1889-1917)

Mihai URSU

Rezumat

Lucrarea reflectă din perspectivă istorică modul în care s-au constituit și dezvoltat colecțiile Muzeului Zemstvei, contextul social care a favorizat afirmarea discursului muzeal, prioritățile și tendințele care i-au marcat extinderea spațială și tematică. Sunt arătate atât contribuțiile private cât și cele instituționale la dezvoltarea muzeului. Spre sfârșitul perioadei moderne Muzeul Zemstvei devenise o instituție muzeală cu colecții considerabile și expoziție permanentă, care corespundea exigențelor timpului. Fiind primul muzeu public din Basarabia el a pus bazele muzeologiei și a creat premisele dezvoltării rețelei muzeale de mai târziu.

Cuvinte-cheie: *Muzeul Zemstvei din Basarabia, patrimoniu muzeal, colecții muzeale, donații de patrimoniu, expoziție muzeală.*

Crearea oricărui muzeu este un proces de durată, depinzând în primul rând de constituirea colecțiilor de bunuri culturale ce permit amenajarea și inaugurarea unei expoziții permanente pentru publicul vizitator într-un spațiu corespunzător. Cercetarea acestui proces este importantă pentru a releva evoluția fondării muzeului și conturarea profilului lui, evidențiind etapele dezvoltării instituției muzeale, agrearea ideilor muzeografiei de conștiința socială.

Muzeul Zemstvei din Basarabia a fost fondat în baza colecției de exponate donate de organizatorii și participanții la Expoziția Agricolă și Industrială, organizată la Chișinău în anul 1889, care lansaseră ideea creării „unei instituții permanente” a expoziției, un muzeu agricol¹. Apărută în ultimele zile de activitate a expoziției, ideea, într-un timp foarte scurt, a găsit adepți atât printre organizatori și participanți, cât și în întreaga societate. Uprava Zemstvei Guberniale s-a convins de utilitatea unei expoziții permanente, care să reprezinte toate domeniile de activitate economică din gospodăria sătească și industria casnică, prin a cărei intermediu societatea să fie familiarizată cu cele mai bune soiuri de semințe, cu proiecte-model de construcții, cu meșteșuguri, cu cele mai noi unelte de muncă și cele mai înaintate metode de combatere a vătămătorilor agricoli². În același timp expoziția a evidențiat necesitatea oferirii unor informații permanente atât despre producătorii produselor agricole și industriale, cât și despre consumatorii acestora.

Primii care au apreciat ideea creării unui muzeu au fost expozanții, care au și donat Zemstvei o parte din exponate, astfel fiind puse bazele colecțiilor viitoare instituții. Exemplul donatorilor a fost urmat de simpatizanți din diferite pături sociale, care au dăruit obiecte susținând ideea înființării muzeului. La 1 noiembrie 1889 ziarul **Бессарабский Вестник** în articolul *Сельско-хозяйственный музей в Кишиневе* menționa că la dispoziția Upravei sunt câteva colecții de semințe de cereale, culturi tehnice și furajere, diferite soiuri de plante, produse prelucrate în gospodăria sătească, insecte dăunătoare, soluri, minerale și îngrășăminte, mostre de lână, piese care se utilizează la creșterea viermilor de mătase și filarea mătăsii, diferite specii de arbori și arbuști de pădure, piese din industria casnică ș. a.

Pentru amplasarea acestor piese a fost rezervată o cameră spațioasă și comodă – fostul Orfelinat pentru copii ce aparținea Zemstvei, iar sistematizarea materialelor și soluționarea problemelor legate de amenajarea muzeului au fost puse în grija agronomilor, participanți la organizarea expoziției³.

Completarea colecțiilor muzeului decurgea într-un ritm susținut, chiar dacă Uprava Zemstvei Guberniale nu dispunea de mijloacele financiare necesare. Însă datorită faptului că au început să se facă și donații bănești pentru crearea muzeului, a apărut posibilitatea de a comanda anumite colecții, de a procura mobilă, vase de sticlă și alte materiale necesare pentru conservarea pieselor. După cum afirma presa periodică „*începutul bun de creare a muzeului agricol nu numai că nu va fi oprit, dar cu participarea conștientă a reprezentanților Zemstvei și proprietarilor agricoli, va avea o dezvoltare largă*”⁴.

Una din primele colecții, ce trebuia să fie executată la comandă pentru muzeu, a fost un set de fotografii ale soiurilor locale de viță-de-vie. Setul cuprindea 40 de soiuri de struguri și 10-15 peisaje de podgorii și secvențe de la fabricarea vinului, fotografiile fiind însoțite de descrierea privind calitățile soiurilor, dependența lor de climă, sol ș. a.⁵

În activitatea de creare a muzeului s-a inclus și Societatea Agricultorilor din Basarabia, care la ședința din 19 noiembrie 1889 a făcut prima donație de 50 de ruble, astfel fiind începută colectarea mijloacelor bănești printre membrii Societății. Ca urmare în decursul primei luni după închiderea expoziției au fost adunate pentru necesitățile muzeului 200 ruble, precum și multe piese, ce au completat colecțiile. Printre primii donatori au fost președintele Upravei Zemstvei Guberniale I. Cristi, care a dăruit muzeului 50 de ruble și un model de plug⁵, membrul Upravei, baronul A. Stuart, care a donat diferite obiecte în sumă de 395 ruble⁶.

O activitate amplă, direcționată spre susținerea muzeului, a fost desfășurată și de Uprava Zemstvei Guberniale. În luna noiembrie 1889 ea s-a adresat către diferite instituții, menționând: „Creat de Uprava Zemstvei Guberniale, Muzeul Agricol, având deja numeroase materiale donate de diferiți proprietari și simpatizanți, are nevoie în momentul de față de diferite colecții științifice, pentru procurarea cărora sunt necesare mijloace financiare considerabile. Deoarece Uprava Gubernială nu poate aloca sumele necesare din mijloacele Zemstvei fără acordul adunării Zemstvei, care se va desfășura abia în luna decembrie, ne adresăm către toți simpatizanții noii instituții cu rugămintea de a-i acorda ajutor după posibilități”⁷.

Un apel către locuitorii Basarabiei de a sprijini muzeul au lansat și agronomii Zemstvei Borkovskii și Kirkorov, administratorii instituției. Ei au adresat o scrisoare ziarului **Бессарбские Ведомости** în care, pe lângă informația despre donațiile și donatorii Muzeului Agricol din Chișinău, apreciate ca fiind considerabile, dar insuficiente, menționau: „*Ideea de a crea în Chișinău un Muzeu Agricol, fără îndoială, este minunată. Un asemenea Muzeu pentru Chișinău, centrul Basarabiei agricole, este desigur necesar și avantajele de la organizarea lui corectă sunt nenumărate. Pentru fiecare agricultor el poate fi îndrumător, fiecare proprietar agricol poate găsi în el multe lucruri utile. Dar muzeul se află încă în stare embrionară. Multe, foarte multe încă trebuie de făcut pentru a pune această instituție pe un făgaș stabil... Sperăm că toate persoanele, care pot contribui cu donații la dezvoltarea acestei organizații extraordinare,*

nu vor refuza să facă donații pentru dezvoltarea lui. E greu să admitem că societatea noastră va rămâne indiferentă față de acest eveniment. Donațiile pot fi prezentate la Uprava Zemstvei Guberniale și pot fi făcute atât în bani, cât și prin diferite piese și obiecte din gospodăria sătească, unelte utilizate în agricultură, preparate științifice, literatură ș. a. Într-un cuvânt, orice dar, oricât de mic ar fi, va servi unei cauze nobile – dezvoltării Muzeului Agricol”⁸.

În această perioadă în societatea basarabeană se simțea o înviore a vieții economice și culturale, de aceea ea a fost destul de receptivă la acest îndemn, iar ca urmare muzeul s-a îmbogățit cu noi piese din domeniul agriculturii, florei, faunei și industriei casnice. Însă, pentru ca această activitate să devină sistematică și să se desfășoare după un plan bine chibzuit, erau necesare mijloace financiare și un personal al muzeului, care să se ocupe permanent de constituirea lui. Agronomii zemstvei aveau prea multe obligații și nu reușeau să soluționeze și problemele muzeului. Din aceste considerente Adunarea Zemstvei Guberniale a alocat în 1890 pentru necesitățile muzeului 500 de ruble, iar din 1891 – câte 1000 ruble anual. Responsabil de crearea și dezvoltarea muzeului a fost numit membrul Upravei Zemstvei Guberniale, magistrul în zoologie, doctorul în filozofie baronul A. Stuart, care l-a invitat în calitate de conservator și preparator al muzeului pe Franz Ostermann, „*un bun cunoscător al muzeelor de peste hotare, care studiasse la Praga procedeele tehnice, necesare unui preparator*”⁹.

Formarea acestui tandem a fost o reușită în istoria muzeului. În colaborarea strânsă a acestor doi mari entuziaști muzeul se va dezvolta într-un ritm accelerat și curând va deveni cunoscut nu numai în Basarabia, dar și departe de hotarele ei. Activitatea baronului A. Stuart ca director al muzeului era îndreptată spre atragerea întregii societăți la dezvoltarea muzeului, iar F. Ostermann era preocupat de crearea colecțiilor științifice, care reprezentau fauna Basarabiei, amenajarea expoziției Muzeului și deservirea publicului vizitator.

Pe parcursul anilor 1890-1891 Muzeul s-a completat cu o colecție de secțiuni transversale și longitudinale a 12 soiuri de copaci, probe de sol din județele Soroca și Orhei, trei cutii cu insecte dăunătoare, colectate și preparate de entomologul Sahnazarov, o colecție ce reprezintă creșterea viermilor de mătase, ierbare preparate de către botanistul Bosse, cartograme ce descriau situația din domeniul tutunăritului, vinificației și prelucrării laptelui¹⁰.

Reieșind din situația că flora Basarabiei până la acel moment nu era cercetată, iar soluționarea mai multor probleme practice din agricultură depindea în mare măsură de aceste cercetări, Uprava Zemstvei Guberniale a solicitat Muzeului să se ocupe de acest domeniu și să prepare ierbare ale culturilor agricole și buruienilor. În acest scop, la indicația Upravei, comisia entomologică a delegat în județul Orhei pe O. Bezvali, care a preparat 340 de ierbare cu diferite specii de plante agricole și ruderales, ele fiind adnotate, indicându-se familia, genul și specia la care aparținea fiecare exemplar. Pentru a avea mostre de plante din alte județe, Uprava Zemstvei Guberniale a convenit cu membrul Societății Naturaliștilor Zelenetșkii de a transmite muzeului peste 900 de plante uscate, colectate de el în județele Akkerman, Bender și Ismail, însoțite de informația necesară.

În aceleași scopuri științifice și practice au fost procurate două colecții foarte prețioase de insecte dăunătoare, preparate de entomologul gubernial Zabarinskii și un ierbar de plante din flora Basarabiei¹¹. Au completat colecția botanică a Muzeului și donațiile făcute de L. Șeidevandt, care a transmis ierbarele cu 25 de plante colectate în județul Chișinău împreună cu un ierbar de bumbac american. Președintele Upravei Zemstvei din Bender F. Rondjovski a donat Muzeului o colecție completă ce ilustra tehnologia creșterii viermilor de mătase. O colecție de frunze de tutun basarabean a fost transmisă instituției de către Panteleev¹². Tot în această perioadă este pusă și baza colecției zoologice, prima colecție de acest fel fiind „*executată impecabil de F. Ostermann, la comanda Upravei Zemstvei Guberniale, și era constituită din păsări și animale dăunătoare și folositoare pentru gospodăria sătească*”¹³.

Deoarece accentul principal în activitatea Muzeului era pus pe ajutorul practic acordat populației ținutului în domeniul agriculturii, creșterii viermilor de mătase, albinăritului, creșterii bumbacului, viticulturii și vinificației, uscării fructelor și legumelor, dezvoltării altor îndeletniciri au fost colectate diverse piese în aceste scopuri. Din Samarcand au fost procurate două mașini pentru extragerea semințelor de bumbac. A fost procurat un teasc performant francez și un model dintre cele mai bune știubeie pentru albine. În scopuri didactice în curtea Muzeului au fost amenajate loznițe și instalații pentru uscarea fructelor și legumelor¹⁴.

Tot în această perioadă este pusă baza colecției de fotografii a Muzeului, primele donații fiind făcute de cunoscutul fotograf P. Kondrațki, care a dăruit două albume cu vederi ale orașului Chișinău și de la Expoziția Agricolă și Industrială din 1889¹⁵.

Se conturează și se completează treptat colecția etnografică. O colecție elegantă de ceramică a fost donată de Școala de olărit din Cinișeuți, jud. Orhei, „care cu nimic nu cedează celor de peste hotare”. Din județul Akkerman au fost achiziționate două costume naționale bulgărești.

Chiar de la începutul existenței sale muzeul era vizitat de către diferite persoane, dar accesul publicului larg a fost organizat abia în anul 1891, când F. Ostermann a amenajat expoziția „după modelul muzeelor de peste hotare”, aranjând toate piesele Muzeului Agricol după un anumit sistem.

În anul 1891 Muzeul a fost vizitat de circa 300 vizitatori fiind deschis pentru public zilnic între orele 10.00-14.00, cu excepția zilelor de sărbătoare. După un anumit timp publicul vizitator a solicitat ca Muzeul să fie deschis în zilele de duminică și de sărbătoare¹⁶. La indicația Upravei, începând cu anul 1892, această doleanță a fost satisfăcută¹⁷.

Chiar de la începutul existenței sale, Muzeul se bucură de aprecierea publicului, care sporește permanent. În presa periodică apar diferite opinii și doleanțe referitor la noua instituție, „care necătând la faptul că este încă destul de modestă, creează impresii plăcute, deoarece aici sunt adunate obiecte pline de interes”¹⁸.

Apar și primele opinii despre perspectivele dezvoltării Muzeului. Astfel este exprimată dorința de a-l transforma „într-o instituție care se va bucura de simpatia societății culte a Basarabiei și a străinilor care ne vizitează și care va permite generației în creștere să-și cunoască patria”¹⁹. Pentru aceasta este necesar ca în expoziția Muzeului să fie prezente „*obiecte de uz casnic, încălțăminte și îmbrăcăminte țărănească, vederi*

ale diferitor localități din Basarabia, care se deosebesc prin arhitectura lor – orașe, biserici, mănăstiri”.

Începând cu anul 1892 Muzeul Zemstvei își continuă activitatea pentru realizarea scopului inițial – de a impulsiunea dezvoltarea și a prezenta agricultura și industria Basarabiei, iar pe de altă parte – de a crea colecții care vor servi ca bază pentru studierea științelor naturii și a ținutului. Reieșind din posibilitățile pe care le avea Muzeul, pe parcursul anului 1892 au fost completate colecțiile agricole cu semințe și desene de legume din Franța, donate de legumicultorul Diufren din Odesa. Compartimentul pomicultură a fost completat cu 6 modele de altoire a pomilor fructiferi, cu cele mai răspândite tehnologii, realizate de către F. Ostermann. De la renumitul Institut de Pomicultură din Silezia au fost achiziționate 80 de modele de fructe din papie-mache, cu scopul de a fi cultivate în Basarabia. Mostrele urmau să ajute inclusiv la determinarea soiurilor locale de fructe, cultivate de pomicultori. Tot din Germania au fost procurate 33 modele de soiuri de cartofi, 12 – de sfeclă furajeră, 20 – de specii de cai, 20 – de specii de animale cornute, 3 – de specii de porcine, 3 – de specii de ovine²⁰.

Entomologul gubernial P. Zabarinski a preparat pentru muzeu în mărime naturală 12 modele de frunze de viță-de-vie atacate de diferite boli și filoxeră și 21 de preparate microscopice de filoxeră și a dușmanilor ei, realizate la Institutul German de Entomologie din Karlsruhe.

Cel mai mult au fost completate colecțiile științifice de zoologie. Datorită eforturilor considerabile ale preparatorului F. Ostermann au fost executate trei colecții sistematice, care demonstrează stadiile de dezvoltare a albinei, gărgăunelui și viespei - de la ou până la insecta matură. Colecția a fost fixată pe sticlă și amplasată în cutii, de forma unor cărți, care dădeau posibilitatea vizitatorului să urmărească întreg ciclul evolutiv al insectelor. Astfel F. Ostermann, completând colecțiile, se gândea și la modul de amplasare a acestora în expoziția Muzeului. Tot în acest scop el a preparat un cuib mare de viespi, urmărit cu mare interes de către vizitatori.

O completare importantă a compartimentului entomologic a Muzeului a fost prepararea de către F. Ostermann a colecției biologice de insecte mari, care au fost amplasate pe plăci de sticlă mată și instalate în cilindri de sticlă, pentru a demonstra evoluția fiecărei specii de insecte – ou, larvă, pupă, insecte mature de diferite vârste. Asemenea colecții prezentau o noutate în acea perioadă. În muzee și laboratoare se practica prepararea colecțiilor sistematice doar a insectelor mature²¹. Era de unică și tehnologia de preparare a insectelor elaborată de F. Ostermann, care asigura evitarea întunecării țesuturilor, încât arătau ca vii. În același timp colecția zoologică a fost completată cu un vultur de mare împăiat, cu schelete de rozătoare dăunătoare culturilor de câmp, cu amfibii și reptile conservate în spirt.

Tot în anul 1892 fondurile Muzeului au fost completate cu o colecție paleontologică extrem de prețioasă – fosile de mamut, descoperite de F. Ostermann și E. Recalo (profesor la Școala Reală din Chișinău) în timpul săpăturilor efectuate în suburbia or. Lipcani la indicația baronului A. Stuart. După preparare aceste oase au fost expuse într-o vitrină specială, ce atrăgea atenția publicului vizitator, familiarizându-l cu rămășițele Paleofaunei Basarabiei²².

A continuat de asemenea completarea colecției de fotografii, iar donația a 123 de monede vechi, efectuată de E. Apostolopulo, a pus începutul colecției numismatice. O dezvoltare continuă au avut și colecțiile didactice necesare pentru promovarea albinăritului și diferitor ramuri ale gospodăriei sătești.

Majoritatea pieselor ce completau colecțiile Muzeului erau expuse în expoziția, amenajată cu multă grijă de F. Ostermann și care se bucura de o mare popularitate. Ca urmare a fost abordată chestiunea lărgirii spațiului ocupat de Muzeu²³. Muzeul era deschis pentru public pe gratis în zilele de duminică și de sărbătoare de la orele 11:00 până la 14:00, fiind îndrumați de custodele și preparatorul F. Ostermann, însă persoanelor interesate li se permitea vizionarea în oricare zi.

În anul 1892 Muzeul a fost vizitat de 1300 de persoane, printre care au fost mulți elevi ai instituțiilor de învățământ din Basarabia²⁴. Toți vizitatorii erau înscriși în Registrul de vizitatori care astăzi constituie „*un document de o semnificație muzeografică și sociologică*” ce „*ne oferă un prețios material de studiu despre instituția muzeală basarabeană din epoca modernă*”²⁵.

Datorită creșterii considerabile a popularității Muzeului atât în rândul publicului vizitator, cât și în cel al specialiștilor-naturaliști și pentru promovarea colecțiilor acumulate, în 1893 F. Ostermann publică culegerea „*Preparatele biologice ale faunei Basarabene din Muzeul Agricol al Zemstvei din Basarabia*”, care conținea caracteristica amănunțită a 63 specii de animale, completată cu informații despre mediul ambiant și modalitatea de înmulțire. Această publicație este primul catalog al unei colecții muzeale din spațiul pruto-nistean, și prima lucrare de promovare a Muzeului din Chișinău.

Un rol important la dezvoltarea Muzeului Zemstvei l-a avut participarea lui F. Ostermann la Expoziția Internațională de Horticultură și Pomicultură din Sankt-Petersburg, organizată în 1894. El a expus în Secția Științifică a Expoziției o colecție din 30 de vase cilindrice cu piese entomologice, țistari și reptile împăiate, vătămători ai pomilor fructiferi și ai viței-de-vie, preparate ce demonstrau dezvoltarea embrionară a termitilor.

După cum avea să-și amintească mai târziu baronul A. Stuart, participant la această Expoziție, „*Muzeul de îndată a cucerit un loc de frunte în Secția Științifică a Expoziției. Publicul manifesta un viu interes față de muzeul nostru și-l înconjură permanent pe dl. Ostermann, care în decursul întregii zile cu o râvnă neobosită explica importanța obiectelor expuse*”²⁶.

Specialiștii în domeniul culturii plantelor, sosiți la congres, atât cei din Rusia, cât și cei din străinătate, studiau atent și cu luare aminte preparatele lui F. Ostermann și se pronunțau încurajator referitor la măiestria lui de preparare. Toți erau sincer încântați de entuziasmul și capacitatea de muncă a lui F. Ostermann, iar Comisia de Experti ai Secției Științifice, alcătuită din savanți de vază ruși și străini, a apreciat unanim Muzeul Zemstvei din Basarabia cu cea mai înaltă notă – 10²⁷.

În baza acestei decizii comitetul Expoziției a distins Muzeul Zemstvei din Basarabia, pe lângă cele mai cunoscute instituții de profil din Germania, Austro-Ungaria, Franța și Rusia, cu Diploma de Onoare. A fost apreciat și executantul tuturor exponatelor. După cum își amintea baronul A. Stuart, „*munca lui F. F. Ostermann a fost menționată într-un mod deosebit prin acordarea în mod personal, ca excepție, a Diplomei și Medaliei de Aur*”.

Acest succes eminent a influențat considerabil soarta muzeului basarabean și a custodelui F. Ostermann. Multe muzee din Rusia și din alte țări europene și-au exprimat dorința să colaboreze cu muzeul din Chișinău, să facă schimb de colecții și de experiență. Însuflețit de succes F. Ostermann, cu entuziasmul ce-l caracteriza, într-un ritm rapid execută comenzile colegilor din străinătate. Popularitatea muzeului crește și mai mult, fiind vizitat de numeroși oameni de știință, care îl apreciază la justa valoare, menționând că este demn de a fi un muzeu academic sau universitar²⁸.

Dorind să-și perfecționeze cunoștințele și să însușească experiența colegilor din străinătate, F. Ostermann întreprinde în 1895 o călătorie de lucru prin Austro-Ungaria, vizitează muzeele din Cracovia, Praga și Viena, dăruindu-le mostre din lucrările sale. Hauer, directorul Muzeului Imperial din Viena, căruia Franz Ostermann i-a adus preparatul ce ilustra fazele de dezvoltare ale coleopterului-tăietor-de frunze, într-un aviz, adresat baronului Stuart la 30 decembrie 1895, mărturisea că preparatul dăruit este foarte prețios în plan științific.

În timpul acestei deplasări, la Viena, F. Ostermann studiază cu pasiune metodele profesorului Hirtl de confecționare a preparatelor corosive. Revenind la Chișinău el perfecționează tehnologia și în scurt timp îl întrece în măiestrie pe renumitul profesor. În același timp însușește și tehnologia confecționării preparatelor corosive după metoda profesorului Ștorh de la Școala Imperială Militaro-Veterinară din Viena. Datorită capacităților sale F. Ostermann a însușit la perfecție și această tehnologie. După cum menționa baronul A. Stuart, preparatele corosive de rinichi, plămâni și copite de cal expuse în Muzeul Zemstvei, după perfecțiunea executării erau unice în felul lor pentru acele timpuri²⁹. Tot atunci F. Ostermann elaborează o nouă metodă de preparare a corpurilor integre ale animalelor desecate, plasându-le între două plăci de sticlă, cea de jos fiind plată, iar cea de sus – nișel bombat³⁰. Expunerea acestor piese rare în cadrul expoziției contribuia în permanență la creșterea popularității Muzeului.

Ca și în anii precedenți, mulți vizitatori își exprimau dorința de a contribui la completarea colecțiilor muzeului. Pe parcursul anului 1894 E. Popa a donat muzeului 13 monede de argint, iar N. Morunov – 41 monede diverse. P. Kazimir transmite un set de nuci din livada de la Milești, care erau foarte apreciate în toată Basarabia. P. Zabarinski completează colecțiile entomologice cu opt cutii de insecte și un ierbar de frunze a o sută de soiuri de viță-de-vie. Pentru demonstrarea ierbarelor în expoziția Muzeului a fost instalată o vitrină cu șase rame din sticlă, care puteau fi ușor mișcate în jurul axei³¹.

Cu eforturile lui F. Ostermann continuă completarea compartimentului de botanică a expoziției și crearea colecției sistematice de semințe de cereale și culturi tehnice, dar pentru expunerea lor era necesar spațiu, care devenise insuficient. Unica încăpere destul de mare la început era supraaglomerată cu exponate și a devenit neîncăpătoare. Din această cauză, foarte multe preparate din colecțiile zoologice, biologice și embriologice, care aveau o mare valoare științifică și practică, nu puteau fi expuse în expoziție pentru a fi admirate de vizitatori, numărul cărora creștea în permanență. Situația creată a impus administrația muzeului să se adreseze conducerii Zemstvei Guberniale cu rugămintea de a lărgi spațiul destinat pentru necesitățile Muzeului³².

Din aceste considerente și reieșind din alte necesități, în 1895 Adunarea Zemstvei Guberniale a decis reconstrucția fostei clădiri a Orfelinului de copii care prevedea și noi spații pentru muzeu. Această decizie a înviorat activitatea Muzeului pentru completarea colecțiilor. Pe parcursul anilor 1895-1897 F. Ostermann a preparat 28 de păsări, mamifere și pești, 15 grupe biologice amplasate în cutii de sticlă, 21 de cuiburi de păsări cu ouă, masculi și femele, 3 grupe biologice cu diorame, care demonstrau procesul creșterii viermilor de mătase, a animalelor de baltă și a graurului, 13 pești împăiați din bazinul râului Nistru, 12 schelete de păsări, mamifere, amfibii și reptile, 8 preparate corosive, diverse animale și organe conservate în cilindri de sticlă cu formalină, o colecție de viermi de mătase cu toate etapele de creștere, 3 preparate patologice, 9 serii de preparate embriologice în cilindri de sticlă, care demonstrau evoluția animalelor de la ou și până la animalul matur, 15 preparate embriologice, referitoare la evoluția insectelor. Compartimentele de botanică, pomicultură și viticultură au fost completate cu o colecție dendrologică colectată în pădurile mănăstirești, cu 40 de soiuri de struguri de pe podgoriile baronului S. Stuart, Iu. Leonard (Speia) și fraților Balioz (Orhei), cu 94 de mulaje de mere, 65 mulaje de prăsade, 63 mulaje de caise și 51 de mulaje de piersici din Germania, cu 30 fotografii cu vederi din viticultura și vinificația Caucazului și un album de fotografii cu vederi din Basarabia. Continuă și completarea secției de industrie casnică. Elevii clasei de meșteșuguri din Cuhurești au executat pentru muzeu un model de oloiniță, diverse modele de căzi și butoaie pentru fabricarea vinului alb și roșu, putini pentru păstrarea produselor alimentare, o mostră de butoi fără cercuri ș. a.³³.

Pentru completarea colecției de țesături tradiționale, de la expoziția organizată la Edineț în 1896, au fost procurate un covor moldovenesc din lână, un șal de mătase, o cuvertură de pat și ștergare³⁴. Tot în această perioadă C. Ruso a donat muzeului piei de oi caracul, semi caracul și țușcă, E. Donici a donat o colecție didactică cu minerale, iar S. Jivopistev – o colecție de potcoave.

O creștere considerabilă a colecțiilor și extinderea expoziției a fost posibilă datorită lărgirii în 1898 a spațiului ocupat de muzeu. Noua încăpere, pe lângă faptul că era de două ori mai mare, era bine iluminată din două părți, inclusiv prin tavan, și putea satisface necesitățile mereu crescânde ale Muzeului pe încă doi ani³⁵. Inspirat de noile condiții F. Ostermann amenajează pe parcursul anilor 1898 – 1899 o nouă expoziție a Muzeului în care au fost evidențiate trei secții principale: Zoologie, Zoologie aplicată și Botanică. Pentru amenajarea diverselor compartimente au fost procurate și executate noi vitrine, dulapuri și instalații care permiteau, în primul rând, utilizarea colecțiilor Muzeului în scopuri didactice.

Pentru studierea experienței altor Muzeu în această direcție, F. Ostermann, la indicația baronului A. Stuart, se deplasează la Praga și Varșovia. În rezultatul acestei deplasări au fost achiziționate 31 de piese care prezentau integral procesele de creștere și îngrijire a albinelor, extragerii și păstrării mierii și cerii. Fiind expuse în Muzeu, F. Ostermann le-a completat cu o colecție executată de el însuși, care demonstra vătămătorii albinelor și știubeilor. Totodată, în grădina din preajma Muzeului a fost amenajată o prisacă experimentală cu 10 știubeie, dintre cele mai moderne, care era în permanență la dispoziția apicultorilor și vizitatorilor, doritori de a cunoaște cele mai

moderne tehnologii de creștere a albinelor. În timpul verii anului 1898 prisaca a fost vizitată de peste o sută de vizitatori, care au ascultat prezentările făcute de custodele Muzeului. Astfel Muzeul contribuia la realizarea programului Zemstvei de înviore a apiculturii în Basarabia, care se afla într-o perioadă de dezvoltare tradițională. În aceleași scopuri didactice a fost amenajată și o crescătorie de viermi de mătase, care a fost vizitată de 150 de persoane³⁶.

Pe parcursul anului 1898 compartimentul Zoologie a fost completat cu 5 schelete de animale și cu 31 de crani de păsări amplasate într-o cutie de sticlă; 8 animale împăiate, cu două compoziții *Vulpea și bufnița*, amplasate într-o vitrină aparte, trei specii de lilieci cu insecte dăunătoare cu care ei se hrănesc, un copac cu cutii pentru înmulțirea păsărilor folositoare pentru pomicultură, 8 grupe biologice ale diferitor păsări formate din cuiburi, ouă, pui și păsări mature, 6 preparate corosive și anatomice, 15 preparate care prezentau dezvoltarea embrionară a diferitor insecte, 5 pomi fructiferi atacați de diferiți vătămători, 13 animale și diverse organe conservate în formalină, un set de organe, sisteme sangvine, țesuturi a diferitor animale preparate după o nouă metodă care le conferea un aspect natural fără injectarea prealabilă a vaselor sangvine ș. a.

Secția Botanică a fost completată cu două vitrine care demonstrau dezvoltarea treptată a 2 culturi oloioase. Compartimentul, industria casnică a noii expoziții ocupa un loc mai modest, dar cu toate acestea el atrăgea atât publicul vizitator cât și specialiștii. Pentru aceste rezultate Muzeul Zemstvei din Basarabia a fost nominalizat în renumitul dicționar enciclopedic, editat de F. Brokgauz și I. Efron.

Directorul Muzeului de Agricultură și Entomologie al Zemstvei din Tavia, S. Mokjețki, care a studiat diferite muzee din Europa Occidentală, America, Rusia și Basarabia în anul 1899 a caracterizat astfel muzeul din Chișinău: „Pe lângă *Uprava Zemstvei din Basarabia activează un muzeu, în care sunt adunate materiale de valoare pentru biologia insectelor și altor animale. Grupul animalelor e făcut cu o remarcabilă iscusință și cunoaștere a modului de viață al animalelor, ceea ce denotă un mare spirit de observație al domnului Ostermann, custode al Muzeului. După numeroasele materiale biologice, eleganța amplasării lor și a reprezentării aspectelor biologice, muzeul din Basarabia nu are echivalent în provincie*”³⁷.

Pe parcursul anului 1899 accentul de bază se pune pe promovarea științelor naturii, a biologiei aplicative în contextul dezvoltării agriculturii, pomiculturii, viticulturii, apiculturii și sericulturii. Secția Zoologie, grație eforturilor depuse de F. Ostermann, a fost completată cu două schelete de pești, 21 de biogrupuri de mamifere și păsări împăiate, dintre care un interes deosebit îl prezenta vitrina „lupoaica cu opt pui în vârsta de 2 luni”, un mistreț mare donat de H. Ruso, un nou grup de cuiburi de păsări cu ouă, pui și păsări mature în mediul lor natural, o serie de preparate embriologice expuse în cilindri de sticlă, care demonstrau evoluția animalelor de la ou până la maturitate, 6 preparate corosive confecționate după tehnologia profesorului Ștorh, 26 de preparate anatomice și a diferitor animale conservate între 2 sticle ermetizate, executate după o nouă tehnologie, inventată de talentatul preparator, care era o noutate pentru acea perioadă ș. a.

Compartimentele de pomicultură și viticultură ce completează cu noi achiziții, între care instalații franceze pentru altoirea butașilor pe portaltol american, injectoare

și pompe pentru stropirea viilor și livezilor împotriva vătămătorilor ș. a. Numărul vizitatorilor muzeului în anul 1899 depășește cifra de 2300. Muzeul este vizitat de asemenea de câteva clase a școlilor locale împreună cu învățătorii, de 150 de învățători ai școlilor eparhiale care au participat la cursurile de perfecționare și de ascultătorii cursurilor de pomicultură, organizate pentru învățătorii școlilor populare din Basarabia, în or. Bender³⁸.

Într-un timp scurt spațiul rezervat Muzeului devine din nou neîncăpător atât pentru colecții cât și pentru publicul vizitator. Pe parcursul anilor 1900-1901 patrimoniul Muzeului a fost completat cu noi serii de preparate științifice și didactice. Secția Zoologie a fost completată cu 3 schelete de mamifere, cu 22 de mamifere și păsări împăiate, 4 grupe biologice amenajate în vitrine de sticlă, 4 preparate, care demonstrează dezvoltarea embrionară a șerpelui-de-casă, țistarului, broaștei țestoase și găinii, 5 preparate corozive și anatomice, 3 preparate corozive amplasate în cutii de sticlă, 24 de animale preparate și ermetizate între două sticle și 5 preparate patologice³⁹. Au continuat completarea colecțiilor și donatorii. Printre cele mai valoroase piese donate Muzeului au fost un corn de cerb găsit în s. Furceni, jud. Orhei, un ulcior găsit în timpul săpăturilor arheologice efectuate în 1881 în gubernia Herson, bucăți de pânză de mătase ș.a. Datorită procurării unui aparat de fotografiat pentru Muzeu, în timpul deplasărilor prin diferite județe F. Ostermann a executat o serie de fotografii etnografice surprinzând și aspecte din gospodăria sătească. Din cele 250 piese 130 au fost imprimate pe carton și 30 dispozitive au fost expuse în Muzeu⁴⁰.

Un eveniment important care a contribuit considerabil la dezvoltarea de mai departe a Muzeului a fost participarea la lucrările congresului Naturaliștilor și Medicilor din Rusia, care a avut loc la Sankt-Petersburg în anul 1901. Ca și la Expoziția din 1894, F. Ostermann focalizează atenția publicului științific. Mostrele preparatelor prezentate de el din domeniul anatomiei, zoologiei, biologiei și embriologiei, se bucură de un succes enorm. Ele depășeau cu mult toate celelalte preparate, demonstrate de alte instituții și firme specializate din străinătate⁴¹. Pentru a le admira, din diferite secții veneau savanți ruși și străini, adresându-i lui F. Ostermann întrebări referitor la originea și tehnica de confecționare a preparatelor expuse.

După raportul făcut de F. Ostermann la Secția de Zoologie și anatomie comparativă, profesorul V. T. Șeviacov, în numele întregii secții, i-a mulțumit pentru familiarizarea cu tehnica de confecționare a excelentelor preparate injecționale și corosive și cu colecțiile expuse în Laboratorul de zoologie în timpul congresului⁴². După aprecierile lui Șeviacov, aceste preparate erau net superioare față de ceea ce el a putut vedea în diferite muzee și laboratoare din Europa Occidentală⁴³.

Noul succes a lui F. Ostermann a sporit și mai mult popularitatea Muzeului basarabean. Tot mai frecvent specialiștii din diferite centre științifice și muzee ale Rusiei și a țărilor Europei Occidentale veneau la Chișinău pentru a studia preparatele executate de F. Ostermann expuse în expoziția Muzeului. În adresa direcției parveneau cereri de a executa diverse preparate, însă F. Ostermann, fiind preocupat de completarea colecțiilor Muzeului, putea satisface doar o mică parte din comenzi, vânzând uneori „cu permisiunea directorului Muzeului dubletele unora din cele mai importante preparate”⁴⁴.

Creșterea continuă a popularității Muzeului, activitatea neobosită a lui F. Ostermann la crearea unei mari diversități de colecții științifice, pentru amplasarea cărora spațiile Muzeului au devenit insuficiente, au creat premisele necesare pentru dezvoltarea de mai departe a spațiilor instituției.

Expoziția de industrie casnică din toată Rusia, care s-a desfășurat în anul 1902 la Sankt-Petersburg, a afirmat prestanța instituției din Chișinău. Secția Basarabiei a fost amenajată de către F. Ostermann. Pe lângă articolele meșteșugărești din județele Bender, Chișinău și Orhei la expoziție au fost etalate și articole din colecțiile Muzeului. După cum mărturisesc documentele de arhivă „*secția Basarabiei, după eleganța amenajării și frumusețea covoarelor expuse, se considera una din cele mai bune secții ale expoziției*”⁴⁵.

Comisia de experți a Expoziției a apreciat covoarele și colecția din pânze de mătase cu medalii mari de argint, iar medalii mici de argint au fost conferite Atelierului de instruire a olarilor din Cinișeuți, Zemstvelor județene din Bender și Orhei și Muzeului Agricol al Zemstvei din Basarabia⁴⁶. Datorită acestor succese, a crescut popularitatea Muzeului și în rândul populației Basarabiei. În anul 1900 el a fost vizitat de 2000 de oameni, în 1901 – de 3000, iar în 1902 numărul vizitatorilor a depășit cifra de 5000. În aceste împrejurări, în societatea basarabeană tot mai mult se vorbește despre condițiile inadecvate în care activează Muzeul, despre lipsa de spații necesare pentru dezvoltarea instituției și necesitatea de a crea noi secții, în special secția de industrie casnică. Dar ca și în anii precedenți se pune accent pe achiziționarea obiectelor din alte țări. În acest scop la Expoziția din Sankt-Petersburg au fost achiziționate o colecție de articole meșteșugărești din diverse gubernii ale Rusiei, diferite unelte și instalații modernizate necesare pentru țesutul covoarelor și pânzelor.

Un eveniment favorabil pentru dezvoltarea de mai departe a Muzeului a fost alegerea baronului A. Stuart, directorul instituției, în funcția de Președinte a Upravei Zemstvei Guberniale. Dezvoltarea Muzeului și construcția unei clădiri pentru necesitățile lui devine una din prioritățile activității baronului A. Stuart în această funcție. În acest scop el a lansat ideea organizării unei noi Expoziții Agricole și Industriale din Basarabia, și construcției unei clădiri permanente pentru expoziție, care în viitor „va fi utilizată pentru necesitățile muzeului”⁴⁷. Această propunere a fost acceptată la ședința Zemstvei Guberniale din 8 decembrie 1900 și prevedea organizarea expoziției în toamna anului 1903. Argumentul de bază prezentat de A. Stuart pentru promovarea ideii construcției acestei clădiri a fost faptul că Muzeul „a devenit cunoscut în toată Rusia, iar susținerea și lărgirea activității lui este necesară în interesul Basarabiei. În special a apărut necesitatea creării secțiilor de industrie casnică și agricultură. Viitoarea expoziție va contribui la crearea colecțiilor necesare pentru organizarea acestor secții”⁴⁸.

Decizia de a construi o clădire pentru Muzeu a fost susținută de Ministerul Agriculturii și Domeniilor Statului și de Duma Orașenească din Chișinău, care au alocat în acest scop câte 10 mii ruble fiecare. Adoptarea acestor decizii a fost influențată de publicarea în Nr. 205 a organului de presă *Правительственный Вестник* a unei ample schițe despre Muzeul Zemstvei din Basarabia, care „fiind fondat în anul 1889... s-a lărgit și dezvoltat an de an, atrăgând publicul vizitator, în special din rândul tineretului studios, care fără a ieși din oraș au posibilitatea de a face cunoștință cu flora

și fauna Basarabiei...din care cauză popularitatea lui crește în permanență. Dar nu-i ajunge decât o clădire specială, largă și luminoasă, extrem de necesară pentru Muzeu⁴⁹.

Construcția noului edificiu pentru muzeu presupunea și o lărgire considerabilă a expoziției. Datorită eforturilor lui F. Ostermann pe parcursul a 10 ani au fost acumulate vaste colecții biologice grație cărora muzeul de mult depășise profilul unui muzeu agricol. În noua clădire se prevedea deschiderea a încă două secții, iar muzeul urma să obțină statutul de Muzeu Zoologic, Agricol și Industrie Casnică. După cum își amintea directorul muzeului, baronul Stuart, F. Ostermann a primit cu entuziasm vestea despre construirea unei noi clădiri pentru muzeu „*el s-a apucat cu o energie tinerească să refacă colecțiile biologice și să le pregătească pentru transferare într-o splendidă nouă clădire, care ar corespunde importanței lor științifice*”⁵⁰. În anii 1903-1904 F. Ostermann a izbutit să aducă în ordine toate colecțiile și preparatele, pregătindu-le pentru a fi mutate în noua clădire a muzeului, care se construia deja. Un mare ajutor și o susținere permanentă i-o acorda soția – Albina, care era meșterită ă iscusită în confecționarea florilor artificiale și a mulajelor de legume și fructe. Cu forțe comune soții au confecționat o tufă de viță-de-vie în mărime naturală, care demonstra creșterea strugurilor de poamă de la floare până la maturizare⁵¹. Insectele dăunătoare, păsările și alte animale, ca și bolile bacteriologice, imitate pe unele frunze, creau o imagine deplină a condițiilor naturale pentru tufa viței-de-vie. Colecțiile muzeului au fost completate de asemenea cu un album de covoare basarabene editat la Odesa în 1903, cu un album de vopsele de anilină și cu 150 de fotografii cu vederi din Basarabia.

În luna septembrie 1903 noua clădire construită la intersecția străzilor Reni și Meșcianskaja a găzduit Expoziția Agricolă și Industrială, organizată de Zemstva din Basarabia. Aici a fost amplasată Secția *Industrie Casnică și Meșteșuguri*. Piesele expuse în sălile spațioase ale noii clădiri impresionau prin marea lor diversitate. Expoziția a contribuit la completarea colecției necesare pentru organizarea în cadrul Muzeului a Secției *Industrie Casnică*. Pe lângă piesele donate de participanții expoziției a fost procurată în acest scop o colecție sistematică de mostre ale industriei casnice, prioritar din Basarabia, care număra peste 200 de piese, inclusiv ștergare de in, bumbac și mătase, covoare, costume, mai multe piese ale costumului popular moldovenesc, bulgăresc, nemțesc, podoabe, încălțăminte, mobilă, obiecte de uz casnic ș. a. Baronul A. Stuart a donat muzeului 25 de articole meșteșugărești rusești procurate din Muzeul de Industrie Casnică din Sankt-Petersburg⁵².

După încheierea lucrărilor Expoziției, pe parcursul anilor 1904-1905 au continuat lucrările de finisare a construcției clădirii și adaptarea ei la necesitățile Muzeului. În același timp se creau noi compartimente ale viitoarei expoziții. Petru realizarea volumului mare de lucrări a fost angajat la muzeu încă un preparator, iar vechea expoziție a fost închisă pentru public. Sub conducerea lui F. Ostermann au fost realizate noi compoziții biologice destinate special pentru spațiile expoziționale ale noii clădiri a Muzeului. Printre aceste lucrări se evidențiau diorama *Iarna*, amplasată într-o vitrină mare din sticlă în care erau expuși arbori, arbuști și o bucată de stâncă, presărate cu zăpadă pe fundalul unui peisaj de iarnă. În cadrul acestei compoziții erau expuse animalele, care ierneză în Basarabia. O altă dioramă *Primăvara*, prezenta un lac în miniatură decorat cu plante de baltă, pe oglinda apei fiind diferite păsări,

broscuțe. Sub apă erau expuse animalele care trăiesc în lacurile din Basarabia. În stuf au fost amenajate cuiburi cu ouă, pui și păsări mature ș. a. Dioramele erau executate cu măiestrie încât creau iluzia unui colț de natură vie. Diorama *Cârțița* ilustra modul de viață al acestui animal, iar compoziția *Frumusețea faunei din Basarabia*, amplasată într-o vitrină mare de sticlă, prezenta o tufă de scoruș cu frunze și fructe artificiale pe care erau 24 de păsări. Compoziția *Frumusețea faunei Tropicale*, amenajată într-o vitrina mare de sticlă, consta dintr-o tufă de *Oleandru* cu frunze și flori artificiale în care erau expuse 24 de păsări tropicale; compoziția *Fauna din nordul Rusiei*, prezenta o vitrină cu copaci de foioase și conifere, și arbuști acoperiți cu zăpadă pe fundalul unui peisaj de iarnă imitând 52 de animale.

Completa fauna Basarabiei colecția cu 64 de cuiburi de păsări, trăitoare aici, 6 tablouri în volum cu păsări preparate sub sticlă, semi schelete de animale, colecția de animale domestice, noile preparate corosive și alte diverse preparate și animale naturalizate necesare pentru noua expoziție⁵³.

F. Ostermann în luna septembrie 1904 a întreprins o deplasare în satul Taraclia, județul Bender, pentru colectarea osemintelor de animale fosile. În rezultat au fost descoperite numeroase rămășițe de antilope, cerbi, rinoceri, câteva oase și un dinte de elefant și multe rămășițe ai reprezentanților genului *Hipparion*⁵⁴.

O activitate intensă pentru completarea colecțiilor și amenajarea expoziției Muzeului manifestă și Abina Ostermann. Pentru compartimentele Pomicultură și Viticultură ea a realizat compoziția *Filocsera și metamorfoza ei*, reprezentând o tufă de viță-de-vie atacată de filocseră, 50 de soiuri de mere montate pe carton care constituiau un model pentru determinarea soiurilor, o colecție de mulaje din 26 de soiuri de fructe și 23 de soiuri de struguri montate pe vițe-de-vie și crengi de pomi fructiferi cu frunze naturale, care se deosebeau prin măiestria executării și prin faptul că își păstrau culoarea și aspectul natural. De asemenea au fost preparate în lichid 23 de soiuri de struguri. Pentru necesitățile expoziției A. Ostermann a executat fotografiile strugurilor și a tufelor cu roadă a 53 de soiuri de viță-de-vie. Au fost fixate în fotografii etapele de construcție a clădirii Muzeului și alte 66 vederi din Basarabia⁵⁵.

Odată cu construcția clădirii Muzeului a crescut considerabil numărul doritorilor de a face donații. Baronul A. Stuart a donat Muzeului un set de articole meșteșugărești din regiunea Moscovei, un set de mobilă, 25 de linguri, ouă încondeiate, iar baronesa E. Stuart a transmis Muzeului o cămașă ucraineană din regiunea Cernigov, diferite elemente ale costumului ucrainean. Constantin Kazimir, care a donat 4 mii ruble pentru finisarea clădirii Muzeului și a transmis pentru viitoarea expoziție obiecte din Basarabia: un set de mobilă împletită din lozie, 2 articole de butnărie și o colecție mare de semințe de culturi agricole. A. Abramovici a donat o colecție de semințe de pe loturile experimentale din județul Akkerman și 2 vitrine mari cu mostre de porumb. Completează lista donatorilor Gh. Cristi, S. Ianovski, V. Kirkorov, F. Miller, N. Goronovici, O. Goronovici, Usinevici, Vidmer, Krupenski, Dolgan, Dofman, școlile agricole și de meșteșuguri din Cucuruzeni, Cuhurești, Taraclia, Văsieni și Akkerman, care au transmis Muzeului colecții de semințe de culturi agricole, coșuri din lozie și alte împletituri, un model de sâsâiac, un teasc, o râșniță, o bucată de stejar de 300 de ani, potcoave, o instalație de depănat mătase, o sanie, peste 50 de monede de argint și aramă ș. a.⁵⁶.

În 1905 pentru necesitățile expoziției din noua clădire a Muzeului au fost alocate 2400 ruble. Au fost executate vitrine, dulapuri și instalații pentru colecțiile sistematice, compoziții și diorame, polițe, rame, suporturi, însă mijloacele alocate n-au fost suficiente pentru executarea tuturor compozițiilor programate de soții Ostermann. În special au rămas nerealizată două vitrine destinate expunerii interiorului locuinței tradiționale și manechinelor „în costume moldovenești și bulgărești, după exemplul Muzeului Național din Praga, care creează o impresie amplă despre viața cotidiană a populației și trezesc un viu interes la vizitatorii Muzeului”⁵⁷.

Cu toate că nu s-a reușit realizarea tuturor compartimentelor noii expoziții concepute de F. Ostermann în vara anului 1905 se începe amenajarea ei. Însă o boală grea, care se făcuse simțită în 1904, progresa, secându-i forțele. Deși pleacă în Cehia pentru a primi lecuire, tratamentul medical aplicat acolo nu aduce rezultatele dorite și la 14 noiembrie 1905 F. Ostermann s-a stins din viață. A preluat grijile Muzeului și finisarea expoziției în noua clădire Albina Ostermann. Totodată și baronul A. Stuart era preocupat în permanență de necesitățile cotidiene ale instituției și de dezvoltarea ei de mai departe. Construcția clădirii deschidea muzeului noi perspective pentru dezvoltare. Aceste perspective au fost trasate de A. Stuart și puse în dezbatere la ședința Upravei Zemstvei Guberniale din Basarabia din 28 iunie 1905 când a fost examinată problema „Despre organizarea și administrarea Muzeului Zemstvei”.

La această ședință, făcându-se o recapitulare a activității pe parcursul a 15 ani, s-a constatat că Muzeul în acești ani și-a depășit cu mult sarcinile trasate de fondatori. Pe lângă secția agricolă au fost create importante colecții biologice, „de o mare valoare științifică”, „care prezentau bogăția și specificul lumii animale a ținutului” și care „au proslăvit Muzeul Zemstvei departe de hotarele Basarabiei”⁵⁸. Concomitent au fost puse bazele unor colecții botanice, paleontologice, de silvicultură, apicultură, sericicultură, de zăcămintele naturale, de industrie casnică și etnografie.

Darea în exploatare a clădirii muzeului și prezența acestor colecții permitea lărgirea expoziției permanente și crearea unor noi secții. Conducerea Upravei Zemstvei Guberniale a propus ca în noua clădire a muzeului să fie deschise următoarele secții: Secția Agricultură, Secția Pomicultură, Viticultură și Vinificație, Secția Istorie Naturală, Secția Industrie Casnică și Etnografie, Secția Pedagogie și Învățământ Public, Secția Construcția Drumurilor⁵⁹.

Reieșind din necesitățile de spațiu expozițional a fost propusă și repartizarea sălilor pentru amplasarea secțiilor muzeului și a spațiului pentru diferite servicii și laboratoare. Ca rezultat muzeul s-a transformat într-o instituție modernă cu săli spațioase pentru expoziția permanentă, cu încăperi pentru păstrarea colecțiilor, cu atelier pentru pregătirea materialelor didactice, cu laborator pentru prepararea mostrelor și ocupațiilor științifice, bibliotecă ș. a. Lărgirea considerabilă a muzeului și crearea noilor secții presupunea numai decît și sporirea personalului, însă Zemstva Gubernială nu avea aceste posibilități. În situația existentă Uprava, condusă de baronul A. Stuart, a propus ca la activitatea muzeului, ca și în perioada precedentă, să fie atrași specialiști din cadrul Zemstvei, din diferite instituții și în special membri ai Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii din Basarabia, fondată în anul 1904. Această colaborare cu savanții, după părerea Upravei, „va servi muzeului acel sprijin de nădejde, de care are nevoie pentru asigurarea dezvoltării de mai departe a instituției”⁶⁰.

Pentru atingerea scopurilor indicate Uprava propunea și o nouă modalitate de dirijare a activității muzeului. De acum înainte administrarea muzeului trebuia să fie efectuată de un consiliu, alcătuit din directorul muzeului (care putea fi președintele sau unul din membrii Upravei, ori o persoană aleasă de adunarea Zemstvei Guberniale, în cazul în care componența Upravei nu va fi nici o persoană cu o pregătire specială necesară pentru conducerea muzeului), președintele și membrii Upravei Guberniale (în cazul în care ei doresc să participe la ședințele Consiliului), specialiștii care vor fi numiți șefi ai secțiilor muzeului (atât în cadrul Zemstvei, cât și din alte organizații), custodele muzeului și asistenții lui ⁶¹.

Tot în acest Raport au fost stipulate și funcțiile consiliului muzeului. El trebuia să se ocupe de păstrarea și completarea patrimoniului muzeal, să elaboreze cataloage, să descrie științific colecțiile, să asigure deservirea publicului vizitator cu ghidaje și lecții, să elaboreze devize, rapoarte anuale și să le prezinte Upravei. Președinte al Consiliului se propunea a fi directorul Muzeului, care era ales de adunarea Zemstvei Guberniale⁶².

Astfel Uprava Zemstvei Guberniale, condusă de baronul A. Stuart, a asigurat nu numai construcția unei clădiri speciale pentru muzeu, dar a pregătit și un program amplu pentru asigurarea dezvoltării lui de mai departe. Raportul elaborat de baronul A. Stuart și aprobat la ședința Zemstvei Guberniale din 26 martie 1906 poate fi considerat primul tratat de muzeologie din Basarabia, care a determinat cum trebuie să se dezvolte un muzeu în condițiile concrete ale Basarabiei de la începutul sec. XX, ținându-se cont de posibilitățile și necesitățile societății. Fiind publicat în Culegerea de rapoarte a Zemstvei Guberniale din Basarabia și într-o ediție aparte acest document a avut o largă răspândire în multe regiuni ale Imperiului Rus, servind ca îndrumar pentru crearea și activitatea muzeelor din perioada modernă. El nu și-a pierdut actualitatea nici în zilele noastre.

În baza noilor principii de organizare și funcționare a instituției director al muzeului, ca și în anii precedenți, a fost numit magistrul în zoologie, baronul A. Stuart. Totodată, ținându-se cont de experiența și pregătirea lui profesională, el a fost numit și șef al secției Istorie Naturală. Dirijarea activității secției Agricultură, Pomicultură, Viticultură și Vinificație a fost pusă în sarcina agronomului Zemstvei L. Lojinski, care avea o experiență bogată de lucru în aceste domenii. Pentru asigurarea dezvoltării unor compartimente a acestor secții s-a propus a fi invitați specialiști în domeniul respectiv, membri ai Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii. Secția Industrie Casnică și Etnografie, „colecțiile căreia necesitau o atenție deosebită și o grijă permanentă”⁶³, a fost pusă în sarcina doamnei A. Ostermann.

Responsabili de Secțiile Pedagogie, Învățământ Public și Drumuri au fost numiți șeful secției pentru învățământul public al Upravei Guberniale și inginerul Zemstvei. În așa mod au fost puse bazele unei noi etape în dezvoltarea muzeului, în care au fost atrași specialiști din diverse domenii cu eforturile cărora activitatea instituției trebuia să devină tot mai pronunțată. Odată cu lărgirea profilului muzeului a fost schimbată și denumirea lui – el devenind Muzeul Zoologic, Agricol și de Industrie Casnică al Zemstvei Guberniale din Basarabia. Modificările parvenite în structura muzeului, lărgirea profilului, au intensificat activitatea pentru crearea noilor secții, realizarea noilor compartimente ale expoziției permanente și pentru completarea colecțiilor.

Cu eforturi considerabile la sfârșitul anului 1905 – începutul anului 1906 au fost realizate toate lucrările de amenajare a expoziției și la 30 aprilie 1906 Muzeul a fost deschis pentru public. În sala centrală, care este cea mai mare și spațioasă, a fost amenajată secția Zoologie unde au fost expuse preparatele entomologice, biologice și embriologice. În sala din dreapta au fost amplasate colecțiile de sericicultură, ceramică și industrie casnică. În alte 2 săli din stânga au fost expuse colecțiile secțiilor pomicultură, viticultură, vinificație și agricultură. Sala de la demisol din aripa stângă a clădirii a fost rezervată pentru secția construcția drumurilor⁶⁴. Deși construcția clădirii muzeului a provocat un mare scandal în urma căruia baronul A. Stuart a fost nevoit să-și dea demisia de la postul de Președinte al Upravei Zemstvei și de director, inaugurarea Muzeului în noua clădire a avut un răsunet enorm în rândurile populației din Basarabia și a străinilor care vizitau Chișinăul. Impresii deosebite provocau atât clădirea spațioasă „construită în stil mauritan” cât și expoziția. În registrul vizitatorilor au fost înscrise numeroase opinii în care Muzeul este caracterizat ca „un adevărat Muzeu”, „mândria Basarabiei”, „templu științific al Basarabiei”, „loc de relevanță înălțătoare”, „podoaba Basarabiei”, „impuls pentru cercetarea lumii”, „o instituție importantă pentru știință și viață”, „un model de muzeu european”⁶⁵.

Începând cu anul 1906 numărul vizitatorilor crește până la 20 000, iar în anul 1909 depășește 25 000⁶⁶. Deși în consiliul Muzeului au fost atrași mai mulți specialiști, deservirea publicului vizitator, îngrijirea și completarea colecțiilor și a expoziției reveneau A. Ostermann, care continuă să activeze cu multă pasiune. Pe parcursul anului 1906 ea a reușit să definitiveze două biogrupe concepute de F. Ostermann pentru expoziția Secției Zoologie – *Fauna și flora acvatică*, cu 25 de specii de animale, amplasate într-un mediu natural, și *Fauna de pădure*, cu 42 de specii de animale amenajate într-un mediu corespunzător.

Completarea colecțiilor se făcea atât în mod planificat cât și în baza donațiilor. În anii 2006-2009 în mod planificat au fost colectate în special piesele necesare pentru completarea expoziției. Secția Industrie Casnică a fost completată cu 43 de ouă încondeiate, colectate în județele Orhei și Bender, 130 de ouă încondeiate din Bucovina, de o mare importanță etnografică, o colecție de pânze, o colecție de lână, o colecție vizând prelucrarea mătăsii în județul Bender, un set de articole din lemn procurate la Expoziția din Edineț, diverse covoare, prosoape, împletituri din lozie din județul Soroca ș. a. Pentru compartimentul viticultură au fost executate fotografiile strugurilor și tufelor de viță-de-vie cu struguri, au fost preparate în lichid alte 11 soiuri de struguri de masă și tehnice. Pentru completarea expoziției secției zoologie au fost preparate 200 de specii de moluște, 18 specii de păsări, au fost procurate 204 animale împăiate din colecția personală a lui F. Ostermann, care au completat colecția sistematică a Muzeului. Secția agricultură a fost completată cu 11 cutii din sticlă cu insecte folositoare și dăunătoare, diverse modele de animale agricole procurate din străinătate și o mare diversitate de fotografii executate de A. Ostermann.

O completare considerabilă a colecțiilor Muzeului a fost făcută și în baza donațiilor. Printre cei mai generoși donatori au fost profesorul Universității din Kiev A. Korotniiov care a transmis Muzeului 31 de animale de mare împăiate, agronomul Zemstvei L. Lojînschii, care a donat o colecție de lăcuste, A. Levițkii, care a transmis

Muzeului o colecție de soluri și diferite specii de fluturi, baronul A. Stuart, care a donat o colecție de animale de mare preparate în lichide, o colecție de insecte de câmp, o colecție de ouă, o colecție de piscoare de păsări, 3 cutii din sticlă cu mimicrie, savantul N. Goronovici, care a transmis Muzeului 170 de penaje de păsări și 47 de animale de mare preparate; E. Gonata care a prezentat diverse pânze și ștergare de mătase; P. Șumanschi care a îmbogățit expoziția muzeului cu modele de arhitectură tradițională din Basarabia și mulți alți donatori⁶⁷.

La indicația Zemstvei Guberniale o prioritate în activitatea muzeului în anii 2007-2011 devine promovarea creșterii viermilor de mătase. Într-o încăpere din demisolul clădirii muzeului a fost amenajată o crescătorie a viermilor de mătase, care era îngrijită de angajată zemstvei O. Kireeva. Doritorii de a practica această îndeletnicire puteau în orice zi primi consultațiile necesare sau ajutor practic pentru a se ocupa cu creșterea viermilor cu mătase. În rezultat această ramură a economiei Basarabiei, care în anii precedenți avea o răspândire numai în județele din sud în anii 1909-1910 se dezvoltă și în județele din centru și din nordul guberniei.

O înviorare considerabilă a activității Muzeul Zemstvei se produce după numirea, în luna octombrie 1909, în funcția de director a lui P. Gore. Chiar de la început el a pus în fața conducerii Upravei Zemstvei Guberniale problema ca activitatea muzeului să fie organizată conform programului aprobat în 1905, la propunerea baronului A. Stuart⁶⁸. În acest context, P. Gore a reușit să obțină ca Zemstva să aloce mijloacele financiare necesare pentru a angaja doi specialiști – un entomolog și un preparator⁶⁹. Pentru găsirea acestora, custodele muzeului A. Ostermann a fost delegată la Kiev și Varșovia⁷⁰, așa că după mai multe căutări, și-au început activitatea în calitate de preparator și entomolog F. Kalinovski și respectiv C. Komornițki. Ei au pus în ordine colecțiile și au contribuit la completarea lor conform programului elaborat de baronul A. Stuart. P. Gore orienta muzeul să lărgească colecțiile constituite în anii precedenți și să creeze altele noi. În acest scop a reușit să obțină majorarea până la 200 de ruble a mijloacelor financiare pentru deplasarea în teritoriu a specialiștilor⁷¹.

P. Gore reorganizează activitatea Muzeului spre a cuprinde mai amplu cultura tradițională a populației autohtone, folosește toate posibilitățile pentru a completa colecțiile etnografice și a le prezenta cât mai amplu în expoziția secției etnografice⁷². P. Gore îmbogățește patrimoniul muzeal, utilizând mijloacele financiare oferite de Zemstvă și cele din bugetul de stat. Astfel, în 1911 custodele muzeului A. Ostermann a avut ca sarcină selectarea și achiziționarea în regim de urgență a unei colecții de covoare vechi moldovenești, deoarece *„acest lucru era finanțat din mijloace guvernamentale cu drept de a fi utilizate până la 1 ianuarie 1912 și pentru că covoarele vechi, care sunt monumente valoroase ale creației artistice populare, în ultimul timp sunt duse în număr mare peste hotare”*⁷³. Datorită unei activități consecvente patrimoniul muzeului a fost completat cu 41 de covoare, care au fost apreciate și evaluate de o comisie specială *„după mărime, greutate, calitatea lucrului, originalitatea și artistismul ornamentului, de asemenea și în funcție de metoda de vopsire a lânii”*⁷⁴. Muzeul a primit în dar valoroase covoare de la mănăstirile Căpriana, Hârbovăț, Răciula, Noul-Neamț, Tabora, Condița, Dobrușa, Hâncu și Suruceni⁷⁵. Deoarece în această perioadă muzeul dispunea deja de

o colecție superbă de covoare, P. Gore a găsit modalitatea de a convinge conducerea Zemstvei Guberniale a Basarabiei să aloce bani pentru editarea unui album de covoare moldovenești, lucrare ce avea să devină una dintre primele publicații ale muzeului. În prefața acestui album, tipărit în Germania, directorul muzeului aduce un omagiu creației populare și covorului moldovenesc⁷⁵.

Albumul a fost elaborat cu participarea custodelui A. Ostermann și a pictorului Roammer. El cuprinde 25 de imagini de covoare din patrimoniul muzeului și a fost tipărit în 1000 de exemplare, ceea ce reprezintă un tiraj mare la acea vreme. Albumul s-a bucurat de o mare popularitate. Nu în zadar, în același an P. Gore la una din ședințele Zemstvei Guberniale a pus problema editării unui alt album, în care să fie incluse covoarele colecționate de muzeu după editarea primei publicații.

Lucrarea a fost înalt apreciată de academicianul Ștefan Ciobanu, care a scris despre acest album că este „unica lucrare în felul ei ca execuție și motive naționale... din care se vede gustul fin al acestui pasionat admirator al artei noastre”.

O altă lucrare valoroasă, elaborată de colectivul muzeului, a fost Catalogul Explicativ al Muzeului Zoologic, Agricol și de Industrie Casnică al Zemstvei Guberniale a Basarabiei, editat la Chișinău în același an. Elaborarea catalogului a fost prevăzută de programul de dezvoltare a muzeului, aprobat de Zemstvă în 1905, însă realizarea lui s-a început în 1909, când în bugetul muzeului au fost alocate 250 ruble la propunerea Upravei Zemstvei ca răspuns la reproșurile vizitatorilor, care „se plâneau de lipsa cataloagelor colecțiilor muzeului”.

După cum este specificat în prefața acestei ediții, catalogul a fost alcătuit de A. Ostermann, care deținea în această perioadă funcția de custode, sub redacția entomologului V. Bezvali și cu participarea lui S. Lavrov, fost asistent al catedrei de zoologie a Universității Imperiale din Kazan. Compartimentul industrie casnică a fost alcătuit de O. Kireeva care exercita funcția de șef al acestei secții.

Lucrarea are 390 de pagini și este alcătuită din prefață și două compartimente – Secția Zoologie și Secția Industrie Casnică. În prefață este prezentată o schiță despre istoria muzeului și fondatorii lui, despre istoria construcției clădirii muzeului, este dată informația despre utilizarea tuturor încăperilor și perspectiva dezvoltării instituției în viitorul apropiat. În Secția Zoologică animalele sunt prezentate, conform clasificării științifice și după vitrine, care erau amenajate după același principiu. La fiecare specie, pe lângă denumirile în limbile rusă și latină, se dă o scurtă descriere a animalelor, o informație despre arealul de răspândire, modul de viață, de înmulțire, despre folosul sau dauna pe care le aduce agriculturii și omului. Finisează compartimentul două indicatoare alfabetice cu denumirile în limbile latină și rusă, care permit de a găsi operativ orice specie de animale.

În prefața acestei ediții A. Ostermann menționează că „descrierea speciilor de animale și a modului de viață sunt făcute după însemnările și observațiile răposatului F. Ostermann, care a creat cea mai mare parte a colecțiilor Secțiilor Zoologice și Agricole ale Muzeului”.

Exponatele Secției Industrie Casnică sunt prezentate în ordinea amplasării lor în expoziție începând cu compartimentul *Instalații tehnice din Industria Casnică* și

terminând cu modele de gospodării din diferite zone ale Basarabiei și a unei biserici vechi moldovenești. Catalogul cuprinde informații despre prelucrarea fibrelor vegetale, a lânii și mătăsii, loziei, despre industria țesutului cu prezentarea colecțiilor de covoare, prosoape, costume populare, de olărit, ceramică și prelucrarea lemnului. În majoritatea cazurilor la fiecare mostră este prezentă informația despre tehnologia de realizare și localitatea unde a fost achiziționată, ceea ce are o mare importanță științifică. Merită a fi evidențiată și colecția de imagini fotografice publicate în catalog. Pe lângă fotografiile clădirii muzeului și a fondatorilor lui – baronului A. Stuart și F. Ostermann în catalog sunt prezente și 25 de imagini cu vederi generale din expoziție, cu vitrine și exponate aparte, care prezintă un interes deosebit.

Această lucrare este un ghid-catalog care prezintă expoziția și colecțiile muzeului în toată amploarea lor. Totodată este primul catalog complet al unei colecții de muzeu din Basarabia, care a avut o largă răspândire în întreaga Rusie, și care nu și-a pierdut actualitatea până în zilele noastre. Este prima lucrare științifică de amploare consacrată Muzeului Zemstvei, ce dezvăluie evoluția dezvoltării instituției în epoca modernă și care a contribuit la cunoașterea și aprecierea lui în lumea muzeografică și științifică din multe țări ale Europei.

Pentru a asigura dezvoltarea muzeului, P. Gore se opune membrilor Upravei Zemstvei Guberniale, care insistau ca muzeul să funcționeze mai mult pentru public, fiind deschis câteva zile în săptămână, nu numai duminica. La ședința din 31 martie 1911 el a adus argumentele necesare și a convins asistența, dovedind că *„dacă muzeul va fi deschis pentru public câteva zile în săptămână, atunci custodele muzeului va fi sustras de la exercitarea funcțiilor sale nemijlocite și aceasta se va răsfrânge negativ asupra activității muzeului”*⁷⁶.

Datorită grijii permanente și a perseverenței cu care se creau condiții optime de muncă pentru colaboratori, P. Gore reușește să contribuie la îmbunătățirea considerabilă a activității muzeului. În special, merită a fi menționată activitatea de completare a patrimoniului muzeului. Numai în anul 1911 colecțiile zoologice au fost completate cu 35 de păsări naturalizate, 8 specii de pești preparați în lichid, 5 preparate anatomice, 8 preparate corozive, 13 preparate biologice, 4 biogrupe, 9 mamifere naturalizate. Pentru fondul de rezervă al muzeului au fost preparate 80 de păsări și mamifere. Importante sunt și achizițiile pentru colecțiile etnografice, care s-au completat cu 151 de piese⁷⁷. Totodată muzeul a început să execute lucrări și la comanda altor instituții. Astfel, pentru Uprava Zemstvei din Bender au fost restaurate peste o sută de preparate și animale naturalizate, executate în anii precedenți de către F. Ostermann, iar pentru Școala Comercială din Chișinău au fost preparate 11 păsări⁷⁸.

La completarea patrimoniului a contribuit nemijlocit și P. Gore, care în diferite perioade a donat o colecție de minerale, 8 covoare, opere pastorale, o colecție de monede, diferite obiecte antice și vechi⁷⁹. A fost îmbunătățită și evidența patrimoniului muzeului. În acest scop, P. Gore a obținut ca Zemstva să mărească numărul angajaților și să fie instituită funcția de conțopist „pentru îndeplinirea corectă a cărților de inventar, înregistrarea noilor piese și pentru a duce corespondența muzeului”⁸⁰. În paralel cu completarea colecțiilor se lărgește și expoziția permanentă a muzeului. Astfel,

în 1910 în expoziție au fost incluse trei vitrine în secția de zoologie și două vitrine în secția de industrie casnică, iar în 1911 în secția de zoologie au fost amplasate 4 vitrine mari cu colecții entomologice, păsări și mamifere, 20 vitrine mici cu biogrupe; în secția de industrie casnică au fost amplasate 3 vitrine cu țesături și 5 rame cu covoare⁸¹. Treptat în expoziție au fost deschise noi sectoare: pedologie, silvicultură, construcție, arhitectură etc.⁸². Cea mai importantă realizare a muzeului în acest domeniu este crearea sectorului pedologic cu concursul profesorului A. Nabokih din Odesa, care în anii 1911-1912 a adunat într-o sală din demisolul muzeului o colecție prețioasă de probe de sol preparate sub formă de monolite cu adâncimea de 2,5 m, reprezentând cele mai răspândite tipuri de soluri din Moldova istorică, din regiunile Podolia și Herson⁸³.

Deși muzeul nu avea personal numeros și nici bază academică, realizările științifice din această perioadă sunt considerabile. Faptul acesta se datorează colaborării cu diferite societăți științifice și, în primul rând cu Societatea Naturaliștilor și Amatorilor de Științe Naturale din Basarabia, care activa în incinta muzeului. Meritul lui P. Gore este că el a creat în jurul instituției o atmosferă ce stimula dorința și dispoziția diferiților specialiști de a participa la dezvoltarea muzeului, de a contribui prin cunoștințele lor la prosperarea acestui focar de cultură și știință.

Această atitudine o manifestă atât populația Basarabiei, cât și Zemstva Gubernială care au sprijinit muzeul financiar, l-au susținut în desfășurarea activităților și l-au tratat cu multă înțelegere. După cum mărturisesc diferite documente din perioada respectivă, acest lucru a fost posibil datorită faptului că angajații muzeului, pe lângă colectarea și păstrarea colecțiilor, erau preocupați în permanență de popularizarea muzeului și a cunoștințelor acumulate în procesul de cercetare prin organizarea expozițiilor, excursiilor, prin diverse publicații. Numărul vizitatorilor muzeului în această perioadă a anului atinge cifra de 26298 de persoane.

În scurt timp, grație succeselor obținute, muzeul s-a impus în viața culturală și științifică nu numai din Basarabia, dar și a întregului imperiu țarist. Pe adresa Zemstvei și a Muzeului sunt expediate diverse scrisori din Rusia, în care se solicită ajutor în organizarea muzeelor într-o gubernie sau alta⁸⁴. Acest lucru îl confirmă și autorii *Catalogului explicativ al muzeului* care menționează că „Muzeul Zemstvei din Basarabia a căpătat o popularitate nu numai la nivel local și regional, dar în toată Rusia”⁸⁵.

A contribuit la creșterea popularității Muzeului și participarea lui la ediția a II-a a Expoziției de Industrie Casnică din toată Rusia, desfășurată la Sankt-Petersburg în anul 1913. Colaboratoarele Muzeului Zemstvei A. Ostermann și V. Bezvali au fost responsabile de pregătirea și amenajarea secției Basarabiei la această expoziție, care a reunit o colecție de peste 200 de exponate din patrimoniul Muzeului și din toate județele. Au fost expuse unelte pentru prelucrarea și vopsirea cu coloranți naturali și minerali ai lânii și mătăsii, covoare vechi moldovenești, covoare contemporane vopsite cu coloranți minerali, covoare bulgărești și păretare din Bucovina, pânze de bumbac, lână și mătase, prosoape moldovenești și bulgărești, costume populare, articole meșteșugărești din lemn, papură, sorg, împletituri din lozie, ceramică, o colecție de fotografii cu vederi din expoziția Muzeului și din toată gubernia ș.a.⁸⁶.

Compartimentul Basarabiei, prezentat la această expoziție, a fost înalt apreciat

de organizatori, de publicul vizitator și chiar de împărăteasa Rusiei, impresionată în special de un covor de mătase, executat în atelierul doamnei A. Efremova din s. Leuntea, județul Bender, pe care l-a desemnat drept unul din cele mai interesante exponate⁸⁷.

Conform unei decizii a Zemstvei Guberniale care continua să impună muzeului incluziunea imperială au fost achiziționate de la această expoziție mai multe articole meșteșugărești din diferite gubernii ale Rusiei pentru completarea colecțiilor Secției de Industrie Casnică a Muzeului din Chișinău, dintre care 41 piese din paie din regiunea Herson, 2 articole din papură și 60 din ceramică din regiunea Poltava, 3 mostre de ceramică și ouă încondeiate executate în lemn a meșteșugarilor din Gubernia Kiev, 30 de articole din lemn, lozie, stuf din regiunea Veatca, diferite piese din lemn pentru păstrarea și prelucrarea laptelui din Finlanda, diverse pânze și ștergere executate de meșteri din guberniile Poltava, Ecaterinoslav și Kiev⁸⁸.

În perioada ce a urmat după expoziție în anii 1913-1917 grijile Muzeului Zemstvei le-a purtat președintele Upravei Zemstvei Guberniale Constantin Mimi. Pe lângă asigurarea activității cotidiene a Muzeului Mimi susține inițiativa colaboratorilor de a elabora un album cu ornamente de ștergere moldovenești din toate zonele „*pentru a fi răspândite printre populația Basarabiei*”⁸⁹, contribuind astfel la promovarea tradițiilor populare.

Datorită eforturilor depuse de directorul C. Mimi Muzeul continuă să se dezvolte chiar și în situația tensionată a stării de război, în care se afla în acești ani Rusia și situației dificile dictată de Primul Război Mondial, în care se afla Basarabia. Chiar în asemenea condiții a fost păstrat colectivul Muzeului, a fost asigurată completarea colecțiilor și a expoziției, în special a compartimentului viticultură, domeniu de care era preocupat îndeosebi.

Astfel în anii 1913-1917 expoziția Muzeului a fost completată cu 9 păsări împăiate, 4 schelete de mamifere, 13 amfibii preparate în lichide, 7 pești, 4 preparate corosive. În compartimentul Silvicultură a expoziției Muzeului au fost amplasate peste o sută de mostre de lemn de copaci de pădure care creșteau în Basarabia, numeroase preparate cu boli și vătămători ai copacilor și plantelor de pădure, 28 de fotografii care ilustrau etapele de lecuire a plantelor atacate de diferite boli provocate de ciuperci, 53 de preparate de pomi fructiferi, legume și viță-de-vie atacate de ciuperci, o colecție de ciuperci din Basarabia colectate de Dekenbah – specialist de la Institutul de botanică a Universității din Sankt-Petersburg ș. a.. Entomologul Muzeului V. Bezvali a executat și amplasat în cutii de sticlă 98 preparate de plante atacate de diferite insecte vătămătoare, inclusiv porumb, varză, diferite fructe, viță-de-vie, legume, a conservat în lichid 33 de soiuri de struguri. De la laboratorul materialelor didactice din Harkov a fost procurată o colecție numeroasă de ilustrații care demonstau componența chimică a cerealelor, porumbului, sfeclei de zahăr, plantelor furajere și produselor furajere, floarea soarelui, legumelor, un ierbar cu 50 de plante furajere, un ierbar cu 80 plante de luncă, un ierbar cu 150 de plante ruderales, o colecție cu 57 de soiuri de semințe de plante furajere și o colecție geologică cu 40 de minerale⁹⁰.

Completarea patrimoniului muzeal cu mostre ale culturii tradiționale locale continuă să se facă în baza donațiilor. Pe parcursul anilor 1913-1917 Muzeul a primit

ca donație peste 360 de piese. Dintre cele mai valoroase sunt 8 covoare românești, o cămașă veche bărbătească „brodată cu fir de mătase roșu și negru”, donate de P. Gore, 2 prosoape vechi din bumbac și 2 brâie donate de N. Krupenskii din Romancăuți, un țol vechi moldovenesc donat de L. Lojinski din Chișinău, o cuvertură veche donată de Mănăstirea Țigănești, modele de veșminte bisericesti din pânză de mătase donate de M. Katakazi din Chișinău, 7 ștergare vechi din județul Ismail, o față de masă, 5 modele de pânză de mătase și o broboadă de mătase donate de starețul mănăstirii Hârbovăț, 6 vase de ceramică executate de olarii din Cinișeuți donate de E. Apostolopulo din s. Saharna, broderii cu biser și un buchet din 45 de flori executate din pene donate de T. Karcevski din Chișinău, 158 de insecte din diverse ordine colectate în s. Grinăuți și donate de M. Kahovski din Chișinău ș. a.⁹¹.

De la moștenitorii lui F. Miler au fost transmise muzeului 170 omulete egiptene, iar geologul F. Porucic din Chișinău a donat o colecție din 65 de minerale. De la membrii familiei lui P. Gore au fost donate două cămăși și două bundițe moldovenești brodate pentru copii, iar de la membrii familiei lui K. Șmidt au fost transmise o colecție de arme vechi și elemente de uniformă militară în număr de 58 de unități, care erau amplasate într-o vitrină din sticlă⁹².

În același timp și colaboratorii Muzeului Zemstvei au executat diverse comenzi pentru diferite instituții și persoane private. Pentru Muzeul Zemstvei din Bender au fost preparate 63 de păsări și mamifere și o colecție de insecte. Pentru Muzeul Agricol Imperial din Petrograd au fost executate 5 preparate corosive. Pentru Gimnaziul Nr. 1 de fete din Chișinău au fost preparate 10 păsări împăiate. Pentru Gimnaziul de fete al Zemstvei din Chișinău a fost preparată o colecție de 14 specii de pești, două preparate care demonstrau etapele de dezvoltare a șopârlei și șarpelui de casă, o colecție de 34 de ouă de păsări, două cranii de mamifere și 3 cuiburi de păsări. Muzeului Școlar Ambulant al Societății Naturaliștilor și Amatorilor de Științe ale Naturii i-au fost donate 31 de păsări împăiate ș. a.

Astfel spre sfârșitul perioadei moderne Muzeul Zemstvei devenise o instituție muzeală cu colecții considerabile și expoziție permanentă, care corespundea exigențelor timpului. Fiind primul muzeu public din Basarabia el a pus bazele muzeologiei și creării premizelor dezvoltării rețelei muzeale în spațiul Pruto-Nistrean.

Note și referințe bibliografice

¹ *Отчеты и доклады Бессарабской Губернской управы* // **Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare A.N.R.M.)**. Nr. 246. – P. 364.

² **Объяснительный Каталог Музея Бессарабского Губернского Земства**. Кишинев, 1912. – P. 1.

³ *Отчеты и доклады Бессарабской Земской Управы 1891 года* // **A.N.R.M.**, nr. 246. – P. 365.

⁴ **Бессарабский Вестник**. № 50, 1 noiembrie, 1889. – P. 1.

⁵ *Idem*, p. 3.

⁶ *Отчеты и доклады Бессарабской Земской Управы за 1891 г.* // **A.N.R.M.**, nr. 246. – P. 365.

⁷ **Бессарабский вестник**. № 68, 23 noiembrie, 1889. – P. 2.

⁸ **Бессарабский вестник**. № 75, 1 decembrie, 1889. – P. 1.

- ⁹ **Объяснительный каталог музея Бессарабского Губернского Земства.** Кишинев, 1912. – Р. 1.
- ¹⁰ **Бессарабский Вестник.** 1890 №. 358 – Р. 2 (păstrat la Biblioteca Națională din Rusia, Sankt-Petersburg).
- ¹¹ **Отчеты и доклады Губернской Земской Управы.** Кишинев. 1891. – Р. 389. (păstrat la Biblioteca Națională din Rusia, Sankt-Petersburg, 01-1891/1).
- ¹² **Отчеты и доклады Губернской Земской Управы.** Кишинев. 1891. – Р. 390.
- ¹³ **URSU M. – Franz Ostermann.** Chișinău, 2004. – Р. 5.
- ¹⁴ **Отчеты и доклады Губернской Земской Управы.** –Р. 389-390.
- ¹⁵ *Idem*, р. 390.
- ¹⁶ **Бессарабский Вестник.** № 396. 1991. – Р. 2.
- ¹⁷ *Idem*, № 677, р. 3.
- ¹⁸ *Idem*, № 364, 1890, р. 2.
- ¹⁹ *Idem*.
- ²⁰ **Отчет земского музея состоящего при Бессарабской Губернской Земской Управы за 1892 год.** Кишинев, 1893. – Р. 2-3.
- ²¹ *Idem*, р. 4
- ²² *Idem*, р. 7
- ²³ **Бессарабский Вестник.** № 677. 1892. – Р. 3.
- ²⁴ **Отчет Земского музея за 1892 год.** Кишинев, 1893. – Р. 8.
- ²⁵ **PLOȘNIȚĂ Elena. – Despre un document de istorie a muzeografiei basarabene // Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie (serie nouă). V. 1(14).** Chișinău, 2004. – Р. 263.
- ²⁶ **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1894.** –Р. 5.
- ²⁷ **МИТРОФАНОВ П. И. – Отчет о командировке в Бессарабскую Губернию весной 1894 года.** Варшавия, 1894. – Р. 5.
- ²⁸ **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1894 год.** – С. 5.
- ²⁹ **СТЮАРТ А. Г., – Франц Францевич Остерман, член-учредитель Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей естествознания и первый хранитель Бессарабского Земского Музея, 1844-1905 // Труды Бессарабского общества естествоиспытателей и любителей естествознания.** Т.1, ч. 2, 1906-1907 годы. – стр. XLVIII.
- ³⁰ **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1895-1897 год.** – Р. 3.
- ³¹ **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1894.** – Р. 9-12.
- ³² **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1895-1897 год.** Кишинев, 1898. – Р. 2.
- ³³ *Idem*, р. 5-13.
- ³⁴ *Idem*, р. 14; **Отчеты и доклады Бессарабской Земской Управы // А.Н.Р.М.,** р. 246, р. 42.
- ³⁵ **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1898 год.** Кишинев, 1898. – Р. 3.
- ³⁶ *Idem*, р.7-9.
- ³⁷ **БРОКГАУЗ Ф. А., ЕФРОНЬ И. А. – Энциклопедический словарь.** Т. XX, Санкт-Петербург, 1897. – С. 126; **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1899 год.** Кишинев, 1900. – С. 4.
- ³⁸ *Idem*, р. 7-14.
- ³⁹ **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1900-1901 год.** Кишинев, 1902. – С. 3-6.
- ⁴⁰ *Idem*, р. 7.
- ⁴¹ *Idem*, р. 1.
- ⁴² **СТЮАРТ А. Ф., – Op. cit.,** р. LII.
- ⁴³ **Отчет Музея Бессарабского Земства за 1900-1901 год.** Кишинев, 1902. – С. 2.

- ⁴⁴ СТЮАРТ А. Ф., – *Op. cit.*, p. LIII.
- ⁴⁵ Доклады Бессарабской Земской Управы, 1901 // А.Н.Р.М. № 223. – P. 30
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 34-35.
- ⁴⁷ Доклады Губернской Бессарабской Земской Управы, 1900 год // А.Н.Р.М. nr. 223. – P. 654-655.
- ⁴⁸ Доклады Губернской Бессарабской Земской Управы XXXI созыва, 1902 года // А.Н.Р.М. nr. 224. –P. 109.
- ⁴⁹ Отчет Музея Бессарабского Земства за 1902 год. Кишинев, 1903. - P. 2-3.
- ⁵⁰ СТЮАРТ А. Ф., – *Op. cit.*, p. LIV.
- ⁵¹ Отчет Музея Бессарабского Земства за 1902 год. Кишинев, 1903 – P.4.
- ⁵² Отчет Музея Бессарабского Земства за 1903-1906 годы. Chişinău, 1906. – P. 18-21.
- ⁵³ *Idem*, p.5-18.
- ⁵⁴ Труды Бессарабского Общества Естествоиспытателей и любителей Естествознания. Т. 1, к. 1. 1906 год. – P.X.
- ⁵⁵ Отчет Музея Бессарабского Земства за 1903-1906 годы. Chişinău, 1906. –22-28.
- ⁵⁶ *Idem*, p. 29-33.
- ⁵⁷ *Idem*, p. 52.
- ⁵⁸ Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы чрезвычайному Губернскому Земскому Собранию // А.Н.Р.М. Nr. 483. Кишинев, 1906. – P. 213.
- ⁵⁹ *Idem*, p. 220-221.
- ⁶⁰ *Idem*, p. 218.
- ⁶¹ Об организации и управлении Земским музеем. Кишинев, 1905. – P. 6-7.
- ⁶² *Idem*, p.7.
- ⁶³ Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы // А.Н.Р.М. Nr. 483. Кишинев, 1906. – P. 221.
- ⁶⁴ Отчет по Земскому Музею за 1903-1906. Кишинев, 1906. – P. 3-4.
- ⁶⁵ PLOȘNIȚA Elena. – *Op. cit.*, p. 263-264.
- ⁶⁶ Отчет по Земскому Музею за 1906 год. – С. 9; Отчет по Музею Губернского Земства за 1907 год. – С. 51; Отчет по Музею Бессарабского Земства за 1909 год. – С. 133.
- ⁶⁷ Отчет по Земскому Музею за 1906 год. – С. 1-9; Отчет по Музею Губернского Земства за 1907-1908 годы. – С.47-54; Отчет по Музею Бессарабского Губернского Земства за 1909 год. – С. 124-133.
- ⁶⁸ Об организации и управлении Земским Музеем, 1905 год. – С. 6-10.
- ⁶⁹ Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию. 1909 год. – С. 276.
- ⁷⁰ Отчет по Земскому Музею за 1910 год. – С. 1.
- ⁷¹ Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию за 1909 год. – С. 277.
- ⁷² Объяснительный каталог Зоологического сельскохозяйственного и кустарного музея Бессарабского Земства, Кишинев, 1912 год. – С. 7.
- ⁷³ Отчет по Бессарабскому Губернскому Земскому Музею. Кишинев, 1911. – С. 4.
- ⁷⁴ *Idem*, p. 24.
- ⁷⁵ *Idem*, p. 22-24.
- ⁷⁶ Альбом узоров молдавских ковров. Кишинев, 1912.
- ⁷⁷ Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы Чрезвычайному Губернскому Собранию, 31 марта 1911 год. – С. 61.
- ⁷⁸ Отчет по Бессарабскому Губернскому Земскому музею, 1911. – С. 5-24.
- ⁷⁹ *Idem*, p.13-16.

⁸⁰ PLOȘNIȚA Elena. – *Muzeul Basarabean în fluxul istoriei*. Chișinău, 1988. – P. 49; PLOȘNIȚA Elena, RAILEAN Nicolae. – *Pagini de muzeografie basarabeană*. Chișinău, 1999. – P. 29.

⁸¹ Доклады Бессарабской Губернской Земской Управы Чрезвычайному Губернскому Земскому Собранию. 1909 год. – С. 277

⁸² Отчет по Земскому Музею за 1910 год. – С. 7; Отчет по Земскому Музею за 1911 год. – С. 29.

⁸³ *Buletinul Muzeului Național de Istorie Naturală din Chișinău*. Fascicula 1, 1926. – С. 6.

⁸⁴ *Бессарабский областной музей г. Кишинева* // *Arhiva MNEIN*, n. i.189. – P. 43.

⁸⁵ PLOȘNIȚA E., RAILEAN N. – *Op. cit.* p. 39.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 41.

⁸⁷ Объяснительный каталог зоологического сельскохозяйственного кустарного музея Бессарабского Губернского Земства. Chișinău, 1912. – С. 8.

⁸⁸ A.N.R.M., Fond 65, inv. 2, p. 15, b. 7-8.

⁸⁹ *Idem*, p. 2-4.

⁹⁰ *Idem*, p. 11-12.

⁹¹ *Idem*, p. 6, d. 19, f. 58.

⁹² *Idem*, p. 24.

⁹³ *Idem*, p. 25.

Abstract

THE ZEMSTVO MUSEUM FROM BASARABIA DURING THE MODERN AGE (1889-1917). THE EVOLUTION OF THE COLLECTIONS AND OF THE EXHIBITION. **The paper** reflects from a historical perspective the way how the collections of the Zemstvo Museum had been constituted and evolved further, the social context that fostered the promotion of the museum discourse, the priorities and tendencies that marked its spatial and thematic progress. Both the private and institutional contributions for the development of the museum are shown. At the end of the Modern Age, the Zemstvo Museum has already become a museum institution with considerable collections and a permanent exhibition, matching the standards of the age. Being the first public museum from Basarabia, it set the bases of the museum science and created the premises for the further development of the museum network.

Key words: the Zemstvo Museum from Basarabia, museum heritage, museum collections, heritage donations.

Director general MNEIN

VALORIFICAREA ȘTIINȚIFICĂ ȘI CULTURAL-EDUCATIVĂ A UNELTELOR CONEXE ȚESUTULUI (DIN PATRIMONIUL MNEIN)

Maria CIOCANU

Rezumat

Lucrarea pune în lumină colecția uneltelor de țesut din patrimoniul MNEIN, care prezintă o importanță științifică asigurată prin valoarea documentară a pieselor colectate în timpul cercetărilor de teren ale specialiștilor muzeografi. Studiarea acestei categorii de bunuri culturale devine tot mai actuală dacă avem în vedere faptul că piesele fac parte dintr-un fenomen cultural multilateral și complex cum ar fi țesutul și confecționarea obiectelor cu valoare utilitară, decorativă, ceremonială și rituală. În acest context utilizarea obiectelor muzeale reprezintă o resursă indiscutabilă pentru diverse proiecte și programe educaționale în scopul apropierii publicului de valorile culturale.

Cuvinte-cheie: tehnici de prelucrare a fibrelor, fibre naturale, unelte de țesut, patrimoniu muzeal.

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală deține un patrimoniu bogat ce cuprinde unelte de muncă, obiecte și inventar gospodăresc, care reflectă ocupațiile tradiționale strâns legate de mediul geografic, istoric și social specific. Un loc aparte îl ocupă uneltele legate de industria casnică țărănească producătoare de o mare diversitate de textile, folosite în gospodărie, la confecționarea vestimentației, la împodobirea interiorului, inclusiv în cadrul obiceiurilor de familie și calendaristice.

Piese muzeale, în număr de peste 500 de unități, nu au făcut până în prezent obiectul unui studiu aparte. În același timp se cuvine menționat faptul că studiul uneltelor de țesut din spațiul de la est de Prut a fost inițiat de etnograful moldovean Valentin Zelenciuc¹, iar clasificarea și tipologizarea acestora, în relația intrinsecă dintre instrumentar, materia primă, pregătirea fibrelor vegetale și animaliere, țesut și produsul final, aparțin etnologului Elena Postolachi².

Ca arie de proveniență piesele de muzeu, utilizate cândva foarte intens în satele noastre, provin din raioanele Strășeni, Edineț, Orhei, Briceni, Nisporeni, Ialoveni, Călărași, Dubăsari, Criuleni, Soroca, Cahul, Hâncești, Rezina, Căușeni, Fălești, Ocnița, Dubăsari, Drochia, Florești, Râșcani, Fălești, Dondușeni, Ștefan Vodă, Glodeni, Camenca.

I. Istoricul constituirii colecției muzeale

Cercetând colecția muzeală din punctul de vedere al fondării ei, sesizăm mai multe perioade de completare a patrimoniului muzeal cu obiecte din domeniul abordat în lucrarea de față. Împrejurările de conturare a colecției pot fi desprinse din direcțiile principale de dezvoltare a muzeului, care și-a dirijat activitatea pe parcursul deceniilor conform cerințelor vremii.

La început muzeul a fost receptiv la procesul de reorientare a meșteșugurilor în dezvoltarea lor de la sf. sec. XIX – începutul sec. XX. De aici și insistența instituției

de a promova domeniul meșteșugurilor în spiritul unor tradiții istorice. Obiectele din această grupă au început să fie colectate, mai ales, în cadrul expozițiilor agricole și de meșteșuguri, organizate de către Zemstva Basarabiei. Promovarea pieselor în condițiile mediului de muzeu avea drept scop perfecționarea țesutului în Basarabia și răspândirea celor mai noi instalații și dispozitive pentru prelucrarea fibrelor textile și țesutul textilelor. Spre exemplu, printre primele achiziții se deosebesc câteva obiecte și instalații tehnice moderne din alte gubernii rusești, achiziționate de către directorul Muzeului Zemstvei, baronul Alexandru Stuart, la una din expozițiile din Sankt-Petersburg, în 1902. În același timp, muzeul adună inventarul confecționat la școlile de meserii din Basarabia. Din Catalogul Explicativ al Muzeului Zemstvei Basarabene, editat în 1912, aflăm că prima expoziție organizată în noua clădire a muzeului, inaugurată în aprilie 1906, cuprindea în complexul destinat meșteșugurilor unele piese performante pentru acea vreme, necesare la instruirea meșterilor țesători³:

- un război de ales covoare, primit de la școala profesională din Comrat. Modelul de covor expus a fost realizat de elevele acestei școli. Războiul se instala pe picioare verticale spre deosebire de instalațiile țărănești, care se rezemau perpendicular de perete;

- stative după modelul suedez, cu natra întinsă de elevele aceleiași școli din Comrat, urzeala și băteala din borangic. Dispozitivul a fost confecționat în clasa de meserii din Taraclia, județul Bender. La astfel de stative se țesea pânză de mărimi mai mici decât la stativele țărănești;

- stative de tip avion, cu spata de oțel, confecționat în Saratov (achiziționat la Expoziția de Meșteșuguri din Rusia, Sankt-Petersburg, 1902) și utilizat în procesul de instruire la școala profesională din Comrat. Performanța acestei instalații consta în realizarea țesăturii în 15 ițe, iar suveica se purta mecanic, ceea ce sporea productivitatea;

- stative cu natra întinsă cu modele de ștergare din s. Clișcăuți, jud. Hotin;

- instalație pentru depănat sculurile mari, confecționată de un maestru din Chișinău;

- instalație pentru depănat sculuri mici. A fost achiziționată la Expoziția de Meșteșuguri din Sankt-Petersburg, 1902;

- vârtelniță simplă folosită de femeile-meșterițe din Basarabia;

- cicârâc pentru depănatul firelor pe țevi, procurat în județul Hotin;

- torcătoare, confecționată de un meșter din or. Bolgrad, pentru meșterițele bulgăroaice.

- torcătoare din Sankt-Petersburg, achiziționată în 1902;

- 2 torcători, una din Saratov, alta - din Finlanda, ambele procurate în Sankt-Petersburg, 1902;

- torcătoare confecționată în Chișinău de meșterul F. Țeigroizer;

- spată din trestie, confecționată în gubernia Saratov;

- ițe pentru pânză de bumbac din aceeași gubernie;

- pieptene pentru pieptănatul lânii, produs al unui meșter din Hotin;

- material ilustrativ privind prelucrarea cânepii și inului, dăruit de firma Girar.

La baza sistemului a stat invenția inginerului inventator francez Filipp Henri Girar

(1775-1845), care a elaborat, în 1810, un sistem chimico-mecanic de filare umedă a inului⁴;

- material ilustrativ privind prelucrarea lânii, utilizat la școala profesională din Comrat;

- instalație pentru depănatul firelor de mătase după sistemul Robine-Cuchin, achiziționată la Moscova cu 40 de ruble. Construcția corespundea într-o oarecare măsură mașinilor de la cunoscuta fabrică de textile a lui Sapojnicov din Moscova. Depănatul se efectua manual, instalația fiind pusă în acțiune cu ajutorul unei pedale. Astfel de construcție urma să fie introdusă în Basarabia, în primul rând la școala profesională pentru femei din Comrat, în scopul îmbunătățirii calității firelor de borangic conform normelor procesului industrial de textile. Instalația fiind prea scumpă (până la 50 de rub.), A. Gagauz, un învățător din Bender, a simplificat-o, ieftinind-o până la 17-18 rub. Dar nici la o asemenea instalație nu puteau fi obținute fire de o calitate superioară⁵;

- instalație de depănare a firelor de borangic după sistemul Robine-Cuchin, confecționată de directorul școlii de comerț F. F. Miller, fost inspector al școlilor populare din gubernia basarabeană. Era destinată țesătorilor de borangic de la sudul Basarabiei. Costa 15 rub;

- o depănătoare a firelor de mătase primită de la N. V. Goronovici;

- material ilustrativ privind prelucrarea firelor de mătase de la școala de meserii din Edineț „C. B. Kozîțana”;

- colecția de viermi de mătase și materiale ilustrative de prelucrare a firelor de borangic, confecționată de F. F. Ostermann. Menționăm că în 1895 această colecție, cu includerea mostrelor de țesătură din borangic, la solicitarea directorului Grădinii Imperiale „Nichitski”, fost trimisă pentru prezentare la școala de pomicultură și viticultură „Nichitski”;

- colecții de sericicultură de la stațiile din Bender, Ismail, Akkerman, Odesa și Tiflis.

Menționăm că Muzeul Zemstvei deținea și alte lucruri legate de industria casnică, dar care se păstrau la depozit, așteptându-se condițiile necesare expunerii pentru vizitatori: suveici și ițe din Cazani, o furcă finlandeză și alta rusească, 12 spete de lemn, 5 fuse, 3 suveici, o pereche de piepteni din Saratov, un cicârâc, 20 de fuse și alte instalații de țesut din județul Hotin. Referitor la domeniul sericiculturii ar fi de amintit modelele de instalații pentru hrănirea viermilor de mătase, primite de la F. M. Rjondocovschi, o instalație de la comitetul de sericicultură din Moscova, etajere pentru creșterea viermilor de mătase de la expoziția din Edineț (1907).

Următoarea etapă de completare ține de perioada dintre cele două războaie mondiale. Colecția a fost completată doar cu câteva piese: în 1924 – cu 6 furci și un urzitor, în 1925 – cu 6 piese de război, 1926 – cu 5 furci de tors, iar în 1933 – cu un rășchitor și un fus.

Odată cu organizarea secției de istorie în cadrul Muzeului de Istorie și Cercetare a Ținutului, muzeografiile investighează industria țesutului în diverse localități, acumulând pe parcursul anilor un important număr de obiecte, de data aceasta

accentul fiind pus pe inventarul țăranesc, spre deosebire de achizițiile din primii ani de existență a Muzeului Zemstvei când scopul principal consta în promovarea instalațiilor moderne confecționate la școlile de meserii. În rapoartele de activitate ale cercetătorilor, începând cu anii 1960, se atrage atenția asupra scăderii meșteșugului, cu toate că în fiecare casă se găseau încă multe unelte de țesut.

Completarea patrimoniului s-a intensificat în anii 80 ai sec. XX, în perioada organizării Muzeului Meșteșugurilor Artistice din s. Ivancea, raionul Orhei, și a expoziției permanente a MNEIN cu genericul „Natura. Omul. Cultura”. O pondere deosebită în dezvoltarea colecției muzeale a constituit Programul de îmbogățire a patrimoniului „Intră în istorie dăruind muzeului un obiect”, desfășurat în anii 2004-2007. Și de data aceasta s-a constatat faptul că torsul și țesutul se află în stare de declin, numărul țesătoarelor fiind din ce în ce mai mic.

II. Meșteșugul țesutului. Scurtă prezentare

Torsul și țesutul au tradiții milenare pe teritoriul dintre Nistru și Prut, fiind cunoscute încă din neoliticul timpuriu. Săpăturile arheologice au scos la iveală mărturii ce ilustrează o dezvoltare masivă a torsului în cultura Cucuteni tardiv: greutăți biconice, conice și în formă de disc, fusaiole de diferite forme din cioburi de vase din lut. Astfel de piese se întâlneau în fiecare casă, de obicei într-un ungher al încăperii. În expoziția Muzeului putem lua cunoștință de 2 greutăți pentru întinsul firelor la războiul de țesut vertical și 9 fusaiole, în forme de disc, una din ele fiind descoperită în așezarea Cucuteni tardiv de lângă satul Medveja și transmisă Muzeului în 1953 (nr. inv. 3151). Alte două exponate reprezintă vase de lut cu urme de țesături din fibre vegetale și animaliere. Originea acestor imprimări se explică prin procedeul de a acoperi standul de lucru de la roata olarului cu o pânză ca să nu se lipească lutul de el.

Tehnica țesutului a fost pe larg cunoscută și mai târziu (cultura Sântana de Mureș)⁶. Monumentele arheologice din sec. XV-XVII mărturisesc utilizarea frecventă a țesutului la stative. În documentele secolelor XIV-XVI sunt menționate puiările, torcătoarele și întreprinderile de țesătorie aparținând boierilor și mănăstirilor⁷. Începând cu a doua jumătate a sec. al XIX-lea tehnica țesutului evoluează în baza vechilor procedee populare utilizate pe parcursul secolelor. Realizările considerabile ale meșteșugului legat de tors și țesut de la sf. sec. al XIX-lea au fost determinate de o dezvoltare largă a oieritului, mai ales în județele Akkerman, Ismail și Bender⁸.

Sub aspect social industria casnică textilă în decursul veacurilor a stabilit o diviziune a muncii. Îndeletnicirile destinate acoperirii necesarului de îmbrăcăminte pentru familie și pentru casă, aproape în întregime, au fost rezervate femeilor. Iscușița și hărnicia femeilor erau apreciate în cadrul celor mai mari sărbători de familie ce se desfășurau în Casa Mare, oaspeții admirând ungherul cu zestrea fetelor, piesele lucrate din fibre textile cu valori artistice remarcabile, precum frumoasele covoare, scoarțe, lăicere, ștergare, fețe de masă și alte țesături de interior. Gospodarilor vrednici a întreține o stare materială bună le revenea munca și truda în a crește turme de oi, în a avea pământ fertil pentru cultivarea plantelor textile, în a produce unelte și instalații la îndemâna țesătoarelor.

III. Materia primă și tehnicile de prelucrare a ei

Cânepa (specia textilă *cannabis sativa*) și inul (lat. *linum*), considerate plante autohtone, au fost principalele culturi vegetale folosite în industria textilă de casă, dețineau o mare pondere în gospodăria individuală din mediul rural. Se presupune că aceste plante au fost preluate de către traci de la orientalii estici prin intermediul civilizației grecești și scitice⁹. Cânepa se semăna în cantități corespunzătoare necesităților gospodăriilor țărănești, dar nu mai multă decât putea fi prelucrată. Inul se cultiva mai mult în marile gospodării moșierești în scopul comercializării semințelor destinate extragerii uleiului¹⁰. O atenție deosebită a fost acordată inului în localitățile de la sudul Basarabiei, unde condițiile de creștere erau mai prielnice. Un impediment în răspândirea acestei culturi îl constituia faptul că se cerea o muncă destul de grea. Tulpina lemnoasă, scurtă și dură, necesita un efort sporit la fărâmițarea ei. Spre exemplificare amintim procedeul de zdrobire a fibrelor de in cu maiul. În schimb, din fibrele acestei culturi se confecționa pânză fină, care se curăța ușor și se înălbea la spălat.

Pentru obținerea unei recolte bune de cânepă și în familia alegea locul drept și fertil, numit *cânichiște** pentru cânepă și *iniște* pentru in. Cânepiștea cuprindea cam 4-5 ari, în dependență de numărul membrilor familiei. O fertilitate sporită necesita săpatul de cu toamnă și introducerea gunoiului. Primăvara terenul era săpat din nou, greblat, boronit. Semănatul cânepii și al inului era același, doar că semințele de in se aruncau în pământ mai devreme. Contra păsărilor dornice să ciugulească sămânța de la suprafața solului se puneau într-o prăjină sperietori, *arătări*, *momâi*, *mătăhăli*, înjghebate din haine vechi și tot felul de zdrențe.

Cânepa era de două feluri: de vară, masculă, și de toamnă, femelă. Cea de vară se cultiva pentru fibră, de aceea, se semăna deasă ca să crească subțirică, potrivită la țesut. Cânepa de toamnă, *hlandani* sau *posconiță*, considerată una din principalele plante oleaginoase, era cultivată pentru semințe. Se semăna rar, câte un fir, ca să crească *hlândănoasă*, cu tulpina puternică. Creștea aparte de cânepa de vară, mai mult prin lanurile de păpușoi. Pe la sfârșitul lui iulie, cam pe timpul secerișului, se cocea cânepa cu flori bărbătești, adică de vară. Mucurile nu aveau semințe. Cânepa era bună de recoltat după polenizare, când se făcea galbenă ca ceara. Inul se culegea la coacerea semințelor. Culesul se făcea cu mâna prin smulgere pentru a economisi tulpinile. Acest procedeu de recoltare a cânepii, dar și a inului, a fost menționat de către principele Dimitrie Cantemir, care, în calitatea sa de senator al țarului rus, într-un raport din 1721 către Petru cel Mare cu privire la cultivarea cânepii pentru flota rusă în plasa Komarițk, atrage atenția asupra faptului că locuitorii din aceste locuri, neștiutori cum erau, tăiau cânepa pe la jumătatea tulpinii, restul fiind lăsat în pământ fără nici un folos, ceea ce aducea mari pierderi statului și lor înșiși. „De aceea trebuie dată poruncă ca de acum înainte să nu se mai facă în acest chip, ci așa cum se cuvine, să o scoată cu totul din pământ cu mâinile și, după cum se obișnuiește, să o lege în mănunchiuri”¹¹.

Așadar, conform tradiției, cânepa și inul smulse fir cu fir în *mănunchiuri*, *horstcă*, *fuioare* se scuturau bine de țărână și se adunau în *mănuși*, *horști*, *poloage*. O mănăușă număra atâtea fire cât puteai cuprinde cu mâinile. Din mănuși se formau glugile

care se lăsau câteva zile să *iasă verdeața*. Plantele uscate erau curățate de frunze și de vârfurile florifere (*mucuri, muguri*) cu ajutorul unui băț, al maiului sau al îmblăciului pentru cereale. Gospodarul trebuia să-și caute loc din timp pentru *tochitul, dughitul, muratul* în apă al tulpinilor. Acest procedeu dizolva cleiul din tulpini, facilitând ruperea părții lemnoase. Cânepa *dughită* se făcea *ghielă*, adică albă¹². În dependență de sursele de apă existente în localitate cănepa se topea în apă curgătoare (râu, pârau) sau în baltă, topile, iazuri. Inul avea nevoie de un timp mai îndelungat pentru a se mura bine. Deseori, în zonele cu mai puține posibilități acvatice, se practica topitul în rouă, un procedeu aparte, întâlnit la mai multe popoare și considerat ca fiind cea mai arhaică operație de înmuiere a tulpinilor de in¹³. Pentru însemnarea locului fiecare gospodar înfigea pari pe fundul apei. Cânepa era așezată pe un așternut de buruian câte două mânuși *cap în cap* sau în formă de *căciulă*. Topitul dura câteva săptămâni în funcție de temperatura apei. Cu cât era mai cald, cu atât se topea mai repede. Acasă se aduceau mai întâi câteva fire numite *șercală, cercătură, încercătură*, pentru a determina dacă sunt bune de bătut. Plantele textile murate se scoteau din apă, se spălau bine, se scurgeau și se înșirau la uscat pe șes, după care se adunau în *snopuri, popuri, crăcăniș* în scopul unei uscări definitive.

Cânepa de toamnă se cocea mai târziu. Tulpinile ajunse la maturitate erau recoltate, apoi uscate, după care urma bătutul lor cu bățul, maiul ori cu îmblăciul pentru a i se scutura semințele din mucuri. După scuturatul semințelor cănepa de toamnă era dusă la topit. Fibrele lungi și rezistente jupuite de pe *hlândani* erau întrebuințate la confecționarea funiilor, frânghiilor *pentru legat vitele, paiele, fânul* etc. Semințele scuturate pe *veretcă* erau strânse și vânturate, apoi depozitate în saci. O parte din recoltă se păstra pentru semănatul de primăvară, restul era utilizat în alimentație în calitate de ulei, *lapte de buhai și julfă*.

Lâna a constituit una din materiile de bază pentru industria textilă țărănească. Etapele de prelucrare a lânii au fost și rămân a fi mai simple și mai puține la număr. Tunsul se face primăvara, după Duminica Mare, când se încălzește timpul. Înainte de a purcede la tuns, oile sunt *căutate de pai* – un fel de păr care saltă în sus lâna în timp ce crește, ceea ce duce la o tunsoare ușoară și uniformă. Lâna tunsă este spălată cu apă caldă. Conform altor informații lâna trebuie spălată cu uncrop ca să se *răzmoaie* usucul – o substanță unsuroasă, secretată de glandele ovinelor pentru rezistența și elasticitatea lânii. Spălătul se făcea în anumite zile: marțea, joia și sâmbăta. Urmează scărmanatul lânii cu mâna, în același timp fiind curățată de corpurile străine (*scaieți, curnuți, ciurlini, scai, ciulini*). În vederea simplificării procesului tehnologic există scărmanători speciale, numite *valuri*, unde lâna este bine lucrată pentru a fi toarsă.

O altă fibră animală, utilizată la confecționarea țesăturilor, a fost borangicul, care pătrunde relativ târziu în mediul rural. Mai multe documente de zestre ilustrează faptul că textilele din mătase au fost cunoscute pe teritoriul dintre Nistru și Prut încă din secolele XVII-XVIII. În prima jumătate a sec. XIX mătasea se obținea în zonele centrale. Din a doua jumătate a sec. XIX creșterea viermilor de mătase revenea locuitorilor de la sud¹⁴. Sericicultura a cunoscut o dezvoltare mare la sf. sec. XIX-înc. sec. XX. În această perioadă sudul Basarabiei (județele Akkerman, Ismail și Bender) devenise una

din cele mai atractive regiuni din Rusia sud-europeană privind creșterea viermilor de mătase¹⁵. Zemstva Basarabeană a acordat o atenție deosebită acestei ramuri, mărind plantațiile de duzi, organizând cursuri pentru instruirea sericicultorilor și diverse acțiuni de popularizare. Din borangic rezultau țesături foarte fine și frumoase, cum ar fi minunatele marame, ii, fețe de masă, ștergere etc. Firul de mătase pentru urzeală se obținea prin următoarele procedee: opăritul gogoșilor ca să fie dizolvat liantul dintre firele de mătase, filatul cu mâna sau cu ajutorul instalațiilor de tras, depănatul la vârtelniță sau pe rășchitor pentru formarea scurilorilor. Firul pentru băteală se mai forma din scama culeasă de pe gogoși sau de pe frunzele hrănitoare ale viermilor de mătase. Această vată era scărmanată, apoi toarsă.

La mijlocul sec. XIX se intensifică importul bumbacului, care prin finețea, suplețea și coloritul variat, duce la diversificarea considerabilă a țesăturilor: *pânză de bumbac cu fuior*, *pânză de bumbac cu in*, *pânză de bumbac și borangic*, *pânză de bumbac curat*, *pânză de sacâz*, *pânză de bumbac răsucit*¹⁶. Pânza de bumbac, fie curat, fie în combinație cu alte fibre, se folosea la confecționarea vestimentației de sărbătoare (ii, marame, ștergere de cap, cămăși bărbătești) și a diverselor piese de interior (ștergere, fețe de masă, cearșafuri, perdele etc.).

IV. Caracteristicile tehnice și modalitățile de utilizare a uneltelor de țesut

La prelucrarea fibrelor textile se utiliza aproape că același inventar. Potrivit funcționalității uneltele legate de confecționarea țesăturilor sunt grupate de către specialiști în câteva categorii: 1) unelte pentru prelucrarea materiei prime; 2) unelte necesare pregătirii firelor toarse pentru țesut; 3) unelte și instalații folosite în procesul propriu-zis al țesutului; 4) instalații de finisare a țesăturilor de lână¹⁷. Ultima grupă nu este prezentă în colecțiile muzeului, de aceea nu vom insista asupra ei.

Prima grupă de unelte cuprinde: *bătătorul*, *melița*, *periacul*, *ragila*, *răgeluica*, *daracul*, *piepteni*, *furca*, *fusul* și *roata de tors*.

Bătătorul, cu variantele *bătătoare*, *bătălău*, *bataleie*, *zdrobitor* și *melițoi*, era alcătuit dintr-un scaun lung și un bătător, avea *treucă* la fund, *gură* și *fălcele*, numite *hrubă* (două scândurele între care intră limba care pe alocuri purta denumirile de *fofelniță* sau *lopălău*). În urma operațiilor se obținea fuiorul, numit și *lăor*. Bătătoarele din colecția muzeului fac parte din categoria dispozitivelor simple și mutătoare, deoarece puteau fi mutate dintr-un loc în altul. Un capăt se pune pe gard, iar celălalt pe o *crăcană* (furcă). Pentru bătut se lua câte o *mănușă* (denumirile locale: *fuioare*, *mănunchiuri*, *horști*, *măruncheli*, *mărunchiuri*, *boțuri*) de cânepă sau in, care cuprindea atâtea fire câte încăpeau în mână. Mănunchiul de fibre bine uscate, inclusiv rădăcinile, se așeza transversal pe dispozitiv și era bătut cu limba, scuturându-se într-una *puzderia* sau *pulberea*, până rămânea fuiorul. Acest procedeu se efectua la început la un capăt, apoi la celălalt. Puzderia o azvârleau pe acoperișul din stuf sau paie pentru a ține cald. Menționăm că odată cu puzderia cădeau *câlții* sau *bușii*, de o calitate inferioară, din care, fără a mai fi prelucrați, se confecționau frânghiile și funiile pentru boi la *cocârțală*, *scârliță*, *scârleică*, *hârleică* (unealtă din lemn cu o roată de învârtit). În unele familii aceste bucăți serveau ca *implutură* pentru plapomele de iarnă.

Melița (bg. *melica*), *melițică*, *melițuică*, *mieriță*, *frângător*, *zdrobitor* are aceeași formă ca bătătorul cu deosebirea că *treuca-i fără fund*. Dacă bătătorul frângea cânepa, atunci melița o *rădea*, luând toată puzderia mărunțică. Curățat astfel fuiorul era răsucit ușor la un capăt în formă de *moțoc* ca să nu se încălcească firele. La obținerea unui fuior se băteau câte două mănuși de fibre.

Periacu sau *perianca* servea la înlăturarea definitivă a puzderiei după melițat. Are forma unei perii din fire de păr de porc sau de cal, adunate în mănunchi și bine legate cu un șnur de cânepă, uns cu ceară pentru o mai mare trăinicie.

Selectarea fuiorului după categorii se făcea cu ajutorul *ragilei* (comp. germ. *Raffel*), local numită *raghilă*, *rajilă*, *raștină*. Uneltele existente în muzeu reprezintă câteva modele. Primul este format dintr-o scândură pe care sunt dispuși în mai multe rânduri circulare dinții groși și ascuțiți de fier. Altă *ragilă* constituie doar cercul dinților puternici și împrejmuiți cu o șină de fier cu două belciuge de fixare a dispozitivului pe suporturile necesare. Al treilea exemplar reprezintă *ragila dublă* – are două cercuri, unul alcătuit din dinți mari și rari, celălalt cu dinți mici și deși. În urma răgilatului se obțineau fuiorul, *fruntea cânepii*, și călții ce rămăneau în dinții *ragilei*. Un fuior cuprindea un mănunchi de fire, iar 12 fuioare alcătuiau o *chită* (sb. *kita*, ucr. *kyta*). Pentru o mai bună prelucrare, în caz de cânepa era aspră, se folosea *răgeluica*, *railuța*, *răjiletca*, *răgiluca*, *răjileica*, *răjiluica*, *dărăcelul* care, de fapt, era aceeași *ragilă*, doar că avea dimensiuni mici, dinții deși și mai subțiri. Fuiorul, datorită firelor lungi și subțiri, era pregătit pentru urzeală la țesutul pânzei fine de calitate superioară din care se făceau ștergare, cămăși, fețe de masă, cearșafuri etc.

**Melița de bătut cânepa și inul.
Expoziția MNEIN.**

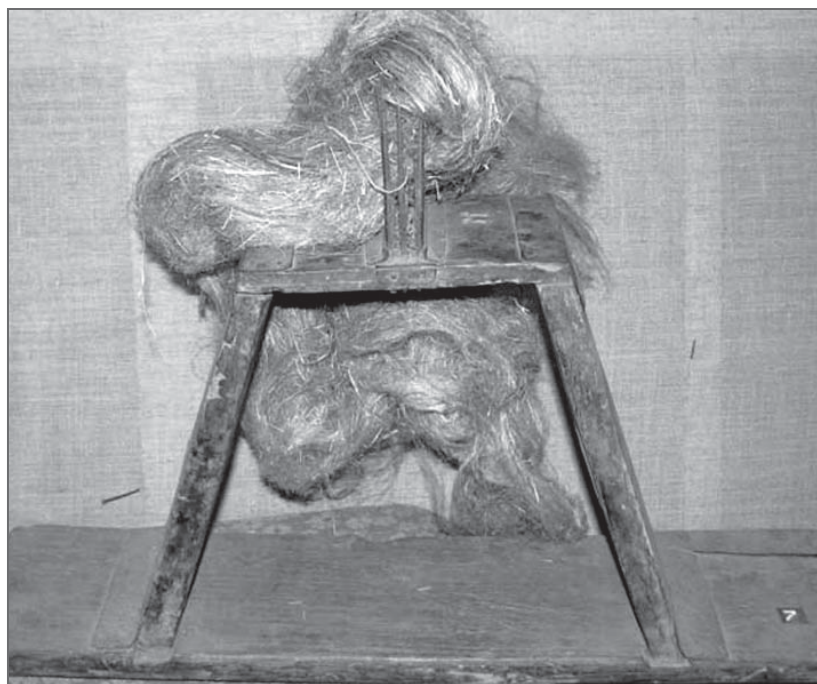
Ragile pentru selectarea firelor de cânepă și in. Expoziția MNEIN.

Pieptenii de răgilat (lat. pecten, -is), au forma unei lopățele cu dinți de fier la un capăt, numită și *grempil*. Cu ajutorul lor erau selecționați pe categorii câlții de cânepă și in. Din firele mijlocii, tot un fel de fuior, se făcea caierul ce trebuia tors pentru *băteala*, *bătătura* de pânză și textile de casă. Firele foarte scurte se torceau ca băteală pentru țesăturile groase: *saci*, *veretcă*, *zolnice*, *șervete* etc. Varietatea denumirilor locale ale câlților a fost mare: *feștilă*, *buși*, *buș*, *micancă*, *macancă*, *mecâncă*, *mucancă*, *tramă*, *pășele*, *dopureli*, *ghil*, *ghilișor*, *butușeli*, *niți*.

Pieptenii de scărmanat prezintă aceiași piepteni de răgilat cânepa și inul, doar că se foloseau și la pieptănatul lânii pentru a obține *parul* sau *nierzurica* – niște fire lungi și subțiri de calitate superioară, potrivite pentru urzeală. Firele scurte, rămase în dinții pieptenilor, se numeau *cănurică*, *mărunțică*, *mițe*, *știmu*, *bucur* și se întrebunțau la pregătirea bătelii. Înainte de a fi toarsă, lâna se întindea cu *drâmba* – o unealtă specială, cu ajutorul ei se scotea din lâna *știmul*, care în unele localități era folosit la umplutul saltelelor¹⁸.

Daracul (tc. darak) este un dispozitiv alcătuit din patru scânduri asamblate într-un cadru de formă trapezoidală, cu dinții dispuși în formă de perie pe scândura de sus. Astfel de unealtă a fost atestată în Europa pe la începutul secolului XIII. Cercetătorii consideră că și în aria românească daracul a fost folosit tot din perioada evului mediu¹⁹. Se utiliza la prelucrarea fibrelor vegetale și animaliere. În mai multe localități lâna spălată și scărmanată era *dată prin dărag*, *trasă la mașină*, *dărăcită la dărag* în afara gospodăriei. În acest caz daracul prezenta o unealtă-mașină. Dărăcitorul (persoana care dărăcește lâna) se numea *dărcar*²⁰, *drâglu*, *scărmanător*²¹. Din alte surse aflăm că numele de *darac* îl purta și dispozitivul de decapsulare a semințelor de in²². La prelucrarea lânii mai erau utilizați pieptănușii mici numiți *foșălă*²³ sau *fușălău* – o unealtă asemănătoare cu țesala²⁴.

**Dărac cu
fuior de
cânepă.
Expoziția
MNEIN.**

**Scărmănatul
lânii cu ajutorul
pieptenilor.
Șezătoarea
din s. Zorile,
raionul Orhei,
2009. Foto M.
Ciocanu.**

**Torsul din mers.
S. Zberoaia,
raionul Nisporeni,
foto M. Ciocanu,
2010.**

Furca (lat. furca), după confirmarea unor autori, ar fi de o vechime remarcabilă, moștenită de la băștinașii acestor meleaguri, adică de la iliri și traci²⁵. Pe alocuri este numită *cojelcă*, termen atestat de DDLM²⁶. Sub denumirea de *cujeică* se întâlnește în Moldova și Transilvania²⁷. În Bihor, Oaș, Maramureș *cojelcă*, *cojolcă*, *cujeică*, *cujelcă* i se spune furcii lungi, care în timpul torsului este rezemată de perete și sprijinită cu piciorul²⁸. Etnologul Elena Postolachi clasifică furcile de tors cunoscute în spațiul din dreapta Prutului în *furcă de brâu cu găvan*, *furcă cu picior*, *furcă cu scaun*, *furcă cu talpă*, *furcă cu lopățică*, *furcă de scaun*²⁹. Furcile din colecția muzeului fac parte din categoria furcilor scurte de

brâu, caracteristice spațiului nostru, unde s-a tors și s-au țesut multe textile de casă și materiale pentru îmbrăcăminte.

Acest tip de furcă este marcat în Moldova, Dobrogea, Țara Românească, Banat și Transilvania³⁰. În satele noastre cea mai frecvent întâlnită este furca de brâu cu găvan sau *măgălie*. În unele zone din Moldova de peste Prut găvanul este numit

măr sau *roată*. Cercetătoarea Emilia Pavel consemnează furca cu roată ca fiind specifică moldovenească și răspândită în toată Moldova³¹. Aceeași notă caracteristică din punct de vedere morfologic este menționată de Georgeta Stoica³². Astfel de furcă reprezintă o tijă care are la treimea superioară *găvanul* – o proeminență tronconică pentru susținerea caierului. La vârf este o creștătură prin care trece un capăt al aței de legat caierul, numită *cojaică* sau *baieră*. Sub proeminență lemnul este ornamentat, de obicei, foarte simplu, cu motive geometrice. Deseori caierul este învelit cu o hârtie, numită *cârjaică* sau *cojaică*, termen utilizat în centrul Republicii Moldova.

Fusul (lat. *fus*) – unealtă folosită împreună cu furca la torsul fibrelor animale și vegetale. Pe fus se deapănă firul în timpul torsului. Are forma unui bețișor rotund, ascuțit în partea de sus. Capătul de jos are formă tronconică, sferoidală, rotundă sau este fixat într-o roțiță cioplită aparte. Prima formă este considerată mai practică la tors. În ambele cazuri

prâsnelul, numit în unele localități *gășiulie*, ajută la rotirea fusului în timpul torsului. Dimensiunile diferă: pe cele mari se deapănă firul tors mai gros pentru băteală, iar pe cele mici – firul subțire și bine răsucit pentru urzeală. Feștila o torceau cu fusul ținut tangențial. O altă funcție a fusului a fost legată de confecționarea brâielor. Tehnica, numindu-se la noi *alesul cu fusul*, este una veche, cunoscută mai multor popoare din Europa³³.

Roata de tors, cunoscută sub denumirile locale ca *furcă de picior*, *mașină de tors*, *torcătoare* face parte din categoria instalațiilor țărănești. „De toată lumea este recunoscut faptul că, în istoria civilizației, confecționarea și utilizarea uneltelor este un enorm pas calitativ, dar incomparabil mai mare este saltul prin trecere de la unealtă la instalație, trecerea de la furca de tors la roata de tors”³⁴. Roata de tors apare în sec. XVI în Anglia, apoi în Franța, Rusia. Pe teritoriul dintre Nistru și Prut devine cunoscută începând cu a doua jumătate a sec. XIX³⁵. Această instalație s-a răspândit destul de repede în mediul rural datorită productivității sporite. În lipsa fusului mâinile sunt libere să tragă firul din caier și să-l răsucească. Inițial se utiliza în atelierele mănăstirești, gospodăriile moșierești, ale țăranilor avuți și ale coloniștilor. Se deosebește printr-un decor rezultat din executarea lucrărilor la strung.

A doua grupă de unelte servea la pregătirea firelor toarse pentru țesut. În acest scop au fost utilizate *rășchitorul*, *banița* sau *știubeiul de înălbit tortul*, *vârtelnița*, *mosoarele*, *alergătoarea*, *urzitorul*, *letca*, *cicârâcul*, *țevile*.

**Torcătoare mecanică.
Expoziția MNEIN.**

Rășchiatul la o șezătoare din s. Zorile, raionul Orhei, 2009. Foto M. Ciocanu.

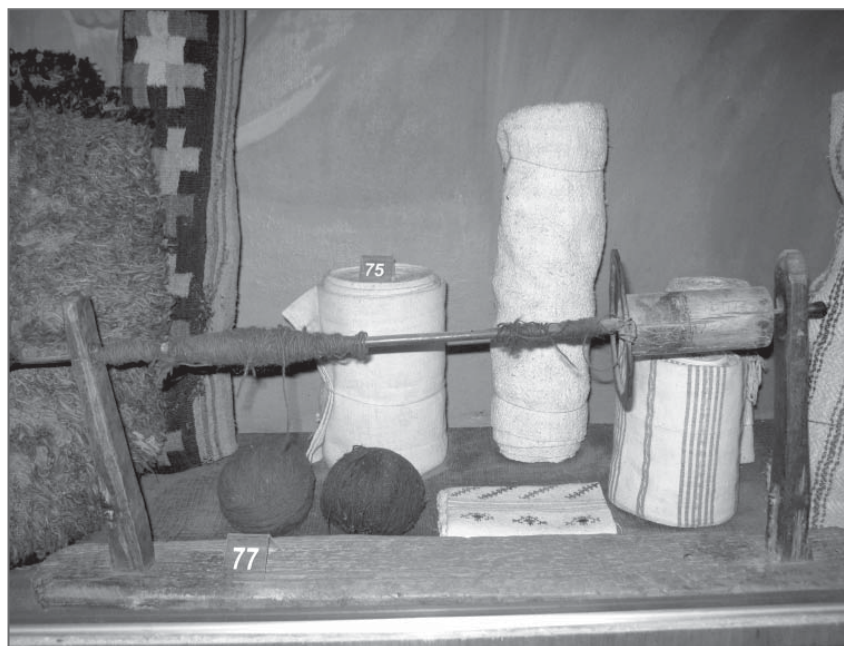
Rășchitorul (de la a rășchia din lat. rasclare) este o tijă cam de doi metri, dar a fost cunoscut și rășchitorul mic sub numele de *caleap*. La un capăt are alipită perpendicular o stinghie alungită la extremități formând *coarnele*. Capătul opus este bifurcat și se numește *cruce*. Pe acest loc firele se încrucișează, formând *crucea sculului* sau *crucea căleapului*. Firele rășchiate sunt numărate și împărțite în *jurubițe* din trei fire și în *jirebie* (magh. zseréb) din 30 de fire. Denumirile locale pentru jurubițe: *jiarbă*, *jarbî*, *jreghii*, *numărăturî*. Regionalismul jirebiei este *jâghiuța*. Atât jerbele, cât și jighiuțele sunt însemnate cu ață ca să nu se încălcească la vopsit sau la înălbit. Tortul rășchiat se numește *scul* (ngr. skuli), *căleap* (tc. keleb), *caleap*, *canepi*, *mătcală*, *cordină*, *motovelnic*, *mătăvală*, *calap*, *dalacan*, *motcă*.

Vârtelnița (compus bg. vârtelka), cunoscută în Europa încă la începutul sec. XIII, a pătruns în satele noastre în a doua jumătate a secolului XIX. Până la apariția vârtelniței depănatul firelor se făcea cu mâna de pe sculul instalat pe spetezele scaunelor. Sculurile grele și mari se așezau pe parii de la gard. Denumirile populare sunt cele mai diverse: *depănătoare*, *vârtelnița*, *vârtelnița cu pene*, *vârtelnița cu caște*, *cu fofeze*, *depănătoare cu pene* etc. Acest dispozitiv este alcătuit dintr-o talpă solidă, un suport (*pat*, *scaun*, *prichici*, *carcan*, *pop*, *crăcană*, *cal*) și un ax vertical, pe care se instalează în cruciș două stinghii, numite local *coarne*, *bețe*, *capete*, *căști*, *spetează*, *crucișă*, *cumpănă*, *răscruce*, *aripi* și *fofelnițe*. Fiecare capăt al stinghiilor are câte o lopățiță – *fofză* sau *reză*, asemănătoare cu coarnele de cerb, pe care se întind sculurile. În colecția muzeului sunt prezente vârtelnițe mari pentru depănarea sculurilor din cânepă, în și lână, dar și vârtelnițe mici pentru *mătcălile* de bumbac, procurate din magazin.

*Depănatul la vârtelniță. Muzeul din s. Clișova, raionul Orhei, 2010.
Meșterul popular E. Popescu.*

Letca (bg. letka), *potac*, este un dispozitiv manual, compus dintr-un fus cu roată, fixat între două bare verticale montate într-o talpă. Pe fus se îmbracă țevile sau mosoarele pe care se înfășoară firul de pe vârtelniță.

*Letca de
făcut țevi.
Expoziția
MNEIN.*

Rodanul (ngr. rodani), în satele noastre denumit *cicârâc* (tc. cikirik), *sucală* (bg. sucalo), *țucală*, *șiric*, *sicârâc*, este a doua unealtă utilizată la depănare. Diferă de letcă doar printr-o construcție mai complicată. Este alcătuit dintr-un cadru de lemn și patru picioare, între care sunt fixate o roată cu manivelă și un fus cu mâner de lemn la un capăt. Pe roată și fus trece un fir gros de ață care acționează ca o curea de transmisie.

Firul de pe vârtelniță se depănă în gheme sau pe *țevi* (*țăji*, *țeghi*) din stuf ori soc, cu o lungime de 15-20 cm și pe *mosoare* (turc. masura, sb. mosur), lungi de 25-30 cm. Mosoarele se confecționau din soc, scoțându-se măduva lemnului cu o sârmă înfierbântată. În prezent se folosesc țevile de la bobinele cu ață procurate în magazin.

Cicârâcul de făcut țevi. Prezentare în cadrul unui seminar metodic științific. MNEIN, 2010.

Complex expozițional. MNEIN.

În prima jumătate a secolului XIX urzeala și băteala pentru țesăturile groase (covoare, țoluri, păretare, lăicere etc.) se făcea din două-trei fire de lână, răsucite cu *druga sucitoarea* sau *diunga* (sb. *druga*), un fus mare și gros.

Urzitorul a apărut la începutul secolului XX, ușurând cu mult munca țesătoarelor, care, pe timpuri, pentru țesutul la stative urzeau pe gard, boroană, pe cuiele bătute pe perete – procedee rudimentare destul de obositoare. Instalația este alcătuită din două rame așezate cruciș pe un ax vertical, capătul de jos instalat într-un suport din două stîngii încrucișate, capătul de sus se fixează de pod sau de o grindă în interiorul locuinței în așa mod ca să fie asigurată rotirea ramelor în timpul urzitului. Un detaliu foarte important al urzitorului este *crucea* (o scândurică legată în partea de sus a urzitorului) cu ajutorul

Urzitorul. Muzeul din s. Clișova, raionul Orhei.

căreia în timpul rotirii instalației se formează rostul din firele depănate pe *scăunelele* sau cuiele montate pe ramele urzitorului. Firele urzite se numără și la fiecare jighiuță se pune semn pentru a se afla cantitatea de tort evaluată în *raze* sau *coți* (o rază constituie distanța între cele două rame ale urzitorului, de obicei, egală cu cca 1 metru). Numărul jighiuțelor determină lățimea pânzei. Urzitul necesită o mare atenție. În caz contrar apar greșeli numite *scrâniță*, *scrânghiță*, *câniță*, *sanie*. Urzeala, numită pe alocuri *uruioac* (comp. ucr. урив, sb. urivak) sau *tiară*, în timp ce este scoasă de pe urzitor, se împletește în cosiță ca să nu se încălcească firele. Pentru confecționarea covoarelor, păretarelor, lăicerele și a altor țesături alese la războiul vertical urzeala se pregătește direct pe instalația de țesut de către două-trei femei.

Expoziția tematică din donațiile anului 2004. MNEIN.

Alergătoarea, lergătoarea, mărgătoarea prezintă un cadru cu fus sau coadă, care în timpul funcționării este înclinată ușor pe spate, sprijinită fiind de o bară. Mosoarele cu firele ce urmează să fie depănate pentru urzeală sunt montate pe sforile, vergelele de lemn sau fier (*dreve, dreavă* din v. sl. *drevo*) de la alergătoare.

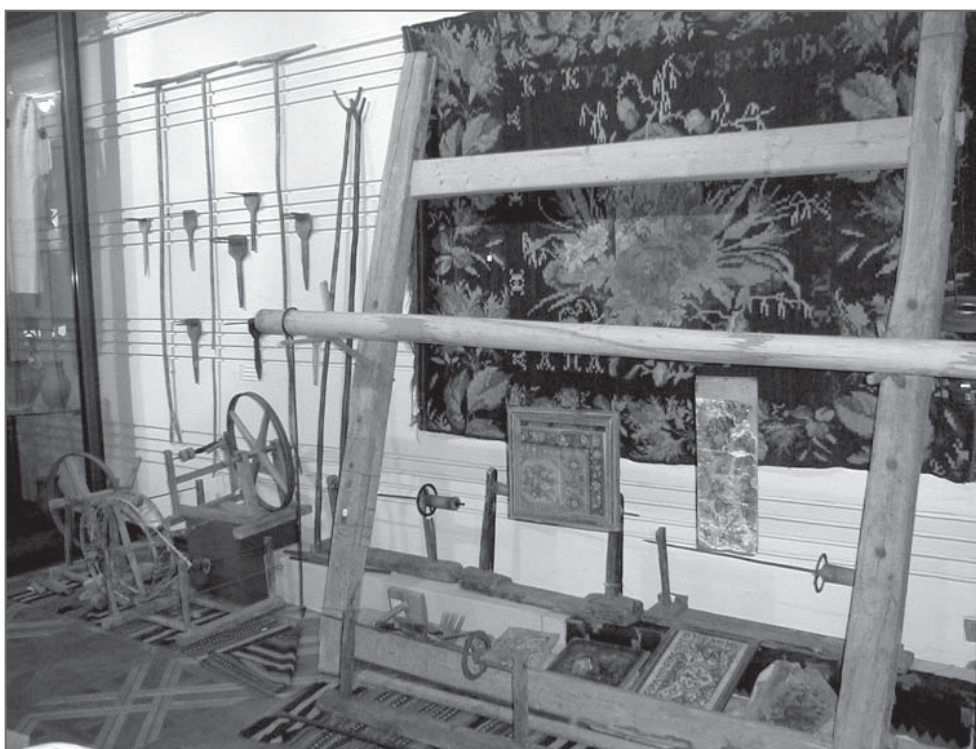
Dispozitivele de țesut, întâlnite și astăzi, sunt de două feluri: vertical pentru alesul covoarelor și orizontal – pentru țesut și ales. Ambele au în componența lor un număr mare de unelte și detalii, cum ar fi: *drugii, chingi, suluri, fuscei, spată, vatale, ițe, scripeți, tălpige, vergele, slobozitor, lopățică, tindeche, rostar, ițar, gânjuri, țăpușă, furculiță, pieptene* etc.

În spațiul dintre Nistru și Prut au fost cunoscute câteva tipuri de războaie verticale (*druși, druji, carâm, război, pereți, vârstat, vârstac, stanoc, carânghi, bețe, lemni, ramcă*), cea mai arhaică fiind *ramca*, o instalație în formă de cadru, care în sec. XIX era răspândită pretutindeni și servea mai mult la împletirea rogojinilor. Războiul cu *rostari* a fost specific satelor de nord și centru. Războiul cu *rostari* și *ițari* are o construcție mai desăvârșită și apare la începutul sec. XX la nordul Moldovei³⁶. Exemplarele din colecția muzeului fac parte din categoria ultimelor tipuri. Ne vom opri la războiul din centrul Moldovei, confecționat în anii 40-50 ai sec. XX. Este compus din doi *drugii* înalți de cca. doi-trei metri, dispuși cu înclinare oblică în timpul țesutului.

Capătul de jos este sprijinit pe podea, cel de sus – pe perete. Drugii sunt uniți la capete cu *sulul de sus* și *sulul de jos*. Ițele se fac, spre deosebire de cele de la stative, cu ajutorul *ițarului*, care reprezintă o bară cilindrică instalată pe două *furculițe*. *Rostarul* este alt element component al războiului, are aceeași formă cilindrică, se instalează orizontal pe drugii. Folosește la formarea rostului, fiind mutat cu ajutorul a două *gânjuri*, *gânzuri* (comp. bg. găz) din vergele de fier, cândva din nuiete sau *vișinari*, îndoite la un capăt în formă de cerc pentru a fi îmbrăcate pe *rostar*.

În timpul alesului firele de bătătură sunt îndesate cu *furculița* din fier sau cu *țăpușa*, apoi se bat cu *pieptenele* de lemn în formă de ciocan cu coadă, la un capăt având un rând de dinți.

Războiul de țesut orizontal, cunoscut în zilele noastre sub denumirile de *stative* (sb. *stative*), *vârstac*, *ptiară*, *tiară*, *vârteliță*, *vârteniță*, *natră*, la sud *război*, a fost utilizat pe acest teritoriu încă în secolele VI-IX î. Hr. Această instalație, potrivit cercetărilor efectuate în cadrul *Atlasului Etnografic al României*, are răspândire în toată țara *fără excepție, întâlnindu-se în toate localitățile*³⁷. Importanța instalației constă în procedeele de introducere și strângere a firelor de băteală între cele ale urzelii. Dispozitivul prezintă un cadru de lemn compus din picioare (*carască*, *carafili*, *carafți*, *tărăși*, *cărăng*, *harapcă*), chingi, butuci, pene și talpă. Elementele constitutive ale stativelor sunt *sulul din spate* (*sulul dinapoi*), *sulul din față* (*sulul dinainte*), fuscei, vergele, nodurar, pânzar, slobozitor, zăvor, lopățică, ițe, scripeți, spată, vatale, tălpige, suveică și tindeche.

Război vertical. Expoziția MNEIN.

Stative de țesut. Expoziția MNEIN.

Principalele operații efectuate la stative sunt învelitul, năvăditul, legatul gurii și țesutul propriu-zis. Învelitul sau întinsul natrei (urzelii) constituie un procedeu destul de complicat, la care participă două persoane. Se învelește urzeala pe *sulul dinapoi*. Capătul urzelii se prinde de o vergea (*pânzari, vetianci, ditenci, vargi, fușel*), legată tangențial de sul cu o sfoară. Sulul dinapoi este cioplit la un capăt în patru muchii, având găuri pentru instalarea *slobozitorului* sau *lăsătoriului* – un băț lung cu care se imobilizează sulul sau se sloboade natra de pe sul pentru continuarea țesutului. Natra este bine *ținută*, dacă se folosesc două slobozitoare³⁸. În timpul învelitului se folosesc *vergelele*, numite și *joarde*, care se intercalează cu natra spre a nu se încălci firele. Pentru a ține rostul se folosesc doi *fuscei, fuștei, fușele, furcei, fușei* (lat. fusticellus). Rostul (spațiul sub formă de unghi format în vremea urzitului) cu cei doi fuscei rămâne între sulul dinapoi și ițe.

Sulul învelit cu urzeală se instalează pe stative în fața ițelor pentru a fi efectuat năvăditul (sl. navoditi), un sistem de ornamentare a pânzei, de trecere a firelor prin ițe, apoi prin spată. Urzeala trecută prin ițe și spată se numește *natră* (bg. sb. natra) sau *tiară*. Procedeu de năvădit este realizat cu mare atenție de două femei spre a nu face greșeli. Când se bagă de două ori firele într-o iță și rămâne un dinte de la spată deșert, apar *jimbăturile, lătunoiaele, călărașii* care defectează contextura țesăturii. *Mânzul* reprezintă firele rămase în afară spetei. Ca să nu încurce, aceste fire sunt depănate aparte în timpul țesutului.

La năvădit. MNEIN, 2010.

***Întinsul natrei în cadrul
seminarului metodic științific.
MNEIN, 2010.***

După năvădit firele de urzeală se leagă de sulul din față cu ajutorul unei vergele (*nodurari, gurărari, gurari, nădurari, vetiancă, vargâ, fușel, ditencâ*). Prin despicătura transversală a sulului se trece și se învâltucește țesătura. În găurile de la capătul sulului se introduce *cordenciul*, numit și *zăvor* sau *pochiheș, putiheci*. Are forma unui corpus cu coadă, în care se instalează speteaza în formă de lopățică perforată (*cordeancă, borteancî, muierușcă, condrijin, cordenși, corvenșiu, lopățici, bortileanci*). Servește la imobilizarea sulului de dinainte al stativelor în timpul țesutului.

Dintre cele mai active piese în procesul de țesut sunt *ițele*, *spata*, *vatalele*, *tălpigele* și *suveica*. Descoperirea ițelor (lat. *licium*) a dus la facilitarea țesutului prin ridicarea și coborârea simultană a celor două sisteme. Ițele constau din două rânduri de ochiuri (*cotleți*, *cotleați*) montați pe doi fusci. Se obțin din ață cu ajutorul unui ac mare de cusut alipit de *spetează* (o scândură cu un capăt mai îngust). Ochiurile se înnoadă pe *strajă* – o ață groasă bine întinsă de-a lungul spetezei. Pentru a determina mai ușor numărul jighiuțelor, la fiecare 30 de fire se prinde prin ac un semn din pânză, numit *floare*. Apoi ochiurile se montează pe un fuscel. Al doilea rând de ochiuri, întretându-se cu primul, se face pe partea laterală a spetezei și se trece pe celălalt fuscel. Prin aceste ochiuri trec firele de urzeală pentru formarea rostului. Ițele manevrate de tălpige contribuie la introducerea și strângerea firelor de băteală între cele ale urzelii prin coborârea și ridicarea simultană a firelor de urzeală. Dimensiunile ițelor corespund lățimii pânzei. Dacă se țese mult, atunci ițele se uzează, de aceea la fiecare doi ani se fac altele. Ițele se fixează de *scripeți* (bg. *skripec*) – niște detalii compuse din două roțițe pentru a mișca ițele la țesut și a le ține bine întinse. Variantele lexicale sunt diverse: *buceli*, *buceauă*, *script*, *roticele*, *rotilițe*, *rochile*, *cai*.

Spata (lat. *spatha*) este formată din două stinghii de lemn, între care sunt fixate spițe subțiri (din stuf, călin, fier), paralele între ele, legate bine cu ață și întărite cu ceară fierbinte. Spetele sunt de mărimi diferite în raport cu dimensiunile pânzei. Pentru țesăturile groase (*saci*, *țol*, *veretcă*) se folosește spata rară de 9, 11, 12. La țesutul pânzei subțiri este indicată spata cu dinții deși, de 6, 7. În timpul țesutului ițele sunt schimbate cu ajutorul *tălpigelor*, *ponogilor*, *iepelor* – un fel de pedale legate de ițe printr-o vargă de una din chingile stativelor. Cu ajutorul *ițelor*, *tălpigelor* și al *spetei* se formează *rostul* (lat. *rostrum*), un spațiu în formă de unghi între firele de urzeală ridicate în sus și cele rămase jos. Prin rostul deschis al urzelii este trecută dintr-o parte în alta *suveica* (bulg. *sovalka*), care duce firul de băteală, înfășurat pe o țeavă îmbrăcată pe un bețișor căruia i se mai spune *huludeț*, *holudeț*, *hulujdeț*, *surcel* și *lemnș*. După ce trece suveica, se bate puternic de două ori cu *vatalele* (bg. *vatala*) în care este montată spata. În același timp se calcă pe tălpige, întretăind firele prin mișcarea ițelor în sus și în jos. Vatalele alcătuite din două stinghii paralele, cea de sus bombată la mijloc, cea de jos dreaptă, permit menținerea paralelă a firelor de urzeală și baterea firului de băteală. Vatalele sunt de dimensiuni mari și mici, în dependență de mărimea spetei de țesut. Ele poartă spata, fiind fixate pe stativ cu ajutorul *brățarilor*, *brațelor* din scândurele răscoite la un capăt, ce se leagă de o vargă numită *jiug*.

În unele localități urzeala de la gura pânzei până la spată poartă denumirea de *spanț*. La țesut „se duc ițele înapoi și îcoace, vine *spanțul* și după ce mântui *spanțul* acela, iar...”³⁹. Bucata de pânză țesută, care se înfășoară pe sulul dinainte, desfășurând în același timp de pe sulul dinapoi o nouă bucată de urzeală, se numește *mutătură*. La țesut pot apărea defecte cauzate de călcatul greșit pe tălpige precum ar fi *colții babei* și *șchioapele*. Se mai întâmpla ca firul de urzeală din cânepă și în să se rupă sau să se scămășeze, ceea ce ducea la apariția răriturilor în pânză. Pentru ca firele să devină mai elastice și să meargă ușor la țesut, porțiunea de natră, începând de la ițe și până la *fușteii* rostului, se ungea cu *muruială*, *mânzală* din huște din borș, lapte dulce, terci

sau cu *hliștî* din făină de seară opărită. Se folosea și mămăliga muiată în apă. Pe timp rece se puneau sub natră cărbuni aprinși.

Pentru a nu deforma spata în timpul țesutului și a păstra uniformitatea țesăturii se utilizează *tindechea* (lat. tendicula), *tindec*, *întinzătoare*, care reprezintă două stinghii înguste din fier, cândva din lemn, cu dinți la ambele capete, suprapuse în dependență de lățimea țesăturii. Se întâlnesc atât la stative, cât și la războiul vertical. Conform descoperirilor arheologice de la Garvăn (așezare feudală timpurie) această unealtă a fost cunoscută începând cu sec. X-XII⁴⁰.

Reținem că în colecția muzeală este prezent mângălăul (*mai de pânză*, *cacealcă*, *rubel*, *maglă*, *grătar*) – unealtă specială de lemn de formă dreptunghiulară, cu coadă, pe suprafața ei sunt cioplite adâncituri, se folosea la spălatul rufelor și la netezirea pânzei.

Vom aminti în treacăt că obiectele folosite la țesut nu se disting printr-un decor bogat. Elementele ornamentale în formă de linii circulare, rozete, romburi, unghiuri și triunghiuri sunt dispuse pe fuse, piepteni, vatale, torcătoare mecanice etc. Relevant în acest sens este decorul realizat cu multă măiestrie artistică pe cele mai vechi exemplare de furci de tors din colecție, unele din ele fiind capodopere ale artei lemnului. În același timp, imaginea uneltelor de țesut, precum urzitoarea, suveica, spata, stativele, furca, furculița și pieptenele, face parte din motivele ornamentale scheomorfe, întâlnite în cele mai diverse genuri de artă populară.

Complex expozițional. MNEIN.

Concluzii

Importanța colecției se exprimă prin varietatea și mulțimea obiectelor vechi, uneori foarte simple, dar care sunt niște mărturii ale unui mod de viață și cultură specific până nu demult mediului rural. Este demn de remarcat „că războiul și toate uneltele de țesut rămân aceleași și atunci când țărancă realizează cele mai dificile și mai complicate ornamente prin tehnica țesutului. Talentul, îndemânarea creatoare și imaginația suplinesc simplitatea uneltelor avute la îndemână de femeile românce de-a lungul atâtor sute de ani”⁴¹.

Aceste obiecte, aparținând inventarului gospodăriilor țărănești, vin să întregescă impunătoarea colecție de textile de casă și țesături, care se disting prin autenticitate și

semnificație artistică specifică ținutului dintre Nistru și Prut. Produsele obținute cu concursul diverselor unelte fascinează prin diversitatea ornamenticii tradiționale și a paletelor de culori, prin varietatea tehnologiilor de realizare: *țesutul în două ițe, țesutul în trei ițe, țesutul în patru ițe, nividiturile, țesutul cu speteaza, țesutul ridicat, alesul cu nițe, alesul cu noduri, legat cu noduri, ales cu andrica, ales cu lațuri, ales cu mâna*⁴².

Includerea uneltelor de țesut în circuitul de valori ca mostre de cultură tradițională este foarte actuală în virtutea faptului că, deși aceste obiecte și-au pierdut utilitatea, ajungând în muzeu ele devin adevărate repere ale identității culturale. Etalat după funcționalitatea lui, în compoziții firești procesului de pregătire a fibrelor și de realizare a țesutului, inventarul conexe acestor activități constituie esența complexelor expoziționale permanente la domeniul meșteșugurilor și ocupațiilor casnice, dar și al expozițiilor tematice: *țesături de interior, portul popular, uneltele de muncă, prelucrarea fibrelor vegetale și animaliere, modernizarea dispozitivelor de țesut* etc.

Note și referințe bibliografice

¹ ЗЕЛЕНЧУК Валентин. – *Материалы к изучению молдавского народного ткачества // Известия молдавского филиала АНССР*. № 5, 1965.

² ПОСТОЛАКИ Елена. – *Молдавское народное ткачество (XIX – нач. XX в.)*. Кишинев, «Штиинца». 1987.

³ **Объяснительный Каталог Зоологического Сельскохозяйственного и Кустарного Музея Бессарабского Земства**. Кишинев. 1912. Кустарный отдел. – С. 3-6.

⁴ **Большая Советская Энциклопедия**. Москва. Второе издание. Том 16. – С. 179.

⁵ БЕРТЕНСОН В.А. – **Шелководство в России**. 1909. – С. 12-13.

⁶ РИКМАН Э.А. – *Археологические свидетельства о домашних производствах у племен Черняховской культуры // Этнография и искусство Молдавии*. Кишинев. 1972. – С. 209.

⁷ ЗЕЛЕНЧУК Валентин, ПОСТОЛАКИ Елена. – *Одежда и ткачество // Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения*. Кишинев. 1977. – С. 191

⁸ *Ibidem*.

⁹ PAVEL Emilia. – **Scoarțe și țesături populare**. București. 1989. – P. 17.

¹⁰ ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 17.

¹¹ КАНТЕМИР Димитрие. – **Дескриеря Молдовой**. Кишинэу. 1975. – P. 6.

¹² **Тексте диалектале**. Кишинэу. 1981. Вол. I, партя I. – P. 206.

¹³ ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 28; MAIER Radu Octavian. – *Meșteșuguri țărănești. Prelucrarea fibrelor vegetale și animale în mediul rural românesc // Memoriile Comisiei de folclor*. Tomul VIII. 1994-1996. Editura Academiei Române, București. 1997. – P. 173.

¹⁴ ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 18.

¹⁵ БЕРТЕНСОН В.А. – *Op. cit.*, p. 12-13.

¹⁶ ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 92.

¹⁷ *Ibidem*, p. 14.

¹⁸ **Тексте диалектале**. Кишинэу. 1981. Вол. 2, партя 2. – P. 195.

¹⁹ MAIER Radu Octavian. – *Op. cit.*, p. 177.

²⁰ **Дикционар диалектал**. Вол. 2. Кишинэу. 1985. – P. 52.

²¹ CIORĂNESCU Alexandru. – **Dicționarul etimologic al limbii române**. Editura Saeculum I.O. București. 2002. – P. 302.

²² **Dicționarul enciclopedic**. Vol. II. București. 1966. – P. 16.

²³ PAVEL Emilia. – *Op. cit.*, p. 78.

²⁴ **Dicționarul limbii române moderne**. București. 1958. – P. 324.

- ²⁵ VRABIE Gheorghe. – **De civitate rustica**. Studii și cercetări de etnologie și literatură populară română. București. 1999. – P. 97.
- ²⁶ **Дикционар диалектал**. Вол. 2. Кишинэу. 1985. – P. 204.
- ²⁷ SECHE Luiza, SECHE Mircea. – **Dicționarul de sinonime al limbii române**. București. 1999. – P. 169.
- ²⁸ STOICA G., PETRESCU P. – **Dicționar de artă populară**. Editura Enciclopedică. București. 1985. – P. 209.
- ²⁹ ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 31.
- ³⁰ IORGA Nicolae. – **Istoria românilor prin călători**. București. 1981. – P. 445.
- ³¹ PAVEL Emilia. – *Op. cit.*, p. 18.
- ³² STOICA G., PETRESCU P. – *Op. cit.*, p. 209.
- ³³ ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 82.
- ³⁴ MAIER Radu Octavian. – *Op. cit.*, p. 180.
- ³⁵ ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 34.
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ MAIER Radu Octavian. – *Op. cit.*, p. 187
- ³⁸ Informatori: Ciobanu Antonina, n. 1944; Buza Nina, n. 1943; s. Caragasani, raionul Ștefan Vodă.
- ³⁹ **Тексте диалектале**. Кишинэу. 1981. Вол. 2. партя 2. – п. 295.
- ⁴⁰ BUTUR Valer. – **Etnografia poporului român**. Cluj-Napoca. Editura „Dacia”. 1978. – P. 287.
- ⁴¹ SECOȘAN Elena, PETRESCU Paul. – **Portul popular de sărbătoare din România**. București. Editura „Meridiane”. 1984. – P. 17.
- ⁴² ПОСТОЛАКИ Елена. – *Op. cit.*, p. 74-80.

Abstract

THE SCIENTIFIC AND CULTURAL-EDUCATIONAL ASSESSMENT OF THE UTENSILS PERTAINING TO WEAVING (FROM THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF ETHNOGRAPHY AND NATURAL SCIENCES). The paper highlights the set of weaving utensils from the collections of the National Museum of Ethnography and Natural Sciences, which possess an ascertained scientific importance due to the documentary value of the objects, brought to the museum during the field researches of museology specialists. The study of this category of cultural values becomes increasingly more current, taking into consideration that the objects belong to a multilateral and complex phenomenon like weaving and manufacturing objects having utilitarian, decorative, ceremonial and ritual value. Within this context, the usage of museum objects represents an undoubted resource for various educational projects and programs, aiming to bring closer the public to cultural values.

Key words: *techniques of processing fibres, natural fibres, weaving tools, museum heritage.*

Șef Secție Etnografie, MNEIN

**O PIESĂ VALOROASĂ ÎN COLECȚIILE MUZEULUI ETNOGRAFIC
AL MOLDOVEI DIN IAȘI. BLIDARUL DIN GHINDĂOANI – NEAMȚ***

Ovidiu FOCȘA

Rezumat

Lucrarea prezintă aspecte importante ale activității muzeale referitoare atât la descrierea, cât și la interpretarea pieselor din patrimoniu. Autorul pune în valoare blidarul – o piesă de mobilier țărănesc, specifică modului tradițional de viață, importantă și prin realizarea ei artistică. Reconstituie istoria unei piese – un blidar din Chindăoani, județul Iași, – dimensionându-i importanța la 55 de ani de la intrarea ei în colecțiile muzeale. Analizează caracteristicile blidarului arătând locul lui în interiorul locuinței și în ansamblul format de mobilierul românesc.

Cuvinte cheie: *colecție muzeală, mobilier țărănesc, blidar.*

Cercetarea și repertorierea obiectelor aflate în patrimoniul Muzeului Etnografic al Moldovei reprezintă un pas necesar în realizarea *cataloagelor de colecție*, instrumente de lucru utile specialiștilor din muzee, cât și publicului deopotrivă. Ea devine cu atât mai importantă cu cât aduce în discuție o serie de obiecte a căror valoare documentară este definitorie pentru cultura materială din spațiul moldovenesc.

Din această categorie fac parte și obiectele de mobilier țărănesc realizate din lemn, ce înfrumusețau odinioară interioarele tradiționale, ca expresie a unuia dintre cele mai renumite meșteșuguri populare. Prelucrarea materialului lemnos în vederea obținerii diverselor tipuri de mobilier a cunoscut în satul românesc o amplă diversificare, fiind o îndeletnicire cu un înalt grad de specializare. Astfel, obiectele de lemn lucrate de meșterii țărani puteau fi achiziționate din târguri în zilele de iarmaroc, având o mare căutare datorită utilității lor practice. Utilizând tehnici simple *de cioplire și horjire*, meseriașii realizau piese de mare efect artistic, integrându-se spațial universului casnic al țaranului român. Meserii ca dogăritul, rotăritul, butnăritul, alături de cele legate de dulgherie și tâmplărie, erau foarte respectate în cadrul comunităților tradiționale, fiind și cel mai des întâlnite pe vremuri, ele apărând și dezvoltându-se în cadrul târgurilor și orașelor, „de unde au trecut și la sate, în primul rând în satele din apropierea orașelor și apoi în cele mai îndepărtate”¹.

Din categoria obiectelor de mobilier utilizate în cadrul interiorului țărănesc, alături de pat, masă, scaun, laviță și ladă, nelipsit era și dulapul de vase sau *blidarul*. Folosite în general pentru păstrarea veselei și a alimentelor, dulapurile (podișoarele sau blidarele) își aveau locul bine stabilit în casă, cel mai adesea, în cadrul încăperii încălzite, adică în acea odaie din cele două pe care le avea casa țărănească de altădată în care familia își petrecea cel mai mult timp. De forme și dimensiuni diferite, prinse în perete sau sprijinindu-se pe picioare (ca în cazul celui pe care îl prezentăm în acest material), blidarele aveau adesea, dincolo de valoarea lor utilitară, și una estetică, fiind adesea privite ca element reprezentativ al hărniciei familiei, alături de lada de zestre.

* Material publicat inițial în „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei”. Serie nouă. Iași, nr. XIII-XV, 2007-2009.– P. 217-220.

Din acest motiv, majoritatea dulapurilor de vase erau frumos ornamentate cu decoruri sculptate sau lucrate în relief, meșterii realizând compoziții de mare efect, ceea ce le conferă o valoare patrimonială aparte.

Blidarul de față a fost achiziționat în urma campaniei de teren desfășurate pe parcursul anului 1958, campanie ce a vizat cercetarea zonei etnografice Neamț. Provenit din localitatea Ghindăoani, ce ținea atunci, din punct de vedere administrativ, de regiunea Bacău, blidarul, alături de alte obiecte aduse din localități învecinate (Pipirig, Grumăzești, Crăcăoani, Oșlobeni, Bodești), constituie importante repere ale culturii materiale și spirituale din această zonă de interferență etno-folclorică.

Meritul deosebit în descoperirea și cercetarea acestora a revenit cunoscutului muzeograf ieșean Emilia Pavel, care, de-a lungul anilor, a îmbogățit patrimoniul muzeului cu numeroase și valoroase obiecte. Această bogată colecție a intrat în muzeu în același an, fiind înregistrată cu numărul 198, în alcătuirea ei intrând un mare număr de obiecte etnografice, printre care regăsim elemente de port (catrințe, sumane, ȋtari), instalații țărănești de prelucrare a semințelor (teascuri de ulei) și piese de mobilier (mese, scaune și blidare).

Dulapul sau blidarul folosit pentru depozitarea veselei și a alimentelor era o piesă de mobilier caracteristică interiorului țărănesc, fiind, de altfel, singurul obiect de acest gen. Poziționate cel mai adesea în apropierea vetrei, acolo unde se pregătea hrana zilnică a întregii familii, „aceste piese de mobilier de dimensiuni mari își aveau locul lângă ușa de legătură cu tinda”².

Lucrat după metode dulgherești tradiționale, mobilierul țărănesc, fie că era vorba de pat, masă, scaun, laviță sau blidar, avea în majoritatea cazurilor o destinație utilitară precisă, răspunzând, în primul rând, necesităților de zi cu zi. În general, toate categoriile de mobilier realizate de meșterii țărani, deși nu sunt foarte numeroase, definesc, prin formă și conținut, specificul unor zone, fiind adaptate spațiului restrâns al camerei de locuit, fiecare dintre ele avându-și locul prestabilit în funcție de poziționarea vetrei, locul central al încăperii, în jurul cărei gravitau toate celelalte elemente ale camerei. În funcție de poziționarea vetrei, cu rol de încălzire și de preparare a hranei, era așezat patul, lavița, masa, scaunele și blidarul. Acesta din urmă ocupa, de cele mai multe ori, locul din apropierea ușii de acces în interior, loc cu vizibilitate maximă, drept pentru care, uneori, blidarele erau înfrumusețate cu diverse motive decorative.

Este și cazul blidarului de la Ghindăoani, care, dincolo de funcția lui utilitară, avea și o întrebuințare aparte, fiind utilizat ca intermediar ce media legătura dintre cele două „lumi”, *cea de aici* și *cea de dincolo*. Astfel, forma și dispunerea pe trei registre, dintre care cel superior îmbracă aspectul unei firide, reprezintă o formă arhaică, cu trimitere spre vechi credințe populare.

Tipologic, piesa achiziționată de la Ghindăoani se încadrează în categoria blidarelor cu rafturi ale căror scânduri laterale se prelungesc, sub formă de picioare, până la podea, el putându-se sprijini atât pe laviță, cât și direct pe pământ. Înalt de aproape 150 cm. și adânc de 30 cm., blidarul impune prin volumetrie și ornamentația cu care este înzestrat, fiind un exemplu de ingeniozitate și simț artistic deosebit. Cele trei rafturi deschise creează un spațiu de depozitare generos, fiind îmbinate, ca de altfel întreaga construcție, cu ajutorul cepurilor de lemn.

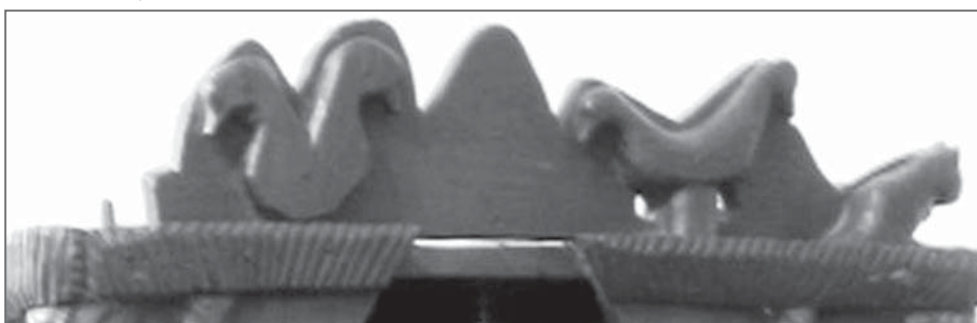
*Blidarul de la Ghindaoani.
Imagine de ansamblu*

Detaliu 1. Partea centrala a blidarului

Detaliu 2. Cruci

Detaliu 3. Pasari afrontate si lupi in partea superioara

Dincolo de utilitatea lui, dulapul de vase atrage atenția în primul rând prin ornamentica sa, realizată prin decupare și incizie. Astfel, exceptând partea de sprijin, celelalte elemente ale blidarului sunt frumos ornamentate, dându-i o notă personală, caracteristică acestor tipuri de mobilier. De altfel, în plastica țărănească este recunoscut faptul că „între piesele de mobilier românesc, blidarul, prin suprafețele lui care se pretează la ornamentare, este o piesă unde simțul creator al meșterului a găsit posibilitatea să-și încerce priceperea și talentul, ceea ce a dus la realizarea unor exemplare de o rară măiestrie”³.

De asemenea, dulapul prezintă un echilibrat simț al proporțiilor, volumetria sa pretându-se interioarelor țărănești tradiționale, despre care se știe că nu erau prea generoase din perspectiva spațiului. Părțile îmbinate ale blidarului (marginile) prezintă un decor geometric, repetitiv, realizat prin incizare, rezultând o compoziție ornamentală plăcută ochiului, alcătuită din linii drepte, oblice, frânte, formând registre foarte bine definite. Aranjarea lui este diferită de la o latură la alta, ceea ce sugerează că meșterul nu a urmărit să pună în oglindă elementele decorative. Partea superioară a dulapului (firida) este, de asemenea, mărginită de o parte și de alta de un brâu decorativ care poate fi interpretat ca un mod de reprezentare a tiparului traco-dacic al motivului „pomul vieții”. Având în vedere dispunerea poziției unghiulare a ramurilor față de trunchi, cât și prezența crucii, rezultă un sincretism manifestat de atâtea ori în plastica țărănească⁴.

În partea superioară blidarul prezintă un decor aplicat, traforat, care, prin formă și conținut, face trimitere explicită către funcția rituală a acestui tip de dulap. Utilizarea lui ca spațiu mediant, de comunicare dintre lumea viilor și a morților, prin pomana ce se oferea, este mai mult decât evidentă. Tradiția populară menționează pomana, jertfa, ca element al unui complex de practici și ritualuri post-funerare ce aveau menirea de a ușura defunctului *marea călătorie* spre lumea de dincolo. Comunicarea dintre cei rămași în viață și cei plecați este posibilă numai prin intermediul acestor forme mediate, între care bocetele, pomana și visele joacă rolul cel mai important, „interacțiuni ce subliniază relațiile dinamice ierarhice dintre vii și morți, în care cei dintâi trebuie să îndeplinească anumite obligații față de ceilalți”⁵.

Prezența firidei în partea centrală a blidarului, mărginită de o parte și de alta de două păsări, cu trimitere explicită spre rolul de mesager al *păsării suflet* și a celor doi lupi afrontați, vechi elemente totemice, fac din acest spațiu, unul sacralizat. Imaginea lupului în spațiul românesc este o veche moștenire, „strămoșii noștri, tracii, dacii și daco-romanii dedicând acestui animal un adevărat cult din care ne-au rămas, până pe la mijlocul secolului trecut, unele reminiscențe”⁶. Între acestea regăsim și rolul de divinitate tutelară asupra marilor evenimente din viața omului, „lupul jucând rolul «animalului călăuză» sau ghid, însoțitor al sufletului mortului, cel care conduce sufletul mortului pe cărările întortocheate ale tărâmului de dincolo”⁷. În acest context, firida blidarului, locul prin care se oferea de pomană, poate fi interpretată și ca un substitut al ferestrei despre care se spune că „este un fel de ușă, o intrare nereglementată în casă, într-un orice fel de spațiu, într-o altă lume mai mult sau mai puțin îndepărtată (...), ea fiind un element component al lumii sacralului și unul din locurile tipice de apariție a personajelor mitologice”⁸, contribuind astfel la performarea gestului ritual.

Numeroasele practici ritual-ceremoniale ce țin de cultul morților, prilejuite de zilele speciale de pomenire din calendarul popular și religios, au determinat realizarea în satul tradițional a unor obiecte cu destinație precisă, care, prin formă și conținut, înglobează semnificații profunde. În această categorie putem încadra cu ușurință și blidarul de la Ghindăoani – Neamț. Dincolo de utilitatea sa practică, de depozitare și expunere a blidelor și a canceelor necesare fiecărei gospodării, devine, prin însușirile pe care le înglobează, un spațiu intermediar, ce mediază legătura dintre lumi, luând

parte în zilele de comemorare a morților la schimbul de daruri oferite de cei vii pentru cei morți, gest prin care se urmărea o apropiere și o influențare în spirit benefic⁹.

Considerăm că prin cercetarea patrimoniului muzeal etnografic și prezentarea rezultatelor cercetării comunității științifice facem un pas înainte în a ajuta societatea să aprecieze și mai mult obiectele mărturii ale modului tradițional de viață, să cunoască mai temeinic valorile spirituale și materiale ale strămoșilor noștri, strămoși care încă ne „vorbesc” prin intermediul acestora.

Note și referințe bibliografice

¹ MAIER Radu O. – *Tâmplăria // Etnografia Văii Bistriței. Zona Bicz. Piatra Neamț*, 1973. – P. 528.

² FLORESCU Florea Bobu. – *Mobilierul țărănesc // Arta populară românească*. București, Editura Academiei, 1969. – P. 218.

³ CAPESIUS Roswith. – *Mobilier țărănesc românesc*. Cluj, Editura „Dacia”, 1974. – P. 63.

⁴ Acolo unde, adesea, „bradul, ca simbol dendrolatric, se combină cu crucea, simbol creștin” (cf.: PETRESCU Paul. – *Motive decorative celebre*. București, Editura „Meridiane”. 1971. – P. 50).

⁵ KLIGMAN Gail. – *Nunta mortului. Ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*. Iași, Editura „Polirom”, 2005. – P. 110.

⁶ LUTIC Marcel. – *Timpul sacru. Sărbătorile de altădată*. Iași, Editura „Kolos”, 2009. – P. 214.

⁷ *Ibidem*, p. 218.

⁸ OLTEANU Antoaneta. – *Reprezentări ale spațiului în credințele populare românești*. București, Editura „Paideia”. 2009. – P. 16.

⁹ COMĂNICI Germina. – *Valori identitare românești*. București, Editura Etnologică, 2004. – P. 183.

Abstract

A VALUABLE PIECE FROM THE COLLECTIONS OF THE ETHNOGRAPHIC MUSEUM OF MOLDOVA, FROM IAȘI. THE DISH SHELF FROM GHINDĂOANI-NEAMȚ. The paper presents important aspects of the museum activity, concerning both the description and the interpretation of items of heritage. The author reveals the value of the dish shelf – a piece of peasant furniture, specific for the traditional way of life, being also important for its artistic design. The history of an item – a dish shelf from Chindăoani, district of Iași, – is reconstructed, estimating its importance after 55 years since it has entered in the museum collections. The characteristics of the dish shelf are analysed, pointing out its place in the interior of the dwelling and in the ensemble formed by the Romanian furniture.

Keywords: *museum collections, peasant furniture, dish shelf*

Cercetător, Muzeul Etnografic al Moldovei, Iași

MANGALĂUL, UN INSTRUMENT VECHI DE NETEZIT PÂNZA – PRECURSORUL FIERULUI DE CĂLCAT. OBIECTE DE PATRIMONIU MUZEAL

Elena ȘIȘCANU

”Nu putem să știm ce este un lucru fără să știm cum se distinge acesta de alte lucruri. Astfel, identitatea este totuna cu ontologia”.
(W.V.O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*)

Rezumat

Articolul de față vine să pună în valoare inteligența și creativitatea populară în materie de unelte tradiționale de muncă, în special a mângălăului – precursorul fierului de călcat, cât și piesele de patrimoniu ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, piesele de patrimoniu din muzeele locale, privind evoluția fiarelor de călcat.

Materialele, imaginile, incluse în acest articol vor contribui la sensibilizarea etnografilor, muzeografilor, colecționarilor, îi va ajuta să identifice piese ce ar putea face parte din grupul fiarelor de călcat, care s-au răspândit în spațiul dintre Nistru și Prut, dar nu se regăsesc în colecțiile muzeale.

Cuvinte cheie: *mângălău, sucitor, bătalău, mai de pânză, placă de netezit, bighilău, fier de călcat cu jărat, fier de călcat cu horn, fier de călcat cu caneluri, „Kabyles”.*

Ne-am obișnuit să apreciem stiluri, să consumăm tradiții și tendințe, să inventăm mereu noi și noi obiecte și obiceiuri care să corespundă nevoilor, mereu noi. Acest proces se întâmplă din totdeauna, și din totdeauna oamenii au schimbat, au inventat, au improvizat, pentru a locui în confort. Așa se face că astăzi toate obiectele din jurul nostru au o poveste de a spune și toate au în spate epoci de încercări și modificări. Puțini sunt cei ce își pun întrebarea: când au început să existe obiectele pe care astăzi le privim zilnic în casă? Cum trăiau oamenii înainte să fi existat toate aceste lucruri, fără care nu ne imaginăm viața cotidiană?

Cum și cu ce călcau bunicele și străbunicele noastre? Ce legătură există între uneltele de călcat și cele de spălat? Cum se descurcau strămoșii noștri până la apariția fierului de călcat?

Studiind patrimoniul muzeal descoperim o diversitate încântătoare de obiecte, instalații, unelte, folosite de bunicii și străbunicii noștri în gospodăria tradițională. Piesele de patrimoniu ne permit să descoperim și să pătrundem într-o lume aparte, de epocă. Pentru un ins provenit și crescut într-un alt mediu social, într-un alt timp istoric, este o lume necunoscută. Lume, etalată prin obiecte, lucruri, instalații de epocă medievală, modernă dar și contemporană. Aceste obiecte, mărturiile ale timpului, aruncate în subsolul istoriei, sunt adevărate artefacte, expresii ale inteligenței și creativității de altă dată, dar și o expresie a identității noastre. Voi nominaliza, cu explicațiile de rigoare, doar câteva lucruri, obiecte care se întâlneau cândva în gospodăria țărănească, vom vedea că unele dintre acestea își mai au și astăzi rostul: *făcăleț* (în centrul Moldovei este numit și *melestiu*) – băț gros și neted, întrebuițat la mestecatul mămăligii, la întinderea foii de aluat; *sucitor* – sul neted de lemn, cu care

se întinde și se subțiază foaia de aluat pentru plăcintă, tăiței, etc.; *leșier* – pânză groasă de cânepă, în care se pune cenușa pentru facerea leșiei sau prin care se strecoară leșia făcută din cenușă; *meliță* – unealtă de lemn constând dintr-o limbă basculantă și două fălci, folosită pentru a zdrobi tulpinile de cânepă sau de in în vederea separării firelor de partea lemnoasă; *bătălău* – unealtă de lemn de bătut rufe la spălat, bățul putineiului, chilugul de lemn de strivit usturoii; *căuș* – vas de lemn în formă de cupă sau de lingură mare, folosit pentru a lua apă, făină, grăunțe etc.; *cociorvă* – unealtă casnică compusă dintr-o placă de metal sau de lemn în formă de triunghi sau de semicerc, fixată la capătul unei cozi lungi, cu care se scoate jarul sau cenușa din cuptorul țărănesc de copt pâine; *îmblăciu* – unealtă agricolă rudimentară, formată dintr-o prăjină lungă la capătul căreia este legat un băț gros mobil și mai multe curele, cu care se lovesc spicele de cereale sau păstăile de legume spre a li se scoate boabele; *meredeu* – unealtă de lemn pentru frământat cașul, în formă de furculiță sau de scândurică cu zimți; *măngălău* – unealtă de lemn de formă dreptunghiulară, cu zimți mari pe una din fețe, folosită pentru a netezi pânza¹ – precursorul fierului de călcat.

Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală oferă posibilitatea de a urmări evoluția acestor obiecte, inclusiv a precursorului fierului de călcat – măngălăul, reprezentând în acest sens, un traseu de inițiere, un parcurs în timp.

Procesul de călcare a hainelor este tot atât de vechi ca și portul hainelor. Se consideră că primul instrument pentru călcatul hainelor a fost o piatră compactă, netedă și grea care se aplica peste haină. Haina era aranjată pe o suprafață netedă, deasupra se așeza o greutate, de obicei o piatră și se lăsa pe o perioadă de timp. Această manieră de a netezi hainele era cunoscută încă în Grecia Antică. Metoda a supraviețuit în timp, era cunoscută foarte bine de studenții anilor 60-80 ai Universității de Stat din Chișinău, care își puneau seara pantalonii sub saltea, iar dimineața îi scoteau călcați, buni de îmbrăcat, căci greutatea corpului juca rolul de presă pe timp de noapte. În perioada sovietică această metodă era folosită pe larg și de cei ce se aflau în delegație, numită „deplasare de serviciu”, în condițiile în care fiarele de călcat nu erau disponibile în toate hotelurile raionale, se recurgea la aceeași metodă – așezarea pantalonilor, fustei, cămășii sub saltea.

În epoca deficitului total fierul de călcat a devenit un instrument multifuncțional, unii s-au încumetat să prăjească ouă pe el², alții să se încălzească³, unii tratau reumatismul, aplicând-ul pe locurile dureroase⁴ etc.

În secolele XVIII – XIX în spațiul dintre Nistru și Prut, în Basarabia, pe larg se întrebuița în calitate de unealtă, instrument de netezit hainele *măngălăul* – obiect de lemn lung și dreptunghiular cu suprafața ondulată, pe care se freacă sau se netezesc rufe groase⁵, numit și *mangalău*, *tăvălug*, *maglă*⁶, scândură, zolitor, mai de pânză, etc.

Măngălăul era cea unealtă cu care strămoșii noștri își călcau hainele înainte de a ieși la joc. El a avut o răspândire impresionantă, îl găsim în toate țările europene, sub diferite denumiri și forme, în schimb tehnica de operare a fost aceeași. Acest instrument a apărut spontan fără a fi preluat sau împrumutat, este autohton pentru toate popoarele care l-au întrebuițat.

În Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală se păstrează cele mai vechi exemplare de măngălău, precursoroalele fiarelor de călcat (vezi fig. 1).

Fig. 1. Mângălău, piesă din patrimoniul MNEIN⁷.

Călcatul hainelor cu mângălăul antrena de fapt două piese: pe un lemn lung neted cioplit, asemenea sucitorului, se învălătuca pânza curată spălată, puțin umedă sau haina și apoi cu un obiect de lemn lung (L:65 cm) și dreptunghiular cu suprafața ondulată, *numit mângălău* (vezi fig. 2) se rula prin mișcări de dute-vino suprafața hainei învălătucite, astfel se netezea și se înmuia pânza groasă din care era confecționată haina. Metoda era numită a mângălui, a netezi, a bate rufele. Cu acest obiect se spălau și se băteau rufele la râu. Întrucât țesăturile erau confecționate manual, în condiții de casă, fiind destul de groase, după spălat, hainele erau bătoase de stăteau în picioare⁸, astfel de haină, neapărat trebuia întinsă, netezită. Călcatul cu mângălăul cerea mult timp și putere, această muncă poate fi asemănată cu munca la câmp, la cosit. Era destul de obositor și necesita timp și putere, iată de ce spălatul și călcatul rufelor ocupa de obicei o zi întreagă⁹. Studiile arată că astăzi într-o familie de trei persoane se pierd 160 de ore pe an cu netezirea rufelor, ceea ce ar însemna 20 de zile lucrătoare, sau un an și jumătate din viață cu fierul în mâini.

Majoritatea uneltelor de muncă au generat în mentalitatea tradițională diferite superstiții, gesturi. Nu face excepție în acest sens nici mângălăul. În credințele populare se considera un mare păcat să muncești în zile de sărbătoare: „duminica e mare păcat să lucrezi... nici *Mângălăul* să nu iai în mână să *mângăluiești* cămașa, că se fac vârtejuri prin cânepă”¹⁰.

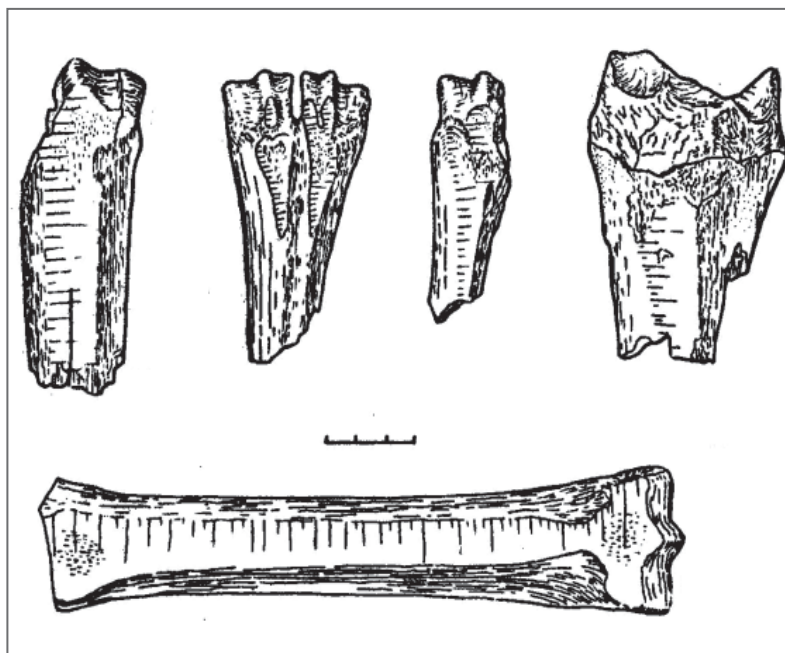
Fig. 2. Set de mângălaie și sucitoare folosite la netezirea hainelor, sec. XX.

Spre deosebire de fus, furcă, cuțit, oglindă etc., mângălăul era o unealtă fără semnificații magice, expresia „se fac vârtejuri prin cânepă” mai curând este o interdicție de a munci în zilele de sărbătoare, pentru a nu avea pierderi, ori cânepa era o materie primă importantă. Oferea atât fibre vegetale cât și cunoscutul „lapte de bou”, cu care și-au salvat viața mulți cetățeni, în timpul foametei din 1946-1947 în R.S.S.M¹¹.

Începuturile instrumentelor de călcat pot fi urmărite odată cu producerea hainelor din piei, cusute cu ace de os. Oamenii au învățat să netezească cusăturile pentru a nu răni corpul, folosind o piatră și oase de mamut șlefuite cu care înlăturau cutele¹², aceste instrumente pot fi considerate unelte primitive de călcat (atestare 130 000 ani și 70 000 ani î. Hr.).

Investigațiile arheologice de pe teritoriul Republicii Moldova, au scos la suprafață instrumente autohtone folosite la netezirea pânzei, moștenite din perioada antică. Este vorba de așa numitele “patine”, descoperite la Dănceni și Hansca, datate cu sec. V-VII: „la întinderea pânzei se folosea așa zisele “patine” cu o parte șlefuită, pregătite din oase tabiale de cabaline sau bovine. Astfel de piese sunt descoperite, de regulă, în așezările din sec. V-VII la Dănceni și Hansca, reprezentând o tradiție autohtonă moștenită din perioada antică”¹³.

Ulterior au fost utilizate fălci de porci, vite, dinți și colți de mistreți și chiar unele forme de crustacee, considerate instrumente de călcat la rece. Pionieri în domeniul fiarelor de călcat, ca și în multe altele, au fost chinezii – ei primii au utilizat căldura pentru a netezi cutele. Este vorba despre o tigaie, cu care se netezea pânza de mătase. Astfel de tigăi s-au produs până la începutul sec. XX, și s-au răspândit și în Basarabia. Este adevărat, unii o confundă cu un ibric, sau alt vas pentru cafea. Iată de ce este important să reproducem imaginea acestui vas (fig. 3).

Oase-”patine”
din secolele
V-VII
descoperite
în așezarea
Dănceni, r.
Ialoveni.
(După: V. A.
Dergacev, O. V.
Larina, Gh. I.
Postică, 1983, p.
129, fig. 8/ 13,
14, 17, 18, 19)

Fig. 3. Tigaie pentru netezirea pânzei de mătase, folosită în China¹⁴.

În secolele XVII-XVIII, atât în partea centrală a Europei cât și în cea estică, era răspândită placa de călcat, care nu e altceva decât o variantă a mângălăului, deja cunoscut de noi. Este vorba despre un cilindru, sucitor, executat din lemn, pe care se răsucea pânza sau haina care urma să fie călcată, și o placă (scândură) de netezit care adeseori era decorată cu diferite gravuri. Placa putea să fie netedă sau puțin ondulată, în funcție de pânza care urma să fie călcată. La netezirea pânzei subțiri, fine, se folosea placa netedă, fără zimți. (fig. 4).

Fig. 4. Cilindrul de lemn și placa cu care se netezeau hainele. Exemplar european, întâlnit în Franța, Anglia, Germania, Austria, Italia, România, sec. XVIII¹⁵.

Ideea acestor plăci și a sucitorului a fost folosită mai târziu în industria textilă la confecționarea unui aparat special pentru netezirea pânzei. Pe un suport special erau fixați doi cilindri (sucitoare), care erau puși în mișcare cu ajutorul unei manivele, prin intermediul cărora se trecea pânza puțin umedă. Această idee a fost dezvoltată ulterior în mașinile de spălat, la storsul rufelor. (fig. 6).

Fig. 5. Exemplare de mângălău din diferite țări, sec. XIX¹⁶

Fig. 6. Instalație de călcat cu două sucitoare prin care se trecea pânza umedă pentru a fi netezită. Instalație folosită pe larg la spălătorii în sec. XIX-XX¹⁷.

Martor modest al evoluției tehnice și a unui anumit mod de viață de-a lungul secolelor fierul de călcat, ustensilă devenită obiect de anticariat, nu a fost întotdeauna de aceeași formă, așa precum o cunoaștem noi astăzi. Acest instrument vechi de secole a avut diferite forme, diferite denumiri, diferite moduri de încălzire, caracteristice epocii și evoluției tehnice. Românii din Blăjel, Târnava-Mică, numesc fierul de călcat rufe, *bighilău* (pl. bighil(e) auă)¹⁸. În Dicționarul de Artă Populară găsim astfel de denumiri ca: „*tiplăzău*,

unealtă de lemn de forma unui mai, cu zimți mari pe una din fețe și ornamente sculptate adânc în masa lemnului de cealaltă față, folosită în sec. 19 pentru „călcat”, netezit pânza. În unele zone se întâlnește și cu denumirea de „măngălău”, „tolcilă” sau „durgulău”¹⁹. Cu certitudine, *fierul de călcat* este unul din cele mai vechi instrumente utilizate în fiecare familie, casă țărănească, nobiliară sau boierească.

Fiarele de călcat încălzite apar în țările europene la sfârșitul sec. XVII – începutul sec. XVIII. Este vorba despre o placă, atent executată de către un fierar artizan, care avea și un mâner modelat: aripi de pasăre, gât de lebădă etc. Astfel de aparate erau cunoscute și folosite la curțile domnești în Țările Române.

În a doua jumătate a secolului XIX în spațiul pruto-nistean se răspândesc atât fiarele cu jărat, cât și cele turnate care se încălzeau la foc. MNEIN deține o colecție întregă de astfel de fiare, utilizate de altfel până nu demult. Sunt fiare fabricate la uzina Demidov (inventar nr. 18925; 18803), fiare turnate, cu o greutate de la 6 la 12 kg (fig.7 a, b).

Fig. 7 a. Fier de călcat Demidov, piesă de patrimoniu MNEIN, sec. XIX²⁰.
b. Fier european cu ornament, sec. XIX. Muzeul s. Văsieni, raionul Ialoveni.

Fig. 8. Fier de călcat cu jărat, produs la Uzina Mecanică din Chișinău. Piesă de patrimoniu MNEIN²¹.

Se cunosc fiare europene, turnate, care aveau un ornament aplicat, ce le oferea un aspect artistic, fiare produse în RSS Moldovenească la Uzina Mecanică din Chișinău care se încălzeau cu mângal și pe care trebuia să le „vânturi” pentru a reaprinde cărbunii stinși (fig. 8; inventar nr. 19752). Astfel de fiare s-au produs în U.R.S.S. până în anul 1964.

Ceea ce facilita utilizarea în Basarabia a fiarelor de călcat cu jăratric era producția de mangal. Încă în sec. XVIII-XIX în Basarabia s-a dezvoltat intens producerea cărbunelui. Documentele vremii atestă că „lemnul de pădure era întrebuițat pentru prepararea mangalului, a cărbunelui de lemn semiars, folosit în târguri și orașe la fierării și croitorii, la călcatul hainelor cu ajutorul fierului de călcat cu cărbuni. Și această îndeletnicire și-a găsit reflectare în toponimie: *Cărbuna, Cărbunăria, Cărbornița, bocșele (bocșă „cuptor” pentru arderea cărbunelui de lemn), Măngălăria, Vetrele de Cărbune*”²².

Un timp îndelungat, în Basarabia se utilizau atât fiarele grele de călcat, create dintr-o placă cu mâner, produse de meșteri-fierari, cât și cele cu jăratric. În unele ateliere de croitorie erau folosite instalații, sobe speciale pentru încălzirea fiarelor, ele asigurau procesul neîntrerupt de călcare. Pentru a menține un ritm constant se foloseau mai multe fiare de călcat, încinse la aceeași sursă. Pe măsură ce fierul de călcat folosit se răcea, putea fi rapid înlocuit cu altul încins. Soba se încălzea cu cărbune încins, pe părțile laterale avea locuri speciale pentru fiarele care se încălzeau, când se răcea unul, se lua cu același mâner un alt fier de călcat, astfel procesul călcatului era neîntrerupt. Deasupra cuptorului era un loc special unde se ținea un vas cu apă. Prin urmare, cuptorul era multifuncțional, el încălzea fiarele de călcat, încăperea în care se afla, și fierbea în același timp apa pentru un ceai, atât de necesar lucrătorilor într-un atelier de croitorie. (fig. 9).

Se întâmpla ca fierul să fie prea fierbinte, atunci era nevoie de a-l răci puțin, iar meșterii lemnari din Basarabia au inventat un vas special pentru aceasta. Având cunoștințe în producerea de butoaie, ciubere, cofe etc., ei au inventat un vas din lemn de formă triunghiulară, asemeni fiarelor de călcat, care se umplea cu apă și servea în calitate de suport pentru răcirea fiarelor (fig. 10), totodată talpa umezită a fierului se ștergea mai ușor și mai bine de funingine, alte impurități nedorite²⁴, creând astfel condiții optime de călcat.

În muzeul din satul Văsieni, raionul Ialoveni, găsim o sobă de încălzit încăperea, datată cu anul 1891, care a aparținut boierului Petru Oganovici²⁵. Această sobă era folosită adeseori și pentru încălzirea fiarelor de călcat, ele fiind amplasate pe partea de sus a sobei, încălzindu-se direct de la flacăra²⁶ (fig. 11).

Fig. 9. Sobă de încălzit fiarele de călcat utilizată în atelierele de croitorie în sec. XIX²³.

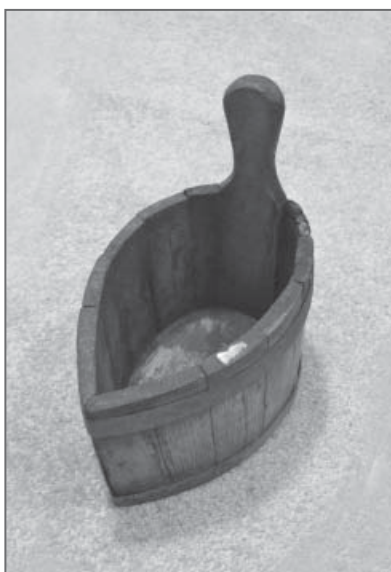

Fig. 10. Vas suport pentru răcirea fiarelor de călcat. Piesă de muzeu, s. Văsieni, raionul Ialoveni, începutul sec. XX.

Fig. 11. Sobă cu gaz lampant (cherosin) folosită la încălzirea încăperii în perioada primăvară-toamna. Piesă de muzeu, s. Văsieni, raionul Ialoveni, sec. XIX.

În general istoria fiarelor de călcat este strâns legată de istoria modei, iar dispozitivele de călcat au fost produse de-a lungul timpului ca răspuns la necesitatea de a călca haine specifice stilului la modă la momentul dat în întreaga lume. Progresele în tehnologia de fabricație a generat o evoluție însemnată și variată de fiare de călcat, manifestându-se atât prin formă, cât și prin felul de a se încălzi. Cele mai vechi metode de încălzire a fierului de călcat au fost încălzirea direct la foc, apoi cea cu cărbune, cu gaz, iar ulterior cu energie electrică.

Dezvoltarea continuă a confecțiilor a generat apariția diferitor modele de fiare de călcat – de la cele simple până la cele speciale pentru pălării, căciuli, pentru dantelă și manșete etc. Fiarele speciale pentru netezirea dantelei, manșetelor, gulerașelor sunt mai puțin cunoscute la noi, dar aceasta nu înseamnă că n-au avut răspândire aici. Este vorba despre *fiare de călcat numite „Kabyles”* – ele erau mici, aveau un mâner lung și se asemănau mai curând cu o lopățiță. Acestea se foloseau la netezirea mânecii, dantelei, pliurilor, la pălării și alte părți de îmbrăcăminte cu acces dificil. Apărute în Franța, ele s-au răspândit destul de rapid în toată lumea unde erau croitorii, în acest sens Moldova nu face excepție (fig. 12 a, b, c).

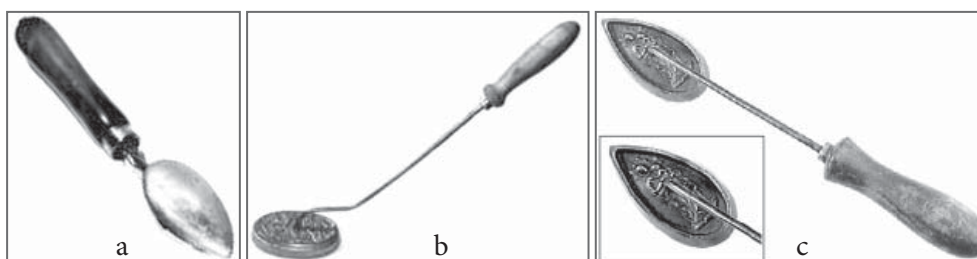

Fig. 12. a, b, c. Fiare de călcat Kabyles²⁷.

Meșterii croitori din Basarabia utilizau cel mai des dispozitive specifice, autohtone, confecționate din lemn, ele fiind folosite la călcatul manșetelor, gulerașelor de la cămașă, etc. Vedeți mai jos un astfel de dispozitiv, asemănător cu o ciupercă folosit de croitorii din s. Văsieni la netezirea manșetelor scrobite²⁸ (fig. 13).

O răspândire largă în Basarabia au avut-o și fiarele de călcat cu horn, care se încălzeau cu cărbune, mangal. Ele aveau un horn special pentru evacuarea fumului, gazelor, ceea ce asigura încălzirea mai bună a fierului (fig. 14).

Fierul de călcat cu caneluri, originar din America (1860), este cel mai interesant și cel mai vechi tip de fier de presat inventat vreodată, fiind proiectat pentru fixarea, încrețirea și presarea în pliuri mici pânza scrobită. Aceste fiare de călcat erau utilizate pentru gulere, manșete, etc. Figura alăturată reprezintă un fier de călcat cu caneluri – se opera manual prin intermediul unei manivele care plisa țesătura trasă între cele două role canelate, vezi (fig. 15).

Fig. 13. Dispozitiv ajutător la călcarea manșetelor și gulerașelor. Piesă de patrimoniu, începutul sec. XIX. Muzeul s. Văsieni, raionul Ialoveni.

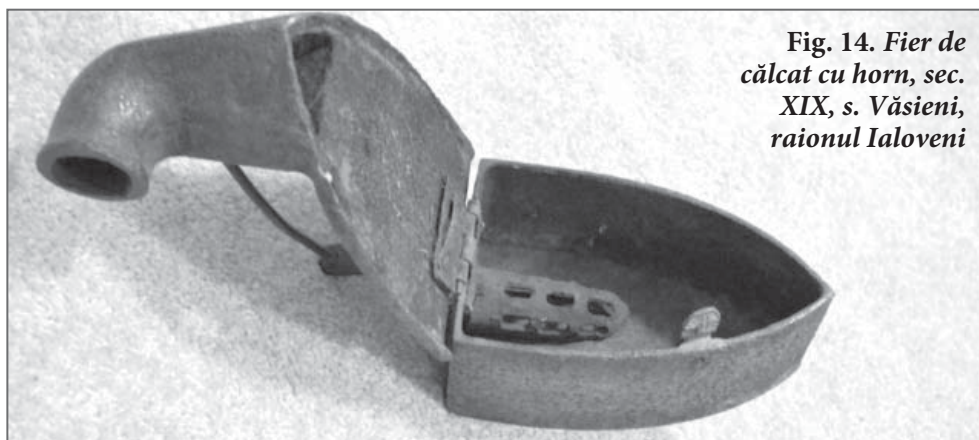

Fig. 14. Fier de călcat cu horn, sec. XIX, s. Văsieni, raionul Ialoveni

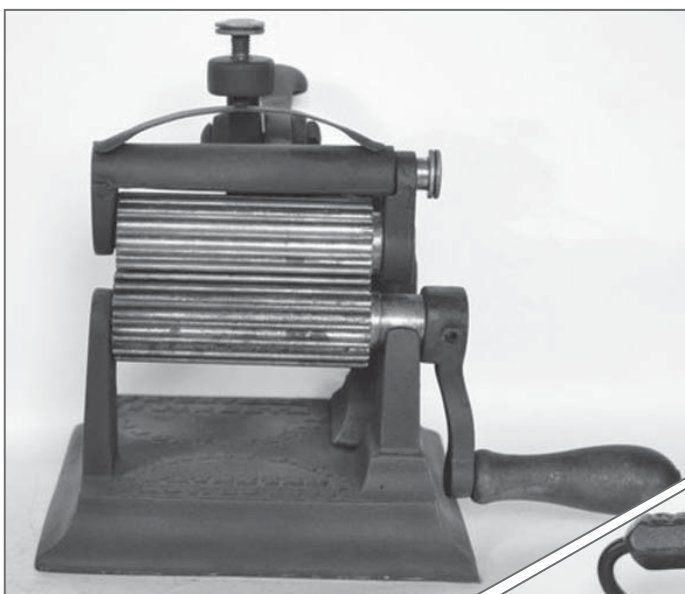

Fig. 15. Fier de călcat cu caneluri²⁹.

Fig. 16. Fierul de călcat cu caneluri Rocker & Roller³⁰.

Fierul de călcat cu caneluri Rocker & Roller, inventat de McClure, a fost cel mai răspândit tip de fiare din această categorie. Acest fier de călcat, în stil rock se opera manual: jumătatea superioară a fierului trecea peste jumătatea de jos având țesătura între cele două părți. Reproducem imaginea acestui fier, care cu certitudine a existat în spațiul nostru, în speranța de a sensibiliza cititorul, muzeograful, etnograful, colecționarii interesați pentru a le recunoaște în cazul în care le vor întâlni. Ele, ar completa perfect colecția muzeală, deja existentă.

Fierul de călcat este cunoscut astăzi ca un răspândit produs de colecție, ce stă la baza a numeroase congrese de prezentare, unde se reunesc colecționari de pretutindeni. În anul 2012 Sinaia a găzduit în premieră pentru România cel de-al 14-lea Congres Internațional al Colecționarilor de Fiare de Călcat. Cu această ocazie Romfilatelia a emis mărci poștale „Fiare de călcat (II) – Colecții românești”, alcătuită din 6 timbre – cu valoarea nominală de 0,80 lei, 1,00 lei, 1,20 lei, 1,60 lei, 5,00 lei și 14,50 lei³¹.

În concluzie, *măngălăul*, vechi instrument tradițional de netezit pânza, confecționat de meșterii lemnari, utilizat pe larg în secolele XVIII-XX în gospodăria tradițională, trecut în istorie odată cu apariția noilor ustensile de călcat, merită să fie cunoscut de generația în creștere, pentru că el este expresia inteligenței și creativității populare, dar și o dovadă a igienei, deseori contestată în scrierile de epocă. Așa cum am mai spus, măngălăul și-a pus amprenta pe noile instalații de călcat. Regăsim atât sucitorul,

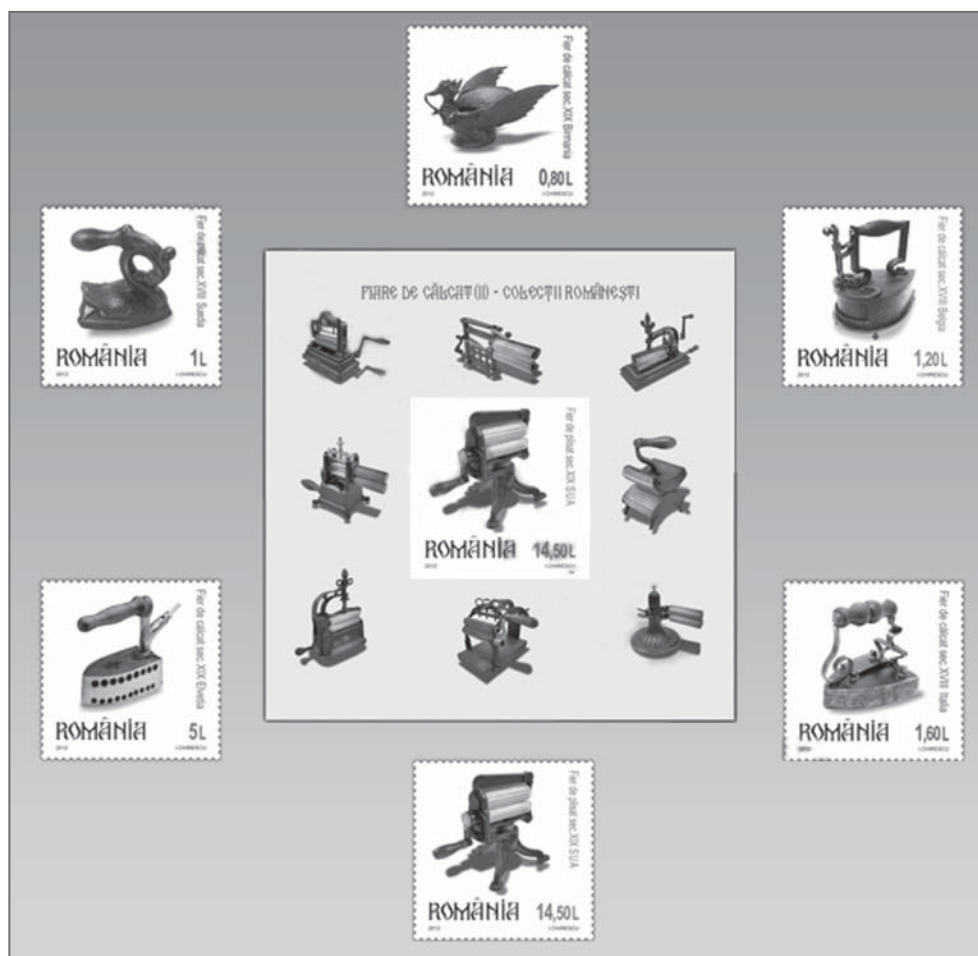

Fig. 17. Mărci poștale „Fiare de călcat (II) – Colecții românești”

cât și partea zimțată a mângălăului la fierul de călcat cu caneluri. Totodată putem spune că mângălăul a impulsionat producerea de mese-placă de frecat rufe, numită în popor și scândură pentru rufe, cunoscută și utilizată pe larg în spațiul ex-sovietic.

În fine, așa cum menționa academicianul Simion Mehedinți la 1920, evoluția omenirii este în strânsă legătură cu evoluția uneltelor de muncă: “... fără unelte, omul ar trăi și azi în lanțul de fier al instinctului... Acela care vrea să-și dea seama științific despre elementele civilizației unui popor și să încerce a-l caracteriza ca o variantă a omenirii, trebuie să culegă cu cea mai mare îngrijire toate uneltele sale și anume în exemplare autentice, care să poarte semnul muncii... Pentru că e o strânsă corelație nu numai între unealtă și munca respectivă, ci și între unealtă și alte manifestări ale vieții materiale și morale a unui popor”³². Altfel spus, importanța cunoașterii uneltelor de muncă, inclusiv a mângălăului, rezidă în cunoașterea propriu zisă a istoriei și civilizației. MNEIN în acest sens, pune la dispoziția celor interesați patrimoniul său, oferind tuturor posibilitatea cunoașterii și recreării.

Fig. 18. Fiare de călcat pentru pălării, sec. XIX-XX.³³

Fig. 19. Fier de călcat, sec. XIX, piese de patrimoniu, s. Văsieni

Fig. 20. Fier de călcat cu cocos, sec. XIX. Piesă de patrimoniu.

Fig. 21. Fier de călcat cu coarne de berbec, sec. XX s. Văsieni³⁴.

Summary

“MANGALĂUL”, AN OLD TOOL FOR SMOOTHING TISSUES – FORERUNNER OF THE FLATIRON This article brings to light people’s creativity and intelligence regarding traditional work tools, and focuses on the “măngălău”, which is the archaic version of the flatiron. It valorizes the heritage pieces from the National Museum of Ethnography and Natural History and from other local museums concerning the evolution of flatirons.

The information and images included in this article will help to raise awareness among ethnographers, museologists and collectors, will help them identify objects that are related to the archaic flatirons used in the area between the Dniester and Prut rivers, in order to complete the museum collections.

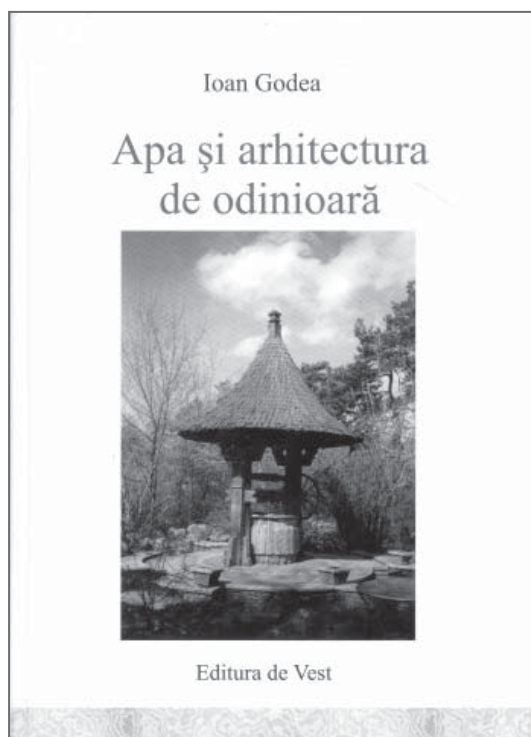
Key words: “măngălău” (archetype of the flatiron), rolling pin, “bătălău”, “mai de pânză” (tools for ironing tissues), board for making smooth, “bighilău”, flatiron with hot embers, flat iron with funnel, flatiron with grooves, “Kabyles”.

Note și referințe bibliografice

- ¹ **Dicționarul Explicativ al limbii române**. București, 1996; <http://dexonline.ro/>.
- ² Marturii studențești.
- ³ *Idem*.
- ⁴ Inf. NĂSTASE Anica, 69 ani, s. Mândrești, raionul Telenești.
- ⁵ **Dicționarul limbii române moderne**. București, 1958. – P. 485.
- ⁶ GODEA Ioan. – **Dicționar etnologic român**. București, 2007. – P. 451, 464.
- ⁷ **Arhiva MNEIN**, inventar nr. 28724-2.
- ⁸ Inf. NĂSTASE Anica, 69 ani, s. Mândrești, raionul Telenești.
- ⁹ Inf. TABUICA Raisa, custode-șef MNEIN.
- ¹⁰ NICULIȚA-VORONCA Elena. – **Datinile și credințele poporului român**. Vol. II. Iași, 1998. – P. 407
- ¹¹ Inf. MALENCHEA Maria, 70 ani, s. Horodiște, raionul Rezina.
- ¹² NANU Adina. – **Artă, stil, costum**. București, 2007. – P. 23.
- ¹³ POSTICĂ Gh. – **Civilizația medievală timpurie din spațiul Pruto-nistean (secolele V-XIII)**. Editura Academiei Române, București, 2007. – P.171-172; RIKMAN Em. – **Этническая история населения Поднепровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры**. Москва, 1975. – С. 190
- ¹⁴ ȘCIUKIN Anatol, colecție personală, Rusia.
- ¹⁵ Foto Nicole HANOT, Franța, Muzeul fiarelor de călcat.
- ¹⁶ *Idem*.
- ¹⁷ *Idem*.
- ¹⁸ <http://dexonline.ro/>
- ¹⁹ STOICA Georgeta, PETRESCU Paul. – **Dicționar de Artă Populară**. București, 1997. – P. 460
- ²⁰ **Arhiva MNEIN**, inventar nr. 18925; 18803.
- ²¹ **Arhiva MNEIN**, inventar nr. 19752.
- ²² EREMIA Anatol. – *Cahulul în timp și spațiu // Limba Română*. Nr.11-12, 2006. – P. 80-81; <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1478>
- ²³ Colecție personală, Anatol Șciukin, Rusia.
- ²⁴ Inf. CANDU Sergiu, directorul muzeului satului Văsieni, raionul Ialoveni.
- ²⁵ *Idem*.
- ²⁶ *Idem*.
- ²⁷ Foto Nicole HANOT, Franța, Muzeul fiarelor de călcat.
- ²⁸ Inf. CANDU Sergiu, directorul muzeului satului Văsieni, raionul Ialoveni.
- ²⁹ Colecție personală, Andrei Sârovoi, Rusia.
- ³⁰ *Idem*.
- ³¹ http://www.timisoaraexpress.ro/documentar/filatelie-cu-fiare-de-calcat_5977#!prettyPhoto/0/
- ³² MEHEDIȚI Simion. – **Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale**. București, 1920. – P. 27.
- ³³ Primele două din fontă se încălzeau direct de la sursă. Al treilea – din bronz nichelat, gol pe interior, se încălzea cu gaz. Ultimul din foaie de alamă nichelat fin – se încălzea în apă clocotită.
- ³⁴ Toate pozele obiectelor de patrimoniu din muzeul satului Văsieni sunt executate de către Sergiu Candu, directorul muzeului. Pe această cale îi aducem mulțumirile noastre.

Cercetător științific-coordonator,
Secția Etnografie, MNEIN

❁❁❁❁❁❁
RECENZII
ȘI PREZENTĂRI DE CARTE
❁❁❁❁❁❁

Ioan Godea
APA ȘI ARHITECTURA
DE ODINIOARĂ.
 Editura de Vest. Timișoara,
 2013. 253 p.

În conceptele filozofice apa a fost și este unul dintre cele patru elemente din care s-a clădit lumea. În miturile cosmogonice stră-române elementul apei este omniprezent, la fel ca în mitologiile tuturor popoarelor arhaice ale lumii. Prezența și simbolistica apei în tradițiile, basmele și spiritualitatea românească este surprinzătoare prin definiție, plină de semnificații și personaje proprii din panteonul credințelor populare autohtone.

Pentru români, indiferent de provincia unde trăiau sau de perioada istorică, apa a fost un simbol al materiei prime, al curățeniei și

castității, al stihilor regenerării și purificării, și chiar al izvorului vieții. Apa pentru strămoșii noștri era un prețuit simbol ambivalent, o substanță și o esență primordială din care iau naștere toate cele văzute. Și în care acestea revin prin regresivitate și dizolvare. Bunăoară, să nu uităm de multitudinea basmelor și poveștilor, care ne vorbesc despre Apa Vie și Apa Moartă.

Anumite fântâni, izvoare, cursuri de apă erauenerate și lângă ele se organizau ceremonii religioase și rituri de trecere. Apa curată a acestor surse era colectată în vase diverse, întotdeauna înainte de răsăritul soarelui și era considerată așa zis-a „apă neînceptută”, folosită în toate ritualurile de purificare, de vindecare a bolilor și de izgonire a duhurilor rele.

Din cele mai vechi timpuri oamenii s-au învățat să dobândească apă, să o păstreze și să o venereze. Importanța apei în viața omului și-a găsit expresie în creația populară. Apa a fost cântată, pictată, epigramată, și mai puțin s-a vorbit despre arhitectura legată de ape. Cartea lui IOAN GODEA, *Apa și arhitectura de odinioară* vine să acopere acest segment dezgolit, să pună în valoare cunoștințele oamenilor privind dobândirea apei potabile, construcția fântânilor, filtrarea și păstrarea ei.

Godea Ioan, prof. univ. dr., etnolog și muzeolog de renume european, director al diferitelor muzee, autor al multiplelor lucrări, cum ar fi *Arhitectura la români. De la obârșii la Cozia*, Editura Primuc, Oradea, 2007; *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Editura Meridiane, București, 1996; *Dicționar etnologic român*, Editura Etnologică, București, 2007, ș. a., vine să ne bucure cu o nouă lucrare – *Apa și*

arhitectura de odinioară, cel mai recent volum semnat de domnia sa, rod al multor ani de trudă prin biblioteci și arhive, publice și private, din țară și din străinătate. **Apa și arhitectura de odinioară** este o frescă a construcțiilor arhitecturale în legătură cu apa în serviciul omului, o frescă a fântânilor, apeductelor antice, havuzurilor, turnurilor de apă, instalațiilor hidraulice vechi, oboare, lave, zătoane, garduri și cotețe de pescuit, calde și feredeie, răspândite în spațiul românesc și care prin valoarea lor tehnică și monumentală ies din comun.

Lucrarea este concepută sub forma unui studiu istorico-etnologic și arhitectural. Ea cuprinde, pe de o parte, coordonatele geografice, istorice și etnografice ale obiectului descris, pe de altă parte, sunt detaliat descrise construcțiile, tehnici și tehnologii folosite cândva, sunt grafic reconstituite în baza documentelor, diverse sisteme de funcționare a instalațiilor de apă.

În credințele populare izvorul ieșit din pântecul pământului era considerat sacru, având calitatea de a purifica și de a fertiliza. În tradițiile carpato-balcanice riturile și credințele precreeștine și creștine, apa trebuia purificată și sacralizată la începutul fiecărui ciclu calendaristic și agro-pastoral, prin rituri religioase, la care participa întreaga comunitate socială, tradițională. Adeseori fântânile erau însoțite de sculpturi „înzestrate” cu puteri magice, cum ar fi „Fântâna cu cai” (p. 12), monument de arhitectură rurală, caii având rolul să apere apa de duhurile rele.

Pentru interpretarea fenomenelor etnologice legate de apă, autorul recurge la studii de teren, observații, interviuri, anchete, dar și studii publicate. Astfel cititorul va găsi o listă impunătoare de lucrări care au fost consultate de către autor la scrierea studiului de față, va face cunoștință cu arhitectura de odinioară în legătură cu apa, va cunoaște tehnici și tehnologii date uitării. Iar fotografiile, schemele grafice îi va ajuta pe cei interesați de pescuitul tradițional să construiască oboare, cotețe, leasă de pescuit cum se făcea cândva.

Lucrarea este susținută de o serie de documente, fotografii, proverbe, poezii, expresii celebre, obiceiuri și tradiții românești legate de apă, care fac cartea să fie și mai interesantă. Impresionează povestea fântânilor lui Brâncuși, care așa și n-au fost înălțate (p. 54). Demersul științific al cărții scoate în evidență necesitatea abordării arhitecturii tradiționale în legătură cu apa (și, implicit, a așezărilor și gospodăriilor), pornind de la cunoașterea cadrului natural. În toată complexitatea componentelor și raporturilor cu alte elemente culturale, arhitectura instalațiilor hidraulice, fântânilor, cișmelelor, evoluează odată cu dezvoltarea tehnologică. Totodată ea păstrează elementul arhitectonic tradițional care mai poate fi văzut astăzi.

În capitolul *Apa de băut* autorul pune în valoare cunoștințele seculare ale poporului român, privind filtrarea apei printr-un vas de calcar (p. 5), tehnică folosită și astăzi. Sunt detaliat descrise fântânile cu bazin de acumulare, modul de captare a apei pentru fântâna cu apă de ploaie. La capitolul *Fântâni, cișmele, havuzuri și apeducte* autorul prezintă o mulțime de curiozități, cum ar fi o fântână bizantină „secretă” din secolul al VI-lea, descoperită la Suceava, fântâni medievale, fântâni din secolele XIX-XX, cu cumpene, cu roată, cu izvor de apă minerală, cu manej. Este vorba despre fântânile cu manej din Voivodina (Serbia). N-au rămas fără atenție nici apeductele

romane din spațiul românesc, cum ar fi cel de la Histria, jud. Constanța, apoi cel de la Iași, de la Reșița. La fel, găsim informații despre turnurile de apă, inclusiv cel de la Chișinău, cișmelele cu o arhitectură variată din diferite zone ale României dar și din Moldova, etc.

Capitolul *Poduri* cuprinde o variată informație privind podurile de lemn, de lemn acoperite, podurile plutitoare, dar și podurile de piatră și cele metalice, celebrul Pod al lui Traian. Totodată cititorul va lua cunoștință de uneltele cu care se lucra în trecut, inclusiv va cunoaște terminologia de epocă, evident cu explicațiile de rigoare.

Capitolul *Arhitectura instalațiilor hidraulice vechi* relevă istoria morilor de apă de pe teritoriul României în general, dar și marea diversitate constructivă, arhitectonică și tehnică a acestor instalații hidraulice tradiționale. Morile cu făcaie (cu ciură sau „cu linguri”) care au o construcție simplă dar ingenioasă (p. 103), și care i-a inspirat pe G. Coșbuc, Octavian Goga ș. a. să scrie poezii dedicate *morii* (p. 109-110). Cititorul va cunoaște o varietate impunătoare de mori ce au existat cândva în spațiul românesc: cu cupe, cu admisie medie și cu palete, cu alvan, plutitoare, cu turbină, etc. Important, și apreciem efortul autorului de a prezenta reconstrucția grafică a diferitor instalații, ceea ce face posibilă reconstrucția lor după aceste scheme. Găsim aici reconstrucția grafică a sistemului de funcționare cu ajutorul unei roți hidraulice prevăzută cu bielă-manivelă (p. 192), oloinița hidraulică, proiectul de crivac hipo din evul mediu, etc.

În capitolul *Oboare, lave, zătoane, zăvoade, lese, garduri și cotețe de pescuit* este prezentată arhitectura variată, impresionantă, legată de pescuitul tradițional.

Din trestie și alte materiale avute la îndemână, oamenii locului au construit nesfârșite garduri, cotețe cu garduri întortocheate, o mulțime de amenajări cu denumiri foarte diferite, necunoscute, pe care autorul le pune în valoare.

În categoria „*bunătăților pământului*”, autorul se referă la apele minerale de tot felul, ca și cele termale și mezotermale, carbo-gazoase, care au constituit dintotdeauna motive de preocupare pentru om. Oamenii au construit și dezvoltat băi de sănătate botezate cu nume mitologice, cum ar fi *Băile Herculane*. Mai târziu apar băile *turcești*, *băi domnești* etc., cititorul va afla despre ele în ultimul capitol al lucrării.

Materialul ilustrativ vine să susțină aserțiunea autorului, să completeze și să vizualizeze informația inclusă în carte, elemente ce reînvie istoria de demult a localităților deținătoare de astfel de relicve, și care, sperăm, să fie cu atât mai plăcută cititorilor.

Fără a fi o carte de popularizare, dimpotrivă, marcând un efort documentar, bibliografic, *Apa și arhitectura de odinioară* are drept țintă atât specialistul în etnologie, istorie, istoria culturii, a arhitecturii ș.a., dar și publicul dornic de a-și îmbogăți universul spiritual. Și, indiferent de apartenență, publicul cititor are ce găsi aici: textul, rigoarea științifică, dar și accesibilitatea limbajului, maniera pedagogică de prezentare, toate acestea fac din respectivul volum un excelent compendiu.

Dr. Elena Șișcanu,
cercetător științific coordonator, MNEIN

Petru Caraman
CONCEPTUL FRUMUSEȚII
UMANE REFLECTAT ÎN
ANTROPONIMIE LA ROMÂNI ȘI
ÎN SUD-ESTUL EUROPEI
 Ediție îngrijită, indice și
 bibliografie de S. Ciubotaru;
 introducere de I. H. Ciubotaru. Iași,
 Editura Universității „Alexandru
 Ioan Cuza”, 2011, 770 p.

Prezenta ediție cuprinde ultima scriere de proporții, rămasă în manuscris, a remarcabilului folclorist, filolog și slavist Petru Caraman (1898-1980). Antroponimia din sud-estul Europei, în evoluția și semantica sa, l-a preocupat pe savant de-a lungul întregii vieți. Pasiunea pentru acest domeniu pornește din anii de doctorat (în Polonia, 1925-1928) și s-a materializat

în câteva cursuri facultative, ținute la Universitatea din Iași. Vitregiile războiului, apoi înlăturarea abuzivă a cărturarului din mediile academice, l-au împiedicat să publice lucrarea. Fidel vocației de cercetător, Caraman a continuat, totuși, să adune noi materiale și să dezvolte subiectul. Judecând după conținutul volumului de față, P. Caraman nu-și încheiase proiectul programat. Studiind antroponimia românească, savantul pune în valoare *dimensiunea magicului* în cultura populară, postulat fundamental pe care îl vom regăsi și în alte opere ale sale (despre colindat, descolindat, toiagul colindătorilor, tatuaj etc.). În cadrul subiectului dat, P. Caraman își manifestă solida pregătire de filolog și slavist, înclinația spre investigații comparative în ariile culturale învecinate cu spațiul românesc. Conținutul, erudiția, impresionantul aparat științific al lucrării dovedesc vitalitatea creatoare a autorului, în pofida destinului amar care l-a urmărit decenii la rând. După cum remarcă Ion H. Ciubotaru, discipol și biograf al savantului, „ultima sa carte nu este doar o lucrare științifică de primă însemnătate, ci și un imn de slavă închinat frumuseții umane, bucuriei de a trăi” (p. 11).

Monografia lui Petru Caraman are în obiectiv numele personale (alias nume de botez, prenume), însemne ale identității care depășesc prin vechime numele de familie (în mediul rural, acestea s-au generalizat abia în sec. XIX, pe cale administrativă). Aspirația spre frumusețe, prezentă în fiecare creație populară, se regăsește și în antroponimia românească. Valorificând un repertoriu bogat de surse, P. Caraman demonstrează că, în trecut, se bucurau de mare popularitate antroponimele având la rădăcină cuvintele *Frumosul/Frumoasa, Mândrul/Mândra, Drăguțul/Drăguța, Mirea, Zâna* ș.a. Nume de familie și chiar toponime, hidronime din România se inspiră

din asemenea prenume. Pornind de la valoarea estetică a lexemelor, mentalitatea tradițională a încercat să extrapoleze semantica lor asupra purtătorilor numelui: „orice prenume fără excepție este, pe plan lingvistic, un element augural, care [...] decide soarta pruncului denumit prin el” (p. 33). În spatele acestor apelative semnificative, subzista „credința că individul purtător este sau că va deveni în ceasul vieții sale ceea ce exprimă numele pe care-l poartă” (p. 31). Dimensiunea magic-augurală a numelui este confirmată de ritualurile de schimbare a numelui, în cazul copiilor firavi sau bolnavi. Se credea că spiritele malefice îi vor ocoli pe acei botezați *Lupu/Lupa*, *Ursu/Ursula*. Variate genuri folclorice sugerează că, în societatea tradițională, idealul farmecului uman (al celui feminin, în special) era investit cu valoare supremă. Conceptul frumuseții devine, astfel, unul dintre elementele definitorii ale individualității etnice românești. Teoria lui P. Caraman întregeste, din perspectivă etnolingvistică, reflecțiile lui Constantin Noica din ciclurile de eseuri *Creație și frumos în rostirea românească* (1973), *Sentimentul românesc al ființei* (1978) ș.a. Fenomene similare caracterizează însă și antroponimia balcanică (la slavii de sud, la greci), subiectul celei de-a doua părți a volumului. Autorul subliniază, în consecință, că studiul antroponimiei relevă „uimitoare afinități, care-i leagă fratern pe oamenii de pretutindeni” (p. 32).

Valențele socio-culturale ale numelor de persoană deschid noi perspective de cercetare în diferite domenii. Bunăoară, mai mulți suverani din Evul Mediu au rămas în istorie cu nume măgulitoare: Philippe le Bel (Franța), Felipe el Bello (Spania), Kalopetru și Kaloian/ Ioan cel Frumos (Bulgaria), Radu cel Frumos (Țara Românească). Puțini însă știu că lexemul *Mușat*, nume dinastic în Moldova medievală, derivă din *frumoșăt*, la origini, „epitet favorit cu care erau dezmiertați pruncii și care ajunge cu timpul să fie utilizat deseori și ca nume de botez” (p. 155). Deși astăzi a dispărut din uz în dialectul dacoroman, adjectivul *mușat* e atestat, în perioada interbelică, la macedoromâni și istroromâni.

Analizând acte din sec. XIV-XVI, Petru Caraman conchide că la nordul Dunării numele *Mușat(a)* (echivalentul lui *Frumosul/Frumoasa*) cunoscuse o largă răspândire în toate păturile sociale. Domnul Moldovei, Petru I Mușat (1375-1391), își datorează supranumele unei lecturi eronate a textului slavon din *Letopisețul anonim al Moldovei* (și din redacțiile sale ulterioare). Traducerea corectă este „Petru Voievod, fiul Mușatei”, adică al Margaretei Mușata, doamnă a Țării Moldovei. Reieșind din mențiunile documentare și din realitățile etnografice, P. Caraman presupune că apelativul dublu Margareta Mușata aparținea unei străine (Margarita) care s-a convertit la ortodoxie, adoptând un nume nou din tradiția țării (Mușata), sau unei românce (Mușata) care, trecând la catolicism, a luat numele latin Margarita. Cercetătorul înclină spre a doua versiune, deoarece nu crede că o străină ar fi reușit să aleagă numele Mușata, „atât de specific românesc, având aderențe intime cu substratul apelativ al fondului lexical latin” (p. 226). Faptul că Petru I prelua, în titulatura oficială, numele mamei, denotă că Margareta Mușata fusese o vreme regentă la tronul Moldovei. În opinia lui P. Caraman, sintagma controversată „dinastia Mușatinilor” sau „Mușatinii” (formulată abia de istoricii moderni) află justificare în tradiția istorico-documentară a țării. „Din moment ce doamna Mușata a fost mama a trei domni, care erau denumiți de popor cu supranumele metronimic „al Mușatei” – în formă slavonă „Mușatin” – iar acest

supranume s-a perpetuat din generație în generație, creând un uz tradițional [...] dinastia Mușatinilor este impusă în primul rând prin puterea tradiției îndelungate, care a popularizat-o” (p. 240).

Analiza antroponimelor românești și slave prilejuiește noi reconstituiri surprinzătoare. Autorul identifică substratul tradiției despre Bucur Ciobanul, legendarul întemeietor al Bucureștilor. În trecut, epitetul *Bucur/Bucura* semnifică frumusețe fizică, mai târziu evoluând semantic spre a denumi o emoție (bucuria provocată de un chip frumos). Numele *Bucur/Bucura* se utiliza mai ales în comunitățile pastorale care, în peregrinările cu turmele, au contribuit la răspândirea acestui lexem. Astfel, atestăm toponimul *Bukurišt* în Albania, *Bukarišta*, *Bukeriša* în vestul Carpaților Apuseni, până în regiunea Moraviei.

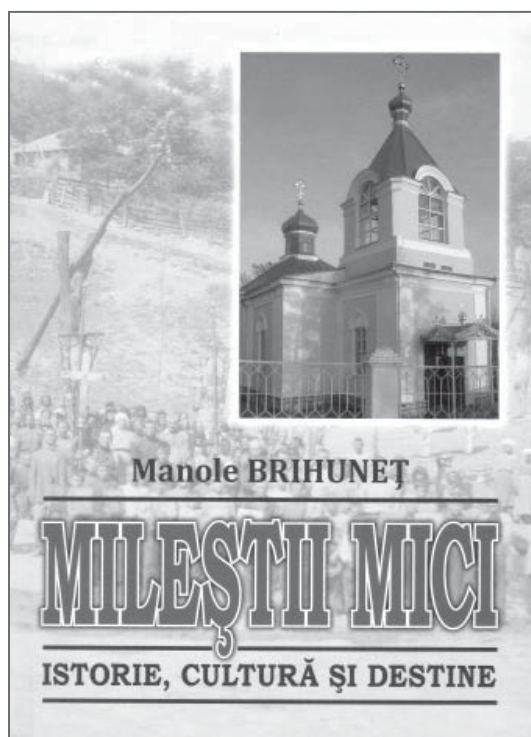
Bun cunoscător al limbilor slave, P. Caraman argumentează, în baza unui studiu filologic amănunțit, că denumirile respective se datorează migrației unor grupuri ale populației românești în afara spațiului carpato-danubian. Dintre lexemele împrumutate de români din limba slavonă, autorul consacră un capitol aparte numelor cu rădăcina *cmпоў-* (de la care provin Stroici, Stroie, Stroiescu ș.a.). Savantul remarcă valoarea patrimoniului lingvistic românesc, care a conservat forme lexicale dispărute la popoarele vecine. „Împrumutând de la slavi prenumele cu tema *cmпоў-*, pe când acestea erau la modă, vechii români au continuat timp îndelungat după aceea să arate o deosebită preferință pentru ele, deși slavii aproape încetaseră de a le mai cultiva” (p. 687).

Investigația lui Petru Caraman are la bază un număr impunător de surse documentare și folclorice, dicționare ale dialectelor românești sud-dunărene și ale limbilor slave, lexicoane de limbă maghiară și turcă. Autorul citează izvoare valoroase, mai puțin cunoscute, cum ar fi pomelnicul de la Vâltori, scris pe lemnul unei icoane (astăzi pierdut), pomelnicul versificat, „cu aspect de anale”, al mitropolitului Dosoftei (editat sub titlul *Molităvnic de-nțăles*, Iași, 1681). Este greu de imaginat cum a reușit să sintetizeze acest material vast (lucrând și asupra altor subiecte), fără a fi angajat într-o instituție academică, fiind persecutat de securitate...

Concepută mai bine de jumătate de veac în urmă, monografia lui P. Caraman posedă, în momentul publicării, o remarcabilă actualitate. Pornind de la datele folclorice și lingvistice, savantul reconstituie coordonate esențiale ale spiritualității arhaice românești. În același timp argumentează rolul creator și de mediere culturală al românilor între popoarele Europei de Est. Concepțiile profesorului P. Caraman se înscriu organic în studiul structurilor antropologice și al mentalităților, de largă rezonanță în prezent. Cercetătorul propune o incursiune în substratul arhaic, anonim, din care s-au alimentat marile creații ale umanității (între proiectele sale nefinisate, se numără *Aeronautica de-a lungul vremii. De la conceptul fantastico-utopic la realizare*). Învățatul reconstituie, cu erudiție și pătrundere, credințe, cutume, termeni de amplă circulație în trecut, reflexele cărora mai dăinuie în societatea modernă.

Marginalizată pe parcursul vieții autorului, opera lui Petru Caraman, publicată astăzi prin grija soților Ion și Silvia Ciubotaru, devine indispensabilă oricărui cercetător al științelor umaniste.

Andrei PROHIN,
cercetător științific stagiar, Secția Etnografie, MNEIN

**Manole Brihuneț
MONOGRAFIA SATULUI
MILEȘTII MICI:
O APARIȚIE EDITORIALĂ
DEMULT AȘTEPTATĂ
Chișinău, Tipografia Centrală,
2013, 576 p. + il.:**

Se zice că „vârsta omului nu se măsoară cu anii”. E un adevăr în sensul acestor cuvinte, deoarece omul trăiește pe pământ ca să sfințească locul, să săvârșească fapte mari și să lase urme în urma sa...

De câteva sute de ani, trăiește pe această întinerită palmă terestră un sat pe nume vestit nu numai în întreaga Republică, dar și peste hotarele ei – Mileștii Mici. Este o localitate cu obiceiuri și datini strămoșești, cu deosebite tradiții de muncă și de comportament, unde nimic nu se face

la întâmplare; o localitate cu un bogat conținut istoric, care prezintă un interes deosebit pentru cercetători și care, la rândul său, se aștepta scris cine știe de când.

Ne doream demult cu toții să avem o istorie „încrustată” a satului natal, care să răspundă tuturor întrebărilor contradictorii ce ne frământă pe noi – mileștenii. Era și firesc să cunoaștem de unde venim, cine suntem și încotro mergem.

O asemenea monografie a satului ne-a fost adusă în dar de parohul bisericii cu hramul Sf. Nicolae, prot. mitr. Manole Brihuneț. Cartea semnată de pr. Manole Brihuneț „Mileștii Mici: istorie, cultură și destine” a fost lansată la 24 octombrie 2013, fiind un adevărat „omagiul celor care au fost, celor care sunt și celor care vin după noi”. Bucuria și mândria care ne-a copleșit la vederea acestei monografii sunt de nedescris, și pot fi înțelese doar de cei, care au scris sau au citit istoria satului lor de baștină. Un text ușor și accesibil, lecturabil, care te provoacă să mergi mai departe, să citești nu numai disciplina explorată în cercetare (economie, educație sau folclor), dar toate compartimentele bine lucrate și cântărite, axate pe abordarea complexă a tuturor domeniilor vieții. Lucrarea este bine structurată, bazată pe un vast suport sursologic, fiind introduse în circuitul științific numeroase date privind atestarea localității, hotarele moșiei, personalități de referință născute la Mileștii Mici, care activează pentru afirmarea și promovarea imaginii pozitive a localității.

Pentru a descrie procesele și evenimentele la care au fost actori nemijlociți mileștenii noștri, autorul apelează la documentele din Arhiva Națională a Republicii Moldova, Arhiva Organizațiilor social-politice a Republicii Moldova, Arhiva Raională Ialoveni, arhiva personală și memoria orală, numeroasele amintiri ale mileștenilor.

Exuberanța informațiilor documentare temeinic argumentate este completată de un vast material ilustrativ. Semnatarul cărții aduce numeroase hărți, imagini de epocă și contemporane, file din dosarele de arhivă, adunate scrupulos de mai bine două decenii și care transformă lucrarea într-un veritabil film documentar despre noi, mileștenii. În adevăr, suntem profund mișcați și emoționați atunci când citim despre străbunii noștri, despre părinții care au lucrat spre binele satului, dar și despre noi, tinerii care ne străduim prin muncă să ducem faima satului departe de hotarele republicii. Vrem să credem că prezenta monografie va face cunoscut satul Mileștii Mici nu numai grație Combinatului de Vin de Calitate „Mileștii Mici”, intrat în anul 2005 în Cartea Recordurilor Guinness prin renumitele galerii subterane și celebra „Colecție de Aur” a vinurilor. Satul va deveni cunoscut, căutat, vizitat pentru a vedea pitorescul peisajelor, Mina de piatră, de unde se extrăgea piatră pentru a ridica nu numai casele mileștenilor, dar și unele edificii din or. Chișinău. Pentru a pătrunde de atmosfera acelor ani când prin ulițele Mileștiului a cutreierat Mihail Bârcă, viitorul compozitor, recunoscut în lumea întreagă pentru activitatea sa prodigioasă, sătenii în semn de recunoștință denumind în cinstea lui Liceul Teoretic din localitate. A asista la o șezătoare tradițională, cu costume populare și cântece bătrânești. Pentru a veni la o slujbă religioasă la biserica Sf. Nicolae, păstorită din 1994 de către prot. mitr. Manole Brihuneț, protagonistul cărții despre satul cu care i-a fost dat să-și lege destinul. Biserica a devenit un adevărat stâlp al satului, conlucrând împreună cu administrația locală și cea raională, având o strânsă colaborare nu numai cu elevii care își fac studiile în liceul din localitate, dar și cu părinții și buneii lor.

Lecturând monografia satului Mileștii Mici, dorim să subliniem înalta ținută științifică a lucrării, concepția grafică reușită, în care s-au asociat echilibrat textele informaționale cu imaginile, hărțile și tabelele. Monografia a fost prefațată de către ÎPS Vladimir, Mitropolit al Chișinăului și al întregii Moldove; regretatul Nicolae Andronachi, mileșteanul, care în urma alegerilor din anul 2011 a ajuns să fie ales președinte al Consiliului Raional Ialoveni, dar care a pierdut lupta cu boala incurabilă; de primarul satului, Lilian Cârmanu și redactorul științific al volumului, dr. Liliana Condraticova.

Practic, nu au rămas domenii care să nu fie acoperite chiar și tangențial de către semnatarul cărții. Și cei mai pretențioși critici vor găsi în paginile cărții informații privind așezarea geografică a localității, clima, resursele naturale, sursele acvatice etc. Grație periegezelor întreprinse de parohul bisericii, s-a extins orizontul cunoașterii privind primele așezări umane în acest spațiu, vestigiile arheologice confirmând locuirea teritoriului din cele mai vechi timpuri. Autorul a reușit, prin studierea detaliată a dosarelor de arhivă, să stabilească hotarele moșiei, numele proprietarilor funciari, litigiile iscate în legătură cu o anume proprietate răzeșească, fapt care ne permite să cunoaștem cu precizie unde a fost localizat satul nostru. Un suport inestimabil în realizarea acestui capitol au constituit toponimele păstrate din bătrâni. Anume aceste toponime – Obreja, Fundul Văii, Valea Adrianei etc., ne conduc spre memoria băștinașilor care au păstrat din moși-strămoși vechile denumiri și care cu cea mai mare precizie permit determinarea hotarului moșiei sau gospodăriei, localizarea unui anumit punct arheologic etc.

În opinia noastră, sunt reușite compartimentele legate de administrația locală și evoluția ei pe parcursul anilor, fiind restabilite numele celor care au fost vornic de

Milești, staroste și primar, deputat, celor care administrează astăzi satul, dar care peste un anumit timp vor deveni la fel istorie. Astfel, prin intermediul acestei monografii, pr. Manole Brihuneț oferă un apreciabil instrument informațional, statistic și plastic celor, care vor veni după noi și vor realiza următoarele ediții ale cărții.

O reușită incontestabilă a autorului constituie capitolul privind economia satului, în paginile căruia au fost reflectate asemenea domenii de activitate ale omului precum Mina de Piatră, cu menționarea primilor zidari, pietrari care au lucrat la tăierea pietrei. S-a vorbit foarte mult și despre Combinatul de Vinuri de Calitate „Mileștii Mici”, producția Combinatului, premiile și diplomele câștigate în cadrul concursurilor naționale și internaționale de vinificație, subliniindu-se locul și rolul CVC „Mileștii Mici” în sistemul agroalimentar al republicii, implicit, în sectorul vitivinicol.

Sunt valoroase compartimentele monografiei, în care autorul s-a axat asupra evoluției domeniului educațional și cultural al satului. Au fost prezentate informații privind primele instituții de învățământ din localitate, numele dascălilor și învățătorilor, meritele profesorilor și liceenilor în cadrul concursurilor și festivalurilor. Merită toată considerațiunea noastră și capitolul privind elementele de etnografie și folclor – o mașină a timpului, care ne readuce în anii copilăriei, când mergeam cu colinda la buneii, se făcea horă în sat la Duminica Mare, se jucau nunțile tradiționale moldovenești. Ne dorim mult să credem că aceste datini și obiceiuri nu vor rămâne doar elemente de studiu ale etnografiei, dar vor fi respectate și de copiii noștri, care vor ști să le aplice, să le pună în valoare, să le păstreze pentru generațiile care vor promova în continuare imaginea și bunul nume al satului.

Adânci plecaciuni în fața autorului pentru compartimentul foarte reușit al istoriei bisericii din localitate – o adevărată monografie a lăcașului sfânt, asupra căreia să sperăm, că autorul va reveni, cu o lucrare separată. Suntem mândri că avem o biserică veche, că ne cunoaștem toți preoții, dascălii, epitropii bisericii de la primele mențiuni până-n zilele noastre, ne știm odoarele prețioase, la care ținem foarte mult, ele constituind patrimoniul nostru bisericesc, parte integrantă a patrimoniului țării.

Discuțiile privind valoarea teoretică și aplicativă a monografiei semnate de pr. Manole Brihuneț pot fi purtate la nesfârșit. Fiecare nouă lectură a cărții oferă noi posibilități de cunoaștere, studiere a istoriei locale și naționale, de analiză a contribuției mileștenilor în dezvoltarea satului, raionului, țării. Este lucrarea care încununează rodul muncii timp de două decenii, dar care, vorba autorului, acumulează zi de zi noi informații privind următoarea ediție.

Așadar, unul din visele mărețe ale mileștenilor s-a împlinit. Fiind originară a acestui ținut, felicităm autorul cu această considerabilă realizare, subliniindu-i aportul inestimabil, care pentru prima dată în istoriografia națională a înmănuncheat sub o copertă toate domeniile vieții unui sat răzeșesc din centrul Moldovei – Mileștii Mici.

Fie ca generația actuală a acestei localități, precum și cele ce vor veni, să înțeleagă să-și aducă partea fiecăruia de contribuție, la desăvârșirea acestui colț splendid de țară, completându-i imaginea actuală, cu una strălucitoare, demnă trecutului, prezentului și viitorului.

Lucia CASTRAVEȚ,
Doctor, conferențiar universitar,
Prodecan, Facultatea de Științe Economice a USM

OMAGIERI

RAISA TABUICA

LA 65 DE ANI:

O VIAȚĂ DEDICATĂ MUZEOGRAFIEI

În mediul colaboratorilor de muzeu din Republica Moldova doamna Raisa Tabuică, custode-șef al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, are o prestanță aparte, determinată de contribuții esențiale.

Prima dintre ele poate fi numită a fidelității instituționale. Este printre pușinii angajați în sistem, având specialitatea de muzeograf înscrisă în diploma de licență. Prin anii 70 ai sec. XX Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova a pregătit un grup de specialiști muzeografi, între care a fost și dumneaei. Imediat după absolvirea facultății s-a angajat la muzeu, unde lucrează până în prezent. Sunt mai bine de 40 de ani de atunci.

Este importantă și contribuția dumneaei la dezvoltarea instituției. Prin anii '70 ai sec. XX, când Muzeul deservea mii

de vizitatori zilnic și ghizii erau cei mai solicitați, a lucrat ghid, apoi metodist și șef de secție, acordând totodată ajutor la organizarea muzeelor în teritoriu. A cunoscut treptat specificul instituției și a participat la afirmarea lui în istoria muzeologiei naționale.

De 30 de ani este custode-șef al Muzeului, funcție care, prin multiplele responsabilități aferente, implică cele mai multe dificultăți în domeniu. În virtutea vechiului sistem de gestionare și în imposibilitatea instituției de a distribui deocamdată gestionarea pe colecții de către mai mulți responsabili, are în custodie toate colecțiile muzeale. Amplasarea bunurilor culturale naționale în spațiile destinate păstrării patrimoniului, menținerea condițiilor propice pentru buna lor conservare, îngrijirea stării lor fizice, restaurarea, asigurarea mișcării bunurilor culturale pentru organizarea expozițiilor temporale, iar mai apoi reincluderea lor în locul de păstrare, împreună cu indicarea în acte a acestor etape – toate sunt partea vizibilă a activității custodelui-șef. Conduce Comisia de Patrimoniu și cea a Comisiei de Restaurare, asigurând legitimitatea intrării bunurilor în patrimoniul muzeal, supraveghind corectitudinea descrierii științifice a acestora și starea lor fizică.

Cercetează teme din domeniul muzeologiei, numismaticii, etnografiei. În rezultatul activității științifice a prezentat comunicări la sesiuni științifice, a publicat mai multe articole științifice și pliante ale expozițiilor. A susținut în fața colegilor din muzee, a cadrelor didactice și a studenților traininguri privind specificul activității muzeale, transmitând experiența către cei tineri.

De mai bine de 15 ani este responsabilă de etalarea unor expoziții de prestigiu, care însoțesc Sărbătorile „Aprindeți luminile” (24 decembrie), „Pascala”, la Paști, „Sună Tălăncuțele” la Sf. Dumitru, organizate împreună cu Uniunea Muzicienilor din Moldova la Compania Publică de Stat TeleRadio Moldova.

Funcția de custode-șef este corelată activității tuturor structurilor muzeale, solicită o mare capacitate de muncă și de comunicare. Ritmează această activitate deprinderea colectivului muzeal de a organiza săptămânal evenimente culturale, între care sunt și expoziții temporale. Identificarea obiectelor în depozitele de patrimoniu, îngrijirea lor pentru a avea o înfățișare exponibilă, transmiterea exponatelor către – și primirea lor de la Sectorul Expoziții, mențin o circulație intensă a pieselor de patrimoniu. În virtutea specificului funcțiilor sale își racordează activitatea la cea a specialiștilor din diferite structuri ale instituției, asigurând buna desfășurare a activității instituționale.

Doamna Raisa Tabuică are vocație pentru munca în muzeu. Anii dedicați cauzei muzeale și specificul activității i-au format competențe foarte valoroase. Colegii apreciază atât profesionalismul cât și devotamentul custodelui-șef, conștientizând faptul că reușitele muzeului se datorează în bună parte și doamnei Raisa Tabuică.

La acest ceas aniversar onorabil vă dorim, în spiritul celor mai bune tradiții, mulți ani sănătoși! Bucuria împlinirilor și fericirea trăirilor să vă însoțească mereu, stimată doamnă Raisa Tabuică!

Varvara BUZILĂ, secretar științific, MNEIN

❁❁❁❁❁❁
VIAȚA MUZEULUI
ÎN IMAGINI
❁❁❁❁❁❁

08.01.2013. Sărbătoarea Crăciunului la Mănăstirea Țigănești.

21.02.2013. Atelierul de confecționare a mărțișoarelor cu participarea studenților.

08.01.2013. Pe drumurile colindatului. Cercetătorii se întorc de la Mănăstirea Țigănești unde au sărbătorit Crăciunul.

6.03. 2013. Profesora universitar Zamfira Mihail din București (a treia din stânga), fiica preotului Paul Mihail, dăruiește muzeului un lăicer basarabean moștenit din familie.

06.03.2013. Profesorul universitar Vasile Șoimaru dăruiește Muzeului cărțile sale recent editate.

**03.04.2013.
Curățirea arborilor în Grădina Botanică a MNEIN.**

12.04.2013. Albina Corotcaja la standul Muzeului de la MoldExpo.

20.04.2013. Curățirea arborilor în Grădina Botanică a MNEIN.

16.04.2013. Tălănciștii după un spectacol muzical susținut în Muzeu.

22.04.2013. Master class la împletirea obiectelor din foi de porumb condus de meșterul popular Natalia Cangea.

22.04.2013. Copii apreciază lucrările din foi de porumb.

22.04.2013. Premiarea participanților la Expoziția obiectelor din fibre vegetale.

23.04.2013.
Atelierul de încondeiere a ouălor pascale-2013.

23.04.2013.
Ghidul Aurelia Nosatâi învață publicul a încondeia ouă în cadrul Atelierul de încondeiere a ouălor pascale.

27.04.2013. Documentarea obiceiului Lăzărelul practicat în Sâmbăta lui Lazăr de dinaintea Paștelui. Comuna Cășlița-Prut, raionul Cahul.

*27.04.2013. Copii din comuna Cășlița-Prut, raionul Cahul
au umblat cu Lăzărelul prin sat.*

28.04.2013. Spectacol muzical la inaugurarea Expoziției Pascala-2013.

06.05.2013. Vernisajul Expoziției pictorilor moderni din Ungaria.

06.05. 2013. De Sf. Gheorghe la stâna din Carpesti, raionul Leova.

06.05. 2013. Cuparea oilor, sau Măsuratul primului lapte de Sf. Gheorghe la Carpesti, raionul Leova.

06.05.2013. Darea oilor la strungă. Carpesti, raionul Leova.

18.05.2013. Participanții la spectacolul muzical din Ziua Internațională a Muzeelor.

15.05.2013. Actorul Mihai Fusu la Conferința „Cânepa noastră”.

18.05.2013. Muzeografii sărbătorești.

19.05.2013. Inaugurarea Zilei Internaționale a Muzeelor.

19.05.2013. Spectatori fideli ai programului din Noaptea Europeană a Muzeelor.

19.05.2013. Distracții în Noaptea Europeană a Muzeelor.

19.05.2013. Bucuria copiilor.

17.05. 2013. Pentru prima oară la stative.

*18.05.2013.
Orchestra copiilor
a prezentat un
spectacol de zile
mari în Grădina
Botanică a
Muzeului.*

*18.05.2013. Jocul cu
focurile în Noaptea
Europeană a
Muzeelor.*

24.06.2013. Meșterița populară Maria Cristea, deținătoare a titlului onorific „Meșter Faur” cu iile „Casei Cristea” la Ziua Universală a Iei.

24.06.2013. Meșterița populară Antonina Rusu la Expoziția de Ziua Universală a Iei la MNEIN.

Olga Vântu, custode sală Muzeu în ie cusută de mâinile sale.

24.06.2013. Raisa Tabuică, custodele-șef al Muzeului, în ie cusută de mâinile sale la Ziua Universală a Iei.

24.06.2013. Maria Ciocanu, șef Secție Etnografie în cadrul conferinței științifice „Ia marcă identitară”, desfășurată la Muzeu de Ziua Universală a Iei.

11.08.2013. Prima doamnă Margareta Timofti și Ministrul Culturii Monica Babuc la Festivalul Iei 2013.

11.08.2013. Prezentarea colecțiilor Muzeului la Festivalul Iei 2013.

14.10.2013. Conferința Științifică Internațională „Memoria grupurilor de populație dispărute și planificarea orașelor Chișinău, Vroclaw, Cernăuți, Lvov”.

24.11.2013. Soborul de preoți sfințește blocul administrativ după restaurare.

24.10.2013. După sfințirea blocului administrativ.

